

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η
Τ Ε Χ Ν Η Σ

ΑΡΙΘ. 93

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1962

Β
ΣΧΟΛΑΙ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ - ΛΟΓΙΣΤΙΚΩΝ

Ν. Ε. ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ

(ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓ. ΠΑΙΔΕΙΑΣ)

1951

1962

ΚΕΝΤΡΙΚΑΙ ΑΘΗΝΩΝ

- 1) ΠΛ. ΚΑΝΙΓΓΟΣ (Τζώρτζ 6 Τηλ. 611.496)
- 2) ΠΛ. ΣΥΝ)ΤΟΣ (Φιλελλήνων 21 » 236.308)
- 3) ΠΛ. ΒΙΚΤ. (Αριστοτέλους 90 » 813.120)

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

- 1) ΠΛ. Δ. ΘΕΑΤΡ. Β. Κων)νου 50 - Τηλ. 43.727

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΝΙΚΑΙΑΣ

- 2) Λεωφ. Π. Ράλλη 220 - Τηλέφ. 492.012.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: Μεγ. Ἀλεξάνδρου 52 (τ. Τσιμισκῆ)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ Σ' ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΑΤΡΑΙ — ΑΙΓΙΟΝ — ΠΥΡΓΟΣ — ΑΡΓΟΣ — ΝΑΥΠΛΙΟΝ — ΧΑΝΙΑ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ — ΒΟΛΟΣ — ΡΟΔΟΣ — Κ.Α.Π.

Κτίρια πολυτελῆ, Ἐπίπλωσις ἄνετος, Περιβάλον πολιτισμένον, Ἀτμό-
σφαιρα φιλική, Σκληρὴ δουλειά, Ἐπιστημονικὴ μέθοδος, Διαλέξεις,
Γιορτές, Ἐκδρομές, Κινηματογραφικὲς Προβολές.

100 ΣΧΟΛΑΙ

300 ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ

Δεκάδες χιλιάδες σπουδαστῶν φοιτοῦν στὶς Σχολές μας
Ποῦ ὀφείλεται ἡ ΕΠΙΤΥΧΙΑ τους;

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΚΛΗΡΗ ΔΟΥΛΕΙΑ =
ΕΥΧΑΡΙΣΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Διαβάσετε "THE STUDENT'S MAGAZINE",

ΟΛΟΙ ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΟΔΗΓΟΥΝ ΣΤΙΣ ΣΧΟΛΕΣ ΜΑΣ

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ
 ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
 Δ Ι Ε Υ Θ Υ Ν Ε Τ Α Ι Α Π Ο Ε Π Ι Τ Ρ Ο Π Η

"REVUE D'ART, REVUE MENSUELLE DES LETTRES ET DES ARTS
 Dirigée par un Comité — Rue Stadiou 39 — Athènes — Grèce

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ Η' ΤΟΜΟΣ ΙΣΤ'

Σεπτέμβριος 1962

Ἄριθ. τεύχους 93

Α Ρ Θ Ρ Α

σελις

Η ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΕΧΝΗΣ

ΜΙΕΛΕΤΕΣ

ἌΟχι μνημεῖα κατασχόνης 259

ΝΙΚΟΣ ΨΥΡΟΥΚΗΣ

Τὰ αἷτια τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας 260

ΜΕΛΠΩ ΑΞΙΩΤΗ

Ἡ ποίηση καὶ οἱ περιπέτειές τῆς 327

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Ἡ ψυχικὴ ὑγιεινὴ καὶ οἱ ἐφαρμογές τῆς στὴν
 Ἑλλάδα 386

ΑΡΗΣ ΠΟΥΛΙΑΝΟΣ

Τὸ ἀνθρωπολογικὸ ὕλικὸ πηγὴ ἱστορικῶν ἐρευνῶν 346

Π Ο Ι Η Σ Η

ΜΙΧ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸ μεράκι μου, Ὁ καβάσης, Ὁ σκοτωμὸς 277

ΟΛΓΑ ΒΑΤΙΔΟΥ

Προσκύνημα στὴ Σμύρνη, 1952 278

ΑΠ. ΜΑΜΕΛΗΣ

Γρήγορο τρεχαντήρι 279

ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Χαλασμὸς 279

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΣΚΙΑΔΑΣ

Σμύρνη 281

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Δ. ΚΑΝΤΖΙΚΗ, Χ. ΦΑΝΟΥΡΑΚΙΣ, Ε. ΚΑΛΑΝΤΖΗ, Χ. ΧΑ-
 ΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

Λαϊκὲς ἀφηγήσεις γιὰ τὸ μικρασιατικὸ χαλασμὸ
 (Ἐπιμέλεια Ἑλλῆς Παπαδημητρίου) 282

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΓΡΗΓΟΡΗΣ

Ἐνας λαϊκὸς χρονικογράφος 300

ΗΛ. ΒΕΝΕΖΗΣ, ΣΤΡ. ΔΟΥΚΑΣ, Φ. ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ, ΣΤΡΑΤ.
 ΜΥΡΙΒΗΛΗΣ, ΤΑΤ. ΣΤΑΥΡΟΥ, ΔΙΔΩ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Ἡ μικρασιατικὴ τραγωδία στὴν ἑλληνικὴ πε-
 ζογραφία (Ἀνθολόγησε ὁ Δημ. Ραυτόπουλος) 304

ΜΙΓΚΕΛ ΝΤΕ ΣΑΛΑΜΠΕΡΤ

Ἡ ἐσωτερικὴ ἐξορία (μυθιστόρημα). 319

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Λ. ΚΟΥΚΟΥΛΑΣ

Ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς τραγωδίας 353

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΛΗΝΑΙΟΣ

Ἡ παιδεία τῶν ἰθιοποιῶν 355

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ — ΘΑΝΑΣΗΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ

Ἡ πνευματικὴ ἀντίσταση στὴ Θεσσαλονίκη 356

Β

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Η ΣΥΝΤΑΞΗ

‘Ο οργανισμός σχολικῶν κτιρίων — Τὰ ζητήματα τῶν λογοτεχνῶν — ‘Η βιβλιοθήκη τοῦ Παλαμᾶ — ‘Η μικρὴ συμφωνικὴ ὀρχήστρα — Νὰ πάψουν οἱ ἀπαγορεύσεις — ‘Η ‘Εταιρεία ‘Ελλήνων Λογοτεχνῶν καὶ τὸ πνευματικὸ κοινὸν — ‘Θλιβερὴ ἐκδήλωση — ‘Έχει ψευδώνυμο . 359-362

ΡΟΖΑ ΙΜΒΡΙΩΤΗ

Μιὰ ἀνακοίνωση τοῦ Συλλόγου ‘Αρχιτεκτόνων 362

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Τὸ ἀγροτικὸ καὶ τὸ ἀστικὸ στοιχεῖο στὴ ρουμάνικη λογοτεχνία 363

Η ΣΥΝΤΑΞΗ

Τὸ χρονικὸ τοῦ βιβλίου — Σχόλια 367

Κ. ΠΟΡΦΥΡΗΣ

Βιβλιογραφικὸ δελτίο 368

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Η ΣΥΝΤΑΞΗ

Οἱ πρῶτες τοῦ χειμῶνα — Σχόλια. 370-371

Τ.Α., Φ.Α., Θ.Δ., Σ.Μ.

Τὸ θεατρικὸ καλοκαίρι τοῦ 1962 372-376

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΟΥΝ

Γιὰ τὴν «‘Ανδόρρα» τοῦ Μάξ Φρίς 377

ΚΑΡΛΧΑ·Ι·ΝΤΣ ΜΠΡΑΟΥΝ

Ποιὸς εἶναι ὁ Μάξ Φρίς 378

ΜΑΞ ΦΡΙΣ

‘Απὸ «Τὸ ἡμερολόγιο» (ἀποσπάσματα) 380

ΠΛΑΣΤ. ΤΕΧΝΕΣ

Η ΣΥΝΤΑΞΗ

Οἱ ἐκθέσεις τοῦ μήνα — ‘Η ἐκθεση Πικασσὸ 381

Γ. ΠΕΤΡΗΣ

Δυὸ λιθογραφίες τοῦ Γιώργου Σικελιώτη — Λυκοῦργος Μεταξᾶς 382

ΕΙΚΟΝΕΣ

ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

Μάρτυρες (λεπτομέρεια τοῦ πίνακα στὸ ἐξώφυλλο) — Μάρτυρες — ‘Αἰβαλιώτης καπετάνιος — Τὸ μπουγάζι τοῦ ‘Αἰβαλιῶ

Γ. ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΗΣ

Σχέδιο γιὰ τὸ μυθιστόρημα

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

‘Ο μικρασιατικὸς πληθυσμὸς στὴν ἀκρογιαλιὰ — Τὸ καράβι σαλπάρει — ‘Ο Μαμέλης με τὸν Παλαμᾶ — ‘Ο Μάξ Φρίς — Μιὰ σκηνὴ ἀπὸ τὶς δοκιμὲς τῆς «‘Ανδόρρας» στὴ Φρανκφούρτη.

ΤΑΣΟΣ ΧΑΤΖΗΣ

Καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια τεύχους

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ: ‘Ιδιοκτήτης Νίκος Σιαπκίδης, ὁδὸς Βλαβιανοῦ 1

‘Υπεύθυνος συντάκτης Π. Κονίδης (Κ. Πορφύρης) Θεμιστοκλέους 79. — ‘Αθήναι

‘Υπεύθυνος Τυπογραφείου: Δ. Κούβαρης, ‘Ικαρίας 14, Πετρούπολις.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ: «‘Επιθεώρηση Τέχνης» — ‘Εμβλήματα: Μιχ. Μπάζαν

Σταδίου 39, 8ος ὄροφος ‘Αθήνα. ΤΤ. 121 — ‘Αριθ. τηλ. 238-064

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: ‘Εξωτερικοῦ: ‘Ετήσια Δολ. 8 — ‘Εσωτερικοῦ: ‘Ετήσια Δρχ. 120 — ‘Εξάμηνη Δρχ. 60

“Οχι μνημεία κατασχύνης

Διαβάζουμε κάθε τόσο στις έφημερίδες πώς πότε στή μιά και πότε στήν άλλη εύρωπαϊκή χώρα έγιναν με έπισημότητα τὰ άποκαλυπτήρια ένός μνημείου για τούς νεκρούς τής Έθνικής Αντίστασης ή για τὰ θύματα τής φασιστικής έπιδρομής. Όλες οί χώρες τής Εύρώπης έχουν άποκτήσει πιά τὰ μνημεία τους, σύμβολα του σεβασμού και τής μνήμης τών ζωντανών για τούς ήρωες του αντιφασιστικού πολέμου και τὰ θύματα τής χιτλερικής θηριωδίας. Όλες οί χώρες, έκτός από την Ελλάδα. Έδω οί νεκροί, οί πολλές χιλιάδες νεκροί τής κατοχής και τής Έθνικής Αντίστασης, δέ βρήκαν, έκ μέρος του έπίσημου κράτους, ούτε τὸ ελάχιστο δείγμα στοιχειώδους σεβασμού. Οί τάφοι τους, εγκαταλειμμένοι, χωρίς σταυρούς, ποδοπατημένοι, αφήνονται στο έλεος τής φθοράς.

Ό,τι όμως τὸ κράτος δέν φρόντισε νὰ κάνει για τὰ θύματα, σπεύδει νὰ τὸ κάνει για τούς θύτες. Η κυβέρνηση με ειδικό νόμο και με χρήματα του ελληνικού δημοσίου, υπόσχεται νὰ κατασκευάσει δύο νεκροταφεία τών Γερμανών νεκρών του τελευταίου πολέμου. Η ίδρυση μνημείων για τούς Γερμανούς σ' αυτό τὸν τόπο, πού κάθε σπιθαμή γῆς ποτίστηκε με ελληνικό αίμα, δέ μπορεί παρά νὰ προκαλέσει ιερή άγανάκτηση όχι μόνο στους Έλληνες, αλλά και σε ὅλη τὴν ανθρωπότητα. Τὰ νεκροταφεία-μνημεία τών Γερμανών στήν Ελλάδα θὰ είναι προσβολή και πρόκληση για τὸν αντιφασιστικό άγώνα ὄλων τών λαών.

Κανείς δέ ζητάει έκδίκηση από τούς νεκρούς, ὅποιοι κι αν είναι αυτοί οί νεκροί. Ειδικά μνημεία όμως χτίζονται μόνο σε ανάμνηση έξαιρέτων πράξεων, άγώνων για τὰ μεγάλα πανανθρώπινα ιδανικά τής ελευθερίας. Είναι μνημεία αιώνιας δόξας, και όχι αιώνιας κατασχύνης. Ο τύμβος του Μαραθώνα δέ χτίστηκε για τούς Πέρσες έπιδρομείς. Χτίστηκε για τούς Έλληνες πού έπεσαν υπερασπίζοντας τὴν ελευθερία. Η ελληνική γῆ, πού είναι γεμάτη με μνημεία ιερών άγώνων, από τὴν αρχαιότητα ὡς τὸ 21, δέν μπορεί νὰ άνεχθεϊ, και δέν θὰ άνεχθεϊ, πλάϊ τους μνημεία τών χιτλερικών δημίων. Ζητάει νὰ χτιστούν μνημεία τών παιδιών της, τών ήρώων τής Έθνικής Αντίστασης, πού συνέχισαν επάξια τὴν παράδοση τών μεγάλων άγώνων για τὴν ελευθερία.

Τὰ αἴτια τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας

● Ὁ ρόλος τῆς

Στὴν περίοδο τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, ἡ τεράστια πλειοψηφία τοῦ κόσμου βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῶν μεγάλων ἰμπεριαλιστικῶν δυνάμεων. Οἱ περισσότερες χώρες ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὸν ἀποικιακὸ ζυγὸ, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες ἦσαν τυπικὰ ἀνεξάρτητα κράτη, μὲ ἀποφασιστικὴ ὁμῶς οἰκονομικὴ καὶ διπλωματικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς ἰμπεριαλιστές.

Ἡ Ἑλλάδα τοῦ 1919 δὲν ἦταν οὔτε ἀποικία, οὔτε καὶ μεγάλη ἰμπεριαλιστικὴ δύναμη, ἀποτελοῦσε μέλος τῆς ομάδας τῶν ἐξαρτημένων κρατῶν. Γι' αὐτὸ ἡ θέση καὶ ὁ ρόλος τῆς στὰ γεγονότα τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο καθορίστηκαν ἀπὸ δύο παράγοντες: α) ἀπὸ τὸν βαθμὸ ἐξάρτησής τῆς ἀπὸ τὸ ξένο κεφάλαιο καὶ β) ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ αὐτοδύναμου τοῦ ἐλληνικοῦ κεφαλαίου.

Ἡ οἰκονομικὴ ἐξάρτηση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἀπὸ τὸ ξένο κεφάλαιο ἀρχίζει ἀκόμα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐθνικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821 - 28, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς διαμόρφωσής του. Τὸ 1824 ἡ Ἀγγλία ἐκμεταλλεύθηκε τὶς τεράστιες δυσκολίες τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ γιὰ νὰ βάλει στὴν Ἑλλάδα τὰ πρῶτα οἰκονομικὰ δεσμὰ μὲ δάνειο 800.000 στερλίνες. Τὸ 1825 ἡ Ἀγγλία παραχώρησε καὶ νέο δάνειο στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα ἀξίας δύο ἑκατομμύρια στερλίνες. Ὅπως ὁμῶς εἶναι γνωστὸ, ἀπὸ τὰ χρήματα αὐτὰ μόνο 521.624 στερλίνες ἤρθαν στὴν Ἑλλάδα. τὰ ὑπόλοιπα τὰ καταβρόχθισαν οἱ διάφοροι μεσίτες καὶ κερδοσκόποι.

Ἀπὸ τότε ὅλο καὶ περισσότερο μεγάλωνε ἡ ἐξάρτηση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς ξένους κεφαλαιούχους. Ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα μὲ τὸ πέρασμα στὸ μονοπωλιακὸ χρηματιστικὸ κεφάλαιο, ἐντείνεται ἡ ἐκμετάλλευση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς ξένους. Τώρα ἡ χώρα δὲν εἶναι μόνο τόπος τοποθέτησης τῶν βιομηχανικῶν ἐμπορευμάτων τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν καὶ τροφοδοτῆς φθηνῶν πρώτων ὑλῶν γιὰ τὶς βιομηχανίες τους, ἀλλὰ πηγὴ φθηνῆς ἐργατικῆς δύναμης γιὰ τὸ ξένο μονοπωλιακὸ κεφάλαιο.

Χαρακτηριστικὸ δείγμα αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι καὶ τὸ πρῶτο δάνειο ποὺ σύ-

Ἐποσπάσματα ἀπὸ τὸ Γ' καὶ Ε' κεφάλαιο εὐρύτερης μελέτης μὲ τίτλο «Τὸ Μικρασιατικὸ δράμα»

Ἑλλάδας στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή μετὰ τὸν α' παγκόσμιο πόλεμο

ναψε ἡ Ἑλλάδα στὴν ἐποχὴ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, τὸ 1897. Τὸ δάνειο δόθηκε γιὰ νὰ μπορέσει τὸ ἑλληνικὸ κράτος νὰ πληρώσει πολεμικὴ ἀποζημίωση στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ὕστερα ἀπὸ τὴν πανωλεθρία τοῦ πολέμου τοῦ 1897. Οἱ ὄροι τοῦ ἦσαν τέτοιοι ποὺ ἐξασφάλιζαν στοὺς δανειστὲς κέρδη ἀθέμιτης τοκογλυφίας, ἔβαζαν τὴν Ἑλλάδα κάτω ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο οἰκονομικὸ ἔλεγχο τῶν ξένων δυνάμεων καὶ ἄνοιγαν διάπλατα τὶς πόρτες τῆς ἀγορᾶς τῆς στὰ μονοπώλια τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἐπιβλήθηκε ὁ Διεθνὴς Οἰκονομικὸς Ἐλεγχος (Δ.Ο.Ε.) ἀπὸ τοὺς δανειστὲς. Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Δ.Ο.Ε. ἀποτελεῖτο ἀπὸ ἐκπροσώπους τῆς Ἀγγλίας, Αὐστροουγγαρίας, Γερμανίας καὶ Ρωσίας. Ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς μὲ τὸ πρόσημα τῆς ἐξασφάλισης τῆς ἐξόφλησης τοῦ δανείου, ἔλεγε ὅλα τὰ ἔσοδα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ὁ Δ.Ο.Ε. πῆρε κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό του τὸ μονοπώλιο στὸ ἀλάτι, στὰ σπύρτια, στὸ τσιγαρόχαρτο, στὰ πετρέλαια, ἔλεγε τοὺς φόρους ἀπὸ τὰ καπνὰ καὶ τὰ ἔσοδα ἀπὸ τοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς. Τέλος, ἀπαγόρευε καὶ τὴν ἀνάπτυξη ὀρισμένων βιομηχανικῶν κλάδων στὴν Ἑλλάδα, ὅπως τῆς ζαχαρουργίας. Νομίζουμε ὅτι δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ἢ παρατήρηση τοῦ ἱστορικοῦ Πάβλοβιτς ὅτι ὁ Δ.Ο.Ε. «σήμαινε καὶ τὸ τέλος τῆς οἰκονομικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδας».

Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀρχίζει ἡ δημιουργία σύγχρονων μετοχικῶν ἐταιριῶν μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολὴ τοῦ ξένου χρηματιστικοῦ κεφαλαίου. Στὰ χρόνια 1901-1919 ἰδρύθηκαν στὴν Ἑλλάδα 111 μετοχικὲς ἐταιρίες συνολικοῦ κεφαλαίου 518.300.000 δραχμῆς, μεγάλο μέρος τοῦ ὁποίου ἦταν ξένο. Ὅπως δὲ παρατηρεῖ καὶ ὁ καθηγητὴς Σ. Κορώνης, ἡ ἐπένδυση ξένων κεφαλαίων στὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γινότανε σὲ πολλὲς περιπτώσεις μὲ τρόπο γνωστὸ μόνον στὴν ἀποικιακὴ ἐκμετάλλευση. Ἐταιρίες σὰν τὴν Πάουερ, τὴν Standard Oil, τὴν British Petrified, τὴν Compagnie Française des Mines, τὴν Marmar Ltd Coy κλπ., συμπεριφερόντουσαν σὰν νὰ δρούσαν πραγματικὰ σὲ ἀποικία.

Τὸ ξένο χρηματιστικὸ κεφάλαιο κάνει στὴν ἴδια περίοδο καὶ τὴν γενικὴ του ἔφοδο στὶς ἑλληνικὲς Τράπεζες, καὶ χρησιμοποιώντας τὶς ἰσχυρὲς θέσεις του σὲ αὐτές, διεισδύει καὶ ἐλέγχει ἀκόμα καλύτερα τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς χώρας.

Ἀπὸ τοὺς πρώτους ἰδρυτικοὺς μετόχους τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας ἦταν ὁ οἶκος Ρότσιλδ τῆς Ἀγγλίας. Τὸ ἀγγλικὸ κεφάλαιο εἶχε ἀποφασιστικὸ λόγο στὴν μεγαλύτερη αὐτῆς Τράπεζα τῆς Ἑλλάδας στὴν ὁποία ὅμως εἶχε ἰσχυρὲς θέσεις καὶ τὸ γαλλικὸ. Τὸ 1904 ἔρχεται σὲ συγγενικοὺς μαζί της δεσμοὺς καὶ ἡ National Bank für Deutschland. Εἶναι ὁ χρόνος ποὺ ἰδρύεται ἡ Τράπεζα τῆς Ἀνατολῆς μὲ συμμετοχὴ τῶν Ἐθνικῶν Τραπεζῶν Γερμανίας καὶ Ἑλλάδας.

Τὸν ἴδιο χρόνο ἡ δεύτερη σὲ σημασία Τράπεζα τῆς Ἑλλάδας, ἡ Τράπεζα Ἀθηνῶν, πέφτει στὴν ἐξάρτηση τῆς γαλλικῆς Union Parisienne. Τὸ 1907 ἡ Ἐμπορικὴ Τράπεζα ἦταν πιά καθαρὸ ἐξάρτημα τῆς Commercial Bank of the Near East. Ἡ Ἴονικὴ Τράπεζα ἦταν κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἀγγλικοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ ἀγγλοποιημένου Σέρ Τζῶν Σταυρίδη.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ ἐπέκταση τῆς διείσδυσης τοῦ ξένου κεφαλαίου στὴν Ἑλλάδα συνεχίζεται νὰ γίνεται καὶ μὲ τὰ κρατικὰ δάνεια. Τὸ 1920 ἡ Ἑλλάδα χρωστοῦσε στοὺς ξένους καὶ τὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα τέσσαρα δισεκατομμύρια διακόσια ἑκατομμύρια δραχμῆς. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ξένων δανείων ἦταν γαλλικῆς καὶ ἀγγλικῆς προέλευσης. Γενικὰ στὴν ἐποχὴ τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ὑπῆρχαν στὴν Ἑλλάδα τοποθετημένα τὰ παρακάτω ξένα κεφάλαια.

ΧΩΡΕΣ	ΠΟΣΟ
Σὲ ἑκατομμύρια γαλλικὰ φράγκα.	
Γαλλία	600
Ἀγγλία	250
Ρωσία	70
Γερμανία	20

Τὸ ἀγγλογαλλικὸ κεφάλαιο ἀρχίζει νὰ χάνει ἔδαφος ἀμέσως μετὰ τὸν πρῶτο παγκό-

σμιο πόλεμο, πρὸς ὄφελος τοῦ ἀμερικανικοῦ.

Τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο τῆς Ἑλλάδας δείχνει καὶ αὐτὸ τὴν οἰκονομικὴ ὑποδούλωση τοῦ τόπου στὸ ξένο κεφάλαιο. Τὸ παθητικὸ του στὰ χρόνια 1914-22 ἦταν τεράστιο, χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς ἀσύστολης ἐκμετάλλευσης τῆς ἐλληνικῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τὰ

ξένα μονοπώλια. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἓνα πραγματικὸ ἀγροτικὸ ἐξάρτημα τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων. Τὸ σύνολο τοῦ παθητικοῦ στοῦ ἐξωτερικὸ ἐλληνικὸ ἐμπόριο γιὰ τὰ χρόνια 1914-22 εἶχε ἀνέβει στὰ 2.998 ἑκατομμύρια χρυσὲς δραχμὲς. Ἡ σύνθεση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδας τὸ 1919 παρουσίαζε τὴν παρακάτω εἰκόνα:

ΧΩΡΕΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ	ΔΙΑΦΟΡΑ
	Σὲ χρυσὲς δραχμὲς.		
Η.Π.Α.	445.327.509	80.002.867	—365.324.642
Ἄγγλία	338.724.619	175.438.012	—163.286.607
Γαλλία	133.586.337	44.949.592	— 88.636.745
Ἰταλία	142.020.913	37.982.022	—104.038.891
Τουρκία	76.305.715	80.448.552	+ 4.142.837
Αἴγυπτος	83.819.995	48.204.947	— 35.615.048

Ὅπως βλέπουμε, ἡ μοναδικὴ περίπτωση ἐνεργητικοῦ ἦταν οἱ συναλλαγὲς μὲ τὴν Τουρκία. Τὸ 1921 δύο χρόνια μετὰ τὴν συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὴν στρατιωτικὴ περιπέτεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγὲς τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴν ἀποικιοκρατούμενη Αἴγυπτο, ἔδωσαν ἐνεργητικὸ στὴν ἐλληνικὴ πλευρὰ ἀπὸ 12.190.224 χρ. δραχμὲς. Αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ μοναδικὴ «ὠφέλεια» ἀπὸ τὴν σύμπραξη τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους στὴν ἐκτέλεση τῶν ἀγγλικῶν ἀποικιακῶν σχεδίων στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή, πάντως πρόσκαιρο καὶ ἀκριβοπληρωμένο «κέρδος».

Μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιος πόλεμος καὶ γιὰ τὸ διάστημα ποὺ ἐξετάζουμε, στὶς ἐλληνικὲς εἰσαγωγὲς οἱ Η.Π.Α. εἶχαν τὴν πρώτη θέση. Οἱ Η.Π.Α. εἶχαν τὸ μονοπώλιο στὶς εἰσαγωγὲς πετρελαίου, ἐπίσης ἀπὸ τὶς ΗΠΑ εἰσάγονταν τὰ τρία τέταρτα τῶν ὀρυκτῶν ἐλαίων, τὸ 50% τοῦ σιδήρου, ὄλος σχεδὸν ὁ χάλυβας, τὸ 70% τῶν αὐτοκινήτων, μεγάλες ποσότητες κασίτερου, μηχανημάτων καὶ συρμάτων. Ἡ ἐμπορικὴ ἐξάρτηση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, μετατοπίζεται τώρα πρὸς τὴν Ἀμερικὴ.

Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ ἀγγλικὸ κεφάλαιο ἐξακολουθεῖ νὰ ἐλέγχει τὴν οἰκονομία τῆς Ἑλλάδας καὶ ἡ Ἄγγλία τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς. Οἱ Ἄγγλοι εἶχαν ἰσχυρὲς θέσεις στὸν μεγαλύτερο οἰκονομικὸ ὄργανισμὸ τῆς χώρας, στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα καὶ στενωτάτους δεσμοὺς μὲ τὸ ἐλληνικὸ ἐφοπλιστικὸ καὶ παροικιακὸ κεφάλαιο, ποὺ ἦταν καὶ τὸ ἀκμαιότερο κομμάτι τοῦ ἐλληνικοῦ κεφαλαίου. Ὁ Α. Γ. Παπαμιχαλόπουλος παρατηρεῖ, ὅτι στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς ναυτιλίας «ὑποβοήθησεν ἡ στενωτάτη γνωριμία καὶ ἡ μεγίστη ἐκτίμησις τοῦ ἀγγλικοῦ κεφαλαίου πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἐφοπλιστικὴν ἐπιχείρησιν». Τὸ παροικιακὸ ἐλληνικὸ κεφάλαιο ἀνδρώθηκε τουλάχιστο στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή, χάρις στὴν διείσδυση τοῦ ἀγγλικοῦ κεφαλαίου στὴν περιοχὴ αὐτή. Ἐπίσης ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀγγλικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, ἔδιναν τὴ δυνατότητα στὴν Ἀγ-

γλία νὰ διατηρεῖ τὴν ἡγεμονία τῆς στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Ἑλλάδα ὅμως δὲν ἦταν ἡ μοναδικὴ χώρα τῆς περιοχῆς ποὺ βρισκότανε κάτω ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν κηδεμονία. Ἄρα καὶ τὸ πρόβλημα, γιὰ τὸ ἐλληνικὸ κράτος ἔγινε ὁ ἀποκλειστικὸς ἐκτελεστὴς τῶν ἀγγλικῶν σχεδίων στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή, μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιος πόλεμος, δὲν εἶναι ἀπλό. Ἡ ἐκλογὴ τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ ἱμπεριαλισμὸ δὲν ἐξαρτήθηκε μόνο ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς κηδεμόνευσής τῆς ἀπὸ αὐτόν. Ἀκόμα περισσότερο δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα προσωπικῶν προτιμήσεων τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς Ἀγγλίας, οὔτε φυσικὰ καὶ ἐπιδράσεως ἐλληνικῶν κυβερνητικῶν παραγόντων. Τὰ αἴτια εἶναι βαθύτερα καὶ δὲν ἐντοπίζονται στὴν σφαῖρα τῶν ὑποκειμενικῶν συντελεστῶν.

Ἄν ἡ Ἑλλάδα διαλέχτηκε σὰν ὁ κύριος ἐκτελεστὴς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή, μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιος πόλεμος, αὐτὸ ἔγινε γιὰ μιὰ σειρά ἀντικειμενικοῦς λόγους:

α) Πρῶτα ἀπ' ὅλα γιὰ τὴν οἱ ἀγγλικὲς ἐπιδιώξεις ἦσαν σὲ ἀρμονία μὲ τὶς ἀντίστοιχες τοῦ ἐλληνικοῦ κεφαλαίου. Τόσο τὸ ἐφοπλιστικὸ, ὅσο καὶ τὸ παροικιακὸ καὶ τὸ ἐλλαδικὸ διαμετακομιστικὸ κεφάλαιο, εἶχαν μεγάλη συμφέροντα στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή καὶ τὸν Εὐξείνιο Πόντο. Κυρίως ἐκεῖ ἐκδηλωνόταν ἡ δραστηριότητά τους.

Ἡ ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ στὴν Ρωσία καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ντόπιας ἀστικῆς τάξης καὶ τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή, δημιούργησαν ὀξύτατα προβλήματα στὸ ἐλληνικὸ κεφάλαιο. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐδραίωσης καὶ επέκτασης τῶν θέσεων τοῦ στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή γινότανε καθημερινὰ ὄλο καὶ πιὸ μεγάλη. Ὅσο φαινότανε πιὸ καθαρά, ὅτι ἡ Σοβιετικὴ Ρωσία ἦταν βίσιμο φαινόμενο, τόσο αὐξανε καὶ ἡ τάση ἀναπλήρωσης τῶν χαμένων θέσεων μὲ νέες στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή. Ὅσο μεγάλωναν τὰ σπρίγματα τῆς ντόπιας ἐθνικῆς ἀστικῆς τάξης στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή, τόσο ἐνισχυόταν ἡ τάση τοῦ ἐλληνικοῦ κεφαλαίου

για την κατοχύρωση των θέσεων του στην αγορά της περιοχής.

Στην εποχή του ιμπεριαλισμού τα μικρά αστικά κράτη δεν είναι μόνο εξαρτημένα από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, έχουν και την δική τους δραστηριότητα που τείνει στην επέκταση του κεφαλαίου τους σε βάρος των άλλων μικρών γειτόνων τους.

Η επέκτατική πολιτική ενός μικρού αστικού κράτους στην εποχή του ιμπεριαλισμού προκαλείται από την νομοτελειακή ροπή της διεύρυνσης της αγοράς του και από το γεγονός της στενής επαφής του κεφαλαίου του με το παγκόσμιο μονοπωλιακό χρηματιστικό κεφάλαιο του εξωτερικού. Η επαφή, ή σύνδεση ανάμεσα στα δύο αυτά κεφάλαια πραγματοποιείται τόσο στον τομέα της από κοινού εκμετάλλευσης της ντόπιας αγοράς του μικρού κράτους, όσο και στον τομέα της κοινοπραξίας τους στις αγορές των άλλων μικρών και αδύνατων γειτόνων. Έπειδή δε η συνεργασία δεν είναι ισότιμη αλλά βασίζεται στο δίκαιο του ισχυρότερου, το κεφάλαιο της μικρής αστικής χώρας κοιτά να καλύψει τις απώλειες που έχει στην εσωτερική αγορά με την κατάκτηση θέσεων στις ξένες. Όσο πιο στενή είναι η επαφή και η σύνδεσή του με το ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο, τόσο και η πολιτική του κράτους του γίνεται πιο επιθετική: Η σύνδεση επιταχύνει τη διαμόρφωση ντόπιας χρηματιστικής ολιγαρχίας, δηλαδή δημιουργεί τις υλικές προϋποθέσεις της επιθετικότητας. Στην δεύτερη δεκαετηρίδα του 20ού αιώνα, τα στοιχεία της ντόπιας χρηματιστικής ολιγαρχίας στους κόλπους της κοινωνίας των μικρών αστικών κρατών αυξάνονται σημαντικά.

β) Άλλη αίτια που συντέλεσε στην αγγλοελληνική «συνεργασία» στην Έγγυς Ανατολή μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ήταν και το αναιμικό αυτοδύναμο του ελληνικού κεφαλαίου.

Η Ελλάδα έπαιρνε βάρη πολύ μεγαλύτερα από την οικονομική άντοχή της. Το τυχόν δυνάμωμα του ελληνικού κεφαλαίου στην Έγγυς Ανατολή και του ελληνικού κράτους με την προσάρτηση νέων εδαφών στην Μικρά Ασία, δεν θα ήταν σε θέση να φέρουν καμιά ουσιαστική καλλιτέρευση στο οικονομικό δυναμικό της αστικής Ελλάδας. Η «Μεγάλη Ελλάδα» όχι μόνο δεν θα ήταν σε θέση να αποτινάξει την αγγλική κηδεμονία, αλλά για την ίδια την ύπαρξή της θα ήταν υποχρεωμένη να δυναμώσει την οικονομική και πολιτική εξάρτησή της από τον αγγλικό ιμπεριαλισμό. Χωρίς την αγγλική «προστασία» ή «Μεγάλη Ελλάδα» θα έπεφτε σαν χάρτινος πύργος.

Με αυτό τον τρόπο η Αγγλία επιδίωκε να έχει ένα σταθερό και πιστό αστυνόμο στην αποικιοκρατούμενη Έγγυς Ανατολή. Όταν τον Μάιο του 1919 στο Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο γινόταν συζήτηση για την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Λούδ Τζώρτζ καθαρά έβαζε το ζήτημα εξεύρεσης «αστυνόμου» για την απο-

τελεσματική αστυνόμηση από τους Ιμπεριαλιστές της Έγγυς Ανατολής. Πότε έγκωμιάζε τις Ιταλικές αστυνομικές ικανότητες και κατηγορούσε τους Έλληνες για θεωρητικολογία και πότε έξυμνούσε την ελληνική αποτελεσματικότητα.

γ) Στην έκλογή της Ελλάδας από την Αγγλία σαν υποτελή συνεργάτη της στην Έγγυς Ανατολή, έπαιξε σοβαρό ρόλο και η ύπαρξη αξιόλογων ελληνικών ένοπλων δυνάμεων. Η αντίσταση του τούρκικου λαού από τις αρχές κιόλας του 1919 έδειξε ότι ήταν αξιόλογη. Χωρίς την στρατιωτική αντιμετώπισή της ήταν αδύνατη ή έπιβολή των ιμπεριαλιστικών επιδιώξεων στην Έγγυς Ανατολή. Τον Σεπτέμβριο του 1919 ο Γάλλος δημοσιογράφος Φενέ Πυώ τηλεγραφούσε από την Σμύρνη στους «Temps» του Παρισιού:

«Η οργάνωση της Επιτροπής Ένωση και Πρόοδος συνεχίζει την δράση της στην Μικρά Ασία, όπου οι Νεοτούρκοι άφησαν όπλα στους απόστρατους και όπου ένα πλατύ δίχτυ ένόπλων ομάδων συγκροτείται με απόλυτη μυστικότητα. Τα δραστήρια στοιχεία υποκινούν με μπολσεβίκικο τρόπο τις μάζες για να πάρουν την γη».

Και κατάληγε με την έκκληση να σταλθούν άμέσως στρατιωτικές δυνάμεις και να παρθούν στρατιωτικά μέτρα: «Είναι ανάγκη να δράσουμε άμέσως» αυτό ήταν το κάλεσμα του Γάλλου δημοσιογράφου.

Για τους Άγγλους ο πιο κατάλληλος στρατός για την επιχείρηση αυτή ήταν ο μεγάλος αριθμητικά και έμπειροπόλεμος ελληνικός στρατός. Η ανάπτυξη μεταπολεμικά του φιλερηνικού και συνδικαλιστικού κινήματος στην Αγγλία, δεν επέτρεπε στην αγγλική κυβέρνηση να ριψοκινδυνέψει έναν ανοιχτό πόλεμο στην Έγγυς Ανατολή με δικά της στρατεύματα. Η χρησιμοποίηση των αγγλικών ένοπλων δυνάμεων έπρεπε να είναι περιορισμένη και μόνο στις περιοχές των πετρελαίων (Μοσούλη - Μεσοποταμία), εκεί δηλαδή που έμπαινε ζήτημα προσάρτησης στην Βρετανική Αυτοκρατορία. Η ανάπτυξη τέλος του αντιαποικιακού άγωνα στις αγγλικές κτήσεις έκανε ακατάλληλη τη χρησιμοποίηση αποικιακών στρατευμάτων ενάντια στην τουρκική επανάσταση.

δ) Άλλη μιá αίτια της έκλογής της Ελλάδας σαν έκτελεστικό όργανο των Άγγλων στην Έγγυς Ανατολή μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ήταν και το γεγονός ότι η Ελλάδα σαν ναυτικό κράτος που είναι, θα βρισκότανε εύκολα και κάτω από τον έλεγχο του κυρίαρχου στην Μεσόγειο αγγλικού στόλου.

ε) Καθοριστικό ρόλο στην έκλογή της Ελλάδας σαν αγγλικού όργανου στην Έγγυς Ανατολή έπαιξε και η ύπαρξη σοβαρού ελληνικού έθνικού προβλήματος στη Μικρά Ασία. Στη χώρα αυτή σύμφωνα με τα στοιχεία της επίσημης απογραφής του 1912, ζούσαν 2.522.151 Έλληνες σε σύνολο 10.755.774 κατοίκους. Έμπαινε έπιτακτικά

τὸ ζήτημα τῆς κατοχύρωσης τοῦ δικαιώματος γιὰ τὴ διατήρηση τῆς δικῆς τους ἐθνικῆς ζωῆς, (ἐθνικὸς πολιτισμὸς, παιδεία, γλώσσα, θρησκεία), τῆς ἰσοτιμίας τους μετὰ τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμὸ. Τὰ δικαιώματα αὐτὰ παραβιάσθηκαν στὴν διάρκεια τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ὅταν ὀργανώθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὰ γνωστὰ πογκρόμ σὲ βάρος τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὸ πρόβλημα τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ ἦταν πρόβλημα ὁλόκληρου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδας ἀποτελοῦσαν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος.

Ἡ ὑπαρξὴ ὅμως τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἔδινε τὴ δυνατότητα στὴν ἑλληνικὴ χρηματιστικὴ ὀλιγαρχία νὰ βάλει κάτω ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ κηδεμονία τῆς ὄλους τοὺς Ἕλληνες. Μετὰ τὴν ἰδεολογία τῆς «Μεγάλης Ἰδέας» ἡ κατοχύρωση τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ συνταυτιζόταν μετὰ

τὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ. Τὸ βαθὺ μῖσος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὸν Ὀθωμανὸ κατακτητὴ, ποὺ ὕστερα ἀπὸ τετρακόσια χρόνια ὑποδούλωσης χρειάστηκε νὰ τὸν παλαίψει ἀπὸ τὸ 1821 μέχρι τὸ 1912 γιὰ νὰ ἀπελευθερώσει τὰ πατρικά του ἐδάφη, δημιουργοῦσε προϋποθέσεις γιὰ νὰ πάρει ἡ ὄλη ὑπόθεση χαρακτῆρα ξώφρενου σωβινιστικοῦ παραληρήματος. Μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα ἦταν σχεδὸν ἀδύνατο νὰ ξεχωρίσει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ποὺ τελείωνε τὸ δίκαιο αἴτημα καὶ ποὺ ἄρχιζε ἡ ἐπεκτατικὴ ἀδικία, πότε οἱ κυβερνήτες του μιλοῦσαν γλώσσα ἐθνικὴ καὶ πότε ξένη πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ τόπου. Ὁ πόλεμος τῶν πετρελαίων παρουσιάστηκε ἀπὸ τὴν «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ» σὰν ἱερὸς πόλεμος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ προσφορὰ τῆς πρὸς τὸν ἀγγλικὸ ἰμπεριαλισμὸ ἦταν μεγάλη καὶ ἡ τεράστια ζημιὰ τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐπίσης ἀναμφισβήτητη.

● Τὰ ἐθνικὰ ἰδανικὰ καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ

Κατὰ τὸν Λ. Μακκᾶ «ἀπὸ τὸ 1821 μέχρι τοῦ 1922 ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἔζησε ἀπαρασάλευτα πιστός, τυφλώτατα ἀφωσιωμένος καὶ φανατικώτατα προσηλωμένος εἰς τὸ ἰδανικὸ τῆς «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ». Καὶ ἐπιστρατεύοντο τότε τὰ πάντα — καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ποίησις καὶ ἡ λαογραφία καὶ ἡ ρητορικὴ καὶ ὁ μῦθος καὶ τὸ καριοφύλλι καὶ ἡ ἐκπαιδευσις εἰς ὅλας τῆς τὰς βαθμίδας καὶ εἰς ὅλας τῆς τὰς ἐκδηλώσεις — διὰ νὰ τροφοδοτηθῶναι ἀένα καὶ ποικιλόμορφα, πλούσια καὶ πειστικώτατα, τὸ πανελλήνιον αὐτὸ ὄνειρον μιᾶς Μεγάλῃ Ἑλλάδος, τὸ οἰκουμενικὸν ὄραμα μιᾶς Πόλης ποὺ κι αὐτὴ θὰ γινόταν Ἑλληνικὴ, ἡ ἀφελὴς ἴσως ἀλλὰ γενικὴ πίστις ὅτι ὅλα τὰ μέρη ὅπου ἔζοῦσαν Ἕλληνες, πάλι μετὰ χρόνια μετὰ καιροὺς πάλι δικὰ μας θάναται».

Μπαίνει ὅμως τὸ πρόβλημα κατὰ πόσο τὸ ἰδανικὸ τῆς «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ», τῆς Μεγάλῃ Ἑλλάδος, ἦταν ἀπὸ τὸ 1821 καθολικὸ καὶ μοναδικὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ πόσο ἦταν μαζικὴ συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αὐτὸ ποὺ ἔλεγε ὁ Α. Ζαΐμης τὸ 1920, τὸ διακήρυτταν καὶ οἱ Φιλικοὶ τοῦ 21; Τὸ ἐπαναστατικὸ πρόγραμμα τοῦ 21 ἦταν τὸ αὐτὸ μετὰ τὸ πρόγραμμα τῶν μεγάλων μετόχων τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας τοῦ 1920;

Ἡ «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ» ποτὲ δὲν ὑπῆρξε παλλαϊκὴ μαζικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, ἔστω καὶ ἂν στὸν 19ο αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ ἡ ἀστικοδημοκρατικὴ ἰδεολογία κυριαρχοῦσε μέσα στὸ στρατόπεδο τῆς προόδου. Καὶ τοῦτο γιὰ πάντα ὑπῆρξε ἓνα σύστημα ἰδεῶν ποὺ ἔκφραζε τὸν συμβιβασμὸ ἀνάμεσα στὴν ἀστικὴ ἡγεσία τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821-28 καὶ στοὺς ντόπιους τσιφλικάδες, καὶ ἐκδήλωνε τὴν συνθηκολόγησιν μπροστὰ στὴ δύναμη τοῦ ξένου κεφαλαίου. Τὴν πάλαιψαν οἱ ἀστοὶ δημοκράτες τοῦ 19οῦ αἰῶνα, οἱ ἐπαναστάτες ἡγέτες τῶν ὑπόδουλων περιοχῶν, οἱ

ἀστοὶ ἰδεολόγοι τῶν παροικιῶν. Μόνο μετὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας εἶναι ποὺ ἡ «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ» ἀπόλυτα συνταυτίστηκε μετὰ τὴν ἰδεολογία τῆς ἀστικῆς τάξης, ὅταν δηλαδὴ διαμορφώθηκε ἡ χρηματιστικὴ ὀλιγαρχία τοῦ τόπου. Ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸ ἀντιληφθοῦμε αὐτό, ἄς δοῦμε σύντομα τὴν ἐξέλιξη τῆς ἴδιας τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας.

Ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀστοὶ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18οῦ αἰῶνα συνειδητοποιοῦσαν τὴν ἴδια ξέχωρη ὑπαρξὴ τους, αἰσθάνθηκαν καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς δημιουργίας τῆς ἀνεξάρτητης ἐθνικῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ ἀνεξάρτητου ἐθνικοῦ κράτους. Δημιουργὸς τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλος παρὰ ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἡ βάση καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους. Οἱ ἐπιδιώξεις τῶν Ἑλλήνων ἀστών ἀνταποκρίνονταν στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἰδεολογία τους ἔγινε ἡγετικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ποτὲ δὲν ἐξέφρασε τὰ λαϊκὰ συμφέροντα.

Τὸ αἶσθημα τῆς ἀγανάκτησης καὶ τοῦ μίσους πρὸς τὸν κατακτητὴ ἦταν βαθιὰ ριζωμένο στὶς λαϊκὲς μάζες. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πάντα ἔνωσε τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ σὰν τὴν πιὸ ἄγρια μορφή φεουδαρχικῆς καταπίεσης. Ὅμως τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ἐθνικῆς του ὀντότητας καὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ πάλη τοῦ τὴν καλλιέργησαν οἱ Ἕλληνες ἀστοὶ μετὰ τὴν ἰδεολογία τους, τὴν ἰδεολογία τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, τῆς κατάργησης τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν ἀστικῶν σχέσεων. Ἔτσι μόνο μπορεῖ ὁ ἡρωϊκὸς αὐτὸς λαὸς νὰ γίνῃ ἡ ἀκατανίκητη κινητήρια δύναμη τῆς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821-28. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ἔγινε δυνατὴ ἡ κηδεμόνευσή του ἀπὸ τὴν ἀστικὴ

ιδεολογία που την ένωσε σαν ιδεολογία της έθνικης απελευθέρωσης και της κατάργησης της φεουδαρχικής τυραννίας. Η ήγερτική θέση των αστών μέσα στο αντιφεουδαρχικό έθνικοαπελευθερωτικό στρατόπεδο της Ελλάδας, έξασφάλισε και την κυριαρχία της ιδεολογίας τους. Πάντα ο συσχετισμός των δυνάμεων ανάμεσα στις τάξεις μίας κοινωνίας είναι που αποφασίζει για τη μαζικοποίηση της μίας ή της άλλης ιδεολογίας.

Για να μπορέσει όμως η προεπαναστατική και επαναστατική αστική ιδεολογία να διεισδύσει μέσα στον λαό, έπρεπε να τον πείσει στην πράξη για την υπεροχή της. Διαφορετικά έμενε μιά παθητική δύναμη της ελληνικής κοινωνίας. Η πράξη αυτή εκδηλώθηκε με τη συστηματική προσπάθεια συνειδητοποίησης των συμφορών από την έθνικη υποδούλωση και τη φεουδαρχική εκμετάλλευση, με το κάλεσμα για την έθνικη και κοινωνική απελευθέρωση. Ο Ρήγας, ο πατέρας του Έθνους και ο πιο ολοκληρωμένος ιδεολόγος της προεπαναστατικής ελληνικής αστικής τάξης, έγραφε το 1798:

«Ο πλέον ήσυχος, ο πλέον άθως, ο πλέον τίμιος πολίτης, κινδυνεύει κάθε στιγμή να γίνει ελεεινή θυσία της τυραννικής φαντασίας ή των άγρίων τοποτηρητών και άναξίων μεγιστάνων του τυράνου, ή τέλος όπερ συνεχέστερον συμβαίνει των κακοτρόπων θηριωδεστάτων μιμητών του, χαιρόντων εις το άτιμώρητο κρίμα, εις την σκληροτάτη άπανθρωπότητα, εις την φονοκτονία, χωρίς καμία έξέταση, χωρίς καμία κρίση».

Έδώ όπως βλέπουμε γίνεται η προσπάθεια της συνειδητοποίησης της κατάστασης και μάλιστα από τα πιο συντηρητικά λαϊκά στρώματα. Αμέσως δέ παρακάτω ο Ρήγας προχωρεί στο κάλεσμα για την επαναστατική πάλη:

«Ο μέχρι τούδε, λέγω, δυστυχής ούτος λαός, βλέποντας ότι όλαι του αί θλίψεις και όδύνας, τα καθημερινά δάκρυά του, ο άφανισμός του, προέρχονται από την κακή και άχρειεστάτη διοίκηση, από την στέρση κάλων νόμων, άπεφάσισε ένανδριζόμενος μία φορά, να άτενίσει προς τον ουρανό, να έγείρει άνδρείως τον καταβεβαρυμένο τράχηλό του και ένοπλίζοντας έμμανώς τους βραχιόνάς του με τα άρματα της έκδικήσεως και της άπελπισίας να έκβοήσει μεγαλοφώνως ένώπιον πάσης της οικουμένης, με βροντώδη κραυγή, τα ιερά και άμωμα δίκαια, όπου θεόθεν του έχαρίσθησαν δια να ζήσει ήσύχως επάνω στη γη». Ο Ρήγας προχώρησε πολύ πιο πέρα από το κάλεσμα και με τον ήρωικό θάνατό του έγινε ο καταλύτης στην ποιοτική άνοδο της έθνικης συνείδησης του ελληνικού λαού. Η πιο ύψηλή μορφή της έμπρακτης εφαρμογής της επαναστατικής αστικής ιδεολογίας υπήρξε η δράση της Φιλικής Εταιρίας και η ίδια ή επανάσταση του 1821 - 1928.

Η ελληνική αστική ιδεολογία, βασίστηκε πολύ στην ελληνική αρχαιότητα. Δεν πρόκειται για ιδιομορφία. Ο θαυμασμός προς

το πνεύμα των αρχαίων Έλλήνων ήταν χαρακτηριστικό όλων των αστικών ιδεολογιών, άποτελούσε μαχητική εκδήλωση ένάντια στον φεουδαρχικό σχολαστικισμό. Οί πρώτοι δάσκαλοι των θετικών επιστημών στην Ελλάδα, ήσαν μαχητές ένάντια στον φεουδαρχικό μυστικισμό. Φυσικά τόσο ο Ρήγας όσο και οί άλλοι Έλληνες άστοί επαναστάτες παραδέχονταν την ιστορική συνέχεια αρχαίας και νέας Ελλάδας. Πρόκειται για μιά αλήθεια που σωστά εκτίμησαν την σημασία της και σωστά την χρησιμοποίησαν για την ανάπτυξη της έθνικης συνείδησης του Έλληνικού λαού. Η αρχαία ελληνική ιστορία με τους πατριωτικούς πολέμους ένάντια στους Πέρσες επιδρομείς, με τα επιτεύγματα στους τομείς της επιστήμης και του πολιτισμού ήταν παράδοση που η αξιοποίησή της άνεβαζε την ποιότητα της συνείδησης του έθνους. Όταν δέ οί επαναστάτες άστοί ιδεολόγοι της Ελλάδας παρουσίασαν τους αρχαίους Έλληνες σαν πρόγονους του σύγχρονου Έλληνικού λαού, δεν έκαναν τίποτα άλλο παρά να θυμίζουν την ιστορική πραγματικότητα. Αν τώρα αυτή η προσπάθεια πήρε έντονο έθνικιστικό χαρακτήρα, τούτο χρωστίοτανε στη σκληρή ξένη υποδούλωση και στη φύση της αστικής τάξης. Όλα τα έθνη που η προσπάθειά τους για τη δημιουργία έθνικων κρατών, συνδυάστηκε με τη σκληρή πάλη της έθνικης απελευθέρωσής τους, παρουσίασαν το ίδιο φαινόμενο. Υστερα η ιδιαίτερη έμμονή στο ζήτημα της ιστορικής συνέχειας είχε και άμεσα πρακτικά άποτελέσματα. Η διεθνής άλληλεγγύη προς την ελληνική έθνικοαπελευθερωτική πάλη, ο γνωστός φιλελληνισμός, δυνάμωνε όσο αύξανε και η προβολή της συνέχειας ανάμεσα στην αρχαία και νέα Ελλάδα. Οί άστοί επαναστάτες της Ευρώπης συναρπάζονταν από την ιδέα της αναγέννησης της Ελλάδας.

Τα άρνητικά στοιχεία της ελληνικής επαναστατικής αστικής ιδεολογίας έντοπίζονται στα ρατσιστικά συμπεράσματα που έβγαζαν από την αναγνώριση της συνέχειας στην ελληνική ιστορία. Χαρακτηριστική είναι η θέση του Δανιήλ που ακόμα από το 1802 καλούσε τους βαλκανικούς λαούς να γίνουν Έλληνες, να πάψουν να χρησιμοποιούν την «βάρβαρη γλώσσα τους και τα βάρβαρα έθιμά τους».

Άλλο άρνητικό στοιχείο της ελληνικής αστικής επαναστατικής ιδεολογίας ήταν ο θρησκευτικός φανατισμός. Είναι αλήθεια, ότι το ξένο αυτό προς τον αστικό διαφωτισμό στοιχείο, προερχότανε από ιστορικές αιτίες. Το όθωμανικό κράτος είχε χωρίσει τους πολίτες του σε μωαμεθανούς πιστούς και σε άλλόθρησκους. Οί θρησκευτικές διακρίσεις ήσαν τόσο μεγάλες, που αναπόφευκτα προκαλούσαν και τον άνάλογο φανατισμό. Έτσι υποχρεωτικά η έθνικη πάλη των χριστιανικών λαών ήταν ταυτόχρονα και θρησκευτική πάλη. Όλοι οί Βαλκανικοί λαοί παρουσίασαν αυτό το φαινόμενο. Όμως η θρησκευοληψία εμπόδιζε την ανάπτυξη του αστι-

κού διαφωτισμού και συνεπούμενα έξασθενούσε και την άστική ιδεολογία.

Μετά την εμφάνιση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους τὰ πράγματα περιπλέκονται. Έμφανίζεται πλάι στην άστική επαναστατική ιδεολογία, ή κρατική ελληνική ιδεολογία. Είναι ή ιδεολογία του συμβιβασμού με τὰ φεουδαρχικά στοιχεία και την ξένη εξάρτηση. Είναι ή ιδεολογία που άντανακλούσε την οικονομική βάση της κοινωνίας του μετεπαναστατικού ελληνικού κράτους.

Η επίσημη ελληνική κρατική ιδεολογία ήταν ένα σύστημα από φεουδαρχικές και άστικές ιδέες, προσαρμοσμένες στις άπαιτήσεις της ξένης εξάρτησης. Ο σχολαστικισμός - σοφολογιωτατισμός, τὸ μίσος πρὸς τοὺς άγωνιστὲς τοῦ 1821, τὸ πνεῦμα τῆς παραδοχῆς σάν άναγκαιότητα τῆς ξένης κηδεμονίας, ή ιδέα τῆς άνάγκης ξένου-τοποτηρητῆ για τὴν διακυβέρνηση τοῦ κράτους, ή ιδέα τῆς έγκατάλειψης τοῦ άγώνα για τὴν άπελευθέρωση τῶν υποδούλων περιοχῶν, ήσαν στοιχεία τσιφλικάδικης καταγωγῆς. Οί φεουδάρχες ποτὲ σὲ κανένα μέρος τοῦ κόσμου δὲν πῆραν μέρος στὴν διαμόρφωση τῶν ἔθνῶν, ἀπὸ τὴν κοινωνική τους τοποθέτηση ήσαν άσπονδοί έχθροί τῆς ἔθνικῆς άναγέννησης. Η άνάπτυξη τοῦ ἔθνους σήμαινε θάνατο γι' αὐτούς. Πουθενά και ποτὲ δὲν είχαν έπαφή με τὴν ἔθνικὴ πραγματικότητα τοῦ τόπου τους, πάντα στάθηκαν βαθιὰ άντεθνικοί. Γι' αὐτὸ και ή άνάμιξη τῆς ιδεολογίας τους με τὴν άστική μετὰ τὴν επανάσταση τοῦ 1821-28 στὴν Ελλάδα, είχε τεράστιες άρνητικὲς συνέπειες για τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος. Τὸ μικρὸ και άνίσχυρο ἑλληνικὸ κράτος για νὰ μπορέσει νὰ άνταποκριθεῖ στὸ μεγάλο καθῆκον τῆς ελεύθερης ἔθνικῆς έστίας, είχε άνάγκη ἀπὸ ἔθνικὰ ιδανικά και ὄχι ἀπὸ άντεθνικὲς τσιφλικάδικες άπολυταρχικὲς άντιλήψεις. Τὰ άστικά στοιχεία τῆς επίσημης κρατικῆς ἑλληνικῆς ιδεολογίας μετατράπηκαν σὲ στεῖρα κι άψυχα, άτολμα και δειλὰ μιὰ και ἔκπροσωποῦσαν τὴν συνθηκολόγα παράταξη τοῦ άστικού κόσμου. Ἐνάντια σὲ αὐτὴ τὴν ιδεολογία σήκωσαν τὸ άνάστημά τους οί άστοὶ δημοκράτες ιδεολόγοι που πάλαιψαν με ὄση συνέπεια μποροῦσαν νὰ ἔχουν για τὴν άνάπτυξη τοῦ ἑλληνικού ἔθνους. Βλέπουμε λοιπόν, ὅτι ἀπὸ τὰ επαναστατικὰ άκόμα χρόνια δὲν εἶχαμε μιὰ καθολικὴ ιδεολογία, ἀλλὰ δύο αντίθετες κατευθύνσεις: τὴν συνθηκολόγα άστικοτσιφλικάδικη που ὑποστήριζε και τὸ ξένο κεφάλαιο και τὴν άστικοδημοκρατικὴ που συγκινοῦσε τὸ λαὸ και που είχε τὴν ὑποστήριξη τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης.

Ο Δ. Σολωμὸς άκόμα ἀπὸ τὰ 1825 στὸν περίφημο «Διάλογο» ἔβαζε στὴν ἴδια θέση τὸν σχολαστικισμὸ - σοφολογιωτατισμὸ και τὸν τούρκικο ζυγὸ, συνταύτιζε τὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ με τὴν ελευθερία τῆς Ἑλλάδας, ἔδινε τὴν ἴδια βαρύτητα στοὺς άγῶνες ενάντια στοὺς τσιφλικάδες με τὴν πάλι ενάντια στὸν Τούρκο κατακτητῆ. Και πραγματικά, οί άγῶνες για τὴν επικράτηση τῆς ἔθνικῆς

μας γλῶσσας, σάν γλῶσσας και τοῦ ἑλληνικού κράτους, είχαν τὸ βαθὺ αὐτὸ νόημα που τοὺς ἔδινε ή μεγάλη δημοκρατικὴ διάνοια τοῦ ἔθνικου μας ποιητῆ. Οί ιδιομορφίες τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας σύνδεσαν τὴν πάλι για τὴν επικράτηση τῆς δημοτικῆς με τοὺς άγῶνες για τὴν ἔθνικὴ μας ανεξαρτησία και τὴ δημοκρατικὴ εξέλιξη τοῦ τόπου.

Στὸ διάστημα τοῦ 19ου αἰώνα οί Ἕλληνες άστοὶ δημοκράτες πάλαιψαν με πείσμα τὴν επίσημη άστικοτσιφλικάδικη ιδεολογία, τὴν ιδεολογία τῆς «ψωροκώσταινας». Η επανάσταση τοῦ 1843, ή εξέγερση τοῦ 1862, θρискόντουσαν κάτω ἀπὸ τὴν ιδεολογική τους κηδεμονία. Οί προσπάθειες για τὴν ὀργάνωση τοῦ ἔθνοκαπελευθερωτικού άγώνα στις ὑποδουλωμένες περιοχές, οί ἔθνικὲς ἐξεγέρσεις στὴν Κρήτη, οί άγῶνες τῶν δημοτικιστῶν, ή άνάπτυξη τῆς πνευματικῆς κίνησης στις παροικίες, οί μεγάλες δωρεὲς τῶν πλουσίων ἑμπόρων τῶν παροικιῶν, ὅλα αὐτὰ ήσαν ἐκδηλώσεις που στρεφόντουσαν καθαρὰ ενάντια στὴν επίσημη κρατικὴ ιδεολογία. Ἄκόμα και ή επανάσταση στὸ Γουδί τὸ 1909 ήταν ιδεολογικὰ τοποθετημένη ενάντια στὴν ιδεολογία τοῦ ἑλληνικού κράτους. Ο Ε. Βενιζέλος ἔλεγε τὸ 1915 ὅτι παρὰ τὴν νίκη τῆς επανάστασης στὸ Γουδί, ή ἔσωτερικὴ κατάσταση παραμένει σκοτεινὴ, γιατί «τὰ ὀλιγαρχικὰ συμφέροντα ὅσα ἔπληξεν ή επανάστασις και ὁ μετεπαναστατικὸς βίος τῆς Ἑλλάδος, είναι άκόμη τόσοσ πολλὰ, δυστυχῶς, και τόσοσ ισχυρά, ὥστε δὲν ἔνοοῦσι νὰ παραιτηθῶσι τοῦ άγῶνος και νὰ άναγνωρίσωσιν ἑαυτὰ ὀριστικῶς ήττηθέντα». Η διαπίστωση τοῦ Ε. Βενιζέλου ἔδειχνε και τὸν χαρακτήρα τοῦ Γουδιου ἀλλὰ και τὴν γενικώτερη ἑλληνικὴ πραγματικότητα που ἑπέτρεπε και μετὰ τὴ νίκη μιᾶς άστικοδημοκρατικῆς εξέγερσης νὰ συνεχίζεται ή παλιὰ κατάσταση.

Ὅπως τονίσαμε και ἄλλου, ή άνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στὸ ανεξάρτητο ἑλληνικὸ κράτος, γίνονταν με άργοὺς ρυθμούς. Αὐτὸ εἶχε σάν συνέπεια ή πάλι τῶν άστῶν δημοκρατῶν ιδεολόγων νὰ είναι και μακρόχρονη και δύσκολη. Ποτὲ δὲ ή πάλι αὐτὴ δὲν μπόρεσε νὰ ἔχει βαθὺ ριζοσπαστικὸ χαρακτήρα και στάθηκε κατώτερη ἀπὸ τὴς άπαιτήσεις τῶν σκληρῶν λαϊκῶν άγῶνων. Ὅσο δὲ προχωροῦσε ή ὠρίμανση τοῦ ἑλληνικού κεφαλαίου σάν σύνολο, τόσο και ή άστικοδημοκρατικὴ ιδεολογία ἄλλαζε φορεῖς. Με τὴν ὑπερωρίμανση τοῦ ἑλληνικού κεφαλαίου και τὴν σύμβλησή του με τὰ διεθνή μονοπώλια ὀλοκληρώνεται και ή ιδεολογική του μετατόπιση στὸ στρατόπεδο τῆς επίσημης κρατικῆς ιδεολογίας. Ὅσοι άστοὶ δημοκράτες ιδεολόγοι παράμειναν συνεπείς στοὺς άγῶνες τους, ἔπαψαν πιά νὰ ἔκπροσωποῦν τὴν άστικὴ τάξη και ἔγιναν ἔκπρόσωποι τῶν λαϊκῶν συμφερόντων. Η επίσημη κρατικὴ ιδεολογία ἔγινε ιδεολογία τῆς χρηματιστικῆς ὀλιγαρχίας τοῦ τόπου, φυσικὰ με τὴς άνάλογες προσθήκες και άναπροσαρμογές. Η άστικο-

δημοκρατική ιδεολογία εμπλούτισε με τις παραδόσεις της την προοδευτική αντιιμπεριαλιστική ιδεολογία του εργαζόμενου λαού. Η ιδεολογική πάλη ανάμεσα στις δυο αντίθετες ιδεολογικές κατευθύνσεις συνεχίζεται αλλά ποιοτικά σε πιο ώριμα επίπεδα.

Η επίσημη ιδεολογία που βγήκε από την βαθμιαία συγχώνευση όλων των παλιών και νέων στοιχείων της παρακμής, δεν ήταν ο φυσικός κληρονόμος της αστικοδημοκρατικής ιδεολογίας. Τίποτα το θετικό δεν πήρε από αυτή, αλλά αντίθετα ανάπτυξε στο έπακρο όλα τα αρνητικά της σπέρματα, τον σωβινισμό και τον ρατσισμό, προσθέτοντας τώρα και τον κοσμοπολιτισμό. Κράτησε όλα τα στοιχεία της παλιάς αντιδραστικής κρατικής ιδεολογίας, προσθέτοντας τώρα και τον τυχοδιωκτικό επεκτατισμό. Η ιδέα της δημιουργίας της Μεγάλης Ελλάδας δεν είχε τίποτα το κοινό με την ιδέα της ολοκληρωτικής απελευθέρωσης των ελληνικών εδαφών που γύρευαν παλιά οι άστοι δημοκράτες.

Τότε η ιδέα της απελευθέρωσης υπόδουλων περιοχών βασιζόταν στην οργάνωση του εθνοαπελευθερωτικού αγώνα, τώρα η ιδέα της δημιουργίας της Μεγάλης Ελλάδας είχε για στήριγμα την ενεργό συμμετοχή της Ελλάδας στους ιμπεριαλιστικούς τυχοδιωκτισμούς των μεγάλων δυνάμεων.

Τότε επρόκειτο για ελληνικά εδάφη, τώρα άφορούσε για επέκταση σε βάρος ξένων χωρών. Αν παλιά την ιδέα της απελευθέρωσης την επέκτειναν εδαφικά και πέρα από τα ελληνικά εδάφη, αυτό ήταν άρνηση, σπέρμα αντιδραστικότητας που όμως μέχρι τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο δεν κυριαρχούσε. Οι άστοι δημοκράτες ιδεολόγοι θεωρούσαν την αναγνώριση της γλώσσας του λαού, την ανάπτυξη της βιομηχανίας του τόπου, τη διάδοση των γραμμάτων σαν προϋπόθεση μιας δυνατής Ελλάδας. Τώρα η ιδεολογία της χρηματιστικής ιδεολογίας, βάσισε τη δύναμη του ελληνικού κράτους στη δημιουργία με-

γάλης ναυτιλίας, που με τις υπηρεσίες της προς τα ξένα μονοπώλια θα έκανε σεβαστή την Ελλάδα στις ξένες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις σαν απαραίτητου βοηθού.

Η ιδέα της ανεξάρτητης Ελλάδας αντικαταστάθηκε με το ιδανικό της μετατροπής της σε αστυνομικό φυλάκιο του ιμπεριαλισμού και των Ελλήνων σε χωροφύλακες των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων στις αποικιοκρατούμενες χώρες της Εγγύς Ανατολής.

Η ιδεολογία της χρηματιστικής ολιγαρχίας της Ελλάδος, ή «Μεγάλη Ίδέα», αυτή η ιδέα που ιδεολογικά προετοίμασε το έδαφος για την μικρασιατική εκστρατεία, μπόρεσε κάτω από τα συνθήματα του «υπερπατριωτισμού» και την αίγλη του πρώτου βαλκανικού πολέμου που απελευθέρωσε την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά του Αιγαίου από τον τουρκικό ζυγό, να κρατήσει κάτω από την κηδεμονία της τον ελληνικό λαό για ένα μικρό διάστημα. Η πράξη όμως γρήγορα έπεισε τον ελληνικό λαό για την «έθνική» της αξία και την εγκατέλειψε. Η ζωή της σαν μαζικής ιδεολογίας ήταν ελάχιστη. Ο ελληνικός λαός δεν έζησε εκατό χρόνια με την «Μεγάλη Ίδέα» αυτή την ιδεολογία της συνθηκολόγησης και της ξενοδοουλίας, του αντεθνικού φεουδαρχισμού και του κοσμοπολιτισμού της χρηματιστικής ολιγαρχίας. Ο ελληνικός λαός έζησε με τα αστικοδημοκρατικά ιδανικά της εθνοαπελευθερωτικής του επανάστασης του 1821, με τις πλούσιες παραδόσεις που δημιουργούσαν οι αγώνες των αστών δημοκρατών του 18ου και 19ου αιώνα, με τις δημοκρατικές παραδόσεις των ίδιων των αγώνων του, εθνικών και κοινωνικών. Και τα ιδανικά αυτά, τις προοδευτικές παραδόσεις των τελευταίων αιώνων, ο ελληνικός λαός μετά την εθνική καταστροφή του 1821 δεν τα απαρνήθηκε, αντίθετα τα συνειδητοποίησε πιο πολύ, τους έδωσε νόημα πιο βαθύ, χαρακτήρα πιο πλατύ, περιεχόμενο πιο λαϊκό και δημοκρατικό.

.....

● Τὸ νόημα τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας

Η ένοπλη αντίσταση των Τούρκων ενάντια στην κατοχή άρχισε έστω και ανοργάνωτα άμέσως μετά την ανακωχή του Μούδρου. Οι προσπάθειες της κυβέρνησης των ανδρικών κέλων να καταπνίξουν την εθνική αντίσταση του Τουρκικού λαού απέτυχαν από τα πρώτα κι' όλας βήματά τους. Ο Γάλλος συνταγματάρχης Buzac παρατηρεί ότι «παρά την άρκετη έμπιστοσύνη που έδειξαν οι συμμαχικές δυνάμεις στις κολακίες του πρωθυπουργού Νταμάντ Φαρίντ Πασά, στις αναξιόπιστες ανακρίσεις του πρίγκηπα Άμπντουράλ και στους ύποκριτικούς όδυμους του Ίζέτ Πασά (πρώην ύπουργού των Έσωτερικών και το 1919 διοικητή της Σμύρνης), δεν μπόρεσαν να αποφύγουν την ανάμειξή τους όταν διαπιστώθηκε η άνικανότητα της Τουρκίας

να αποκαταστήσει με τα ίδια τα μέσα της την τάξη και την ασφάλειά της. Το Άνωτατο Συμμαχικό Συμβούλιο γύρευε έναν ξένο άστυνόμο κατάλληλο να αναλάβει το έργο της διατήρησης της τάξεως στην Τουρκία για να μπορέσει να γίνει και το μοίρασμα της Εγγύς Ανατολής χωρίς ένοχλήσεις. Τα πετρέλαια της Μοσούλης τα διεκδικούσαν όλοι οι ιμπεριαλιστές, το ίδιο και της Μεσοποταμίας. Διαμάχη ύπήρχε και για την κυριαρχία πάνω στα λιμάνια και τους άλλους συγκοινωνιακούς κόμβους, ύστερα ύπήρχε και το πρόβλημα των πετρελαίων του Καυκάσου και η επέμβαση ενάντια στην Σοβιετική Ένωση. Τέλος η επαναστατική κατάσταση στην ίδια την Εύρώπη δημιουργούσε σοβαρές σκοτούρες στις δυνάμεις της Αντάντ.

Όλα αυτά ενίσχυσαν την ανάγκη για την εξεύρεση ενός μικρού αστυνόμου στην Έγγυς Ανατολή. Άλλα τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν ἦταν εὐκολο. Δὲν ὑπῆρχε κοινῆς ἐμπιστοσύνης χώρα ποὺ θὰ δεχότανε νὰ παίξει ἓνα τέτοιο ρόλο. Τὸ Ἀνώτατο Συμμαχικὸ Συμβούλιο ἀποφάσισε στὶς 6.5.1919 νὰ ἀναθέσει τὴν ἀστυνόμευση τῆς Τουρκίας στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀπόφαση ἦταν περισσότερο ἐπιβολὴ τῆς ἀγγλικῆς θέλησης παρά συλλογικὴ ἐνέργεια. Ὁ Λόυδ Τζώρτζ για τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέραμε σὲ ἄλλο κεφάλαιο, θεωροῦσε τὴν Ἑλλάδα ὅπως ὁ ἴδιος ἔλεγε τὸν καλλίτερο φύλακα «τῆς μεγάλης ὁδοῦ ἣτις ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τῆς Συμπολιτείας». Ἀκόμα ἀπὸ τὸ 1915 ὅπως ἀναφέρει ὁ Α. Φραγκούλης, εἶχε πληροφορήσει τὸν Ε. Βενιζέλο μέσω τοῦ μεγαλοτραπεζίτη Σερ Τζὼν Σταυρίδη ὅτι σκοπεύει νὰ δημιουργήσει μίαν «Μεγάλην Ἑλλάδα» καὶ τοῦ ζητοῦσε «ὅπως ἀποδεχθεῖ μίαν τέτοια πολιτικὴ καὶ τὴν ὑπερασπίσει». Ἡ Ἀγγλία ποὺ μέχρι τὸν πρῶτο Βαλκανικὸ πόλεμο ἦταν ὑπέρμαχος τῆς μεγάλης Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς διατήρησης τῆς μικροσκοπικῆς Ἑλλάδος τοῦ 1828, τώρα χάρις στὶς νέες διεθνεῖς ἐξελίξεις ἄλλαξε τακτικὴ. Καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς τακτικῆς τοῦ ἀγγλικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ ἡγέτες τὴν ἔκαναν «ἐθνικὴ πολιτικὴ» τῆς τυραννισμένης Ἑλλάδας.

Ἡ ἀπόφαση τῆς ἀποστολῆς ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Μικρὰ Ἀσία στηριζόταν σὲ ἓνα προσωρινὸ ἀγγλογαλλικὸ συμβιβασμὸ τῆς στιγμῆς καὶ σὲ μίαν ἀμερικανικὴ ἀνοχὴ ποὺ ὅπως λέει καὶ ὁ Α. Πάσσαδης προερχόταν ἀπὸ τὸν ὑπολογισμὸ τῆς ἀνάληψης τῆς κηδεμονίας ὁλόκληρης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τὶς Η.Π.Α.

Οἱ Γάλλοι μὲ τὴν συμφωνία Beranger - Walter Long (8.9.1918) ἔπαιρναν τὸ 20% τῶν μετοχῶν τῆς Turkish Petroleum. Μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀγγλικῆς αἴτησης γιὰ τὴν ἀνάθεση στὴν Ἑλλάδα τῆς ἀστυνόμευσης τῆς Τουρκίας, σκόπευαν νὰ ἀναγκάσουν τοὺς Ἄγγλους νὰ παραχωρήσουν νέα ἀνταλλάγματα. Καὶ πραγματικὰ ὕστερα ἀπὸ ἓνα ὀλιγόμηνο διάστημα ἀπειλῶν, ἐκβιασμῶν κλπ., ἡ Ἀγγλία παραχωροῦσε τὴν Συρία καὶ τὴν Κιλικία στοὺς Γάλλους καὶ μὲ τὴ συμφωνία Hamer Greenwood - Beranger ἡ Γαλλία ἔπαιρνε τὰ 25% τῶν μετοχῶν τῆς Turkish Petroleum. Οἱ Ἀμερικανοὶ ἐξ ἄλλου ὅπως εἶδαμε ἔφθασαν καὶ μέχρι τὴν ἔδρα τοῦ Κεμάλ γιὰ νὰ ἀποσπᾶσουν τὴν κηδεμονία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Πολὺ σωστὰ λοιπὸν παρατηρεῖ ὁ Κ. Σακελλαρόπουλος ὅτι ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Μικρὰ Ἀσία «ἐλήφθη πρὸς ἐξυπηρέτησιν σκοπῶν ἀσχέτων πρὸς τὴν Ἑλλάδα». Ἡ ἀντικειμενικὴ ἱστορικὴ ἔρευνα ἔχει πιά ἀποδείξει ὅτι οἱ δυνάμεις τῆς Ἀντάντ καὶ ἰδιαίτερα ἡ Ἀγγλία ἐκμεταλλεύθηκαν ἀσύστολα τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἰμπεριαλιστικῶν συμφερόντων τους. Ὄταν στὶς 30.12.1918 στὸ συνέδριον τῆς εἰρήνης, στὸ Παρίσι,

ὁ Ε. Βενιζέλος ζητοῦσε μὲ ὑπόμνημά του τὴν Βόρειο Ἠπειρο, τὴν Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ Θράκη, τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀϊδινίου καὶ μέρος τῆς περιοχῆς τῆς Προύσας, κανένα ἀπὸ τοὺς κυρίαρχους τοῦ τότε δυτικοῦ κόσμου δὲν συγκινοῦσε. Ἀλλὰ καὶ οὔτε καινοτομοῦσε. Ἀκόμα καὶ ἡ μισοαποικιακὴ Περσία διεκδικοῦσε τεράστιες περιοχὲς τῆς Ἑγγυς καὶ Μέσης Ἀνατολῆς. Τὸν ρυθμὸ αὐτὸ τῶν μεγάλων διεκδικήσεων τὸν μετάφερνε στοὺς μικροὺς ἢ ἀχαλίνωτη ἀρπακτικότητα τῶν μεγάλων ἰμπεριαλιστικῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ.

Ὁ Ε. Βενιζέλος δὲν ἐκπροσωποῦσε τὸν παλαιοκομματικὸ κόσμον ποὺ τὸν καιρὸ ποὺ αὐτὸς σὰν ἀγωνιστὴς τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης ἦταν ὁπαδὸς τῆς μαχητικῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ὑπόδουλων περιοχῶν, ἐκεῖνος σὰν ἑλληνικὴ κυβέρνησις προσπαθοῦσε νὰ συμμαχίσει μὲ τὸν Σουλτάνο καὶ πιστὰ ἀκολουθοῦσε τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν τῆς ὑπεράσπισης τῆς ἀκεραιότητος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅμως μετὰ τὸ θρίαμβον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Βαλκανίων τὸ 1912 ἡ ἐθνικιστικὴ μαχητικὴ τοῦ Ε. Βενιζέλου πέφτει στὸν ἔλεγχον τῆς ἑλληνικῆς χρηματιστικῆς ὀλιγαρχίας ποὺ τότε βρισκότανε στὸ στάδιο τῆς διαμόρφωσής της. Τὸ 1919 οἱ ἐκπρόσωποί της εἶναι πιά στενὸ περιβάλλον τοῦ Ἑλληνα πρωθυπουργοῦ καὶ τὸν ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικὰ σὲ ὅλες του τὶς ἐνέργειες. Ἔτσι θέλοντας καὶ μὴ ἔγινε ὑπερασπιστὴς τῶν ἀγγλικῶν ἀποικιακῶν σχεδίων καὶ ὑπέρμαχος τῆς μεγαλοκρατικῆς πολιτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου. Ὄταν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1920 ὁ Ε. Βενιζέλος καὶ ἡ παράταξίς του δὲν ἦσαν πιά οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι γιὰ τὴν προώθηση τῶν ἀγγλικῶν ἐπιδιώξεων, νομιμοφανέστατα ἔφευγαν ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴν ἐξουσία γιὰ νὰ ἀναλάβουν ἐκεῖνοι ποὺ δὲν εἶχαν ποτὲ καμιά ἀπολύτως σχέση μὲ τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος.

Ἡ ἀπόφαση ποὺ πάρθηκε στὶς 6.5.1919 ἀπὸ τὸ Ἀνώτατο Συμμαχικὸ Συμβούλιον γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Μικρὰ Ἀσία, ἀνοίγε διὰ πλάτα τὸν δρόμον τῆς τυχοδιωκτικῆς περιπέτειας καὶ τῆς καταστροφῆς. Ἀκόμα καὶ τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἐκτέλεσής της ὑπῆρξαν ἀνεδαφικὰ καὶ τυχοδιωκτικά. Ἡ ἀπόφαση εἶχε παρθεῖ πίσω ἀπὸ τὶς πλάτες τῆς Ἰταλίας καὶ χωρὶς καμιά ἐγγύησιν γιὰ τὴ μελλοντικὴ στάση τῶν ΗΠΑ καὶ τῆς Γαλλίας, ἢ καλύτερα μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ στάσις τους θὰ ἄλλαζε ὅπωςδήποτε καὶ μάλιστα πολὺ σύντομα. Τὸ βασικότερον δὲ ἀπὸ ὅλα ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ζωὴ καὶ τὸ μέλλον τοῦ Τουρκικοῦ λαοῦ πάρθηκε χωρὶς τὴν συγκατάθεσίν του. Γιὰ ὅλα αὐτὰ ἡ ἀπόφασις ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθεῖ γρήγορα χωρὶς καμμιὰ σοβαρὴ μελέτη καὶ προετοιμασία. Ὑστερα καὶ τὸ ἴδιον τὸ περιεχόμενον τῆς ἀπόφασις ἦταν ἀκαθόριστον καὶ θολόν. Γιὰ τὴν πῆγαιναν οἱ Ἕλληνες στὴν Μικρὰ Ἀσίαν; Γιὰ «νὰ προλάβουν σφαγῆς σὲ βάρος τῶν Χριστιανῶν» ἔλεγε ἡ ἀπόφασις. Δὲν ἔμπαινε ζήτημα προσάρτησης ἐδαφῶν ἂν καὶ

οί Ἄγγλοι καὶ οἱ Ἕλληνες κυβερνήτες αὐτὸ τὸ νόημα τῆς ἐδιναν. Ὁ γενικὸς καὶ ἀκαθόριστος χαρακτήρας τῆς ἀπόφασης δὲν ἔδινε τὴν δυνατότητα νὰ συγκεκριμενοποιηθοῦν οἱ ὑποχρεώσεις καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατοχῆς. Ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἔδειχναν ὅτι ἡ ἀπόφαση δὲν ἦταν ἀναγνώριση ἀπὸ τὴν Ἀντάντ τῶν αἰτημάτων τοῦ Ε. Βενιζέλου, ἀλλὰ ἀνθελληνικὸ ἀγγλικὸ σχέδιο. Οἱ Ἄγγλοι μὲ τὴν ἀποστολὴ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Μικρὰ Ἀσία σκόπευαν νὰ ἐκδιᾶσουν τὴν ἡγεσία τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος σὲ συνθηκολόγηση καὶ τὶς δυνάμεις τῆς Ἀντάντ σὲ νέες παραχωρήσεις ὑπὲρ τοῦ ἀγγλικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ. Ἀπὸ τὶς 6.5.1919 μέχρι τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ Αὐγούστου 1922 βάσταξε αὐτὸ τὸ βρώμικο παιχνίδι τῶν Ἄγγλων. Ὅπως θὰ δοῦμε κάθε ἐνέργεια τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Μικρὰ Ἀσία δὲν ἦταν τίποτα ἄλλο παρὰ ὁ πρόλογος ἢ ὁ ἐπίλογος ἢ καὶ τὸ μέσο πραγματοποίησης κάποιου ἀγγλικοῦ ἐλιγμοῦ ποὺ πάντα εἶχε ἓνα καὶ τὸν αὐτὸ στόχο, τὰ πετρέλαια τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καὶ τὴν κατάπνιξη τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος τῆς περιοχῆς.

Στις 8.5.1919 μὲ τηλεφωνικὴ διαταγὴ ἀριθ. 64087)1037, τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ διάταξε τὴν πρώτη Μεραρχία πεζικοῦ σὲ ἄμεση καὶ ἐπείγουσα μετακίνηση πρὸς τὸ λιμάνι Ἐλευθερές. Ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία ἄρχιζε. Στις 9.5.1919 ὁ ἀρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος σὲ τηλεφωνικὴ του διαταγὴ πρὸς τὸν τὸν διοικητὴ τῆς πρώτης Μεραρχίας συνταγματάρχη Ζαφειρίου ἀνάφερε: «Ἐχω πληρεστάτην πεποίθησιν εἰς τὴν ἰκανότητά σου καὶ ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ ἢ τόσον σπουδαιότητα θὰ ἀχθῆ εἰς πέρας ἐκ τῆς ταχυτάτης ἐνεργείας καὶ ἀπολύτου ἐχεμυθείας. Τὸ τονίζω αὐτὸ διότι ἐξ ἐλαχίστου ἀκριτομυθείας διακυβεύεται ὕψιστον συμφέρον». Ἀσφαλῶς ἡ ταχύτητα καὶ ἡ μυστικότητα τῶν προετοιμασιῶν γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Μικρὰ Ἀσία δὲν πῆγαζε ἀπὸ λόγους αἰφνιδιασμοῦ τοῦ ἐχθροῦ, δηλαδὴ τῶ Τούρκων ποὺ ἐκείνη τὴ στιγμὴ καὶ ἀνοργάνωτοι καὶ ἄοπλοι ἦσαν καὶ κάτω ἀπὸ τὸ καθεστῶς στρατιωτικῆς κατοχῆς ζοῦσαν. Τὰ αἴτια τῆς βιασύνης καὶ τῆς ἐχεμυθείας ἦσαν ἄλλα. Ἐπρεπε ἡ ἀπόφαση νὰ ἐκτελεσθεῖ πρὶν ἀλλάξουν τακτικὴ οἱ Ἀμερικανοὶ καὶ οἱ Γάλλοι καὶ πρὶν τὴν μάθουν οἱ Ἴταλοι καὶ πάρουν μέτρα. Ὁ Λούδ Τζῶρτζ στις 10.5.1919 στὴν συνεδρίαση τοῦ Ἀνωτάτου Συμμαχικοῦ Συμβουλίου, ἐξέφραζε τὴν μεγάλῃ του ἀνησυχία γιὰ τὴν ἀκόμα δὲν εἶχε πάει ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς στὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ γύρευε ἡ ἀπόφαση νὰ πραγματοποιηθεῖ γρήγορα, πολὺ γρήγορα μάλιστα. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰδοποιοῦσε μὲ τηλεφωνικὴ διαταγὴ τὸν συνταγματάρχη Ζαφειρίου ὅτι πρέπει νὰ ἐτοιμάσει ἀμέσως τὴν πρώτη Μεραρχία γιὰ ἀποβίβαση. Ἡ διαταγὴ ἔλεγε: «Σταματήσατε ἐν ἀνάγκῃ πᾶσαν ἐπιβίβασιν Ὑγειονομικῶν Σχηματισμῶν, Συζυγαρχιῶν

κλπ. Ἐπιβιβάσατε ἐντὸς τῆς σήμερον ἐργαζόμενοι καὶ τὴν νύκτα Εὐζωνικὸν Σύνταγμα καὶ Πυροβολαρχίαν Βολῆς ἐκ Σταυροῦ. Αὐριον μέχρι πρωῖας ἀπόλυτος ἀνάγκη ἀναχωρῆση Μεραρχία. Στόπ. Πᾶσα ἀναβολὴ δύναται νὰ ἔχη ὀλεθρίας συνεπειάς διὰ τὰ Ἐθνικὰ συμφέροντα». Ἔτσι χωρὶς καμιὰ σοβαρὴ προετοιμασία, βεβιασμένα καὶ μὲ ἐλλειπῆ τὸν ἐφοδιασμό τῆς ἀναχωροῦσε δυὸ ἡμέρες ἀργότερα ἡ πρώτη Μεραρχία γιὰ τὴν Σμύρνη. Ἦξερε τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὴν κατάστασιν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀϊδινίου; Εἶχε πάρει ὑπ' ὄψη του τὴ ὅλην κατάστασιν στὴν Μικρὰ Ἀσία; Εἶχε μελετήσῃ καὶ καταστρώσει σχέδιο σταθεροποίησης τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς στὴν περιοχὴ ποὺ θὰ πῆγαине ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς; Ἀσφαλῶς ὄχι. Τίποτα δὲν εἶχε μελετηθεῖ οὔτε καὶ προετοιμασθεῖ. Ἡ Ἑλλάδα ἔμπαινε σὲ ἓνα παιχνίδι τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε οὔτε τὸ στοιχειῶδες δικαίωμα νὰ τὸ γνωρίζῃ ἀπὸ προηγούμενα. Τὸ τί θὰ ἔκανε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς στὴν Μικρὰ Ἀσία αὐτὸ ἦταν δουλειὰ τοῦ Ἄγγλου ἀντιναυάρχου Κάλθροπ καὶ ὄχι τῆς ἑλληνικῆς ἡγεσίας.

Στις 15.5.1919 ἡ πρώτη ἑλληνικὴ μεραρχία ἀποβιβαζόταν στὴν Σμύρνη. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διαλάλησε τὸ γεγονὸς σὰν τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματοποίησης τῆς «Μεγάλῃς Ἑλλάδας», οἱ Ἄγγλοι τὸ χαιρέτησαν σὰν κάτι ποὺ τοὺς ἐξασφάλιζε φθηνὸ μισθοφορικὸ στρατὸ γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ἀποικιστικῶν σχεδίων τους καὶ οἱ Ἀμερικανοί, Ἴταλοι καὶ Γάλλοι τὸ ἀντιμετώπισαν σὰν μιὰ ὄχι εὐχάριστη πράξις ποὺ ὅμως εἶχε περιορισμένη ἔκτασις μιὰ καὶ ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἀνωτάτου Συμμαχικοῦ Συμβουλίου περιορίζε τὴν δραστηριότητα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὰ καθήκοντα τῆς χωροφυλακῆς στὸ βιλαέτι τοῦ Ἀϊδινίου. Γιὰ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας σήμαινε ἡ ἀρχὴ τῆς μεγαλύτερης τραγωδίας τῆς ἱστορίας του.

Ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀϊδινίου ἔδειξε στὸν Τουρκικὸ λαὸ καὶ στὴν τουρκικὴ ἀστικὴ τάξις ἀκόμα καλύτερα τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ποὺ τοὺς ἀπειλοῦσε. Ἡ ἀπόσπασσις τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τὴν Τουρκία σήμαινε τὴν οὐσιαστικὴν διάλυσις τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Τὰ σχέδια γιὰ τὸν περιορισμὸ τοῦ τουρκικοῦ κράτους στὸ βιλαέτι τοῦ Ἰκονίου καὶ σὲ μικρὸ τμήμα τῆς περιοχῆς τῆς Προύσας ἄρχισαν νὰ γίνονται πραγματικότητα. Τί ὅμως σήμαινε αὐτό; Τὸν ἀποκλεισμὸ κάθε δυνατότητας γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀνεξάρτητου τουρκικοῦ κράτους. Ἡ Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία εἶναι οἱ πνεύμονες τῆς Τουρκίας. Ἐδῶ καλλιιεργεῖται ὁ καπνὸς καὶ τὰ ἄλλα εὐγενῆ προϊόντα τῆς τουρκικῆς γεωργίας. Ἐκεῖ ποὺ σκόπευαν οἱ Ἄγγλοι νὰ περιορίσουν τὸ τουρκικὸ κράτος ἦταν καὶ εἶναι μέχρι σήμερα περιοχὴ ἄγωνα καὶ κτηνοτροφικῆς. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γίνεται στὴ Σμύρνη. Ὅποιος θὰ ἦταν λοιπὸν ὁ κύριος τῆς περιοχῆς τῆς Σμύρνης, αὐτὸς

θὰ κυριαρχοῦσε καὶ στὴν οἰκονομία τοῦ μικροῦ τουρκικοῦ κράτους τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐθνολογικὰ ἡ Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία δὲν ἦταν ἐλληνικὴ. Οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦσαν σοβαρὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ ὅμως δὲν ἦσαν καὶ τὸ κυρίαρχο, γεγονός που ἔδινε στὴν παρουσία τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ τὴν μορφή τῶν κατοχικῶν καὶ ὄχι τῶν ἀπελευθερωτικῶν δυνάμεων. Ἐξ ἄλλου καὶ ἐπίσημα ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς στὴν Μικρὰ Ἀσία ἀποκαλεῖτο στρατὸς κατοχῆς καὶ ὁ ἀρχηγὸς του ὑπέγραφε τὶς διαταγές του σὰν «ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ κατοχῆς». Ἄν τώρα προσθέσει κανεὶς σὲ ὅλα αὐτὰ καὶ τοὺς ἱστορικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐλληνικὴ κατοχὴ ἦταν γιὰ τὸν Τούρκο πολὺ πιὸ ἀπαράδεκτη ἀπὸ ὅποιοδήποτε ἄλλο ξένο ζυγὸ, τότε ἔχει πλήρη τὴν εἰκόνα τῆς παγίδας στὴν ὁποία εἶχε πέσει ἡ Ἑλλάδα.

Μὲ τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς ἐμφάνισης τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Σμύρνη σημειώθηκαν σοβαρὲς ἀνωμαλίες καὶ ἀναταραχές, τέτοιου μεγέθους ποὺ τὴν ἄλλη ἡμέρα λειτούργησαν ἔκτακτα στρατοδικεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Οἱ πρῶτοι ποὺ καταδικάσθηκαν σὲ θάνατο ἦσαν δυὸ Ἕλληνες, ἓνας πολίτης τῆς Σμύρνης καὶ ἓνας στρατιώτης. Ἡ ποινὴ ἐκτελέστηκε τὴν ἴδια μέρα. Καὶ οἱ δυὸ ἐκτελεσθέντες βαρύνοντο μὲ σοβαρὲς πράξεις βιαιοπραγίας. Ἡ ἀτμόσφαιρα σὲ ὅλη τὴν περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔγινε πολὺ τεταμένη. Παλιὰ μίση ἤλθαν στὴν ἐπιφάνεια καὶ νέα δημιουργήθηκαν. Δυὸ ἡμέρες μετὰ τὴν ἀποβίβαση τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Σμύρνη, ὁ συνταγματάρχης Ζαφειρίου τηλεγραφοῦσε στὸν Ε. Βενιζέλο στὸ Παρίσι: «τάξις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀνώμαλος, ἀπειλουμένων διαρκῶς σφαγῶν παρὰ Τούρκων». Τὴν ἴδια ἡμέρα στίς 17.5.1919 κηρύχθηκε στὴν Τουρκία ἐθνικὸ πένθος. Στὴν Κωνσταντινούπολη ἔγινε μεγάλη συγκέντρωση στὴν πλατεῖα τοῦ τζαμίου Ἀχμεντ καὶ μὲ σύνθημα «ἡ Σμύρνη θὰ μείνει τουρκική». Στὴν διάρκεια τῆς συγκέντρωσης τὸ πλῆθος μὲ πρωτοφανῆ φανατισμὸ καὶ μαχητικότητά φώναζε: «Ζητοῦμε δικαιοσύνη. Δύο ἑκατομμύρια Τούρκοι δὲν θὰ θυσιαστοῦν γιὰ διακόσιες χιλιάδες Ἕλληνες. — Οἱ μουσουλμάνοι δὲν πεθαίνουν οὔτε καὶ πρόκειται νὰ ἐξοντωθοῦν. — Ὁ Τούρκος ποτὲ δὲν ἦταν οὔτε καὶ θὰ γίνῃ δούλος».

Ἡ ἀντίσταση στὴν ξένη Κατοχὴ ἔπαιρνε πιά παλλαϊκὴ ἔκταση καὶ ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα. Ὅλα τὰ στρώματα τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ δραστηριοποιοῦντο καὶ ἐπαναστατικὰ ἔπαιρναν μέρος στὴν ἐθνικὴ ἀντίσταση. Ἡ ἐπίσημη τουρκικὴ κυβερνητικὴ ἡγεσία μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Σουλτάνο δὲν ἀνήκε στὸ τουρκικὸ ἐθνικὸ στρατόπεδο. Ἀντίθετα ἦταν ἐνεργὸ ὄργανο τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πάλῃ τοῦ Τουρκικοῦ λαοῦ δὲν στρεφότανε μόνο ἐναντίον τῆς ξένης κατοχῆς ἀλλὰ καὶ στὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ καθεστῶς τῆς χώρας. Τὸ γεγονός αὐτὸ μαζί μὲ τὴν ἀναγκαιότητα ποὺ δημιουργήθηκε ἡ ξένη κατοχὴ τῆς ἐνοπλῆς πάλῃς, ἔδιναν στὴν ἐ-

θνικοαπελευθερωτικὴ πάλῃ βαθὺ ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα. Ἐπικεφαλῆς τοῦ ἐθνικοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοπέδου στάθηκαν οἱ Τούρκοι ἄστοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ποὺ θανάσιμα εἶχε ἀπειλήσει τὰ συμφέροντά τους ἡ ἐλληνικὴ κατοχὴ στὴν Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἰδεολογικοὶ ἐκπρόσωποι καὶ ὀργανωτὲς τῆς ἐπαναστατικῆς πάλῃς ἦσαν οἱ διανοούμενοι ἀξιωματικοὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Μουσταφᾶ Κεμάλ Πασᾶ (Ἀτατούρκ). Ὁ Ἀτατούρκ στίς 19.5.1919 πῆγαινε στὴν Σαμψούντα καὶ ἀρχίζει τὴν ὀργάνωση τῆς τουρκικῆς ἐθνικοαστικῆς ἐπανάστασης. Στὴν Τουρκία ὅπως καὶ στίς ἄλλες χώρες τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, οἱ ἄστοι διανοούμενοι εὗρισκαν πάντα καταφύγιο στὸν στρατό. Ἦταν ὁ μοναδικὸς τρόπος γιὰ νὰ ὀργανωθοῦν καὶ νὰ παλαίψουν ἐναντίον τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ τοὺς ντόπιους τσιφλικάδες. Ὅλα τὰ ἀντιαποικιακὰ ἐθνικοαστικὰ κινήματα τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἔχουν πάρει τὸν χαρακτήρα τῶν στρατιωτικῶν ἐξεγέρσεων. (Αἴγυπτος, Ἰράκ, Τουρκία κλπ.).

Ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς κατοχῆς μέσα στὸν Μάιο εἶχε καταλάβει τὴν Μαγνησία, τὴν Κασαμπᾶ, τὸ Ἀϊδίνιο, τὸ Νασλή, τὸ Ἀϊβαλή, καὶ γενικὰ ἐπέκτεινε τὴν κατοχὴ στὴν ἐνδοχώρα τῆς Σμύρνης. Στὸ ἴδιο διάστημα ἡ τουρκικὴ ἀντίσταση ὀργανωνόταν καὶ μεγάλωνε. Ἀντάρτες παρουσιάσθηκαν ἀπὸ τὶς 19 Μαΐου στὰ χωριὰ Τουρμπαλή, Καγιᾶ, Ντεβελικιοῖ, Ταχτεληκόϊ, Νέφ Ντάγκ καὶ στὴ Μαινεμένη. Στίς 21.5.1919 ἔφθανε στὴ Σμύρνη ὁ Α. Στεργιάδης μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ Ὑπατου Ἀρμοστή τῶν στρατευμάτων κατοχῆς καὶ τέσσερες ἡμέρες ἀργότερα παρουσιάσθηκαν σοβαρὲς κινήσεις ἀνταρτῶν στὴν περιοχὴ Μπαλατζικ - Ἀγιασολούκ. Οἱ παράνομες ἐπαναστατικὲς ὀργανώσεις τῶν πόλεων, τροφοδοτοῦσαν τοὺς ἀντάρτες καὶ τοὺς ἐνίσχυσαν μὲ ἐθελοντές. Στὰ τέλη Μαΐου 1919 ὑπῆρχαν πέντε σοβαρὰ κέντρα ἀντίστασης, τοῦ Πάνορμου, Ντενισλή, Φιλαδέλφεια, Σόμα καὶ Μπαλακεσέρ. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἡμέρες φάνηκε ὅτι ἡ πρώτη ἐλληνικὴ Μεραρχία ἦταν ἀνίκανη νὰ ἐπιβάλλει τὴν τάξη. Γρήγορα ἐνισχύθηκε μὲ τὸ ὄγδοο Σύνταγμα Κρήτης, τὴν Μεραρχία Ἀρχιπελάγους καὶ τὸ τρίτο Σύνταγμα ἱππικοῦ. Οἱ πρῶτες ἡμέρες τῆς ἐλληνικῆς κατοχῆς ἔδειξαν ὅτι ὁ ἐλληνικὸς στρατός, ὁ ἐλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὁλόκληρο τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος μπλεκόντουσαν σὲ ἓνα τυχοδιωκτισμὸ μὲ τὶς πιὸ ἀρνητικὲς καὶ καταστρεπτικὲς συνέπειες.

Ἡ ἡγεσία τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ προσπάθησε νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κατάσταση μέσα στὰ πλαίσια τῶν δυνατοτήτων ποὺ εἶχε. Τὰ καθήκοντα ποὺ ἀνατέθηκαν στὸν ἐλληνικὸ στρατό, ἦσαν καθήκοντα ἀστυνόμου κάτω ἀπὸ ξένες διαταγές. Ὁ Ε. Βενιζέλος μὲ τὸ τηλεγράφημά του ὑπ' ἀριθ. 4712, ἡμερομηνίας 20.5.1919 ποὺ ἔστειλε ἀπὸ τὸ Παρίσι στὸν διοικητὴ τῆς πρώτης Μεραρχίας συνταγματάρχη Ζαφειρίου, συγκεκριμένα ἔλεγε ὅτι μετακινήσεις τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ μποροῦν νὰ γίνουν μόνο ἂν ὑπάρχει ἐ-

πικείμενος κίνδυνος δημοσίας τάξεως» αλλά και πάλι στην περίπτωση αυτή «άπαιτείται έγκρισις Κάλθροπ ή μετά τυχόν αναχώρησιν αυτού, προϊσταμένου Συμμαχικού Στόλου έν Σμύρνη». Έτσι έξ αρχής ήταν φανερό ότι ό έλληνικός στρατός δέν θα πολεμούσε ούτε κάτω από έλληνικές διαταγές, ούτε και για τή υπεράσπιση έλληνικών συμφερόντων έστω και έπεκτατικών. Οί κινήσεις του, τὰ σχέδια τής ηγεσίας του δλα έξαρτώντο από την έγκριση του Άγγλου ναυάρχου Κάλθροπ ό όποιος μέ την σειρά του έπαιρνε διαταγές από την άγγλική κυβέρνηση. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε μιὰ διαταγή του άντισυνταγματάρχη Ζαφειρίου γύρω από την κατάληψη του Άχματλή και Άξαρίου στο Σαντζάκι τής Μαγνησίας στις αρχές του Ιουνίου 1919. Ό Ζαφειρίου στην διαταγή του έλεγε: «Η έκένωσις του Άξαρίου έδει να διαταχθή τάχιστα ως γενομένη άνευ ουδεμιᾶς διαταγής και παρὰ την γνώμην του Άγγλου Ναυάρχου, να τιμωρηθή δέ ό Άξιωματικός όστις άνευ ουδεμιᾶς διαταγής κατέλαβε τούτο ούτως ώστε όταν ό Άγγλος Ναύαρχος μάθη την κατάληψιν να εύρεθώμεν πρό αυτού μέ τὸ έπιχείρημα ότι εύθως ως έγινετο γνωστόν εις την Διοίκησιν Στρατού Κατοχής διετάχθη άμέσως ή έκένωσις του και έτιμωρήθη και ό υπεύθυνος Άξιωματικός». Σε άλλο σημείο τής ίδιας διαταγής αναφερόταν ότι: «Έκ τής μετά του κ. Υπάτου Άρμοστού συνεννόησεως του Ναυάρχου, έξήγετο σαφώς, ότι ό Άγγλος Ναύαρχος είχε την άπαίτησιν να περιορισθή ή Έλληνική Κατοχή έν τῷ Σαντζακίῳ τής Μαγνησίας μόνον έντός τῶν πόλεων Μαγνησίας και Κασαμπᾶ». Τὸν έλληνικό στρατό τὸν διάτασσε ό Κάλθροπ, τὸν Κάλθροπ ό Τσῶρτσιλ και ό Κῶρζον τής Turkish Petroleum και τής Shell. Ό κ. Κῶρζον σαν βασικός μέτοχος τῶν πετρελαίων τής Μοσούλης ήξερε πολὺ καλά πῶς έπρεπε να κινεῖται και να δρά ό έλληνικός στρατός για την κατοχύρωση τῶν συμφερόντων τῶν άγγλικῶν μονοπωλίων πετρελαίου. Σαν ύπουργός τῶν Έξωτερικῶν τής Άγγλίας, κανόνιζε οί έπιχειρήσεις του έλληνικού στρατού στην Μικρὰ Άσία να έχουν καθαρὰ χαρακτήρα ενίσχυσης τῶν σχεδίων του και τίποτα άλλο. Η διαπίστωση του στρατηγού Νίδερ άρχηγού του έλληνικού στρατού κατοχής, ότι οί έλληνικές ένοπλες δυνάμεις δέν είχαν έλευθερία κίνησης και δράσης, κάτω από τὸ φῶς τής πραγματικότητας άποκτᾶ δλη την τραγικότητά της και κλείνει μέσα της δλη την αλήθεια για τὸ νόημα τής μικρασιατικῆς έκστρατείας.

Στις 2.6.1919 έφθανε στη Σμύρνη ό στρατηγός Νίδερ για να αναλάβει την άρχηγία του έλληνικού στρατού κατοχής. Την ίδια μέρα στον δρόμο ανάμεσα στην Πέργαμο και Ντεκιλή τμήμα Τούρκων άνταρτών έπετέθηκε ενάντια σε τάγμα του όγδοου Συντάγματος Κρήτης. Η ένοπλη εξέγερση του Τουρκικού λαού άρχισε. Ήταν μιὰ δίκαιη και πατριωτική πάλη ενάντια στην ξένη κατοχή, ήταν ένας σκληρός άγώνας για την κατοχύρωση

τής εθνικῆς ανεξαρτησίας τής Τουρκίας.

Άπό την πλευρὰ τῶν Ιμπεριαλιστικῶν δυνάμεων τής Άντάντ ό πόλεμος για την κατάπιξη τής τουρκικῆς ένοπλης αντίστασης, ήταν πόλεμος άδικος και κατακτητικός. Τὸ γεγονός αυτό υπήρξε και ή μεγαλύτερη αδυναμία του στρατοπέδου τής Άντάντ, ή αδυναμία που μεγάλωνε τις έσωϊμπεριαλιστικές αντιθέσεις και έκανε τὸν στρατό κατοχής, άγγλικό, γαλλικό, ιταλικό, έλληνικό, άνήμπορο να έπιβληθεῖ.

Η συμμετοχή τής Έλλάδας στην άντεπαναστατική άποικιακή περιπέτεια τής Άντάντ στην Έγγυς Άνατολή, ήταν μιὰ άχαρακτήριστη τυχοδιωκτική άντεθνική έέργεια. Και τούτο γιατί: α) Η Έλλάδα στο όνομα τής υπεράσπισης του μικρασιατικού έλληνισμού γινότανε ένα τυφλό όργανο τής άγγλικῆς άποικιακῆς πολιτικῆς. β) Γιατί τὸ οίκονομικό δυναμικό της ήταν πολὺ πιὸ χαμηλό από τις άπαιτήσεις του μικρασιατικού πολέμου, πράγμα που είχε τεράστιες καταστρεπτικές συνέπειες για τὸν τόπο και γ) Γιατί ό πόλεμος αυτός γινότανε σε αντίθεση με τὸ γενικό αίτημα του Έλληνικού λαού για την Ειρήνη. Άς μὴν ξεχνᾶμε ότι όταν άρχισε ή μικρασιατική έκστρατεία οί άνυπότακτοι και οί λιποτάκτες ήσαν κατὰ χιλιάδες διασκορπισμένοι στα έλληνικά βουνά.

Τή θέση του έλληνικού στρατού την χειροτέρευσε άκόμη περισσότερο τὸ γεγονός ότι μέσα στα καθήκοντά του ήταν και ή ύποχρέωση να άστυνομεύει τις έέργειες του σύμμαχου ιταλικού στρατού κατοχής. Καθημερινὰ υπήρχαν προστριβές ανάμεσά τους πότε από ύπαιτιότητα έλληνική και πότε από ιταλική. Οί ιταλικές αρχές κατοχής άνέχοντο τις άνταρτικές τουρκικές δυνάμεις και τις διευκόλυναν στην πάλη τους ενάντια στον έλληνικό στρατό.

Στις 19.6.1919, ένα σχεδόν μήνα μετά την άφιξη του έλληνικού στρατού στην Μικρὰ Άσία, οί τουρκικές άνταρτικές δυνάμεις έδιναν την πρώτη μεγάλη μάχη τους στην Προύσσα, την όποία και κατέλαβαν. Ό έλληνικός στρατός ανακατέλαβε την πόλη ύστερα από σκληρή μάχη και με μεγάλες άπώλειες. Στις 21.6.1919 ό στρατηγός Νίδερ έστειλε τὸ παρακάτω τηλεγράφημα προς τὸν πρωθυπουργό Βενιζέλο στο Παρίσι: «Άριθ. 957. Σμύρνη 21 Ιουνίου 1919. — Εύρισκόμεθα πρό πλήρους Τουρκικῆς έπιστρατεύσεως και μεγάλης νεοτουρκικῆς όργανώσεως. Προσβαλλόμενοι πανταχόθεν αναγκαζόμεθα καθ' ήμέραν να έγκαταλείπωμεν έδαφος. Έάν δέν σταλή τάχιστα δυνάμεις, τουλάχιστον εύθως άμέσως μιὰ πλήρης Μεραρχία, θέλει άπειληθῆ τάχιστα Σμύρνη.

»Επίσης άπόλυτος ανάγκη δοθῆ έλευθερία ένεργείας κατὰ κέντρων όργανώσεων Τουρκικῶν και γραμμῶν έπιχειρήσεών των. Υπογραφή Νίδερ». Πῶς όμως αντιδρούσε ό Ε. Βενιζέλος στην κρίσιμη αυτή κατάσταση; Έτσι δυστυχῶς όπως συνέφερε στους Άγγλους. Δυὸ ήμέρες νωρίτερα από την έκκληση του στρατηγού Νίδερ, με τὸ τηλεγράφημά

του αριθ. 5978 πρὸς τὸν Ὑπατο Ἀρμοστή Στεργιάδη ἔλεγε: «Ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν ἐπὶ σπουδαιότητος διατηρήσεως κατοχῆς Ἀϊδινίου. Ἐγκατάλειψις αὐτοῦ δύναται φέρη ὡς ἀποτέλεσμα ὑπαγωγὴν κοιλάδος Μαιάνδρου εἰς Ἰταλικὴν ἐπιρροήν». Δηλαδή τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἑλληνα πρωθυπουργοῦ ἦταν περισσότερο στραμμένο πρὸς τὴν ἀναχαίτιση τῶν Ἰταλικῶν ἀντιαγγλικῶν σχεδίων παρὰ στὴν σοβαρότητα τῆς κατάστασης ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς πάλης τοῦ Τουρκικοῦ λαοῦ. Οἱ Ἄγγλοι πραγματικὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ φοβόντουσαν παραπάνω τοὺς συμμάχους τοὺς ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἐπανάσταση.

Στις 28.6.1919 οἱ τουρκικὲς δυνάμεις ὕστερα ἀπὸ ἰσχυρὴ ἐπίθεση ἔπαιρναν τὸ Ἀϊδίνιο. Μόλις στίς 27.7 κατόρθωσε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς νὰ ἀνακαταλάβει τὴν πόλη. Ὅλα πιά μαρτυροῦσαν ὅτι ἡ τουρκικὴ ἐπαναστατικὴ πάλη ἐναντίον τῆς ξένης κατοχῆς ὄλο καὶ ἀναπτυσσόταν περισσότερο. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες κυβερνητικοὶ ἰθύνοντες δὲν θέλησαν νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν πραγματικότητα. Πίστευαν στὸ ἀήτητο τῆς ἀγγλικῆς ἀποικιοκρατίας μὲ τὴν δύναμη τῆς ὁποίας ἐλπίζανε νὰ πραγματοποιήσουν καὶ τὰ ὄνειρα τῆς ἑλληνικῆς ὀλιγαρχίας. [...]

Ἀπὸ στρατιωτικὴ πλευρὰ ἡ κατάσταση χειροτέρευε ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα. Μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1919 δηλαδή μέσα σὲ τρεῖς περὶπου μῆνες, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς κατοχῆς ἀπὸ μίαν Μεραρχία ποὺ ἦταν ἀναγκάστηκε γιὰ νὰ συγκρατῆ τὴν κατάσταση νὰ ἐνισχυθεῖ μὲ ἄλλες τρεῖς. Ὅμως σὲ τίποτα δὲν ὠφελοῦσαν τὰ μέτρα ἐνίσχυσης ὄχι μόνο γιατί τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς Τουρκίας ἦταν παρὸν παντοῦ, στίς πόλεις, στὰ χωριά, στίς πεδιάδες καὶ τὰ βουνά, ἀλλὰ καὶ γιατί ὁ ἴδιος ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δροῦσε σὰν μισθοφορικὸς περιμένοντας γιὰ κάθε ἐνέργεια τοῦ τὴν ἔγκριση τῶν Ἄγγλων. Στις 28.7.1919 ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς Μίλν, ἀρχηγὸς τῶν ἀγγλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς στὴν Τουρκία μὲ ἔγγραφο διαταγῆ τοῦ πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγο τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων στρατηγὸ Παρασκευόπουλο ἔδινε ἐντολὴ ὅπως «οὐδεμία προέλασις πέραν τῶν ἤδη κατεχομένων θέσεων λάβη χώραν ἄνευ πριηγουμένης ἐγκρίσεώς μου». Καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος τὴν ἴδια ἡμέρα μὲ διαταγῆ τοῦ ἀριθ. 2791 ἀνάφερε στὴν ἡγεσία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατοχῆς στὴν Μικρὰ Ἀσία ὅτι: «Κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν Ἀγγλικῶν Στρατευμάτων Στρατηγοῦ Μίλν, ἐπιβάλλεται ἡμῖν νὰ τηρήσωμεν ἀπαρεγκλίτως καὶ αὐστηρῶς τὰς ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις σχετικῶς μὲ τὴν στάσιν ἡμῶν ἐναντι τῶν τακτικῶν ἢ ἀτάκτων Τουρκικῶν στρατευμάτων». Καὶ οἱ ὑποχρεώσεις αὐτὲς ἦσαν ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὴν ἴδια διαταγῆ ὁ ἀποκλεισμὸς κάθε πρωτοβουλίας ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στρατό. Οἱ ἑλληνικὲς ἐνοπλεις δυνάμεις δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα οὔτε τῆς ἀμυντικῆς ἀντεπίθεσης. Γιατί ὁμως συνέβαινε αὐτό; Μήπως οἱ Ἄγγλοι στρατιωτι-

κοὶ δὲν γνώριζαν οὔτε τοὺς στοιχειώδεις νόμους τῆς πολεμικῆς στρατηγικῆς ἢ τακτικῆς; Ἀσφαλῶς ὄχι. Οἱ Ἄγγλοι ἔστειλαν τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ στὴν Μικρὰ Ἀσία ὄχι σὰν τὸ μοναδικὸ ὄπλο τους γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν σχεδίων τους στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἔπρεπε νὰ ἐναρμονίζει τὴν δράση του μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Μέχρι τὸν Μάρτιο τοῦ 1920 ποὺ ὑπῆρχε μίαν μόνο τουρκικὴ κυβέρνησις, ἡ κυβέρνησις τοῦ Σουλτάνου, τὰ συντηρητικὰ συνθηκολόγα στοιχεῖα τοῦ τουρκικοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοπέδου ἦσαν πολὺ ἰσχυρά. Γιὰ τοὺς ἔμπειρους Ἄγγλους ἀποικιοκράτες ἡ συνθηκολόγησις τῆς τουρκικῆς ἐπανάστασης ἀπὸ ἐσωτερικὴ διάβρωσις ἦταν προτιμότερη ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ τῆς συντριβῆς ποὺ δὲν ἦταν καὶ δέβαιη. Ὅσον καιρὸ ὑπῆρχαν πιθανότητες γιὰ τὴν πρώτη λύσις οἱ Ἄγγλοι δὲν προωθοῦσαν τὸν ἑλληνικὸ στρατό, τὸν χρησιμοποιοῦσαν σὲ ἀστυνομικὲς ἐπιχειρήσεις ποὺ τοὺς διευκόλυναν στοὺς ἐκβιαστικούς τους ἐλιγμούς πρὸς τὴν Τουρκία.

Στις 16 Ἰανουαρίου 1920 ἐγίνε στὴν Χίο σύσκεψη τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου μὲ τὸν ἀρχιστράτηγο Παρασκευόπουλο καὶ τοὺς ὑπεύθυνους τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατοχῆς στὴν Μικρὰ Ἀσία. Σὲ αὐτὴ ἀναγνωρίσθη ἡ σοβαρότητα τῆς κατάστασης καὶ ἀποφασίσθηκε νὰ σταλοῦν στὸ μικρασιατικὸ μέτωπο ἄλλη μίαν Μεραρχία καὶ τρεῖς μοῖρες πυροβολικοῦ. Στις 28 Φεβρουαρίου μεταφέρθηκε καὶ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη στὴν Σμύρνη. Τὰ μέτρα ὁμως αὐτὰ δὲν ἔλυναν τὸ πρόβλημα τῆς ἐξάρτησης τῶν ἑλληνικῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ στρατηγεῖο καὶ τὸ βρετανικὸ ὑπουργεῖο Ἀποικιῶν.

Μόλις στίς ἀρχὲς Μαρτίου ὁ Ε. Βενιζέλος κατόρθωσε νὰ πάρει μιὰ ἀόριστη συγκατάθεσις τῶν Ἄγγλων γιὰ μιὰ κάπως εὐρύτερη πρωτοβουλία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Στις 2 Μαρτίου 1920 ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς τηλεγραφοῦσε ἀπὸ τὸ Λονδίνο στὸν ἀρχιστράτηγο Παρασκευόπουλο: «Ἄγγλος Ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν ἐξουσιοδοτεῖ στρατηγὸν Μίλν, ὅπως ἐὰν κρίνη ἐνδεδειγμένον ἐπιτρέψη εἰς ἡμέτερα στρατεύματα ἐν περιπτώσει τουρκικῆς ἐπιθέσεως συνεχίζωσιν ἀντεπιτιθέμενα τὴν καταδίωξιν καὶ πέραν τῶν 3 χιλιομέτρων ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι μετὰ πέρασ ἐπιχειρήσεως στρατευμάτων μας ἐπανέρχονται ἐντὸς ὀρισθείσης γραμμῆς κατοχῆς. Συνιστῶ ἀποστείλῃτε εἰς Κωνσταντινούπολιν Ἀρχηγὸν Ἐπιτελείου ὅπως ἐπιτύχη ἄδειαν ταύτην». Σὲ συνέχεια ὁ Ε. Βενιζέλος ἀνέφερε: «Ἐκ τηλεγραφήματος ὑμῶν ἀντιλαμβάνομαι εὐνόητον δυσφορίαν δι' ὅσας Στρατὸς ἡμῶν ἐν τηρουμένη παθητικῇ στάσει ὑφίσταται ἀπωλείας». Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ δὲν πέτυχε τίποτα.

Τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ τοῦ Βενιζέλου ἔχει τεράστια ἱστορικὴ σημασία, γιατί ἀποτελεῖ μιὰ ἀδιάψευστη ἀντικειμενικὴ μαρτυρία τοῦ γεγονότος, ὅτι στὴ διάρκεια τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε

χάσει τὸν ἐθνικὸν τοῦ χαρακτήρα. Οἱ ἑλληνικὲς ἑνοπλεις δυνάμεις ἔπαψαν νὰ εἶναι κάτω ἀπὸ τὶς ἐντολὰς τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης καὶ εἶχαν μετατραπῆν ἐν ἐκστρατευτικῷ σώματι τοῦ ὑπουργείου ἀποικιῶν τῆς Ἀγγλίας. Ἡ πραγματικότητα αὕτη εἶχε μὲ τὴν σειράν της σοβαρότατες ἐπιπτώσεις γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων κάθε κράτους εἶναι νὰ υπερασπιζοῦνται τὴν ἀνεξαρτησίαν του, σκοπὸς ποὺ τοὺς προσδίδει καὶ τὸν ἐθνικὸν πατριωτικὸν χαρακτήρα τους, τοὺς δίνει λαϊκὴν δάσιν καὶ λαϊκὰ πανεθνικὰ στήριγμα. Οἱ ἑλληνικὲς ἑνοπλεις δυνάμεις στὸ διάστημα 1919-22 εἶχαν χάσει τὴν δυνατότητα νὰ διαδραματίσουν τὸν ἐθνικὸν τους ρόλον. Ἀπὸ στήριγμα τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδας εἶχαν γίνῃ ὄργανο τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολήν. Γενικώτερα, ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Γ. Δάφνης, ἐπὶ τὴν ἐποχὴ αὕτη εἶχε καταλυθῆν καὶ ἡ στοιχειωδέστερη μορφή ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ὁ Ε. Βενιζέλος στὶς 10 Μαρτίου ἐκμεταλλεόμενος τὴν δύσκολη θέσιν τῶν ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς ἐπὶ τὴν Μικρὰ Ἀσίαν, πρότεινε στὶς δυνάμεις τῆς Ἀντάντ νὰ δοθῆν ἄδεια στὸν ἑλληνικὸν στρατὸν νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῆς στρατιωτικῆς συντριβῆς τῆς τουρκικῆς ἐπανάστασης. Τὴν ἴδιαν πρότασιν ὁ Ἑλληνας πρωθυπουργὸς τὴν εἶχε κάνει καὶ προηγουμένως στὶς 8)11)1919. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν προσπαθοῦσε νὰ ἀποκτήσῃ πρωτοβουλία καὶ νὰ βγῆν ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδον. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς τακτικῆς του ἦταν τελείως τὸ ἀντίθετον. Ὅσο ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἔπαιρνε περισσότερες εὐθύνες, τόσο ἡ ἐξάρτησίς του ἀπὸ τὶς ξένες μεγάλες δυνάμεις αὖξαν. Μόλις στὶς 28 Ἰουνίου 1920 καὶ ὕστερα ἀπὸ πρωτοβουλία τοῦ Ἀγγλοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Τσῶρτσιλ, οἱ σύμμαχοι τῆς Ἀντάντ ἀποφάσιζαν νὰ περάσῃ ἐπὶ τὴν ἐνεργὸν ἐπίθεσιν. Πῶς καὶ ποῦ ὅμως;

Ἐπὶ τὴν διάρκειαν τῶν πρώτων ἑξὶ μηνῶν τοῦ 1920 εἶχαν συμβῆν ὀρισμένα σημαντικὰ γεγονότα. α) Σχηματίσθη ἡ ἐπαναστατικὴ τουρκικὴ κυβέρνησις μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Κεμάλ Ἀτατούρκ. β) Κλείσθη ἡ συμφωνία τοῦ Σάν Ρέμο μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας γιὰ τὸ μοίρασμα τῆς Ἑγγὺς Ἀνατολῆς καὶ τῶν πετρελαίων της. γ) Ὁ τουρκικὸς ἐπαναστατικὸς στρατὸς εἶχε ἀρχίσῃ σοβαρὰς ἐπιθετικὰς ἐνέργειας ἐναντίον τῶν ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς. Στὶς 21)1)1920 ἡ γαλλικὴ φρουρὰ τοῦ Μαρᾶς ἐπὶ τὴν Κιλικίαν, κτυπήθη ἀπὸ δυνάμεις τοῦ τουρκικοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ. Στὶς 9)2) τοῦ ἴδιου χρόνου οἱ Γάλλοι ἐγκατέλειψαν τὸ Μαρᾶς ὕστερα ἀπὸ συντριπτικὴν ἥτταν. Ὅταν ὁ Τσῶρτσιλ πρότεινε νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ πρότασις Βενιζέλου, τὰ ἀγγλικὰ στρατεύματα τῆς περιοχῆς τῶν Στενῶν βρισκόνταν ἐν ἀπελπιστικῇ κατάστασιν. Οἱ τουρκικὲς ἐπαναστατικὲς δυνάμεις εἶχαν κάνει πιά πολὺ πρόβλημα τὴν παραπέρα παραμονὴν τῶν Ἀγγλων ἐπὶ τὸ Στενά. δ) Ἐπὶ τὴν Προύσσαν, ἐπὶ τὴν Φιλαδέλφειαν καὶ ἐπὶ τὸ Μπαλικεσέρ εἶχαν δη-

μιουργηθῆν ἰσχυρότατα καὶ καλὰ ὀργανωμένα κέντρα τουρκικῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης.

Ἡ ἀπόφασιν τῆς 20 Ἰουνίου 1920 πάρθη καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεσιν ἐπίδρασιν ὄλων αὐτῶν τῶν συντελεστῶν. Ὁ πρῶτος περιορίζετο ἐπὶ τὸ ἐλάχιστον κάθε πιθανότητα γιὰ συνθηκολόγησιν τῆς τουρκικῆς ἐπανάστασης, ὁ δεῦτερος ἔδινε τὴν δυνατότητα γιὰ μιὰ γαλλικὴν συγκατάθεσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπίθεσιν, ὁ τρίτος δημιουργοῦσε τὴν ἀναγκαιότητα ἐνὸς στρατιωτικοῦ ἀντιπερισπασμοῦ γιὰ τὴν καλλιτέρευσιν τῆς θέσεως τῶν ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς καὶ ὁ τέταρτος ὑποχρέωνε τὶς ἱμπεριαλιστικὰς δυνάμεις νὰ πάρουν ἄμεσα στρατιωτικὰ μέτρα γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν σημαντικῶν κέντρων τουρκικῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης. Ἐτσι ἀποφασίσθη νὰ χρησιμοποιηθῆν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπὶ μιὰν περιορισμένην ἐπίθεσιν μὲ σκοπὸν νὰ ἀνακουφίσῃ τοὺς Ἀγγλους ἐπὶ τὸ Στενά καὶ νὰ ἐξαλείψῃ τὶς μόνιμες ἐπαναστατικὰς ἐστῆς ἐπὶ τὸ Οὐσάκ καὶ τὴν Προύσσαν. Καὶ πάλιν δὲν ἐπρόκειτο γιὰ καμιά ἀπόφασιν ποὺ ἔδινε πραγματικὴν πρωτοβουλία καὶ ἀνεξαρτησίαν στὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ἀλλὰ ἀπλῶς γιὰ μιὰν ἐνέργειαν ποὺ τοῦ ἀνάθετε μεγαλύτερα βάρη γιὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν ξένων συμφερόντων. Αὐτὸ καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα ποὺ ἔστειλε ὁ Ε. Βενιζέλος ἀπὸ τὸ Παρίσι στὶς 27 Ἰουνίου 1920 ἐπὶ τὸν ἀντιπρόεδρον τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης Ρέπουλη. Στὸ τηλεγράφημα τοῦ ὁ Ε. Βενιζέλος ἐξηγεῖ ὅτι «μετὰ τὰς ἐν Ἰσμίτ καὶ Δαρδανελλείοις ἐπιτυχίαις τοῦ Κεμάλ (οἱ Τούρκοι εἶχαν προσβάλλῃ ἀίφνιδιαστικῶς τοὺς Ἀγγλους) ἐτίθετο ἐὰν ἔπρεπε νὰ κάμωμεν σοβαρὰς παραχωρήσεις εἰς τὴν Τουρκίαν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ὑπογραφήν καὶ ἐκτέλεσιν τῆς εἰρήνης ἢ ἂν ἔπρεπε νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τοὺς διατυπωθέντας ὅρους, ἀναλαμβάνοντες ἐν ἀνάγκῃ διὰ τῆς βίας τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν». Ὁ στρατηγὸς Νίδερ ἐπὶ ἡμερήσια διαταγή του πρὸς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν κατοχῆς ἀριθμὸς 1217)3) ἡμερομηνίας 21)6)1920, χαρακτηρίζε τὴν προετοιμαζόμενιν ἐπίθεσιν πρὸς τὰ Δαρδανελλῖα ὡς ἐνέργειαν ποὺ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν τελικὴν καὶ ἄμεσιν λύσιν τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας. Ἡ ἡμερήσια διαταγή τοῦ στρατηγοῦ μαρτυρᾷ δύο σοβαρὰ γεγονότα. α) Τὴν ὑπερεκτίμησιν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν στρατιωτικὴν ἡγεσίαν τῆς σημασίας τῆς ἐπίθεσεως καὶ β) τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἑλλήνων στρατιωτῶν νὰ τελειώνῃ ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ γρήγορα ὁ μικρασιατικὸς πόλεμος.

Ὅταν στὶς 22 Ἰουνίου ἀρχίζε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν τουρκικῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν στρατῶν, εἶχε πιά ν' ἀντιμετωπίσῃ 70.000 ἑνοπλοὺς ἄνδρας. Οἱ ἐπιχειρήσεις ἐγίναν ἐν συνδυασμῷ μὲ ἀνάλογον τῶν ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου. Ὅλες οἱ ἀντεπαναστατικὲς δυνάμεις τῆς Ἀντάντ ρίχθησαν ἐπὶ τὴν μάχην. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε καταλάβῃ μέχρι τὴν 8ην Ἰουλίου τὴν Φιλαδέλφειαν, τὴν περιοχὴ Μπελικεσέρ, τὸ Πάνορμον καὶ τὴν

Προύσσα. Ὁ Λούδ Τζώρτζ ἀνακοίνωσε στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων: «ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὀλοκληρωτικὰ συντρίφθηκε καὶ ἡ τάξι ἀποκαταστάθηκε». Παρὰ τὶς θριαμβευτικὰς διακηρύξεις τοῦ Ἀγγλοῦ πρωθυπουργοῦ ἡ πραγματικότητα ἦταν διαφορετικὴ. Οὔτε ὁ τακτικὸς ἐπαναστατικὸς στρατὸς συντρίφθηκε, οὔτε οἱ Τούρκοι ἀντάρτες διαλύθηκαν, οὔτε τέλος οἱ παράνομες ὀργανώσεις ἐθνικῆς ἀντίστασης ἐξαρθρώθηκαν. Ἡ ἐπέκταση τῆς ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς στὴ Μικρὰ Ἀσία ἂν καὶ στέρησε τὴν τουρκικὴ ἐπανάσταση ἀπὸ σημαντικὰ ἐδάφη, δὲν ἔλυσε βασικὰ προβλήματα. Ἡ συντριβὴ τοῦ τουρκικοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ χάρη στὴ σωστὴ ἐπαναστατικὴ στρατηγικὴ τῶν Τούρκων ἀποφύχθηκε. Ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς ὕστερα ἀπὸ συγκατάθεση τῶν Ἀγγλογάλλων κατέλαβε τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη. Οἱ ἐπιτυχίαι ὁμῶς τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ ἔκλειναν μέσα τους ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς μελλοντικῆς ἥττας του. Ἡ ἐδαφικὴ ἐπέκταση τῆς ἐλληνικῆς κατοχῆς ἐπέκτεινε καὶ τὴν τουρκικὴ πίεση. Τώρα γιὰ νὰ διατηρηθεῖ τὸ μέτωπο χρειάζονταν μεγαλύτερες θυσίαι καὶ ἐξοδα. Ἡ ἐνεργὴ πολεμικὴ δράσι τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ εἶχε σὰν συνέπεια τὴν αὔξηση τῶν καταστροφῶν στὴν τουρκικὴ ὑπαιθρο καὶ στὶς πόλεις, πρᾶγμα ποὺ δυνάμωσε τὸ μῖσος τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Στὸν μόνιμο μικρασιατικὸ ἐλληνισμό ἀρχισε νὰ γίνεταὶ προβληματικὴ ἡ παραπέρα διαδίσωσι του στὰ πάτρια ἐδάφη. Ἡ ἐπίθεση τοῦ Ἰουνοῦ σήμαινε τὴν ἀρχὴ ἐνὸς ὀλοκληρωτι-

κοῦ πολέμου ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἕλληνας. Ἡ ἐπίθεση δὲν ἔθεσε τέρμα στὸν πόλεμο ὅπως περίμενε ὁ στρατηγὸς Νίδερ, οὔτε καὶ ἀνάγκασε τοὺς Τούρκους νὰ συνθηκολογήσουν ὅπως σχεδίαζε ὁ Ε. Βενιζέλος.

Ἡ γενικὴ ἐπίθεση τῶν στρατευμάτων κατοχῆς τῆς Ἀντάντ, ὑποχρέωσε τὴν ἐπαναστατικὴν κυβέρνησι τῆς Ἀγκυρας νὰ κηρύξει γενικὴ ἐπιστράτευσι. Ἀρχηγὸς τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ διορίστηκε ὁ ἴδιος ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ. Ἡ μεγάλη μάχη γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία τῆς Τουρκίας ἀρχίζει.

Οἱ δυνάμεις τῆς Ἀντάντ ἀντὶ νὰ ἀναγκάσουν τὴν ἐπαναστατικὴν Τουρκίαν σὲ συνθηκολόγησι, τὴν ἔκαναν πιὸ ἀδιάλλακτη. Θέλησαν νὰ βροῦν διέξοδο μὲ τὴν χρησιμοποίησι τοῦ Σουλτάνου στὸ ρόλο τοῦ ἡττημένου. Γι' αὐτὸ καὶ φώναξαν τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ἀγγλίας, τὰ μέλη τῆς σουλτανικῆς κυβένησις, στὸ Παρίσι καὶ τοὺς ἔβαλαν νὰ υπογράψουν τὴν Συνθήκη τῶν Σεβρῶν. Τὸ μεγαλύτερο σφάλμα κάθε πολιτικῆς εἶναι νὰ βασίζεται στὶς ὑποκειμενικὰς διαθέσεις καὶ νὰ ἀρνεῖται τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα. Τὸ φάντασμα τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ Σουλτάνος, μπορούσε νὰ υπογράψει ὄσα χαρτιά καὶ ἂν ἤθελαν οἱ δυνάμεις τῆς Ἀντάντ, ὁμῶς ἡ πραγματικὴ Τουρκία τοῦ 1920 ποὺ τὴν ἐκπροσωποῦσε ἡ κυβέρνησι τῆς Ἀγκυρας, δὲν εἶχε δεχθεῖ κανένα ὄρο τους. Τὸ φιάσκο τῶν Σεβρῶν μόνον γιὰ τὴν τύχην ἐνὸς ἔθνους εἶχε τραγικὰς συνέπειαι καὶ τὸ ἔθνος αὐτὸ ἦταν τὸ Ἑλληνικόν.

● Χρονολογικὸ διάγραμμα τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας

1918, Ὀκτώβριος 10

Ἀνακωχὴ τοῦ Μούδρου. Ἐπιβολὴ τῶν ἀγγλικῶν ὄρων. Ἐντονεῖ διαμαρτυρίαι τῶν Η.Π.Α. καὶ τῆς Γαλλίας. Διαμελισμὸς τῆς Τουρκίας.

Τέλη 1918, ἀρχὴς 1919

Ἐξαθλίωσι τῶν λαϊκῶν μαζῶν στὴν Τουρκία. Ἐμφάνισι αὐθόρμητης ἐθνικῆς ἀντίστασις. Δημιουργία τουρκικῶν κομμουνιστικῶν ὁμάδων.

1918, Σεπτέμβριος 8

Ἀγγλογαλλικὴ συμφωνία γιὰ τὸ μοῖρασμα τῶν πετρελαίων τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Ἀμερικανοἰταλικὴ ἀντίδρασι στὴν συμφωνία.

1919, Ἰανουάριος 18 — Ἰούνιος 28

Ἡ συνδιάσκεψι εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ. Ἀλλεπάλληλα ἀγγλικά σχέδια γιὰ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολή. Ἀπόρριψή τους ἀπὸ τὶς ἄλλαις ἰμπεριαλιστικὰς δυνάμεις.

1919

Ἀντιαποικιακὴ ἐξέγερσι στὴν Αἴγυπτο.

1919, Μάιος

Ἀνάπτυξι τῆς τουρκικῆς ἀντίστασις ἐνάν-

τιαι στὴν ξένη κατοχή. Ἀποτυχία κατάπνιξις τοῦ κινήματος ἀπὸ τὸν Σουλτάνο.

1919, Μάιος 15

Ἀποστολὴ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία γιὰ τὴν κατάπνιξι τῆς τουρκικῆς ἐθνικῆς ἀντίστασις καὶ τὴν προώθησι τῶν ἀγγλικῶν σχεδίων. Μαζικὰς τουρκικὰς διαδηλώσεις διαμαρτυρίας. Ταραχὴς στὴ Σμύρνη. Ἀντιαγγλικὰς ἐκδηλώσεις Ἀμερικανῶν, Γάλλων καὶ Ἰταλῶν.

1919, Μάιος 19

Ὁ Κεμάλ πηγαίνει στὴν Σίβας καὶ ὀργανώνει τὴν ἐπανάστασι.

1919, Μάιος

Ἀνάπτυξι τοῦ ἀνταρτοπολέμου στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἐσπευσμένη ἐνίσχυσι τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ κατοχῆς. Ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς κάτω ἀπὸ τὶς ἄμεσες διαταγὰς τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου ἀποικιῶν.

1919, Ἰούνιος

Σχηματισμὸς στὴ Δαμασκὸ τοῦ Συριακοῦ Ἐθνικοῦ Κογκρέσσου. Δημιουργία πέντε μεγάλων κέντρων ἐνοπλῆς ἀντίστασις στὴ Μικρὰ Ἀσία. Γαλλικοὶ ἐκβιασμοὶ πρὸς τὴν

Ἄγγλια, ἀμερικανικὲς ἀντιαγγλικὲς ἐκδηλώσεις.

1919, Ἰούλιος

Τὸ ἐθνικὸ συνέδριο τῆς Ἐρζερούμ. Δημιουργία κεντρικῆς ἐπαναστατικῆς καθοδήγησης στὴν Τουρκία. Ἑλληνοϊταλικὲς προστριβές.

1919, Αὐγούστος

Ἀνοικτὴ ἀμερικανικὴ ἀντιαγγλικὴ πρόκληση. Συνάντηση Ἀμερικανοῦ ἐπισήμου μὲ τὸν Κεμάλ.

1919, Σεπτέμβριος

Ἐθνικὸ Συνέδριο τῆς Σίβας. Ὁλοκλήρωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἡγεσίας στὴν Τουρκία.

1919, Ὀκτώβριος

Μεγάλη πολιτικὴ νίκη τῆς τουρκικῆς ἐπανάστασης. Ὁ Σουλτάνος κηρύσσει γενικὲς ἐκλογές. Οἱ ΗΠΑ γυρεύουν δημόσια τὴν κηδεμονία ὅλης τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

1919, Δεκέμβριος

Θριαμβευτικὴ νίκη τῶν ἐπαναστατῶν στὶς γενικὲς ἐκλογές τῆς Τουρκίας. Ἰδρυση ἐθνικῆς κυβέρνησης στὴ Συρία. Νέα ἀγγλογαλλικὴ συμφωνία γιὰ τὰ πετρέλαια τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

1920, Ἰανουάριος

Ἡ νέα τουρκικὴ Βουλὴ ψηφίζει τὸ ἀντιαποικιακὸ ἐθνικὸ συμβόλαιον. Σύγχυση στὸ στρατόπεδο τῶν ἰμπεριαλιστῶν.

1920, Μάρτιος

Συλλογικὸ στρατιωτικὸ πραξικόπημα τῶν στρατευμάτων κατοχῆς στὴν Τουρκία. Διάλυση τῆς τουρκικῆς Βουλῆς καὶ ἐγκαθίδρυση νέας κυβέρνησης ἀνδρικήλλων.

1920, Ἀπρίλιος

Σχηματισμὸς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης στὴν Μικρὰ Ἀσία. Δυτικὴ ἐξουσία στὴν Τουρκία. Ἡ συνδιάσκεψη τοῦ Σάν Ρεμὸ γιὰ τὸ μοίρασμα τῶν πετρελαίων τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Οἱ ΗΠΑ διαμαρτύρονται γι' αὐτὴ.

1920, Μάιος

Σοβαρὲς ἐπιθετικὲς ἐνέργειες τοῦ τουρκικοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ ἐναντῖα στὰ ἀγγλικὰ στρατεύματα κατοχῆς. Δύσκολη ἡ θέση τῶν Γάλλων στὴν Κιλικία.

1920, Ἰούνιος

Ἀρχίζει ἡ πρώτη μεγάλη ἐπίθεση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Μικρὰ Ἀσία γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῶν ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς.

1920, Ἰούλιος

Ἡ τουρκικὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις κηρύσσει γενικὴ ἐπιστράτευση. Οἱ Γάλλοι καταλαμβάνουν στρατιωτικὰ τὴν Δαμασκό.

1920

Ἰδρυση Κομμουνιστικοῦ Κόμματος στὴν Αἴγυπτο.

1920, Αὐγούστος

Ἐπέκταση τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς στὴν Μικρὰ Ἀσία. Ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν. Ἀμερικανικὲς διαμαρτυρίες καὶ γαλλικὴ ἀποδοκιμασία τῆς συνθήκης.

1920, Σεπτέμβριος

Συνεχίζεται ἡ ἑλληνικὴ ἐπίθεση. Ἡ συνθήκη εἰρήνης τῶν Σεβρῶν σήμαινε τὴν ἐπέκταση τοῦ πολέμου.

Οἱ ΗΠΑ ἔντονα διαμαρτύρονται γι' αὐτὴ.

1920, Ὀκτώβριος 4

Φθάνει στὴν Ἀγκυρα σοβιετικὴ κυβερνητικὴ ἀποστολή.

1920, Νοέμβριος

Γενικὴ πολιτικὴ κρίση στὴν Ἑλλάδα. Ἡττα τοῦ βενιζελισμοῦ στὶς ἐκλογές. Ἀνοικτὴ ρῆξη Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Ἰδρυση τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος στὴν Τουρκία.

1921, Ἰανουάριος

Ἐκτέλεση τῆς τουρκικῆς κομμουνιστικῆς ἡγεσίας ἀπὸ τοὺς Κεμαλιστὲς.

1921

Βιαία καταστολὴ ἀπὸ τοὺς Κεμαλιστὲς τοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος στὴν Μικρὰ Ἀσία.

1921, Φεβρουάριος

Συνθήκη φιλίας Σοβιετικῆς Ἑνώσεως - Ἰράν. Συνθήκη φιλίας Σοβιετικῆς Ἑνώσεως - Ἀφγανιστάν.

1921, Μάρτιος

Συνθήκη φιλίας Κεμαλικῆς Τουρκίας - Σοβιετικῆς Ἑνώσεως.

1921, Μάρτιος

Ὅριστικὴ διάσπαση τοῦ ἰμπεριαλιστικοῦ στρατοπέδου. Γαλλοτουρκικὴ συμφωνία ἀνακωχῆς. Οἱ Γάλλοι ἐκκενώνουν τὴν Κιλικία.

1921, Μάρτιος

Δεύτερη ἐπιχείρηση Ἑσκή Σεχήρ. Ἡ δευτέρη μεγάλη ἥττα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὸ Ἴνονοῦ (Κουβαλίτσα).

1921, Ἰούλιος - Αὐγούστος

Ὁξυση τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς κρίσης στὴν Ἑλλάδα. 90 χιλ. οἱ ἀνυπότακτοι καὶ οἱ λιποτάκτες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἐξέγερση τῶν ἀνέργων στὸ Αἴγιον. Ἐσωτερικὴ κρίση στὰ ἀστικὰ πολιτικὰ κόμματα.

1921, Ἰούλιος

Νέες ἐπιθετικὲς μάχες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ Μάχη τοῦ Ἑσκή Σεχήρ. Ἀναχαίτηση τῆς ἑλληνικῆς ἐπίθεσης.

1921, Αὐγούστος-Σεπτέμβριος

Ἡ μάχη τοῦ Σαγγαρίου. Ἡττα καὶ ὑποχώρηση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἡ τουρκικὴ ἐπανάσταση ἀποκτᾷ τὴν ἀπόλυτη ὑπεροχή.

1921, Ὀκτώβριος 13

Σύμφωνο φιλίας καὶ συνεργασίας ἀνάμε-

σα στην εθνικιστική Τουρκία και την Σοβ. Δημοκρατία του Καυκάσου.

1922, 'Ιανουάριος 2

Σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας ανάμεσα στην εθνικιστική Τουρκία και την Σοβ. Δημοκρατία της Ουκρανίας.

1922, Φεβρουάριος

'Η πρώτη σοβαρή υποχώρηση του άγγλικού ιμπεριαλισμού στην 'Εγγύς 'Ανατολή. 'Αναγνώριση από την 'Αγγλία της ανεξαρτησίας του αίγυπτιακού κράτους.

1922

Παραπέρα ανάπτυξη του αντιαποικιακού κινήματος στην 'Εγγύς 'Ανατολή. Μεγάλες αντιιμπεριαλιστικές διαδηλώσεις στη Συρία.

1922

'Αντιλαϊκά μέτρα στην Κεμαλική Τουρκία.

1922, Νοέμβριος

Κατάργηση του Σουλτάνου στην Τουρκία.

1922, Νοέμβριος-Δεκέμβριος

Μοίρασμα των πετρελαίων της Μοσσούλης ανάμεσα στην 'Αγγλία και τις ΗΠΑ. Οι 'Αμερικανοί παίρνουν το 25% των μετοχών της Turkish Petroleum. 'Η Γαλλία αποκλείεται από τα πετρέλαια της Μεσοποταμίας.

1923, 'Ιούλιος 24

'Υπογράφεται η συνθήκη της Λωζάνης με βάση τον άγγλοαμερικανικό συμβιβασμό για τα πετρέλαια της 'Εγγύς 'Ανατολής.

1923, 'Οκτώβριος 29

'Η Τουρκία ανακηρύσσεται σε Δημοκρατία.

B I B Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Γ. 'Ασπρέα. Πολιτική 'Ιστορία της Νεωτέρας 'Ελλάδος. 'Αθήναι 1930.

E. A. Adamov. Velikogerzavnaya Politika Gretsii i Velikie Gerzavi. Novii Vostok No 2 Moskva 1922.

Tekin Alp. Le Kemalisme. Paris 1937.

C. Aymard le Drame de la Mediterranee. Paris 1938.

G. Bristoyannis. La Politique de la Banque Nationale de Grece. Paris 1928.

M. Bourgoïn. La Turquie d'Ataturk. Paris 1936.

Boutayev. Ekonomitseskiye Priedposilki Obrazovanya Turetskovo Natsionalnovo Gosoudarstva. Moskva 1924.

Buzac. Les campagnes de L'arme Hellenique (1918-22) Paris 1930.

John C. Compbell. Deffense of the Middle East. New York 1960.

Churchill W. The World Crisis. 1923-29.

Clemenceau G. Grandeurs et Misere d'une Victoire. Paris 1930.

Lord Curzon. The Tales of Travel. 1923.

Γ. Δάφνη. Τὰ 'Ελληνικά πολιτικά κόμματα. 'Αθήναι 1961.

Ahmed Emen. Turkey in the world war. New Haven 1930.

Π. 'Ενεπεκίδη. 'Η δόξα και ό διχασμός. 'Αθήναι 1962.

F. Engels. Antiduhring. Paris 1950.

Eulampio M. S. The National Bank of Greece. Athens 1924.

Frangoulis. La Grece et la Crise Montiale t. II Paris 1926.

G. B. Gaulis. Le Nationalisme Turc. Paris 1932.

G. B. Gaulis. La Question Turque. Paris 1933.

H. N. Howard. The Partition of Turkey. Oklahoma 1931.

Γ. Κορδάτος. 'Ιστορία της Νεώτερης 'Ελλάδας, τ. 5. 'Αθήναι 1950.

Σ. Κορώνης. 'Η έργατική πολιτική των έ-

των 1909-18. 'Αθήναι 1944.

G. Kriazine. Istoria Revoloutsi V. Turtsii. Moskva 1923.

W. L. Langer. The Diplomacy of Imperialism. London 1935.

Lenin. "Απαντα, τ. 21, 23, 26, 28. Ρωσ. έκδ. Μόσχα 1950.

A. F. Miller. Blizky Vychod po Prve Svetove Valtse. Praha 1951.

W. Miller. The Ottoman Empire (1807-1927) and its Successors. Cambribge 1936.

Melia J. Moustapha Kemal ou la Renovation de la Turquie. Paris 1929.

Novaya Istoria Zaroubieznovo Vostoka. t. I Moskva 1952.

Παπαρηγοπούλου Κ. 'Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους τ. ΣΤ (β) 'Αθήναι 1932.

A. Politis. L'Hellenisme et l'Egypte Moderne Paris 1929.

A. Passadis. La Question d'Orient et la Grece. Paris 1929.

M. Pernot. La Question Turque. Paris 1923.

M. Pavlovits. Gretseskii Imperialism V Epochou Mirovoi Vaini. Novii Vostok. Moskva 1927.

A. Strago.. Les Finances de Guerre de la Grece. Strasbourg 1928.

Σπυρίδωνος Γ. Πόλεμος και 'Ελευθερία. 'Η Μικρασιατική έκστρατεία όπως την είδα.

Strani Bliznevo I Strednovo Vostoka Moskva 1944.

K. M. Σακελλαρόπουλος. 'Η σκιά της Δύσεως. 'Αθήναι 1954.

A. J. Toynbee and K. P. Kirkwood. Turkey. London 1926.

Περιοδικά και Τύπος.

'Η Κοινή Γνώμη άριθ. 23 'Αθήναι 1958.

Μηνιαϊον Δελτίον του είδικου έμπορίου της 'Ελλάδος μετά των ξένων επικρατειών έτος 1919 και 1921.

Οικονομολόγος των 'Αθηνών, έτος 1922 και 1923.

Μικρασιάτες Ποιητές

ΜΙΧ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸ μεράκι μου

Τὸ μεράκι μου μεγάλο! Πῶς νὰ πῶ
τὸ μεγάλο μου μεράκι;
Ἄν τὸ πῶ μ' ἔναν γιαννιώτικο σκοπό,
δὲν μὲ νοιώθει τὸ σοκάκι.

(Στὴν ταβέρνα δὲν τραβιέται τὸ κραοὶ
μοναχό του ἀπ' τὰ βαρέλια.
Κάνουλα τὸ κέφι. Κι οὔτε, ἀγάπη, ἐσὺ
πιὰ ἢ κεράστρα μὲ τὰ γέλια!)

Κι οὔτε. πιά τὸ παραθύρι τὸ γυριό,
πὺν ἕνας ἴσκιος κρυφοσιτέκει...
Σ' ὄλα ξένος· κι ὄλα ξένα· κι ἂν κλαφτιῶ,
συντροφιά μου τὸ τουρσέκι!

Κι οὔτε ὁ κόσμος στὸ ποδάρι, τὴν ἀγγή,
γιὰ νὰ μὲ ξεπροβοδήσει·
κι οὔτε ἡ μάνα μου στὴν πόρτα μας θὰ βγεῖ,
γιὰ νὰ μὲ καλημερίσει!

Τὸ μεράκι μου μεγάλο! Πῶς νὰ πῶ
τὸ μεγάλο μου μεράκι;
«Ἄχ! ἀμὰν κι ἀμὰν!» Καὶ πνίγω τὸ σκοπὸ
ἢ * ἢ σιωπὴ κρυφὸ σαράκι...

Ὁ Καβάσης

Περνάει ἀργὰ ἀργὰ ὁ καβάσης τοῦ Δεσπότη
τῶν Ἀρμεναίων, μὲς στὰ χρυσαφιά·
πίσω ὁ Δεσπότης· καὶ στὸ θάμπος πρῶτοι
πᾶν στὸ κονάκι—δόξας ζωγραφιά!

Ἡ σπάθα του ἢ ἀσημένια κάτω σπᾶ
τις πέτρες, πὺν χτυπᾶ καμαρωμένη.
Μὰ στὸ φηκάρι μέσα κουρνιασμένη
κοιμᾶται ὕπνο, πὺν χρόνια τὴν βασιᾶ.

Κι ὡς τόσο γύρω Ἰσλάμηδων φουσαῖα,
μὲ κάμες κοφτερὲς χωρὶς φηκάρια,
ξυπόλυτοι, ἀλλαλάζουν μὲς στὴ σιράτα
καὶ σφάζουνε τὸ ποίμνιο, — σὰν κριάρια!

Καὶ τί μ' αὐτό; Ὁ καβάσης τοῦ Δεσπότη
τῶν Ἀρμεναίων περνάει στὰ χρυσάφια
πίσω ὁ Δεσπότης· καὶ στὸ θάμπος πρῶτοι,
πᾶν στὸ κονάκι, — σκλάβων ζωγραφιά!

Ὁ σκοτωμὸς

ΟΙ ΡΩΜΙΟΙ

- Κρύψε τὴν κάμα· ὁ Τούρκος νά!
- Κρύψ' τὸ μαχαίρι!
- Σε καρτερῶ στὰ σκοτεινά..
- Καλά· καρτιέρει...

Ο ΤΟΥΡΚΟΣ

- Γκιαούρηδες, τ' εἶν' οἱ φωνὲς
μὲς στὸ σοκάκι;

ΟΙ ΡΩΜΙΟΙ

- Κάτι μιλοῦμε γιὰ δουλειὲς
μὲ τ' ἀδερφάκι.

Ο ΤΟΥΡΚΟΣ

- Καὶ δὲ μαλώνατε;

ΟΙ ΡΩΜΙΟΙ

— Γιατί;

Μπά! Ἀγαπημένοι
Πᾶμε τὸ ἴδιο τὸ στρατί,
ποῦ δλόϊσα βγαίνει.

Ο ΤΟΥΡΚΟΣ

- Ὁγουρολά!

ΟΙ ΡΩΜΙΟΙ

— Ὁγουρολά!...

(πάει καλιά του)

- Καὶ τώρα ἔμπρός!...

Κι' ὁ ἕνας κυλᾷ
τὸν ἄλλον κάτω...

1924

ΟΛΓΑ ΒΑΤΙΔΟΥ

Προσκύνημα στὴ Σμύρνη 1952

Ὅπως δταν ξεθάφτομε ἀπ' τὸν Τάφο
τὸ κόκκαλα ἀγαπημένου ἐνοῦς προσώπου
θέμε νὰ ἰδοῦμε πρῶτοι τὴ ἀράχνη ἐκείνη
ποῦ ἀπλώνεται στοῦ σκελετοῦ τὸ ἀκέραιο σχῆμα

αὐτὸ πὸν λέμε «τῆς ψυχῆς ὁ ἀέρας»
 πὸν διαλύεται στὸ σκοτάδι καὶ σκορπιέται
 μόλις ὁ τάφος ἀνοίγει στὸ φῶς τῆς μέρας
 ἔτσι ἤρθαμε καὶ στὸ δικό σου τάφο, Σμύρνη
 τὴν πλάκα σου ἀνοίγομε οἱ καυμένοι
 τὴν ἐκφρασή σου τὴ γνωστὴ νὰ ξαναἰδοῦμε
 πάνω στὸ ἄπλανο τῶν ἐρειπίων σου σχῆμα.
 Μὰ δὲν εὗρήκαμε οὔτε πλάκα, οὔτε σημάδι
 στολίδια βρήκαμε καὶ πάρκα καὶ παλάτια
 στὰ στήθια σου θεμελιωμένα
 τόσο πὸν ἀδύνατον νὰ τὰ σαλέψουν χέρια
 τόσο πὸν ἀδύνατον νὰ τὰ περάσουν μάτια
 ἐξὸν ὁ νοῦς πὸν τὰ διαπέρασε ἀπ' τὴ μνήμη ὀδηγημένος
 τὸ νοητό σου ὕφος μπόρεσε νὰ πιάσει
 καὶ νὰ ριχτεῖ στὸν τάφο σου, φῶς τῆς μέρας
 πατρίδα μου, γιὰ νὰ σκορπιστῇ ὁ σωρός σου
 καθὼς σκορπιέται ἀπ' τὰ κόκκαλα τοῦ ἀνθρώπου
 αὐτὸ πὸν λέμε «τῆς ψυχῆς ὁ ἀέρας»

Ἐκ τῆς συλλογῆς «Ἐκ γῆς», 1953

ΑΠ. ΜΑΜΕΛΗΣ

Γρήγορο τρεχαντήρι

Γρήγορο τρεχαντήρι
 ποῦ πᾶς με τὴν ἀγῆ
 καὶ τὴ δροσιὰ τοῦ μπάτη,
 μὴν πᾶς γιὰ τὴ Σιγή;

Μάϊνα μικράρμενό μου
 νᾶρτω καὶ γὼ μαζὶ
 νὰ ἰδῶ ἀπ' ὄσους λείπουν
 κανεὶς ἀκόμα ζεῖ;

* Πατρίδα τοῦ ποιητῆ στὴ θά-
 λασσα τοῦ Μαρμαρᾶ.

Ἐκ τῆς συλλογῆς «Σκοποὶ», 1928

ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Χαλασμός

(ἀποσπάσματα)

Ἐκ τῆς τρίτης ΕΞΙΣΤΟΡΗΣΗ

Στὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ καῖνε τὰ δάση, κεῖνον τὸν Αὐγουστο
 στὰ ἐννιακόσια εἴκοσι δύο
 λαμπάδιασε ἡ Ἀνατολὴ ὀλόκληρη,
 Στ' Ἀφίον Καραχισὰρ πρωτοπειτάξανε
 τὰ ὄπλα οἱ στρατιῶτες,
 με τὰ κιάλια στὸ χέρι μείνανε οἱ στρατηγοὶ
 πέφτουν ἀπάνω τους οἱ Τοῦρκοι σὰ γλάροι ἀλαλάζουνε,
 χρυσὰ γαλόνια ξηλώνουνε μοιράζονται,

πουθενὰ σκοποί, λόχοι, συντάγματα σκορπίσανε
τρέχουνε γιά τή θάλασσα,
βουλιάξανε τὰ σίδερα κ' οἱ ἀκρινοὶ σταθμοὶ
σάν τή μελίγγρα σιὰ βλαστάρια
κολλοῦνε σι' αὐτοκίνητα, σιὰ τραῖνα οἱ ξαρμάτωτοι
κ' οἱ λαβωμένοι ἀπ' τὰ τσαντήρια ξεφωνίζουνε
νά μὴν τοὺς παρατήσουνε, σέρονονται φασκιωμένα κορμιά.
Μπροστὰ φεύγουνε οἱ Ἕλληνες χαλοῦνε Τούρκους
ξοπίσω οἱ Τούρκοι χαλοῦνε Χριστιανούς
ὅπου σταθοῦνε οἱ φτέρνες στάζουν αἷμα
μιὰ γῆς καὶ ποιὸν νὰ λυπηθῆ;

Ἄπο τὴν ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

ὁ караβοκύρης

Βαστᾶτε μάνες ἀπ' τὸ χέρι τὰ μικρὰ
νά μὴν πληθύνουνε οἱ χωρισμοὶ
τοὺς ἄντρες σας μὴν περιμένετε
κατὰ κεῖ γυρίστε τὰ κεφάλια
στὴν Ἑλλάδα ν' ἀξιωθοῦμε νὰ περάσουμε
μὰ τίς πατρίδες μας πιά δὲ θὰ ξαναδοῦμε.

οἱ γυναῖκες

Ἄχου ἄντρες μας, ἀγόρια μας, πατέρες μας, ἀδέρφια μας
ἄχ ρίζες μας καὶ κλῶνοι μας
χορτάρη θερισμένο μας, ποῦ τοὺς ἀφίνομε;
Ἄπ' τὰ μαλλιά μᾶς τραβοῦνε, Βαγγελίστρα μου
εἶδες ποιές σου τέτοια λιτανεῖα;
Φωτιὰ καίγει τὰ σπίτια μας,
φωτιὰ μᾶς καίγει τὰ μαλλιά
τί θὰ πάρωμε, καλὲ μιλάτε, τί θ' ἀφίσωμε;
Κουβαλημένος ἀπ' τ' ἀλώνια ὁ καρπὸς
ὁ τραχανὰς ὁ τραχανᾶς
τὸ τσουκάλι στημένο, μοῦστος μιὰ καζανιά
μαύρη μέρα, μαύρη μοῖρα, τί νὰ ξορκίσουμε, τί νὰ τάξουμε;
Χριστέ μου ἔλεος, μαῦρα σοῦ τάξουμε,
ἄλλο ἀπὸ μαῦρα δὲ θὰ φορέσωμε, γυναῖκες δίχως σπίτια
δίχως τοὺς ἄντρες μας.

ὁ λοχίας

Ἐφτασα πιά σ' ἀκρογιαλιά, πατρίδα μου, μοσκοβολιά
χωριό μου ἂν σὲ ξαναδῶ, νὰ πάρω τὴν ἀνηφόρα τὸ στενὸ
στῆς ἐκκλησιᾶς μας τὸ πεζοῦλι θ' ἀκουμπήσω
νά τρέξουνε οἱ γειτόνισσες νὰ μὲ καλωσορίσουνε,
νά μὲ παρηγορήσουνε
μὰ ἐγὼ δὲ θὰ μερώνω — ἄχ πιάστε με νὰ σηκωθῶ
ἄχ μὴν τρομάξτε σὰ φανῶ
χάμω κολλοῦνε τὰ πληγιασμένα μου ποδάρια
νερὸ χριστιανοί, λίγο νερό.

ὁ караβοκύρης

Ποιὸς εἶσαι; γιατί πᾶς σάν τὸ τετράποδο;
Τέτοιες ὥρες τί μᾶς γυρεύεις;

ὁ λοχίας

Στρατιώτης εἶμουνα καὶ γλύτωσα
λόγγο σὲ λόγγο περπάτησα καὶ κρύφτηκα
ἔτρωγα φύλλα καὶ χορτάρι ἐννιὰ μερόνυχτα, μιὰ νύχτα
κατέβηκα καὶ μάσησα στ' ἄλωνα σιταράκι
μ' ἀκούσανε μὲ κνηγήσανε μὲ χτυπήσανε, τοὺς ξέφυγα
μὰ ἢ μέση μου δὲ στυλώνει, πέφτει ὁ λαιμός μου,
οἱ ἀπαλάμες μου πεισώσανε, οἱ ἀγκῶνες μου στραβώσανε
ροῦχα, λουριὰ ἓνα γενήκαν μὲ τὸ κρέας μου,
ὄ,τι χορτάρι ἔβρισκα μπροστὰ μου τὸ πιπίλιζα
τὸ στόμα μου ἄναψε φέριτε μου νεράκι.

οἱ γυναῖκες

Δὲν εἶμαστε στίς βρῦσες πιά ὅπου προσμέναμε
σὰ θεὸ κανέναν Ἑλληνα περαστικὸ στρατιώτη
νὰ τὸν δροσίσομε, φεύγομε, φεύγετε καὶ σεῖς
μὲ πεσμένα τὰ μουστάκια στρατιῶτες κι' ἀρχηγοί,
σὰν κρέας μᾶς πουλήσατε.

Ἐκ τῆς βιβλίου: «Ἀνατολή, ἐξιστόρηση καὶ παράσταση τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς»

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΣΚΙΑΛΛΑΣ

Σμύρνη

— Ἴσως νὰ μὴν καταλαβαίνεις πιά
ἔτσι καθὼς σὲ ντύσαν στὰ καινούργια
ἴσως νὰ μὴν καταλαβαίνεις τί γυρεύω
ἔτσι σάμπως σ' ὀμίχλη πὸν πλανιέμαι
μ' ἀβέβαιο βῆμα κι ὄλο ψάχνω, ψάχνω
τὰ παλιά σου σημάδια ν' ἀντικρύσω
τῆ Μπελαβίστα μὲ τ' ἀρχοντικά της
τὰ Τράσσα πὸν ὄργωνε τὸ Καρναβάλι.

Κάτι νὰ ἰδῶ καὶ ν' ἀκούσω
γνώριμο τάφο μέσα στὰ συντρίμια
χέρι ζεστὸ φίλου μου συντοπίτη
ψαλμοὺς ἀπ' ὀλόρθην ἐκκλησιὰ
κοίτα με φέρνω μὲς στὸ στηῆθος
πόθο ἀκριβὸ πὸν θρέψαν οἱ ἀδερφοί μου
ζεσταίνοντας τίς μάταιες προσδοκίες
γιὰ μιὰν ἐπιστροφή — νὰ πάω πίσω
μ' ἄδεια χέρια κι οὔτε μιὰ φούχτα τέφρα
ἀπ' τὰ παλιά τους σπίτια νᾶχω μαζί μου δὲν κάνει.

— Κάθε νύχτα ἔβλεπα μὲς στὸν ὕπνο μου
πὼς τὰ χρόνια πὸν λαβώσαν τῆ ζωὴ μου
πήσανε πίσω καὶ παραμιλώντας
καλοῦσα ὄλους νὰ γυρίσετε
ὄσοι μισέψατε κνηγημένοι
ἀπὸ τῆ φλόγα κι ἀπὸ τὸ μαχαίρι.
Μὰ δὲ σ' ἀνοίγω, δὲ βολεῖ ν' ἀνοίξω
τὸ μέτωπο ἀκουμπῶ στὴν πόρτα
κι ἀκούω μὲ σπαραγμὸ τοὺς χτύπους σου.

Ἐκ τῆ συλλογῆς «Σμύρνη», 1953

Μικρασιατικός χαλασμός

(λαϊκές αφηγήσεις)

Ἐπιμελεῖται

ἡ ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

● Οἱ μέρες τοῦ χαμοῦ

(Ἐγραψε ἡ ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΥΤΖΙΚΗ ἐτῶν 48)

Τὸ 1922 ἤμουν 8 χρονῶν καὶ ὁμῶς ὄλα τὰ θυμᾶμαι τόσο καλά, ποὺ τὰ φέρνω ἀκόμη μέσα στὰ μάτια μου. Περνούσαμε τόσο ὁμορφα μέσα στὸ σπίτι μας, μὲ τὸν πατέρα μου, μὲ τοὺς θεῖους μου, μὲ τὴν γιαγιά μου καὶ τὸν καλὸ μου παπ-ποῦ καὶ μὲ ὄλους τοὺς συγγενεῖς καὶ γειτόνους, μέσα στὰ τόσα καλά καὶ ἀγαθὰ τοῦ Ἀἰθαλιοῦ. Ἐκεῖνα τὰ πολλὰ θαλασσινά, τὰ ἀξέχαστα σταφύλια ποὺ κατε-βάζανε οἱ καμηλές καὶ γονατίζανε μπροστὰ στὴν πόρτα μας. Εὐλογία θεοῦ περ-νούσαμε. Ἐαφνικά, ἐκεῖ ποὺ καθόμαστε μιὰ μέρα ἔρχεται μιὰ γειτόνισσα καὶ λέει στὴ μητέρα μου: «ξέρεις τίποτα, κυρὰ Κατίνα, ἄκουσα ὅτι θὰ γίνεῖ πόλεμος καὶ ὄχι πόλεμος ἀλλὰ σφαγή».

Αὐτὴ τὴ στιγμή δὲν ἦταν κανένας ἀπὸ τοὺς ἄντρες σπίτι μας. Ἡ μητέρα μου παίρνει τὸ μωρὸ ἀπὸ τὴν κούνια καὶ ἀμέσως πηγαίνει στὸ σπίτι τοῦ πατέρα της γιὰ νὰ πεῖ ὅ,τι ἄκουσε.

Βρῆκε ἐκεῖ τὸν μεγάλο της ἀδελφὸ καὶ ἔτρωγε σταφύλι μὲ τυρὶ καὶ τὸν λέει, «ἀδελφέ μου αὐτὸ ἄκουσα, θὰ γίνεῖ διωγμὸς, νὰ φύγουμε πρὶν κλείσουν τὶς θά-λασσες· δὲν θέλω τίποτα, μόνο νὰ φύγουμε ὄλοι γεροί».

Ἐκεῖνος θυμήθηκε τὸ διωγμὸ τοῦ 1915 ποὺ ἔγινε, ἄφησε ἀμέσως τὸ ψωμο-τύρι ποὺ ἔτρωγε καὶ πηγαίνει σ' ἕνα γειτονικό του φίλο καὶ λέει αὐτὰ ποὺ τὸν εἶπε ἡ ἀδελφή του ὅτι θὰ γίνεῖ διωγμὸς χειρότερος ἀπὸ τὸν πρῶτον. Καὶ ὁ φίλος του τὸν εἶπε «κρίμας Παναγὴ ποὺ εἶσαι καὶ τέτοιο παλληκάρι κάθεσαι καὶ ἀκούς τὶς γυναῖκες».

Ἐκεῖνος σὰν νὰ προσβάλλθηκε καὶ λέει τῆς ἀδελφῆς του «πάρε τὸ μωρὸ σου καὶ πήγαινε στὸ σπίτι σου καὶ μὴν φοβᾶσαι τίποτα. Τὸ χωριὸ ἔχει παλληκάρια δὲν μποροῦν νὰ μᾶς κάνουν τίποτα».

Ἡ μητέρα μου τί ἤθελε νὰ κάνει; πῆγε στὸ σπίτι της.

Ὁ κόσμος ὅμως ἄρχισε νὰ τὸ λέει φανερὰ νὰ μὴν μποροῦν οἱ γυναῖκες νὰ κάνουν δουλειὰ μέσα στὰ σπίτια τους. Ἡ μιὰ πήγαινε στῆς ἀλλήνης τὸ σπίτι δὲν ἤξεραν τί νὰ κάνουν.

Τέλος μιὰ βραδυὰ ἔρχεται ὁ πατέρας μου — ἡ μητέρα μου στὴν πόρτα δὲν τὴ χωροῦσε τὸ σπίτι: — ξεφορτώνει τὸ ἄλογο κατεβάζει τὸ γάλα, τὸν δίνει νερὸ πλένεται.

Ἐκείνη φουρτουνιασμένη καὶ πικραμένη.

Τῆς λέει «Κατίνα τί ἔχεις, γιατί εἶσαι ἔτσι;»

— «Δημητρὸ θὰ γίνει πόλεμος νὰ φύγομε νὰ περάσομε στὴ Μυτιλήνη μὴν πάθομε κανένα κακό».

Ἐκεῖνος στεναχωρέθηκε ἤθελε νὰ φύγομε ἀλλὰ δὲ τὸ πήγαινε ἡ καρδιά του ν' ἀφήσει τὸν πεθερὸ του καὶ τὰ κουνιάδια του καὶ νὰ φύγει μόνος του.

Ἐημέρωσε ἡ μέρα μαζεύτηκαν ὅλοι σ' ἓνα σπίτι καὶ τὰ λέγανε. Ἔτσι τὰ ἔλεγαν ἀλλιῶς, θέλανε νὰ φύγουμε καὶ γύριζαν καὶ ἔβλεπαν τὸ σπίτι γεμᾶτο σοδιές ἀπὸ τὸ πάτωμα μέχρι τὸ νταβάνι γεμᾶτο. Ὁ θεὸς εἶχε δώσει τότες ἀφθονίες καὶ ὅσο τὰ ἔβλεπαν δὲν τοὺς ἔκανε καρδιά νὰ τὰ ἀφήσουνε. Ἐλεγε ὁ παπούς μου. «Παιδιά μου πῶς νὰ πᾶμε νὰ κλειστοῦμε στὴ Μυτιλήνη καὶ ν' ἀφήσουμε τόσα καλά;»

Καὶ ποῦ νὰ ξέρανε ὅτι τὰ καλὰ αὐτὰ θὰ τὰ ἔβρισκαν οἱ Τούρκοι καὶ ἐκείνους θὰ τοὺς ἔτρωγε τὸ χῶμα.

Δὲν πέρασαν δυὸ μέρες καὶ κατέβηκαν Ἑλληνες στρατιῶτες καὶ ἔλεγαν νὰ φύγει ὁ κόσμος γιατί ἤξεραν τί κακό θὰ γινόταν.

Πήγανε στὸ Δεσπότη καὶ τὸ εἶπαν. Ἀλλὰ ἐκεῖνος ἔλεγε νὰ μὴν φύγει κανένας καὶ δὲν ἔχομε τίποτα. Ἄλλοι ὅμως ἔφυγαν πήρανε τὶς οἰκογένειές τους καὶ γλιτώσανε.

Σὲ 2 - 3 μέρες κλείσανε τὶς θάλασσες καὶ βλέπαμε νὰ γεμίζει τὸ Ἀἰθαλι τούρκικο στρατό, ὄλο ἰππικό.

Ἐκεῖνα τ' ἄλογα δὲν τὰ ξεχνῶ. Τὰ ὠραία!

Ὅταν κατέβηκαν οἱ Τούρκοι ἀμέσως ἔδωσαν διαταγὴ νὰ βγεῖ ὁ ντελάλης νὰ μαζευτοῦνε στὸ στρατόπεδο ὅλοι οἱ ἄντρες ἀπὸ 18 μέχρι 50 χρονῶν.

Ὅταν τὸ ἄκουσαν ὅλοι χτυποῦσαν τὰ κεφάλια τους γιατί εἶχανε καιρὸ νὰ φύγουμε ἀλλὰ δὲν τὸ πίστευαν.

Τότε ὁ πατέρας μου γύρισε καὶ μᾶς εἶδε. Τέσσερα παιδιά καὶ τὴ μάνα μου καὶ τρέχαν τὰ δάκρυά του καὶ εἶπε: «Ἄχ πῶς δὲν σὲ ἄκουσα τί θὰ γίνεις μὲ τέσσερα παιδιά, ποῦ θὰ πᾶς;»

Στιγμές φαρμακωμένες καὶ τὰ σκυλιὰ ἀκόμη οὐρλιάζανε.

Καὶ τὸν λέγει ἡ μητέρα μου: «Ὅταν σᾶς μιλοῦσα καὶ σένα καὶ στ' ἀδέλφια μου μὲ λέγατε εἶσαι γυναῖκα καὶ δὲν ξέρεις τώρα εἴμαστε ὅλοι χαμένοι».

Τὸ πρῶτ' ντυθήκαμε ὅλοι καὶ σὰν τ' ἄρνια ποῦ τὰ πᾶνε γιὰ μακελιὸ μὲ σκυμένα κεφάλια μαζεύτηκαν χιλιάδες ἄντρες τὸ ἄνθος τῆς ἀνατολῆς καὶ τοὺς κλείσανε στὸ στρατόπεδο. Δὲν τοὺς ξανάδαμε πιά.

Κλάματα ὅπου καὶ νὰ πήγαινες γιατί δὲν εἶχε σπίτι νὰ μὴν ἔχει ἄντρα, παιδί. Κι ἂν ἔβρισκόταν κανένα σπίτι χωρὶς ἄντρα ἔκλαιγε τὴν καταστροφὴ. Μερικοὶ θέλανε νὰ κρύψουνε κανένα παιδί ὡς 18 ἐτῶν καὶ δὲν ἔβγαινε ἔξω κρυβότανε.

Πρὶν δώσουνε τὴ διαταγὴ νὰ συναχτοῦνε οἱ ἄντρες στὸ στρατόπεδο, βγῆκε ὁ ντελάλης κρυφὰ καὶ φώναξε ὅσοι μποροῦνε νὰ φύγουμε ἄς φύγουμε ἀμέσως γιατί θὰ γίνεῖ ἀποκλεισμός. Φώναξε σ' ἓνα μέρος καὶ κρύφτηκε γιατί θὰ τὸν σκοτώνανε καὶ ὁ κόσμος ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλον μεταδώσανε ὅσα εἶπε ὁ ντελάλης.

Τὸν ζητοῦσανε νὰ τὸν πιάσουν νὰ τὸν κομματιάσουν καὶ οὔτε ξαναφανερώθηκε.

Τὸ βράδυ ἐγάλανε διαταγὴ: «Ὅλος ὁ κόσμος νὰ κρεμάσει φανάρια» γιὰ νὰ βλέπουν νὰ κατεβαίνουν οἱ Τούρκοι. Τὰ ἔβαλε ὁ κόσμος.

Εἶχαμε φόβο. Εἶχαμε καὶ περιέργεια νὰ δοῦμε κρυφὰ ἀπὸ καμμιὰ τρύπα τῆς

Ὁ Μικρασιατικὸς πληθυσμὸς στὴν ἀκρογιαλιά (φωτογραφία τῆς ἐποχῆς).

πέρτας, γιατί ἀπαγόρευσαν μόλις βασιλεύει ὁ ἥλιος νὰ μὴν ἀνοίξει καιμιὰ πόρτα.

Βλέπαμε κρυφὰ τὸ στρατὸ πὺ κατέβαινε ὄλη τὴ νύχτα· καὶ τί δὲν κατεβάζανε! ὡς καὶ κείνα τὰ πρόβατα τὰ ὄμορφα, μὲ μεταξωτὸ μαλλί, στὸ κεφάλι τους. ἀνάμεσα στὰ κέρατα μιὰ τούφα σὰν μετάξι! Ὅλα τὰ βλέπαμε γιατί ποιὸς μποροῦσε νὰ πέσει νὰ κοιμηθεῖ;

Ἔτσι ξημερώθηκε ὁ κόσμος.

Στὰ μικρὰ μᾶς δίνανε νὰ φᾶμε ὅ,τι ἦτανε καὶ μᾶς ἔβαζαν νὰ κοιμηθοῦμε γιὰ νὰ μὴν κλαίμε.

Ἐημέρωσε. Βγῆκε ὁ κόσμος ἔξω ἀπὸ τὰ σπίτια τους ποιὸς εἶχε τὸ νοῦ του νὰ μαγειρέψει. Τί θὰ κάνομε; Τί θὰ γίνομε;

Ὅταν πέρασε λίγη ὥρα βλέπομε παιδιὰ 12 - 14 χρονῶν εἶχανε καθάλα ἀπὸ ἓνα ἄλογο καὶ τὰ πουλούσανε 5 δραχ., 2 δρχ. τὸ ἓνα.

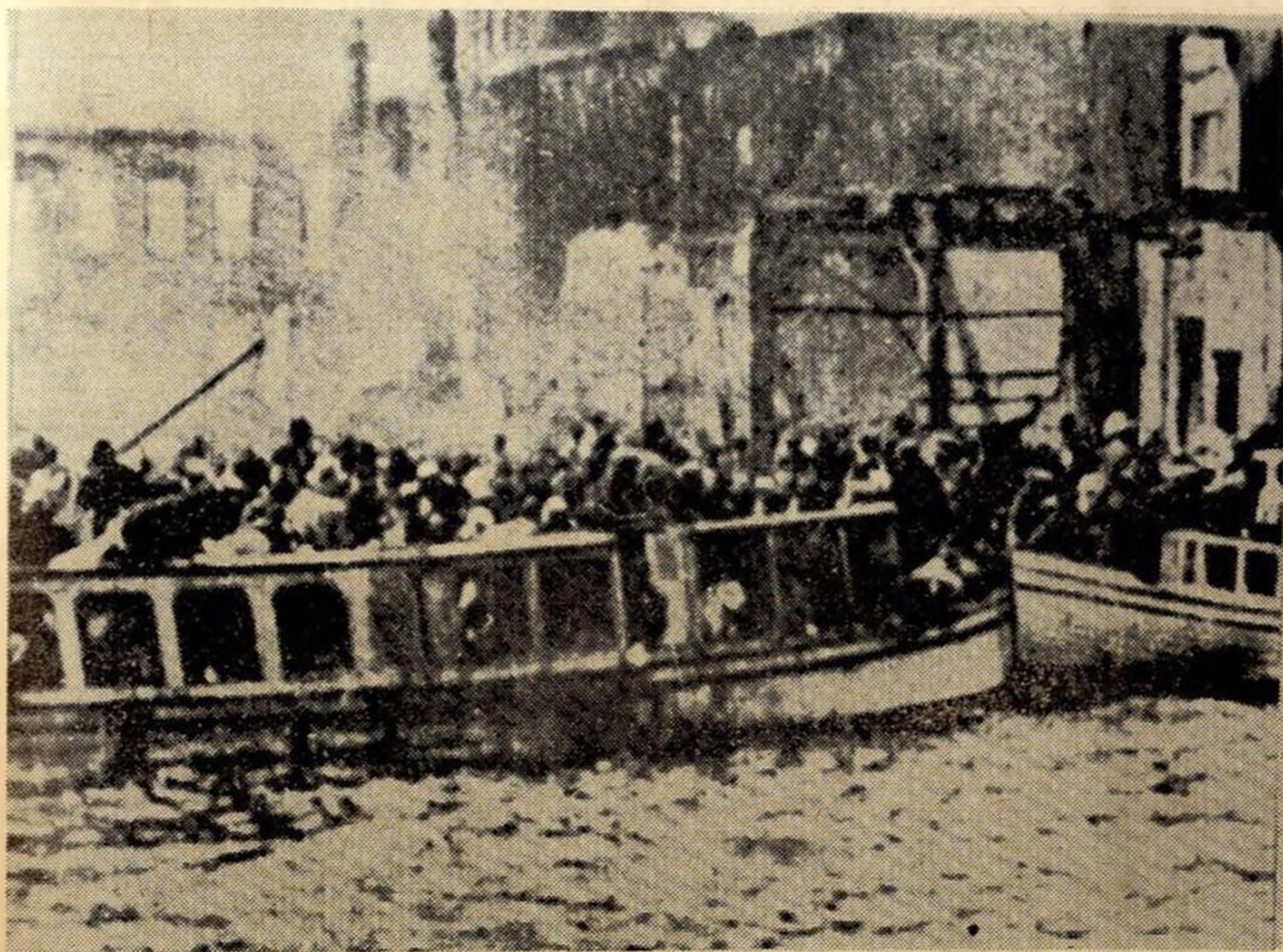
Ποιὸς θὰ τὰ ἔπαιρνε;

Γυρίζανε ὄλη μέρα στοὺς δρόμους. Μόλις βράδυναζε ὁ κόσμος μέσα. Ἐμᾶς, ἀπὸ τὸ σπίτι μας ἔφυγαν ὄλοι οἱ ἄντρες μας· ἔμεινε ἓνας θεῖος μου μικρὸς 12 χρονῶν καὶ ὁ παπούς μου πὺ ἦταν γέρος. Ἡμαστέ ὄλοι μαζὶ σ' ἓνα σπίτι. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχανε φέρει καὶ ὄλα τὰ πρόβατα ἀπ' ἔξω καὶ τὰ θάλανε μέσα σὲ κάτι στάβλους καὶ ἐκεῖ τοὺς ρίχνανε νὰ τρῶνε ξερὲς τροφές.

Αὐτὰ τὰ ζῶα, φάγανε τὸν παπού μου καὶ τὸν μικρὸ θεῖο μου Φωτῆ.

Περνοῦσαν οἱ μέρες καὶ ὁ παπούς μου τὰ λυπήθηκε κλεισμένα τόσα ζωντανά.

—«Παιδιά, ἐγὼ μὲ τὸ Φωτῆ θὰ βγάλω τὰ πρόβατα στοὺς μύλους καὶ θὰ τὰ ἀφήσω νὰ φύγουνε ὄπου θέλουνε καὶ ὄταν ἔρθω θὰ δοῦμε τί θὰ κάνομε. Σήκω κόρη μου, — λέει τῆς μητέρας μου — νὰ ζυμώσεις ὄπου πᾶμε νὰ πάρομε μαζὶ! μᾶς ψωμί γιατί ἔχομε καὶ μικρά».

Τὸ καράβι σαλπάρει. Ὅσοι πρόφτασαν νὰ μποῦν... (φωτογραφία τῆς ἐποχῆς)

Ἐφυγε. Ἦταν ἡ τελευταία φορὰ πού τὸν εἶδαμε μαζί μὲ τὸν μικρό του γιό. Τὸν πῆρε μαζί του γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει. Ἔβγαλε τὰ πρόβατα ἔξω στοὺς μύλους. Ἄχ, δὲν τὸ περίμενε.

Κατέβαιναν οἱ Τούρκοι ἀγριεμένοι. Ὅποιον βρῖσχανε τὸν σκοτώνανε μὲ τὸν πιὸ σκληρὸ θάνατο. Ἐκεῖ σκότωσαν καὶ τὸν παπού μου καὶ τὸν μικρό μου θεῖο.

Ἄδικα περιμέναμε. Βλέπαμε τοὺς δρόμους.

Ζύγωσε ἡ μάνα μου καὶ ἐτοίμασε λίγα ρούχα σ' ἓνα τσουβάλι καὶ 3 ψωμιὰ καὶ καμιὰ ὀκτὰ τυρὶ γιὰ νὰ τὰ πάρουμε. Περιμένομε μέχρι τὸ βράδι. Τίποτα. Ὁ παπούς μὲ τὸ παιδί νὰ φανεῖ.

Ἡ γειτονιά ἄδειασε. Δόσανε διαταγὴ ὁ κόσμος νὰ κατέβει πρὸς τὴ θάλασσα. Μείναμε μόνη οἰκογένεια. Ἡ μάνα μου τί νὰ δεῖ; ἐμᾶς, πού ἤμαστε μικρά, 3 κορίτσια καὶ ἓνα ἀγόρι ἀσαράντιστο; ἢ τὴ γιαγιά μου πού ἐκλαιγε τὰ παιδιά της, ὄλο λεβέντες, ἄλλοι ἀρραβωνιασμένοι καὶ ἄλλοι λεύτεροι ἢ τὸν παπού μου μὲ τὸ παιδί πού ἔφυγε καὶ τὸν περίμενε ὥρα μὲ τὴν ὥρα ἢ τὸν θεῖο μου Κωστῆ πού τὸν εἶχαμε κρυμμένον. Οἱ στιγμὲς χρειάζóταν θάρρος. Φύγανε οἱ ἄντρες. Ἐπρεπε νὰ γλιτώσει τὰ παιδιά της. Πιάνει μᾶς εἶζει ἀπὸ τρεῖς φορεσιὲς ἀσπρόρουχα καὶ ἀπὸ πάνω μιὰ φούστα κόκκινη καὶ στὰ τρία κορίτσια γιὰ νὰ μᾶς γνωρίζει ὅταν πηγαίναμε μέσα στὸ πλῆθος. Ντύσαμε καὶ τὸν θεῖο καὶ τὸν κάναμε γέρο μὲ κουρέλια καὶ ἐτοιμαστήκαμε νὰ φύγομε, γιατί σὲ ὄλη τὴ γειτονιά δὲν βρισκόταν ἄνθρωπος. Λέει τῆς γιαγιάς μου: «Σήκω νὰ φύγομε νὰ πᾶμε ὅπου πάει ὄλος ὁ κόσμος».

Ἐκείνη ἐκλαιγε «δὲν ἔρχομαι, φύγετε τί τὴν θέλω τὴ ζωὴ ἀφοῦ ὄλα τὰ παιδιά μου τὰ πήρανε».

—«Κάνε κουράγιο γιὰ τὸ τελευταῖο σου μήπως καὶ τὸ γλιτώσουμε».

—«Φύγετε. Δεν έρχομαι».

Αναγκάστηκε ή μητέρα μου, μᾶς πήρε και τὰ τέσσερα και τὸν θεῖο μου και βγήκαμε έξω. Κατεβαίνομε. Βλέποντας ή γιαγιά μου πῶς έμενε μόνη, σηκώθηκε κι ακολουθήσε.

Φθάσαμε όχι και κοντά στη θάλασσα, πιο ψηλά, μέσα σε μιὰ παλιά αποθήκη κρασιῶν. Πολὺς κόσμος· παιδιά, γέροι, τί γινότανε! τί κλάματα! Για μιὰ στιγμή ξεχάσανε εκείνους που πήρανε στο στρατό, τὰ παιδιά. Βλέπανε εκείνοι να γλυτώσουνε και τὰ μικρά τους κλαίγανε. Ἀλλά οἱ καυμένοι πεινούσανε κιόλας, βγάζανε λίγο ψωμοτύρι και κανένα σταφυλάκι και τρώγανε. Χρειαζότανε κουράγιο να περπατήσεις.

Τὸ πρωτῆ ὄσανε διαταγή ὅλος ὁ κόσμος θα κατέβει στο μουράγιο γιατί θα έρχόνταν καράβια να πάρουνε τὸν κόσμο κ' έπρεπε να περάσωμε μέσα απ' ένα σπίτι μεγάλο δίπορτο. Ἡ μιὰ ή πόρτα ἔβλεπε στη θάλασσα και ή ἄλλη στην πόλη. Πέρναγε ένας - ένας. Τὸν ἔξετάζανε και τὸν ψάχνανε. Παίρνανε ὅ,τι χρυσαφικό εἶχανε. Τὸς γδύνανε τελείως.

Εἶχανε δύο δωμάτια, ένα για τοὺς ἄντρες και ένα για τίς γυναῖκες· και στο μέσον ἀπὸ ένα τραπέζι μεγάλο που ἀκουμπούσανε τὰ χρυσαφικά. Ἡρθαμε στο δρόμο που περνούσαμε ὅλοι. Δεν εἶχε τόπο να ρίξεις οὔτε μιὰ βελόνη. Κι ἀφου ἦτανε τόσος κόσμος, ἤθελε να περάσει κ' ένα κάρρο με Τούρκους για να κάνουν γούστο που θα στριμώχνονταν ὁ κόσμος· ὅσους πατούσε κι ὅσους ἄφηνε· δεν τοὺς ἔνοιαζε.

Μέσα σε τέτοια φασαρία βαστούσα κ' ἐγὼ μιὰ μεγάλη λεκάνη τσίγκινη για να πλένουμε τὰ πανιά του παιδιοῦ ὅπου μᾶς πηγαίνανε. Ἐγὼ ὁμως δεν χωρούσα να περάσω. Ἐπεσα, σηκώθηκα, ή λεκάνη ἔκανε κρότο με ἀρπάζει ένας Τούρκος και με χτυπᾷ. Ἐβαλα τὰ κλάματα. Μ' ἀκούει ή μητέρα μου ἔρχεται και με παίρνει. Δεν μπορούσε να περπατήσει ἀπὸ τὸν κόσμο κι ἀπὸ τὰ ρούχα που φοροῦσε. Ἐκατσε κάτω, ἔβγαλε μερικά ρούχα της για να μπορεί να κινιέται. Σήκωνε και τὸ μωρό. Εἶχε και τὸ νοῦ της και σ' ἐμᾶς.

Ἀπαγορευόταν να φορεῖς χρυσαφικά, να ἔχεις ἐπάνω σου ἑλληνικὲς φωτογραφίες.

Ἡ μητέρα μου ἀπὸ τὴν κούραση και τὴ σαστιμάρα, ξέχασε να βγάλει ὅ,τι φοροῦσε, σκουλαρίκια, δαχτυλίδια, βέρα της. Ἡρθε ή ὦρα μπαίνει μέσα στο σπίτι — φυλάγανε μέσα έξω Τούρκοι — έπρεπε να περάσει ἀπὸ τὸν ἔλεγχο.

Ἐνας Τούρκος, φαίνεται ἦταν ἄνθρωπος με ψυχή, εἶδε τὴν ἀγωνία της που βαστάει παιδιά, τὴν γριά μάνα της, τὸν θεῖο που τὸν περάσαμε ὡς ἐκεῖ για γέρο, και τῆς λέει: «Πήγαινε, κατέβα γρήγορα τίς σκάλες και φεύγα· μὴν σε δοῦνε».

Βγήκαμε έξω ἀπὸ τὸ σπίτι χωρὶς να μᾶς ψάξουνε. Κατεβαίναμε τίς σκάλες που ἦτανε μέχρι 15 ἴσως και πιο πολλὰ σκαλοπάτια, ἐκεῖ ἐμεῖς τὰ τρία κορίτσια κρατούσαμε χέρια σφιχτά. Πῶς μᾶς πήρε ὁ κόσμος μπροστά! μᾶς ἔχασε ή μητέρα μας.

Ἐμεῖς περπατούσαμε και κάναμε και γούστο που βλέπαμε τὰ θαπόρια, ἀπὸ ἐπάνω τὸ ἀεροπλάνο, τὸν κόσμο τὸν πολὺ, κάτω που δεν εἶχε τόπο να περπατήσεις ἀπὸ τὰ ρούχα γιατί τὰ κατέβαζε ὁ κόσμος· θαροῦσε πῶς θα τὰ περάσει. Ἐκείνοι ὁμως δεν ἄφηναν να βάλεις μέσα τίποτα. Μόνον τὸ ἄτομό σου.

Ἡ πιο πολλή ἐντύπωση που μου ἔκανε ἦταν που ἔβλεπα ὅλα τ' ἀγόρια τῶν 18 χρονῶν να εἶναι κοπέλλες καμωμένα με ζυρισμένο μουστάκι για να μπορέσουν να περάσουν. Δυστυχῶς ὁμως, ὅλα αὐτὰ τὰ ἔπιασαν τελευταῖα, και λάβανε τὸν πιο σκληρὸ θάνατο.

Ἡ μητέρα μου που μᾶς ἔχασε τί να κάνει; που να μᾶς ἔβρισκε;

Πατούσε ἐπάν στίς κουδάρες τα ρούχα και κοίταζε ένα γύρω να γνωρίσει τίς κόκκινες ποδιές. Καμιά φορά μᾶς εἶδε. Πῶς ἦρθε, ένας θεὸς τὸ ξέρει. Ἐβαλε ὅλες τίς δυνάμεις γιατί ἔβλεπε ὅτι ἦταν τελευταῖες στιγμές.

Καμιά φορά, μαζευτήκαμε όλοι μαζί. Ο θεϊός μου ό καυμένος μπήκε στο βαπόρι.

Όλοι εκείνοι οί μεταμφιεσμένοι έτρεχαν να μπούνε μέσα, νόμιζαν ότι θα γλύτωναν. Καμιά φορά μπαίνουν μέσα κάτι στρατιώτες Τουρκοί. Κάνουν έρευνα στο βαπόρι. Άμέσως τους έπιασαν όλους, τους κατέβασαν με τὰ καμουτσίκια και τους πήγανε στο ύπόγειο, από τὸ σπίτι που περνούσαμε. Έκει τους σκότωσαν όλους.

Βλέποντας ή γιαγιά μου ότι πήγανε και τὸν τελευταίο της γιό, τῆς ήρθε τρέλλα. Έτρεχε από πίσω και φώναζε «παιδί μου γράμμα να μᾶς στείλεις όπου πᾶς».

Ποιός γύριζε να δει;

Όπως κρατούσε τὸ τσουβάλι, τὸ λύνει, τὸ άδειάζει και τὰ ψωμιά και τὰ λεπτά και τὰ χρυσαφικά ρολόγια τῶν παιδιῶν της, και βάζει τὸ τσουβάλι στὸν ὦμο και τρέχει.

Η μητέρα μου τί να κάνει; Έβλεπε πῶς τὸ βαπόρι γέμιζε κ' ήταν και τὸ τελευταίο. Τὴν άρπάει, τὴν τραβά από τὸ χέρι και με κόπο μεγάλο τὴν βάζει μέσα στο βαπόρι και μετά τῆς δίνει τὸ μικρὸ μωρό. Έπειτα δίνει σε μένα πιὸ μεγάλη, τ' άλλα τὰ δύο δὲν τὰ παίρνανε οί ναῦτες, λέγανε πῶς πολλά παιδιά έχεις, πέτα κανένα στη θάλασσα. Με παρακάλια και κλάματα μᾶς έβαλε μέσα. Μπαίνει κ' εκείνη. Ηταν ή τελευταία που μπήκε κι ανεβάσανε τὶς σκάλες.

Έδῶ μόνον βοήθησε ή τύχη και δὲν έμεινε κανένα παιδί έξω.

Ο κόσμος που έμεινε, τὸν βάλανε οί Τουρκοί μπροστά σαν πρόβατα με τὰ μαστίγια, κλάματα, φωνές. Θεέ μου τί κακὸ μεγάλο και άξέχαστο έγινε όταν έφευγε τὸ βαπόρι. Έβλεπες μιὰ άκρογιαλιά με χιλιάδες μπόγους ρούχα και τὸν κόσμο που εκλαιγε και τραβοῦσε τὰ μαλλιά του.

Τώρα, μέσα στο βαπόρι να πεινούμε και να φωνάζουμε ψωμί. Ποιός να δώσει στὸν άλλον; κανένας. Μᾶς έλεγαν «κάντε υπομονή θα έβγομε γρήγορα να σᾶς δώσουμε να φᾶτε».

Έγὼ πιὸ μεγάλη καταλάβαινα, δὲν μιλούσα. Τ' άλλα όμως εκλαιγαν. Δὲν καταλάβαιναν, ήταν μικρά και τὸ πιὸ μωρὸ κρεμόταν στο θυζι τῆς μητέρας αλλά τί γάλα; Είχε να φάει πόσες μέρες! Είχε να βάλει κάτι στο στόμα της.

Έκει που καθόμουνα έγὼ, πλάι μου ήταν μιὰ γυναίκα. Είχε στὰ γόνατά της δυὸ μπόγους, ὁ ένας ήταν ρούχα και ὁ άλλος τὸ παιδί της. Αὐτή, από τὴν κούραση και τὸ κλάμα της είχε αποκάνει και θέλησε να πετάξει τὸ μπόγο τὰ ρούχα στη θάλασσα, κι από τὴν σαστιμάρα της πετάει τὸ μωρό της. Δὲν τὴν προλάβανε οί άλλες. Τί έγινε έπειτα, δὲν λέγεται. Και ποιός ξέρει αν έζησε κ' εκείνη.

Τὴ νύχτα μᾶς έβγαλαν στη Μυτιλήνη. Άλλα βαπόρια, πήγανε στη Σάμο, άλλα στην Κρήτη. Σκόρπισαν τὸν κόσμο έδῶ κ' εκεί. Σ' ένα μέρος δὲν ήταν δυνατὸν όλοι να χωρέσουμε.

Εμᾶς, μόλις μᾶς έβγαλαν στη Μυτιλήνη μᾶς πήγανε σ' έναν κήπο. Ητανε βράδυ. Έκει ξενυχτήσαμε, χωρίς σκεπάσματα. Από φαί μᾶς έδωσαν και ρέγγες. Φάγαμε.

Όταν ξημέρωσε, τότες ρώτησε ή μητέρα μου τὴ γιαγιά μου που είναι τὰ λεπτά, που είναι αὐτὰ που ήταν στο τσουβάλι;

Εκείνη σήκωσε τὸς ὦμους. Δὲν καταλάβαινε τίποτα.

Καλά που είχε ή μητέρα λίγα λεπτά μέσα στὸν κόρφο της και σηκώθηκε να μᾶς πάρει λίγο ψωμί και φαί. Κοιτάζαμε που θα κατασταλάξουμε.

Η μητέρα μου γνώριζε καλά τὴ Μυτιλήνη από τὸ 14 που έγινε ὁ πρῶτος διωγμός. Τότε μέναμε σ' ένα χωριό της, Μυστεγά.

Τὴν ὠρα που έψαχνε να βρει έναν άραμπᾶ, βρίσκει εκεί έναν γείτονά της από τὸ Αϊβαλί και τὴν κατάφερε, έπιασε έναν άραμπᾶ, μπήκαμε όλοι μέσα και ξεκινήσαμε για τὸ χωριό.

Κατὰ τὸ βράδυ φθάσαμε. Τί να δοῦμε. Ένα χωριὸ με πολὺ λίγα σπίτια

κοντά στη θάλασσα. Κάνα δυο ελαιοτριβεία, μόνον πού είχε πολλά σύκα. Όταν είδε ή μητέρα μου τὸ χωριό, τὸν λέγει: «Ἄχ μ' ἔκαψες. Ποῦ εἶναι ὁ κόσμος ὁ πολὺς, νὰ πάγω νὰ δουλέψω γιὰ νὰ ζήσω τὰ παιδιὰ μου; τί θὰ κάνω ἐδῶ;» Τέλος, μείναμε στὸ σπίτι του ἐκεῖνο τὸ βράδυ καὶ πρωτὶ - πρωτὶ τὸν λέγει: «Πήγαινε νὰ με βρεῖς ἓνα καῖκι νὰ φύγω πίσω στὴ χώρα. Δὲν στέκω οὔτε στιγμὴ».

Πηγαίνει ἐκεῖνος, βρίσκει ἓνα καῖκι καὶ μπαίνομε μέσα. Θέ μου, δὲν τὸ ξεχνῶ, παρ' ὄλο πούμουνα μικρὴ, δταν ἀνοιχτήκαμε λίγο, τὸ καῖκι σταμάτησε γιατί δὲν εἶχε καθόλου ἀέρα. Στὸ μισὸ δρόμο μᾶς ἔβγαλε ἔξω. Πήγαμε στὴ χώρα μὲ τὰ πόδια. Στὸ δρόμο καθήσαμε κάτω ἀπ' ἓνα δέντρο νὰ φᾶμε, λίγο ψωμί τυρί, λίγες ἐλιές καὶ νὰ ξεκουραστούμε. Ὑστερα ξεκινήσαμε. Πῶς πήγαμε... Φτάσαμε στὴ χώρα τὴν ὥρα πού θέλανε οἱ ἀραμπάδες νὰ φύγουνε γιὰ τὰ χωριά.

Αὐτὴ τὴν ὥρα βρίσκεται ἓνας κουμπάρος μας — τῆς μικρῆς μου ἀδελφῆς ὁ νουνὸς — καὶ μᾶς βοήθησε. Μᾶς πῆρε καὶ μᾶς ἀνέβασε στὸ χωριό του. Μᾶς ἔδωσαν ἓνα δωμάτιο, κάτι στρωσίδια, πιάτα, τσουκάλι, ὅ,τι χρειάζεται ἓνας ζωντανὸς ἄνθρωπος. Μᾶς βοήθησαν.

Γιὰ μιὰ στιγμὴ ξεχάσαμε τὸν πόνο τοῦ χωρισμοῦ καὶ τὸν διωγμὸ ἀπὸ τὴ γλυκιὰ μας πατρίδα, κι ἄρχισε ὁ ἀγῶνας τῆς ζωῆς. Πῶς νὰ δουλέψει μιὰ γυναίκα καὶ νὰ ζήσει ἔξω ἄτομα;

Ἐρχόντανε οἱ γειτόνισσες, οἱ κουμπάρες τὰ λέγανε γιατί δὲν εἶχανε τελειωμό· πότε κλαίγανε καμιά φορά ξεχνούσανε καὶ τοὺς πόνους καὶ γελοῦσανε.

Τέλος μὲ θάσανα πολλὰ μεγαλώσαμε τὰ τρία κορίτσια μόνον τὸ ἀγόρι μας δὲν ἄντεξε, γιατί ἔφαγε γάλα τόσο πικραμένο ἀπὸ τὴ μάνα μου, ξαφνικὰ πέθανε.

Μείναμε ὄλο γυναῖκες. Χωρὶς πατέρα. Μακριὰ ἀπὸ τὸ ἀγαπημένο μας Ἄϊβαλί, πού μόνον δταν πεθάνω, θὰ παύσω νὰ τὸ θυμᾶμαι.

● 0 διωγμὸς τοῦ 1914

(ἀφηγεῖται ὁ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑΚΙΣ, ἐτῶν 54)

Στὸ '22 σώθηκα ἐπειδὴ ὁ πατέρας μου ἤξερε καλὰ τούρκικα, εἶχε πάρε-δόσε μὲ Τούρκους· ἦταν κήρυκας δημόσιος, τὸ λεγόμενο ἐκεῖ ντελάλης. Λοιπὸν πῆρε εἰδηση πῶς χάνουνται ὄλα, θὰ χαθοῦμε ὄλοι ἂν δὲν προλάβωμε, οἱ Τούρκοι ἔχουν κακὸ σκοπὸ τοῦ τόπανε σὰ χωρατὸ καὶ σὰ φοβέρισμα. Βγαίνει τὸ ἴδιο βράδυ ἄμα σκοτείνιασε καὶ διαλαλεῖ γιὰ νὰ πάρουνε εἰδηση ὁ κόσμος νὰ φύγουνε, ἔφερε δυὸ φορές βόλτα τὸ χωριὸ καὶ ὕστερα κρύφτηκε. Τὴν ἄλλη μέρα τὸν γυρεύανε οἱ Τούρκοι, κομμάτια θέλανε νὰ τὸν κάνουνε. Καὶ σὰν ἔπιασε καὶ κατέβαινε ὁ κόσμος στὸ γιαλό, περνούσανε ἀπ' τὸ κορδόνι, τὸν ντύσαμε κουρέλια κ' ἔκανε τὸν τυφλό, ἦτανε παχύς, κοτζάμου ἄντρας, τότε ξέρανε ὄλοι, μὰ πιά τὸν βαστούσανε δυὸ κόρες ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ, σκουντουφλοῦσε καὶ ξοπίσω ἐγὼ φορτωμένος δὲν εἶχανε καὶ παρασφίξει τὰ πράματα, μπήκαμε ἀπὸ ἓνα διπλανὸ σοκάκι, κλάψανε οἱ γυναῖκες, τοὺς ἄφησε ὁ φρουρὸς καὶ περάσαμε ὡς τὴ σκάλα. Μέσα τὸν τυλίξαμε σὲ μιὰ ψάθα, καθήσανε πάνω οἱ γυναῖκες ὥσπου σαρπάρισε τὸ καῖκι. Μᾶς ἔβγαλε στὴ Μυτιλήνη.

Μὰ λέμε γιὰ τὸ '22, πού νὰ θυμηθοῦμε καὶ τὸ '14 γιὰ θυμηθῆτε καὶ κεῖνον τὸ διωγμό... Τότες πού συμβουλέψανε κατὰ πρώτη φορά οἱ Γερμανοὶ τὸ ἄτιμο μελέτ, μὲ κρύα καρδιὰ βάζουνε μπρὸς νὰ χαλάσουνε ὀλάκερα ἔθνη, γιὰ θυμηθῆτε τὴν Κατοχή, καὶ πάλι μπροστά μας τοὺς βρίσκομε, πού νὰ μὴ μείνει ὁ σπόρος τους, δὲ θὰ τῶδρουνε; θὰ τῶδρουνε κι αὐτοὶ ἀπὸ κανέναν.

Τὸ '14, πού λέτε. Μέσα σὲ 8 χρόνια δυὸ διωγμοὶ...

—Θὰ μᾶς τοὺς πῆς;

—Πόσες ώρες να λέω; θα τα πω και θα σας τα γράφει καταλεπτώς ή γυναίκα μου, ξέρει γραμματάκια, εγώ μόνο διαβάζω, δε γράφω.

1914 κηρύχτηκε ο πόλεμος. Άμέσως μέσα το Άϊβαλί έγινε άνω - κάτω. Πολύς κόσμος έφυγε στην Ελλάδα. Οί Τούρκοι άμέσως θέσανε τή θάλασσα και δέν άφησαν κανέναν να φύγει, μείναμε αποκλεισμένοι ένα χρόνο μετά βγάλανε διαταγή οί Γερμανοί ν' άδειάσει όλο το Άϊβαλί. Τότες εμείς με άλλες 200 οίκογένειες μās έβαλαν σε βοϊδοαραμπάδες και μās τραθήσανε μέσα χωρίς να ξέρομε πού μās πηγαίνανε περπατούσαμε όλη τή μέρα και όταν κόντευε να βασιλέψει ο ήλιος σταματήσανε τους άραμπάδες και μās κατέβασαν για να ξεκουραστούνε τα θόδια και να τα ταΐσουνε. Ξέχασα να πω ότι εμείς πήραμε μαζί μας ό,τι μπρούσαμε και σηκώναμε στα χέρια μας και κανένα ψωμί, όσοι είχανε εκείνο το λίγο κάθησαν να φάνε, όσοι δέν είχανε πήγανε και ζητιανέψανε. Σε 2 ώρες μās σηκώσανε πάλι περπατούσαμε 5 - 6 ώρες και φτάσαμε σ' ένα μέρος πού λέγεται Βαλανιδιά εκεί μείναμε έξω στο ύπαιθρο μέσα στους άραμπάδες και άλλοι κάτω. Τήν νύχτα μās επιτέθηκαν Τούρκοι ζητούσαν να πάρουν τα κορίτσια όσα είχαμε μαζί μας αλλά αντιστάθηκαν οί Τσανταρμάδες πού μās συνόδευαν και οί δικοί μας όλοι νέοι, γέροι όλοι μαζί και δέν κατόρθωσαν να πάρουν ούτε ένα, μέχρι το πρωί δέν κοιμηθήκαμε. Όταν ξημέρωσε ξεκινήσαμε, όλη μέρα θαδίσαμε, το θράδυ σε κάτι στροφές μās βρήκανε κάτι σκιάδες (=λιποτάχτες Τούρκοι) αλλά δέν μās πείραξαν· εμείς όμως φοβηθήκαμε γιατί δέν είχαμε μόνον κορίτσια αλλά και πολλές γυναίκες έγκυους και άλλες έτοιμόγεννες. Όταν νύχτωσε φτάσαμε στο Μπρούσαλη το Χάνι, εκεί μείναμε μιá θραδιά τήν άλλη μέρα ξεκινήσαμε περπατούσαμε ύστερα 2 μέρες νηστικοί, διψασμένοι και φθάσαμε στο Μπαλου - Κισέρη, εκεί δέν μās άφησαν να καθήσωμε καθόλου, άμέσως μās πήγαν στο σιδηροδρομικό σταθμό και μās έβαλαν στα τραίνα από κει μās κατέβασαν σε έναν σταθμό πού λεγόταν Σούσουρλου. Μās έβαλαν πάλι σε βοδόκαρα και ξεκινήσαμε, σε 3 μέρες φτάσαμε στο Γας - κιοπρού πού είναι μιá γέφυρα μεγάλη πέτρινη και εκεί μās άφησαν μέσα στα χωράφια δέν μās έδωσαν τίποτα να φάμε ούτε νερό πέσαμε όλοι στ' άγκάθια πού ήτανε κάτι χοντρά, τα ξεφλουδίσαμε και τα τρώγαμε με τ' άγκάθια, περάσαμε εκεί 4 μέρες από κει φέρανε άλλες βοϊδάμαξες μās έβαλαν μέσα και μās πήγανε σ' ένα χωριουδάκι μικρό πού το λέγανε Λουμπάτ πού είναι κοντά στη λίμνη Απολλωνιάδα. Μās κατέβασαν μās έβαλαν μέσα σε καίκια και μās πέρασαν στην άπέναντι μεριά. Εκεί ξεκουραστήκαμε λίγο ώσπου να έρωνε καρότσες και βάλαμε τα λίγα ρούχα μας άπάνω και άνεδάσανε τους γέρους, τις γρηές και τα πολύ μωρά και ξεκινήσαμε και οί νέοι περπατούσαμε ακολουθώντας τις καρότσες και σε δυο μέρες πορεία φθάσαμε στην Προύσα, εκεί μās πήγαν στον σιδηροδρομικό σταθμό και από εκεί μās πήγαν και καθήσαμε σε κάτι παράγκες. Μās μοίρασαν καλαμπόκι άσπρο και κόκκινο ανακατωμένο και μόλις το φάγαμε από τήν κούραση και τήν εξάντληση πού είχαμε μās πήγε αίμα, δέν άντεξαν και 16 άτομα πέθαναν. Εκεί αφήσαμε τους πρώτους νεκρούς μας. Αφού είχε κι Έλληνες ούτε ένας γιατρός δέν έρχότανε να δεί έναν άρρωστο γιατί δέν τους αφήνανε οί Τούρκοι. Είχε Μητρόπολη και πήγε ο πατέρας μου πού ήταν άρχηγός σε όλους μας, μās προστάτευε γιατί ήξερε πολλά τούρκικα και ζήτησε να μās κάνουν τή χάρη να καθήσωμε στην Προύσα αλλά δέν μās άφησαν. Καθήσαμε 10 μέρες, από φαί μās έδιναν το καλαμποκάλευρο κι από λίγη σούπα γερμανικιά, εμείς όμως μās έπιασε ο φόβος και δέν τα τρώγαμε. Βγαίναμε και ζητιανεύαμε στα έλληνικά σπίτια μās έδιναν, ύστερα μās έκανε και η Μητρόπολη λίγο συσσίτιο, περνούσαμε όπως - όπως. Μετά μās ξανασηκώνουνε για να μās πάνε μέσα στο έσωτερικό τής Τουρκίας· οί πιο πολλοί περπατούσαμε μέρες, λίγα κάρα μόνον για τα λίγα ρούχα και τους γέρους. Περάσαμε διάφορα χωριά, από το Τίμπος, από το Κουγιού νεσέρ και ύστερα με κόπους μεγάλους και πείνα φτάσαμε Γενισεχήρ, εκεί νομίζαμε ότι θα καθήσωμε λίγο να φάμε και να ξεκουραστούμε αλλά μόλις μās είδαν οί Τούρκοι

και οι Τουρκάλες και τα παιδιά τους μᾶς κυνηγούσανε με ξύλα, με πέτρες μᾶς φώναζαν γκιαούρηδες νὰ φύγετε. Τέλος μᾶς πήγανε σὲ κάτι χάνια και μᾶς ἔφεραν ἀπὸ λίγο ψωμί και τίποτα φαί.

Μαζί μας εἶχαμε μιὰ γυναίκα πού ἦταν λίγο χαζή αὐτὴ ἢ καυμένη δὲν μπορούσε ν' ἀντέξει τὴν πείνα και πῆγε σ' ἓνα σπίτι τούρκικο. Ἡ τουρκάλα εἶχε ζυμώσει κι αὐτὴ ἀπέξω ἔβλεπε. Μόλις ἔφυγε ἡ τουρκάλα, μέσα στὸ σπίτι μπαίνει, ἀνοίγει τὸ φούρνο και ἄρπᾶ ἓνα ψωμί ἀλλὰ μόλις τὸ πῆρε τὴν εἶδανε και τὴν ἔπιασαν και τὴν ἄρχισαν νὰ τὴν δέρνουνε. Ὁ πατέρας μου μόλις τὴν ἄκουσε ἔτρεξε νὰ τὴ γλυτώσει. Σηκώνει ὁ Τούρκος ἓνα ξύλο και τὴν ἔφαγε ἐπάνω στ' αὐτὴ πρίστηκε τόσο πολὺ πού ἦταν δύο μέρες ἄρρωστος.

Τί νὰ κάνει ὁμοίως ὁ κόσμος; πεινοῦσε.

Ἀπὸ τὴ μιὰ τὸν ἔδιωχναν και ἀπὸ τὴν ἄλλη πηγαίναμε, ἰδίως ἐμεῖς τὰ παιδιά ἔλη μέρα γυρνούσαμε και ἔτι μᾶς ἔδιναν τὰ βάζαμε στὴ μέση και τρώγαμε ὄλοι. Καθίσαμε 14 ἡμέρες και πάλι μᾶς ξανασήκωσαν γιατί πουθενὰ δὲν μᾶς δέχονταν. Φορτώσαμε και ξεκινήσαμε, ἀλλὰ ἐμεῖς ἤμασταν παιδιά δὲν καταλαβαίναμε και οἱ νέοι ἀντεχαν ἀλλὰ οἱ γέροι, οἱ γρηῆς και οἱ ἔγκυες κλαίγανε δὲν ἤθελαν πιά νὰ πᾶνε πουθενὰ εἶχαν καλύτερα νὰ καθήσουνε ἐκεῖ και ἄς τοὺς σκότωναν, ἀλλὰ ὁ πατέρας μου τοὺς ἔλεγε «παιδιά κάνετε ὑπομονὴ κάπου θὰ μᾶς ἀφήσουνε πιά νὰ καθήσωμε».

Ὅλο τὸ δρόμο τοὺς ἔδινε κουράγιο.

Ἵστερα ἀπὸ δύο μέρες πορεία φθάσαμε σ' ἓναν νερόμυλο κ' ἐκεῖ ξεζέψανε νὰ ξεκουραστοῦμε και νὰ φᾶμε λίγο ψωμί και νὰ πιοῦμε λίγο νερό. Τὴ νύχτα μᾶς ἐπετέθηκαν και μᾶς ἄρπαξαν 2 κορίτσια και μία γυναίκα 55 χρονῶν ὅτι κι ἂν κάναμε ὅτι κι ἂν φωνάζαμε δὲν μᾶς πέρασε τίποτα γιατί ἦταν οἱ φρουροὶ μαζί τους. Τὴν ἄλλη μέρα σὰν ξεκινήσαμε βρήκαμε τὴ γυναίκα πεθαμένη ἀπάνω σ' ἓναν πάσαλο πού ἦταν μέχρι τὰ στήθια της, τὰ κορίτσια δὲν τὰ βρήκαμε καθόλου. Ξεκινήσαμε και πηγαίναμε. Στὸ δρόμο ὁμοίως κουραστήκαμε πολὺ και οἱ γέροι μόλις ἔμεναν πίσω τοὺς ἔδιναν μιὰ βουρδουλιά και μιὰ μαχαιριά και τοὺς ἀφηναν στὸν τόπο. Στὸ δρόμο ἔδῳ κ' ἐκεῖ ἀφήσαμε πολλοὺς νεκροὺς. Ἄρχισε ὁ κόσμος ν' ἀρρωσταίνει ἀπὸ τὴν ἐξάντληση και τὴν κακουχία, ἄρχισε και νὰ κρυώνει τόσο πολὺ πού παγώναμε στοὺς δρόμους. Ἵστερα ἀπὸ 4 μέρες φθάσαμε στὸ Μπελετζίκ, ἐκεῖ εἶχε πολλὰ σπίτια ἀρμένικα ἀδειανὰ γιατί τοὺς Ἀρμένηδες τοὺς εἶχαν σκοτώσει, κάναμε συμφωνίες νὰ μᾶς ἀφήσουνε ἐκεῖ νὰ καθήσωμε ἢ νὰ μᾶς πᾶνε στὸ Σουγούτ πιὸ μέσα. Τὴν ἄλλη μέρα μᾶς σήκωσαν και μᾶς πήγανε στὸ Σουγούτ. Ἐκεῖ δὲν μᾶς θέλησαν ὄλους και μᾶς χώρισαν σὲ δυὸ μέρη. Οἱ μσοὶ κ' ἐμεῖς μαζί, γυρίσαμε πίσω στὸ Σουγούτ. Στὸ δρόμο ἀπὸ τὸ χιόνι πού ἔρριχνε και τὸ πολὺ κρῦο πάγωσε ἓνας ἀδελφός μου κ' ἔπεσε κάτω. Ὅλοι ἔλεγαν πὼς πέθανε.. Ὁ πατέρας μου ὁμοίως ἔτρεξε γρήγορα σ' ἓνα φαρμακεῖο και ζήτησε ἀριγανόλαδο και τὸν πῆρε κι ἄρχισε νὰ τὸν τρίβει, τοῦ ἔβγαλε τὰ ροῦχα του και μὲ ζεστά και μ' ἐντριβὲς ὕστερα ἀπὸ μία ὥρα ἄρχισε ν' ἀνασαίνει. Τὸν γλύτωσε ἀπὸ τὸν Χάρο. Ἄλλα παιδιά πού ἦτανε μικρὰ εἶχανε πέσει τὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν τους, τόσο κρῦο ἔκανε στὰ μέρη ἐκεῖνα. Θὰ μείνουν ἀξέχαστα ὄσο ζοῦμε.

Λοιπὸν, ἐκεῖ στὸ Μπελετζίκ καθίσαμε 2 χρόνια. Ὁ καθένας κοίταζε κάτι νὰ κάνει γιὰ νὰ ζήσει. Ὅσοι εἶχανε κανένα ροῦχο ἀξίας γυρίζανε στὰ χωριά και τὰ κάνανε τράμπα με φαγώσιμα μαζί και ὅτι χρυσαφικὸ εἶχανε. Ὁ πατέρας μου ἔπιασε δουλειὰ σὲ ἓνα φούρνο ἀλλὰ ἤμαστε τόση μεγάλη οἰκογένεια και κάθε μέρα μεγάλωνε γιατί ὄσα ὄρφανὰ ἔμειναν, πού πέθαιναν οἱ γονεῖς τους, γιατί ἔπεσε τέτοια ἀρρώστια, ἐξανθηματικὸς τύφος, πού κάθε μέρα θέριζε κ' ἐπειδὴ ἔμειναν μέσα στὸ δρόμο φοβόταν ὁ πατέρας μου μὴν τὰ πάρουν οἱ Τούρκοι και τὰ τουρκέψουνε κ' ἔτσι μάζεψε 25 ὄρφανὰ και 15 ἄτομα πού ἤμαστε ἐμεῖς, καθόμαστε 40 ἄτομα στὸ τραπέζι. Μιὰ μέρα ἓνα κοριτσάκι πού πέθανε κ' ἡ μάνα του κι ὁ πατέρας του, παραφύλαξαν οἱ Τούρκοι και τὸ ἄρπαξαν νὰ τὸ τουρκέ-

φουν και να το κάνουν δικό τους. Το μάθαμε, αλλά δεν μπορούσαμε να το βρούμε γιατί το είχαν κρυμένο. Ο πατέρας μου όμως όλο παρακολουθούσε έβαζε ανθρώπους που καταλάβαινε πως μπορούσαν κάτι να μάθουνε κι όταν πέρασε κανένας μήνας το ανακάλυψε και παραφύλαξε όταν έφυγε ο Τούρκος, πήγε μέσα και το άρπαξε. Αυτό όμως είχε γλυκαθεί στο φαί και δεν ήθελε να φύγει από την Τουρκάλα και άρχισε να φωνάζει τούρκικα «άννέ μου» δηλαδή μητέρα μου, κι από τις φωνές του πήρε αυτή χαμπάρι, φώναξε άλλους Τούρκους κ' έπιασαν τον πατέρα και τον χτυπούσανε με κάτι ξύλα. Έκεινος όμως το παιδί δεν το άφησε το κρατούσε σφιχτά ήξερε και πολλά τούρκικα και τους έδωσε και κατάλαβαν ότι το παιδί δεν ήταν δικό τους αλλά είναι δικό του. Το πήρε με μεγάλη πάλη και το πήγε στο σπίτι. Αυτό έκλαιγε και γύρευε να φύγει πίσω. Έκεινος το κλείδωσε, το τσίτσε και το φυλάγανε, ήταν και τόσα άλλα παιδάκια που συνήθισε. Όταν έρχόταν το βράδυ τὰ μάζευε όλα κοντά του και τὰ έλεγε τόσα καλά λόγια, ότι θα πάμε πάλι πίσω στο Άϊβαλί και δεν θα έχουμε Τούρκοι να μᾶς τυραννᾶνε θα περάσωμε όμορφα... κ' εκείνα θαρρούσανε ότι άκουγαν κανένα παραμύθι και τον έβλεπαν μέσα στο στόμα. Τον άγαπούσανε γιατί κάθε βράδυ ήθελε να τους φέρει πότε μέντες πότε στραγάλια ότι μπορούσε για να τὰ γλυκαίνει. Στα δυό χρόνια αυτά λιγοστέψαμε πάρα πολύ γιατί πέθανε πολύς κόσμος. Μετά έγινε ή ανακωχή και μᾶς συμμαζέψαν όλους σ' ένα μέρος και μᾶς κατέβασαν στο σταθμό στα Κιουπλιά κ' εκεί μᾶς είπανε ότι θα μᾶς πάνε στην Πόλη, μᾶς έάλανε στα τραίνα και φθάσαμε στον πρώτο σταθμό που λέγεται Βεζιρ χάνι. Μετά φθάσαμε στη Νικομήδεια, καθήσαμε 2 μέρες μέσα στα τραίνα τέλος φθάσαμε στην Πόλη στο Χαϊδάρ Πασά· απ' εκεί μᾶς πήγανε στο Κατήκιοι κ' εκεί μᾶς έβαλαν σε ένα σχολείο ελληνικό· μᾶς είχανε 2 μήνες εκεί. Όλοι οι Έλληνες κάνανε έρανο και μᾶς έκαναν συσσίτιο μέχρι να φύγουμε. Ύστερα από 2 μήνες μᾶς έβαλαν σ' ένα βαπόρι και 2 Ίανουαρίου του '19 μᾶς κατέβασαν μέσα στο Άϊβαλί. Γυρίσαμε οι μισοί. Καθένας πήγε στο σπίτι του, ο πατέρας μου κρατούσε ακόμη τὰ 25 όρφανά μέσα στο σπίτι μας σαν μιᾶ οικογένεια κι όταν πέρασε μιᾶ βδομάδα πήγε και φώναξε τὰ ονόματα τῶν παιδιῶν σ' όλο το Άϊβαλί και καθένας συγγενής έρχότανε κ' έπαιρνε το παιδί που ήταν άλλο τῆς αδελφῆς της κι άλλο του αδελφοῦ του και δεν ήξεραν με τί τρόπο να τον εύχαριστήσουνε.

● Ἡ πυρκαγιά τῆς Σμύρνης

(ἀφηγεῖται ἡ ΕΥΤΕΡΠΗ ΚΑΛΑΝΤΖΗ)

Τὸ 1922 ἤμουν 9 χρονῶ, ζούσαμε στὴ Σμύρνη. Σὰν παιδί πού ἤμουν ζούσα ἀμέριμνα, τὰ πολιτικά και τὰ στρατιωτικά δὲν εἶχανε τότε θέση στὴ ζωὴ μου. Μόνο θυμοῦμαι πολὺ καλὰ πὼς παίζαμε πόλεμο, κάναμε ὄχυρά με κουτιὰ ἀποτσιγάρρα και με ἄδειες κουβαρίστρες.

Ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι ἀρρώστησε ὁ μεγάλος μου ἀδελφός και τὸν πήγαμε ἐξοχὴ στὸ Μουτζᾶ.* Ὅμως ἄρχισε σιγὰ - σιγὰ ἡ ἀγωνία γιὰ τὸ τί συμβαίνει στὸ μέτωπο, ἀναγκαστήκαμε νὰ ξανακατέβωμε στὴ Σμύρνη, ἐμεῖς τὰ παιδιὰ λυπηθήκαμε πολὺ πού φύγαμε ἀπ' τὴν ἐξοχὴ.

Στὴ γειτονιά μας, στὴ Σμύρνη, στὸ Φραγκομαχαλᾶ, κατοικούσανε πολλοὶ ξένοι ὑπήκοοι, αὐτοὶ ὅλοι θυμοῦμαι ὑψώσανε σημαίες, καθένας τὴν ὑπηκοότητά του γι' ἀσφάλεια. Μὲ τὸν παρδαλὸ αὐτὸ σημαιοστολισμὸ κ' ἐμεῖς οἱ Ρωμοὶ πιστεύαμε πὼς ὁ δρόμος μας εἶχε κάποια ἀσφάλεια, δὲ θὰ κάνουνε λεηλασίες οἱ Τούρκοι. Μάλιστα οἱ ξένοι ὅλοι αὐτοὶ ἦτανε φιλότουρκοι. Ὁ πατέρας ἔκοβε μιὰ βόλτα νὰ ἴδει τί γίνεται κ' ἔλεγε πὼς οἱ Τούρκοι θὰ ξεσπάσουνε πάλι στοὺς

* Γειτονικὸ προάστειο τῆς Σμύρνης.

Ἀρμένηδες. Δέν θυμοῦμαι βέβαια ἡμερομηνίες ἀλλὰ μιὰ μέρα θυμοῦμαι ἀκούσαμε πὼς καίγεται ἡ Ἀρμενία, ἡ ἀρμένικη γειτονιά. Πήγαμε στὸ δῶμα καὶ εἶδαμε πολὺ μαῦρο καπνὸ. Τὴν ἴδια μέρα ὁ πατέρας ἔφερε μαζί του στὸ σπίτι, μιὰ κοπέλλα, δέν ἦτανε ἄνθρωπος αὐτὴ πιά, δέν εἶχε πνοὴ ἀπ' τὴν τρομάρα, ἦτανε ὑπερέτρια σὲ ἀρμένικο σπίτι, γλύτωσε μέσα σ' ἓνα ὑπόγειο, ὕστερα δέν εἶχε ποῦ νὰ πάει, ὁ πατέρας τὴν ἤβρε σ' ἓνα κατώφλι ζαρωμένη, ποῦ νὰ ξέρει πὼς κ' ἐμεῖς σὲ μιὰ - δυὸ μέρες θὰ βγοῦμε στοὺς δρόμους...

Ἡ φωτιά προχωροῦσε, κανεὶς δέν τὴν ἔσῳνε, βλέπαμε ἀπ' τὸ δῶμα νὰ πλησιάζει. Λοιπὸν φοβηθήκαμε νὰ μὴν ἀποκλειστοῦμε κ' ἐτοιμαστήκαμε. Μοῦ φορέσανε πανωφόρι ἂν καὶ ἦταν ζέστη, ἔκλαιγα, μοῦ δώσανε νὰ βαστῶ στὸ χέρι καὶ 2 κουδέρτες. Ὁ ἓνας μου ἀδερφὸς φορτώθηκε μιὰ βαλίτσα καφέ μὲ τ' ἀσημικά τοῦ σπιτιοῦ, ὁ πατέρας τύλιξε σὲ πανιὰ ἓναν μεγάλο ἀσημένιο δίσκο. Τελευταία στιγμὴ θυμήθηκα καὶ τὴ γάτα μας, τὴν ἀγαποῦσα πολὺ τὴ φώναζα ἔφαξα ὄλες τίς κάμαρες μὰ δέν ἦτανε πουθενὰ κι ἄφησα τὴν πόρτα πρὸς τὸ δῶμα μισανοιχτὴ γιὰ νὰ βγεῖ ἂν καεὶ τὸ σπίτι. Στὴν κουζίνα εἶχαμε βάλει τὸ φαί γιὰ τὸ μεσημέρι. Τ' ἀφήσαμε κ' ἔβραζε, κλειδῶσαμε τὸ σπίτι σὰ νὰ ἦτανε νὰ γυρίσωμε σὲ λίγη ὥρα.

Ὅσα θυμοῦμαι ὕστερα εἶναι μπερδεμένα. Θυμοῦμαι τὸ πλῆθος στὴν προκυμαία. Ὅσο προχωρᾷ ἡ φωτιά, τόσο πυκνώνει τὸ πλῆθος. Καθένας φορτωμένος ὅσα μπορούσε, ὅ,τι βρέθηκε μπροστά του. Θυμοῦμαι μιὰ γυναίκα βαστοῦσε μιὰ στίβα πιάτα. Μίαν ἄλλη φορτώθηκε τὴ ραπτομηχανή της.

Μιὰ γειτόνισσά μας εἶχε ἀνοίξει ἓνα καλάθι μὲ τὴ σαστιμάδα της δέν πῆρε οὔτε ἀσημικὸ οὔτε ἄλλο χρῆσιμο παρὰ πέταξε μέσα βροῦτσες διάφορες καὶ μπογιές τῶν παπουτσιῶν. Ὑστερα τοὺς ἔκοβε ἢ κούραση, ὅ,τι δέν μπορούσανε πιά νὰ τὸ σηκώσουνε τὸ πετούσανε χάμω, ἢ στὴ θάλασσα.

Ἐμεῖς ζαρώσαμε σὲ μιὰ ἄκρια, κοντὰ κοντὰ στὴ θάλασσα δίπλα σὲ μιὰ ζώνη ὅπου φυλάγανε ναῦτες ἀμερικάνοι γιὰ νὰ βοηθήσουνε τοὺς ὑπηκόους τους. Μαζί μας εἶχαμε ψωμὶ καὶ τυρί, κάτι φάγαμε. Τὸ μεγάλο μου ἀδερφὸ κάναμε θέση νὰ τὸν ξαπλώσωμε χάμω, μόλις εἶχε περάσει τὸν τύφο πολὺ βαριά, δέν μπορούσε νὰ σταθεῖ στὰ πόδια του.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ φωτιά φτάνει στὴν προκυμαία, τὰ χτίρια καίγονται τόνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἅμα διαλυθεῖ ὁ μαῦρος καπνὸς φαίνονται μόνο τοῖχοι μὲ τρύπες ἀντὶς πόρτες καὶ παράθυρα. Θυμοῦμαι καλὰ πὼς ἓνας ἀμερικάνος ναύτης πῆγε κ' ἔκανε πὼς χτυπᾷ τὸ κουδούνι τῆς πόρτας σ' ἓνα τέτοιο καμμένο σπίτι, δέν εἶχε πέσει ἢ πόρτα του, ἀστεῖο τοῦ φάνηκε, λοιπὸν ἀμέσως ἀπὸ τὰ ἐρείπια ξετρύπωσε μιὰ γάτα, κάθισε μπρὸς στὴν πόρτα καὶ περίμενε ν' ἀνοίξει, θὰ ἦτανε τοῦ σπιτιοῦ. Ἐπειτα πήρανε φωτιά τὰ πετρέλαια σὲ κάτι ἀποθήκες, ὄλεπαμε τοὺς τενεκέδες νὰ τινάζονται ψηλὰ καὶ νὰ σκάζουνε στὸν ἀέρα, ἢ νύχτα ἔφεγγε. Δυὸ νυχτιές εἶχαμε μείνει σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος, ἔπειτα φύγαμε ἅμα φύγαμε κ' οἱ Ἀμερικάνοι, πήγαμε πρὸς τὴν Πούντα καθίσαμε σ' ἓνα περιβόλι ἀλλὰ ὕστερα φύγαμε κι ἀποκεῖ. Σκεφτήκαμε πὼς ἦταν φόβος ἀπὸ κεῖ νὰ μαζέψουν τοὺς ἀντρες ὅπως κ' ἔγινε. Προχωρήσαμε ὡς τὸ σπίτι ἐνοῦς ξαδέρφου τοῦ πατέρα, ἡ συνοικία δέν εἶχε καεὶ καὶ εἶχαμε μαζεφτεῖ ἐκεῖ 40 - 50 ἄτομα. Ἐνας Τούρκος χασάπης ἀνοίξε τὸ μαγαζί του ἓνα πρωτὶ καὶ φουνίσαμε λίγο κρέας γιὰ βραστό, τὴ βραστό καὶ τὸ ζουμί ἦταν τὸ ἀγαπημένο φαί τοῦ πατέρα μου, ἐμεῖς τὰ τρία παιδιὰ δέν τ' ἀγαπούσαμε, θὰ θυμοῦμαι ὅμως πάντα στὴ ζωὴ μου πόσο νόστιμο μοῦ φάνηκε ἐκεῖνο τὸ φαί, ὡς τώρα τ' ἀγαπῶ.

Στὸ σπίτι αὐτὸ μείναμε 2 - 3 μέρες. Μιὰ μέρα ἤρθανε Τούρκοι γιὰ ἔρευνα, θέλανε νὰ πάρουνε ἓνα νέο παιδί τάχα πὼς ἦτανε Ἀρμένης ὁ πατέρας προσπάθησε νὰ τοὺς πείσει πὼς δέν ἦταν, τέλος φύγαμε. Αὐτὸς εἶχε γίνει πράσινος ἀπ' τὸ φόβο.

Στὸ μεταξύ φτάσανε καράβια ναυλωμένα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ἀρχίσαν παίρνανε τὸν κόσμο. Τὰ δυὸ μου ἀδέρφια ἦταν στὸ μπόι ψηλὰ καὶ κινδυνεύανε νὰ

τούς πάρουνε ὄμηρους. Ὁ πατέρας ξεκίνησε μαζί τους ἕνα πρωὶ καὶ γύρισε μετὰ 2-3 ὥρες μονάχος κατάφερε καὶ τούς ἔβαλε σὲ βαπόρι, αὐτοὺς πρώτους - πρώτους. Ἦξερε ἀγγλικά καὶ νὰ πὺ τοῦ χρειαστήκανε, ἔσωσε τὰ δυὸ παιδιὰ του, παρακαλώντας τούς σκοποῦς στὴ δική τους γλώσσα. Μὲ πολλές δυσκολίες τούς πέρασε.

Τώρα ἔπρεπε νὰ περάσωμε καὶ μεις. Φύγαμε βιαστικά. Εἶπε ὁ πατέρας προσοχὴ νὰ μὴ χωριστοῦμε, ἀνεβήκαμε στὴ μακριὰ ξύλινη ἐξέδρα τῆς Πούντας, φτάσαμε μπρὸς στὸ βαπόρι ἔτσι μὲ τὸ σπρώξιμο, καλὰ - καλὰ δὲν πατούσανε τὰ πόδια μου καταγῆς καὶ μπήκαμε. Ἀμέσως ἔπρεπε καὶ νὰ κατεβοῦμε στ' ἀμπάρι ἀπὸ μιὰ σκάλα σκοινένια, κρεμαστή, ἐγὼ φοβήθηκα τότε πάρα πολὺ ἔτρεμα ὀλόκληρη, ἕνας ναύτης τότε μὲ ἄρπαξε ἀπ' τὶς μασχάλες μὲ κρέμασε κάτω, κάποια χέρια μὲ πιάσανε καὶ βρέθηκα μέσα. Ἐκεῖ πρῶτο πράμα πὺ εἶδα ἦταν ἕνας κουδᾶς νερό, μὲ διάφορα σκουπιδιάκια πὺ εἶχανε πέσει μέσα, ὁμως βουτούσε ὅλος ὁ κόσμος εἴτε ποτήρια, εἴτε κύπελλα ὅ,τι νάτανε καὶ πίνανε.

Τὴν ἄλλη μέρα μᾶς βγάλανε στὴ Μυτιλήνη. Ἔτσι σωθήκαμε. Μὰ σὲ λίγον καιρὸ μᾶς πεθάνανε οἱ ἄντρες, ὁ πατέρας καὶ οἱ ἀδελφοί μου, δὲν ἀντέζανε τὰ κατοπινὰ τῆς Καταστροφῆς.

Στὴ Σμύρνη ξαναπῆγα μὲ μιὰν ἐκδρομὴ πρόπερσι. Πήγαμε ἀπὸ Χίο, Τσεσμέ, μπήκαμε ἀπὸ τὰ προάστεια Γκιόζ - τεπέ, Καραντίνα. Ἦμαστε ὅλοι σχεδὸν πρόσφυγες, οἱ μεγαλύτεροι μάλιστα κάνανε τὸ ταξίδι αὐτὸ σὰν προσκύνημα. Προσπαθοῦσα κ' ἐγὼ νὰ θυμηθῶ τίποτα ἀπ' τὰ παλιά. Ὅπου περάσαμε συναντήσαμε Τουρκοκρητικούς, μιλοῦσαν καὶ μεταξὺ τους ἑλληνικά μὲ τὴν κρητικὴ προφορά, οὔτε οἱ νέοι δὲν τὰ ξεχάσανε, τὰ μιλοῦνε στὸ σπίτι, ὅπως καὶ στὴν Ἑλλάδα οἱ τουρκόφωνοι. Κ' ἐκεῖ τῶν γέρων ἢ νοσταλγία γιὰ τὶς παλιές πατρίδες τους εἶναι ἀσβεστη. Μιὰ γριὰ μάνα τοῦ καφετζῆ σ' ἕνα καφενεῖο πὺ καθίσαμε, στίς Φώκιες μοῦ εἶπε:

— «Ἀχ, ἐγὼ τὴν Πρέβεζα θὰ τὴν ξαναβρῶ ἄραγε στὸν ἄλλον κόσμος;»

Στὸ Νυμφαῖο πῆγα μὲ μιὰ συνταξιδιώτισσά μας πὺ ἦταν ἀπὸ κεῖ καὶ στὸ σπίτι τῆς κατοικοῦσε τώρα μιὰ οἰκογένεια Τούρκοι ἀπὸ τὴ Βοσνία.

— «Περάστε, περάστε» μᾶς λέγανε, «ξέρομε κ' ἐμεῖς ἀπὸ προσφυγιά...»

Στὸ λεωφορεῖο πὺ μᾶς πήγαινε στὰ Σώκια, τὸ ραδιόφωνο ἔπαιζε «στὸ χορὸ σὲ θέλω, πεταλούδα...» ὁ σωφὲρ πὺ ἦταν καμιὰ 40 χρονῶν ὅλο τέτοια ἔβαζε καὶ ὁ ἐπόπτης ἐπίσης, Τουρκοκρητικὸς καὶ αὐτὸς τέτοια προτιμοῦσε.

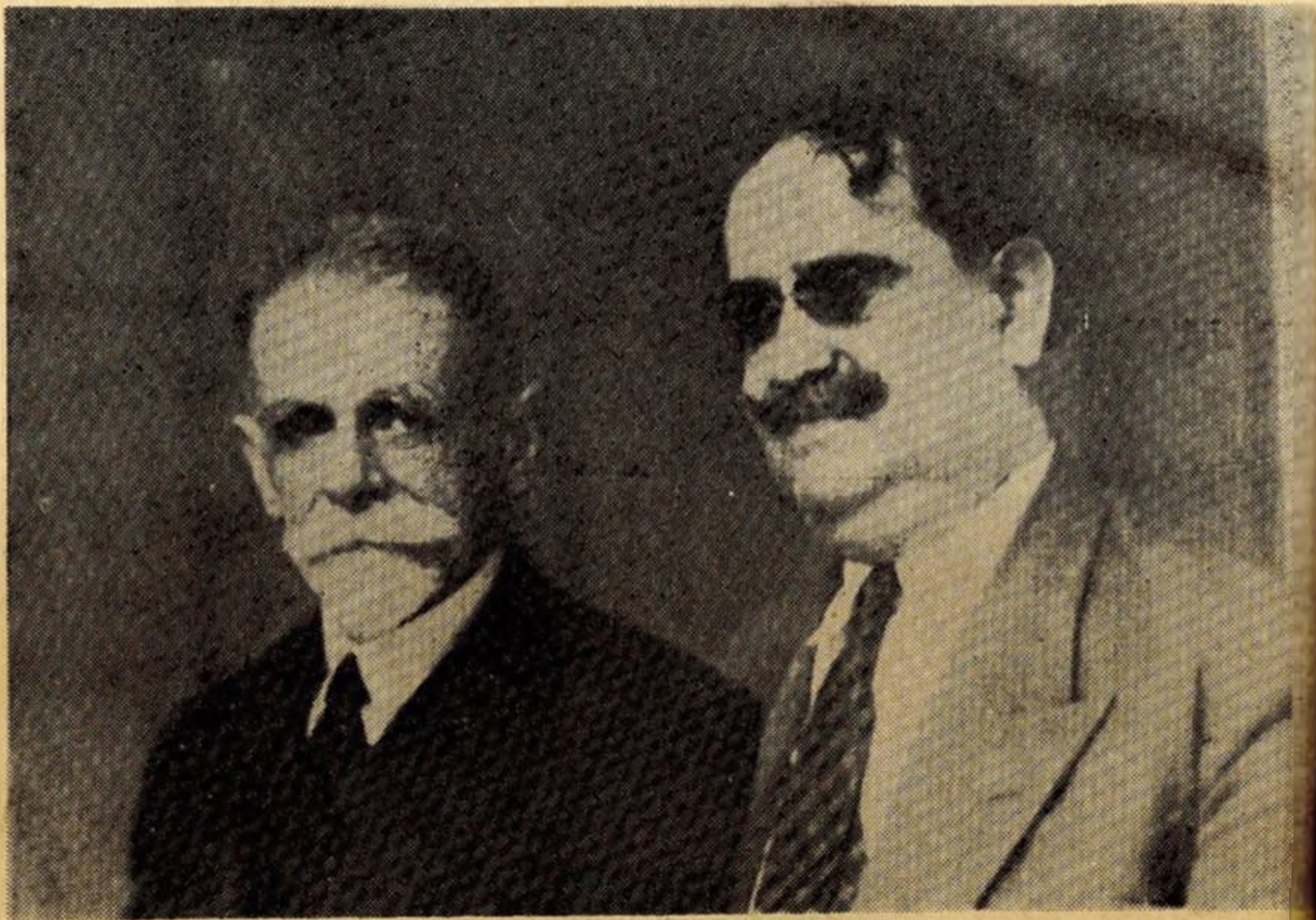
Στὰ προάστεια Γκιόζ - τεπέ, Καραντίνα δὲν ἀλλάζανε σχεδὸν καθόλου. Μία θεία μου ἔμεινε στὴν Καραντίνα καὶ τὰ θυμήθηκα ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη. Ὡς τὸ Κονάκι πὺ λέγαμε. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τίποτα δὲν ἔμεινε. Τὰ ἐρείπια ἔχουν γίνεαι πάρκο καὶ συνοικίες νέες μὲ σπίτια εὐπορα, κήπους, δεινδροστοιχίες. Στὸ χῶρο τοῦ ξενοδοχείου πὺ ἦταν τοῦ πατέρα μου, δὲν ξέρω καὶ ἂν εἶναι αὐτὸς ὁ χῶρος καλὰ - καλὰ, εἶδα ἕνα πολυόροφο κτίριο. Ἀδύνατον νὰ γνωρίσεις τίποτα ἀπ' τὶς παλιές γειτονιές.

● Ἔτσι ἀφήσαμε τὸν τόπο μας

(ἀφηγεῖται ἡ *KATINA MAMELI*)

Τὸ καλοκαίρι κεῖνο παραθερίζαμε στὴ Σιγῆ. Τὸ χωριὸ μας ἦ Σιγῆ ὡς 300 σπίτια, ὅλα σχεδὸν χριστιανικά, οἱ Τούρκοι λιγοστοί, περνοῦσαμε ἡσυχα. Ἦτανε παραθαλάσσιο, σὲ πανέμορφη ἀκρογιαλιά, στὸν Κυανὸ κόλπο τοῦ Μαρμαρᾶ, τὸ ψάρι ἄφθονο, γύρω - γύρω λόφοι μ' ἐλαιῶνες.

Ἐγὼ τὸ πρῶινὸ ἐκεῖνο εἶχα πάει στὰ Μουντανιά, εἶναι 5-6 χιλιόμετρα ἢ ἀπόσταση, θυμοῦμαι ἦτανε ὑπέροχο ἐκεῖνο τὸ πρῶινὸ, ἔλαμπε ἢ θάλασσα, λάμ-

Ὁ ποιητὴς Α. Μαρμέλης μαζί με τὸν Παλαμᾶ.

πανε ὄλα, μὰ βλέπω ἐκεῖ στὰ Μουντανιά, στὸ λιμάνι πλῆθος μεγάλο μαζεμένο, στρατὸς πολὺς, αὐτοκίνητα φορτηγά, κουβαλοῦνε στρατιωτικὰ ἐφόδια, κουβαλοῦνε τραυματίες, «τί συμβαίνει»; «Θὰ διαλυθεῖ τὸ στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο».

—«Φεύγομε...»

Κάτι τέτοια πετάξανε μέσα στὴν ὄχλαβὴ οἱ ἀξιωματικοὶ ἑξαλλοὶ, ἄλλοι δίχως πνοὴ μέσα τους, ὁ κόσμος ὄλο καὶ πύκνωνε, ὄλο καὶ φουρτούνιαζε, ἡ καρδιά μου ἔσπασε, φαρμακώθηκα. Ἦμουνα κοπέλλα, θυμήθηκα τὸν πρῶτο μας διωγμὸ, ἦμουνα τότε κοριτσάκι, ὅταν μᾶς εἶχανε σηκώσει ἀπ' τὰ μέρη μας. Τὸν πατέρα τὸν εἶχανε πιάσει Τσέτες, θαῦμα πῶς γλύτωσε, τὸ σπίτι μας τὸ ληστέψανε, ἄδειασε.

«Τώρα τί θὰ γίνει, πάλι τὰ ἴδια;»

Βιάζομαι νὰ πάω πίσω στὸ χωριό, βρίσκω τὸ γιατρό, φίλο μας οἰκογενειακό, πήγαινε νὰ ἐπισκεφτεῖ ἀρρώστους, μὲ πῆρε στ' αὐτοκίνητό του, ὁ δρόμος εἶναι παραθαλάσσιος· ποῦ πῆγε ὄλη του ἡ ὀμορφιά, ὄλο τὸ φῶς τῆς μέρας; μὲ εἶδανε ἄσπρη σὰ νεκρή· ἐκεῖ ποῦ κατεβήκαμε στὸ κεντρικὸ καφενεῖο, εἶδηση δὲν εἶχανε ἡσυχία μεγάλη· φέρνανε τὰ ψάρια στὰ πανέρια ἐκείνη τὴν ὥρα, τὸ θυμοῦμαι. Τοὺς λέω: «ἄσκημα τὰ νέα, τὸ μέτωπο ἔσπασε...»

—«Μὴ μᾶς τὰ παραλές, εἶσαι κατατρομαγμένη...» λέγανε οἱ μεγάλοι.

—«Τὰ ἴδια δηλαδὴ μὲ τὸ 14;»

Τὸ λέγανε μὲ τὸ στόμα, δὲ θέλανε ὁμως καὶ νὰ τὸ πιστέψουμε. Βρίσκω στὸ σπίτι τὴν ἀδελφή μου, δόσαμε εἶδηση καὶ στὴ γειτονιά, πᾶμε στὰ Μουντανιά, μὲ τὰ πόδια. Πᾶμε στὸ λιμάνι. Τὸ πλοῖο τῆς γραμμῆς ἦταν ἐκεῖ, μὰ κ' ἡ ὄχλαγωγία χειρότερη. Ἀκοῦμε τώρα τίς κανονιές ποῦ πέφτουνε στὰ μεσόγεια, πρὸς τὴν Κίον, στὴ σκάλα τοῦ βαποριοῦ ἔχει κατέβει ὁ μισὸς πληθυσμὸς, ἀραμπάδες, ἄλογα ἀνακατεμένα καὶ μὲ τὸ στρατό, δόσανε ὄπλα καὶ σὲ κάτι γτόπια παιδιὰ, κάτι γέροντες γιὰ πολιτοφυλακὴ καὶ ἄμυνα δῆθεν...

Τὸ καράβι τῆς γραμμῆς ἀραγμένο στὴ σκάλα· ἄλλες διαταγές τοῦ δίνει ἕνας ἀξιωματικός, ἄλλες ἄλλος, ὁ κόσμος χυμᾶ μπροστά· πῶς βρεθήκαμε καὶ μεῖς μέσα, δὲν ξέρω, πῶς ξεκολλήσαμε ἀπ' τὴ σκάλα. Ἐρριξα τότες μιὰ ματιά, εἶδα τὰ μέρη μας, θυμοῦμαι τὸ παραθαλάσσιο σχολεῖο μας κάτασπρο δίπατο, θυμοῦμαι τὸ νεκροταφεῖο. Τὸ καράβι, κατὰ καλὴ μας τύχη, μᾶς ἔβγαλε στὴν Πόλη, ἄλλα καράβια ποὺ πηδήξανε μέσα στρατὸς πήγανε στὴ Ραιδεστὸ καὶ σ' ἄλλα λιμάνια, πιὸ μακρινά· μὲ τὸ πιστόλι στὸ κεφάλι ἀναγκάσανε τὸν καπετάνιο καὶ τοὺς πῆγε. Κι ὅλα τὰ βαπόρια τὰ πλεύμενα τᾶκαναν κατάσχεση. Τὰ μάθαμε αὐτὰ στὴν Πόλη.

Στὴν Πόλη θρήνος καὶ φόβος, οἱ Τούρκοι κάνουνε συλλαλητήρια, σπάζουνε πόρτες, τζάμια, πατοῦνε καταστήματα ρωμῶν, ἐμεῖς κλεισμένοι μέσα, οὔτε νὰ κοιμηθοῦμε, οὔτε νὰ θάλωμε τίποτα στὸ στόμα, φαρμακωμένοι. Ἀρχίσαν νὰ ἔρχονται οἱ δικοὶ μας ἀπ' τὸ χωριό, κοντινοὶ συγγενεῖς καὶ μακρινοὶ πολλοί, γειτόνοι καθένας μ' ἕνα μπογαλάκι, ὅ,τι προλάβανε, μὰ τί νὰ προλάβουνε. Πάνω ἀπὸ 30 ψυχές στὸ φτωχόσπιτό μας, δὲν εἶχαμε παραπάνω ἀπὸ 4 στρώματα, 2 - 3 κιλίμια καὶ ἀπὸ μισὴ κουβέρτα. Μᾶς δόσανε τσουβάλια κάτι γειτόνοι.

Τότε θυμοῦμαι τὸ θεῖο μας τὸν Ποιητὴ Ἀπόστολο Μαιμέλη, ποὺ εἶχε μείνει τυφλὸς ἀπ' τὸ 12 καὶ ζοῦσε στὴν Πόλη, ὅμως ἀγαποῦσε μὲ πάθος τὸ χωριό μας, ἢ ἀγωνία του ἀσήκωτη, μάζευε ὅσους φτάνανε κοντὰ - κοντὰ στὴν πολυθρόνα του, ἔρριχνε μπρὸς τὸ πρόσωπό του, κατάχλωμο μὲ τὰ μαῦρα γυαλιά, τοὺς ἀγγιζε, τοὺς γνώριζε μὲ τὰ χέρια, λέγανε αὐτοὶ τὸν παραδαρμό τους, «ἀλήθεια, ἀλήθεια...»

Θυμοῦμαι, τοῦ λέγανε γιὰ μιὰ τυφλὴ κι αὐτὴ Ἀθηνᾶ, ποὺ εἶχε μιὰ κόρη, τὴν Εὐλαλία, ἦτανε δασκάλα ἢ κόρη καὶ τρελλάθηκε, αὐτὲς εἶχανε μείνει μοναχὲς γυναῖκες, ποιὸς νὰ τις βοηθήσει; ὁ σῶζων ἑαυτὸν... ἔλεγε ὁ θεῖος... «ἄχ, τί πάθαμε, τί πάθαμε...»

Μὲ πρώτη εὐκαιρία ὕστερα, χειμῶνα τοῦ 22 φύγανε ἡ οἰκογένεια τοῦ θειοῦ μου, ἤρθανε στὴν Ἑλλάδα. Ὅσα ποιήματα ἔγραψε ἀπὸ τότες, ὅλα μὲ τὸν πόνο αὐτὸν τᾶγραψε.

Ἐμεῖς πέρασε καιρὸς ὥσπου νὰ καταφέρωμε νὰ φύγωμε. Πέρασαμε νύχτα τὸ Μαρμαρᾶ, δὲν ξαναεἶδα τὴν πατρίδα μας. Οὔτε φωσάκι.

● Αἰχμαλωσία στὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς

(ἀφηγεῖται ὁ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, ἐτῶν 56
καταγράφει ὁ ΕΜΜ. ΤΣΑΛΙΚΟΓΛΟΥ, ἐξάδελφός του)

Ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν Ἀμισόν, ἐνῶ ἀνύποπτος ἠργαζόμενος εἰς τὸ ἐν Καρὶ - Παζαρι καφενεῖον μου, συνελήφθην καὶ ὠδηγήθην εἰς τὸ τμήμα μεταγωγῶν.

Ἐκεῖ ἤρρον τὸν πατέρα μου καὶ 15 - 16 Ἕλληνας ἐκ Γκιολτζοῦκ τῆς Καπαδοκίας, οἱ ὅποιοι, ὅπως ὅλοι οἱ συγχωριανοὶ των, ἠργάζοντο εἰς τὴν Ἀμισὸν ὡς φορτοεκφορτωταὶ καὶ ἀχθοφόροι.

Συνοδευόμενοι ὑπὸ χωροφυλάκων ἐστάλημεν εἰς τὸ Καβάκ καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Κάβζαν. Μεταξὺ Καβάκ καὶ Κάβζας ὑπέστημεν ἐπίθεσιν τῶν ἀτάκτων τοῦ Κεμάλ. Ἐγὼ ἐτραυματίσθην εἰς τὸν βραχίονα, 3 ἕτεροι εἰς τοὺς πόδας καὶ εἰς εἰς τὸ πρόσωπον. Μᾶς ἀπεγύμνωσαν τελείως. Μᾶς ἀφήρεσαν ἐκτὸς τῶν χρημάτων, ὠρολογίων καὶ τιμαλφῶν μας καὶ τὸν ρουχισμόν μας. Μᾶς ἄφησαν μόνον μὲ τὰ ὑποκάμισα καὶ τὰς περισκελίδας μας.

Οἱ συνοδοὶ μας χωροφύλακες ἠδιαφόρησαν διὰ τὴν τύχην μας. Κατὰ καλὴν μας τύχην, διήρχετο ἐκεῖθεν εἰς μόνιμος ἀξιωματικός. Οὗτος ἠρώτησε τί τρέχει. Οἱ δῆμιοί μας ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἤμεθα ἀντάρται καὶ ὅτι μᾶς συνέλαβον εἰς τὰ

βουνά. Οί συνοδοί μας δὲν τοὺς διέφευσαν. Ἡμεῖς τότε τοῦ εἶπαμεν ὅτι ἡμεῖθα ἐξόριστοι ἀπὸ τὴν Ἀμισὸν καὶ οὐχὶ ἀντάρται.

Τότε ὁ ἀξιωματικὸς διέταξε τοὺς ἀτάκτους νὰ φύγουν καὶ νὰ μᾶς ἀφήσουν. Οὗτοι συνεμορφώθησαν μὲ τὴν διαταγὴν καὶ οὕτω ἐγλυτώσαμεν ἀπὸ ἐνδεχομένην ἐκτέλεσίν μας καὶ ἀφίχθημεν εἰς τὸν προορισμὸν μας. Ἀσφαλῶς οἱ ἄτακτοι ἦσαν συνεννοημένοι μὲ τοὺς συνοδοὺς μας, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν λείαν.

Εἰς τὴν Κάβζαν ἐφυλακίσθημεν. Τὴν νύκτα παρέλαβον τοὺς Γκιολτσουκλήδες ἀπὸ τὴν φυλακὴν καὶ τοὺς ἐξετέλεσαν. Ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ μου ἀπεφύγαμεν τὴν ἐκτέλεσιν, καὶ ἰδοὺ πῶς.

Εἰς μόνιμος ἀξιωματικὸς, εὐρισχόμενος ἐν ὑπηρεσίᾳ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἀνέγνωσε τὰ ἔγγραφα τὰ ὅποια μᾶς ἀφοροῦσαν. Ὄταν διεπίστωσεν ὅτι ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ μου καταγόμεθα ἀπὸ τὴν Σεβάστεια, διέταξε νὰ μὴ μᾶς θίξουν. Κατήγετο καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν Σεβάστειαν.

Ὁ καλὸς αὐτὸς συμπατριώτης μᾶς ἐκράτησεν ἐκεῖ καὶ μᾶς περιποιήθηκε περίπου δύο μῆνας.

Μίαν ἡμέραν, διὰ νὰ φθάσωμεν ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς τὴν Ἀμάσειαν, μᾶς συμπεριέλαβεν εἰς μίαν ἀποστολὴν Τούρκων στρατευσίμων. Καθ' ὁδὸν συνηντήθημεν μὲ τοὺς ἀτάκτους τοῦ περιφήμου διὰ τὰς σφαγὰς τῶν Πογτίων Τοπάλ Ὀσμάν. Οὗτοι ἠρώτησαν τοὺς συνοδοιπόρους μας ἂν ὑπῆρχον μεταξύ των Ροῦμ (Ἕλληνες). Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Τοπάλ Ὀσμάν ἔσφαζαν τοὺς Ἕλληνας ὅπου καὶ ἂν τοὺς εὕρισχον. Οἱ συνοδοιπόροι μας καὶ οἱ ἐπικεφαλεῖς τῆς ἀποστολῆς ἐσίγησαν, δὲν μᾶς ἐπρόδωσαν.

Κάπου ἡ ἀποστολὴ ἐστάθμευσεν. Οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀποστολῆς βαθμοῦχοι διέταξαν ὅπως ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ μου προχωρήσωμεν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ἐνὸς λόφου δίχως νὰ γυρίσωμεν νὰ κοιτάξωμεν πίσω. Ὅπισθὲν μας ἤρχοντο 5 - 6 στρατιῶται μὲ προτεταμένα τὰ ὄπλα καὶ ἔτοιμοι νὰ πυροβολήσουν. Δι' ἡμᾶς δὲν ὑπῆρχε ἀμφιβολία ὅτι μᾶς ὠδηγοῦσαν διὰ νὰ μᾶς ἐκτελέσουν. Ὁ πατήρ μου ἔκλαιε διαρκῶς οὐχὶ διὰ τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ δι' ἐμέ καὶ ἐγὼ προσπαθοῦσα νὰ τὸν παρηγορήσω. Ἐν τέλει, ἐφθάσαμεν ἐπὶ τοῦ λόφου. Ἐκεῖ ὑπῆρχε ἕνας τάφος. Μᾶς διέταξαν ὅπως προβῶμεν εἰς ἐκταφὴν μὲ τὰ χέρια μας τῶν πτωμάτων δύο Ἑλλήνων, δολοφονηθέντων καὶ ἐνταφιασθέντων ἐκεῖ.

Ἦσαν προχείρως θαμμένοι. Μόλις ἔσκαψα λίγο μὲ τὰ χέρια μου, ἐφάνησαν τὰ πόδια τοῦ ἐνός. Τράβηξα τὸ πτώμα ἀπὸ τὸ πόδι διὰ νὰ τὸ ἀπελευθερώσω ἀπὸ τὰ χώματα.

Τὰ πτώματα εὕρισκοντο ἐν ἀποσυνθέσει. Ἀπὸ τὴν δυσσομίαν κόντεψα νὰ λιποθυμήσω. Μοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεχίσω τὴν ἐκταφὴν.

Εἶπον εἰς τοὺς συνοδοὺς μου:

«Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ συνεχίσω τὴν ἐκταφὴν, ἐκτελέστε με νὰ γλυτώσω».

Τότε ἐπενέδη ὁ πατήρ μου καὶ τοὺς εἶπε:

«Ἀφήστε τον, ἐγὼ θὰ φέρω σὲ πέρασ τὸ ἔργον».

Πράγματι, ἐτύλιξε τὸ στόμα καὶ τὴν μύτην του μὲ τὸ ὑποκάμισόν του καὶ ἀνέσυρε ἔξω ἀπὸ τὸν τάφον καὶ τὰ δύο τῶν Ἑλλήνων πτώματα.

Οὐχὶ μακρὰν τοῦ τάφου ἔκειτο χωρίον Κούρδων. Ὑπεχρέωσαν τοὺς Κούρδους νὰ μεταφέρουν μὲ ἀμάξι τὰ πτώματα εἰς τὴν Κάβζαν διὰ νὰ γίνῃ ἀνάκριση.

Τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν τύχην τῶν δύο δολοφονηθέντων Ἑλλήνων μοῦ εἶχε προξενήσει κατάπληξιν δοθέντος ὅτι, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἡ ζωὴ ἐνὸς Ἑλλήνου δὲν ἤξιζε σχεδὸν τίποτε. Ὁ τυχὸν ἔσφαζε καὶ ἐδολοφόνει τὸν Ἑλληνα ἀνενοχλήτως. Φρονῶ ὅτι ἡ ἐκταφὴ καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν δύο πτωμάτων εἰς τὴν Κάβζαν θὰ εἶχε γίνῃ μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως ἐνοχοποιηθοῦν οἱ Κούρδοι τοῦ προαναφερθέντος χωρίου, διὰ ν' ἀποσπασθοῦν ἀπ' αὐτοὺς χρήματα.

Ἐπὶ τέλους ἐφθάσαμεν εἰς Ἀμάσειαν καὶ ἐνεκλείσθημεν εἰς τὰς φυλακάς. Εἰς τὴν φυλακὴν αὐτὴν εὕρισκοντο ἐν προφυλακίσει οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀμισοῦ καὶ

ἄλλων περιοχῶν τοῦ Πόντου. Καθὼς εἶναι γνωστὸν, οἱ περισσότεροι τούτων ἀργότερον ἀπηγχονίσθησαν. Οἱ μελλοθάνατοι ἠγγύουν τὴν τύχην των. Δὲν εἶχον χάσει τὴν ψυχραιμίαν των. Βλέποντες τὴν ἀθλίαν κατάστασίν μας, συνεκινήθησαν εὐθύτατα καὶ προσεπάθησαν νὰ μᾶς παρηγορήσουν. Μᾶς ἔλεγον ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀπελπισθῶμεν. Μᾶς εἶδον τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ μᾶς ἐφοδιάσουν μὲ ρουχισμὸν καὶ χρήματα. Ἀπὸ τὸ κελλί μας ἐβλέπαμεν ἕτερον κελλί, ὅπου ἦσαν φυλακισμένοι τέσσαρες Ἑλληγες ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι γονυπετεῖς διαρκῶς προσηύχοντο. Ἐπέκειτο, καθὼς μᾶς ἔλεγον, ὁ ἀπαγχονισμὸς των.

Μετὰ διήμερον παραμονὴν μας εἰς τὴν φυλακὴν, ὠδηγήθημεν εἰς τὸ «σεβκιάτ» (τιμῆμα μεταγωγῶν) τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Εἰς τὸ τιμῆμα τοῦτο μᾶς ἐκράτησαν περίπου ἓνα μῆνα.

Μετὰ μᾶς προσεκόλλησαν εἰς μίαν ἀποστολὴν καὶ ἐφύγαμεν ἀπὸ τὴν Ἀμάσειαν. Μετὰ δῖωρον πορείαν, συντηντήθημεν μὲ 670 περίπου Ἑλληγας ἐκ Μερζεφούντος, οἱ ὅποιοι ἐξετοπίζοντο. Μᾶς προσεκόλλησαν εἰς τὴν ὀμάδα αὐτὴν. Μᾶς συνέταξαν κατὰ τετράδας καὶ μᾶς ὑπεχρέωσαν ὅπως ἢ σιαγῶν ἐκάστου ἀκουμβᾶ εἰς τὴν ράχην τοῦ προπορευομένου. Οὕτω, διετάχθημεν νὰ πορευθῶμεν. Ἡ πορεία ἦτο μαρτυρικὴ καὶ ὅποιος δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίσει, ἐτυφεκίζετο. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐσταθμεύσαμεν εἰς ἓνα χάνι. Νερὸ δὲν ὑπῆρχε. Ἐζήτουν δύο λίρας δι' ὀλίγον πόσιμο νερό. Δὲν μᾶς ἄφηναν νὰ ἐξέλθωμεν ἔξω οὔτε διὰ τὰς φυσικὰς μας ἀνάγκας. Τὴν ἐπομένην, μετὰ ἀπὸ πορείαν μιᾶς ὥρας, ὠδηγήθημεν εἰς ἀπόκεντρον μέρος, ἐκτὸς τοῦ δρόμου εἰς τοὺς πρόποδας ἐνὸς βουνοῦ. Ἐκεῖ οἱ συνοδοὶ μας ἀπεγύμνωσαν τοὺς Μερζεφουντίους. Μετὰ ἐσταθμεύσαμεν εἰς ἕτερον χάνι. Κάπου ἐκεῖ ἔκειτο κάποιον τουρκικὸ χωριό. Ἀπὸ τὸ χωριὸ αὐτὸ ἤλθον εἰς τὸ χάνι ἀξιωματικοὶ καὶ μᾶς ἠρώτησαν ἂν ἐκακοποιήθημεν καθ' ὁδόν. Οἱ ὑποστάντες ληστείαν ἀφηγήθησαν τὸ πάθημά των. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἔλαβον ὑπὸ σημείωσιν τὰς ἀπωλείας τοῦ καθενός, ἐφυλάκισαν τοὺς συνοδοὺς μας χωροφύλακας καὶ ὑπεσχέθησαν εἰς τοὺς παθόντας τὴν ἐπιστροφὴν τῶν κλοπιμαίων. Τίποτε ὅμως δὲν τοὺς ἐπεστράφη. Νομίζω ὅτι ὁ σκοπὸς των δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν λείαν. Δὲν ἦτο δυνατόν οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι νὰ ἀνεχθοῦν ὅπως οἱ συνοδοὶ μας καρπωθοῦν μόνοι των τὴν πλουσίαν λείαν.

Τὴν ἐπομένην μᾶς παρέδωσαν εἰς ἄλλους χωροφύλακας διὰ νὰ μᾶς ὠδηγήσουν εἰς Τοκάτ. Καθ' ὁδόν ὅμως προέβησαν καὶ οἱ νέοι συνοδοὶ μας εἰς ληστείαν καὶ ἀφήρεσαν ἀπὸ τοὺς Μερζεφουντίους τὰ ὀλίγα ἐναπομείναντά των.

Ἐπὶ τέλους ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Τοκάτ. Ἀμα τῇ ἀφίξει μας ἐκεῖ, αἱ ἀρχαὶ προέβησαν εἰς τὴν σύλληψιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ τόπου, τοὺς ὁποίους προσεκόλλησαν εἰς τὴν ὀμάδα μας καὶ οὕτω ἐγίναμεν περίπου 650 - 700 καὶ ἐτέθημεν εἰς πορείαν πρὸς τὸ Σίβας. Ἀφίχθημεν εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν δίχως νὰ ὑποστῶμεν ἐνοχλήσεις καὶ κακοποιήσεις καθ' ὁδόν.

Ἐκεῖ ἡ μήτηρ μου μᾶς ἐφοδίασε μὲ ρουχισμὸν, χρήματα καὶ μὲ μαλακὰ τσαρούχια. Ἐκκινήσαντες τὴν ἐπομένην ἀπὸ τὴν Σεβάστειαν, ἄνευ ὀχλήσεων καὶ κακοποιήσεων, διήλθομεν τὴν γέφυραν τοῦ Κιζιλ - Ἰρμάκ. Εἰς τὴν τοποθεσίαν ὅμως τὴν καλουμένην Καρτανσλάρ Γιοκουσοῦ, οἱ συνοδοὶ μας ἀφοῦ ἀπεγύμνωσαν ἐμένα, τὸν πατέρα μου καὶ τοὺς Τοκατλήδες καὶ ἀφοῦ ἀφήρεσαν καὶ τὰ τσαρούχια μας, ὅταν ἐνύκτωσε μᾶς ὠδήγησαν εἰς ἓνα χάνι καὶ μᾶς περιώρισαν εἰς τὸν στάβλον. Εἶχον προσφάτως κάψει τὴν κόπρον τοῦ στάβλου καὶ συνεπείᾳ τούτου ἡ ἀτμόσφαιρα ἦτο ἀποπνικτικὴ. Πολλοί, μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθέξουν εἰς τὴν δυσοσμίαν, ἐλιποθύμουν. Οὔτε διὰ τὰς φυσικὰς μας ἀνάγκας μᾶς ἐπέτρεπον νὰ ἐξέλθωμεν. Εὐτυχῶς εἰς χωροφύλαξ τῆς συνοδείας μας, εἴτε λόγῳ ὑπηρεσίας, εἴτε οἰκαιοθελῶς, ἐπιστρέψας εἰς Σεβάστειαν ἀνέφερε τὸ γεγονός εἰς τὰς ἀρχάς. Τὴν ἐπομένην ἐφθασεν ἀπὸ τὴν Σεβάστειαν, εἰς τὸ προρρηθὲν χάνι, ἐκπρόσωπος τῶν ἀρχῶν τῆς Σεβάστειας, ὁ ὅποιος μᾶς ἀπηλευθέρωσε καὶ ἐσυνεχίσθη ἡ πορεία μας πρὸς τὴν Μαλάτιαν. Ἐὰν μᾶς ἄφηναν μερικὰς ἡμέρας ἐντὸς τῆς κολάσεως ἐκείνης, πιστεύω ὅτι οὔδεις θὰ ἐξήρχετο ζωντανός.

Ἀπὸ ἐκεῖ μέχρι τῆς Μαλάτιας, ἦτοι τὸν τόπον τῆς ἐξορίας μας, ἐφθάσαμεν δίχως πολλὰς ἐνοχλήσεις. Καθ' ὅλην ὁμῶς τὴν διάρκειαν τῆς πεζοπορίας μας. ὅσοι διὰ λόγους γήρατος, ἀσθενείας, κοπώσεως καὶ ἐξαντλήσεως δὲν ἠδύναντο νὰ πεζοπορήσουν, ξυπόλητοι καθὼς ἦσαν καὶ σχεδὸν γυμνοί, ἐξετελοῦντο ἄνευ οἴκτου. Τὸ δὲ ἄγριον μαστίγωμα ἢ ξυλοκόπημα, δι' ἀσημάντους λόγους, ὑφιστάμεθα καθημερινῶς.

Ὅταν ἠργαζόμενην ὡς ὑπάλληλος εἰς τὸ ἐν Σεβάστεια κατάστημα τοῦ Μποσταντζόγλου εἶχον γνωρίσει ἀρκετοὺς Μωαμεθανοὺς τῆς Μαλάτιας: Τούρκους, Κούρδους καὶ λοιπούς. Οὗτοι μ' ἐπροστάτευσαν καὶ μὲ ὑπεστήριξαν οἰκονομικῶς. Χάρις εἰς τὴν βοήθειάν των καὶ χάρις εἰς τὰ ἐμβάσματα τῆς μητρός μου ἀπὸ τὴν Σεβάστειαν, ἠδυνήθην ν' ἀνοίξω καφενεῖον εἰς τὴν Μαλάτιαν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐσύχναζον ὅλοι οἱ ἐξόριστοι. Μὲ τὰ κέρδη τοῦ καφενεῖου συνετηρήθημεν μὲ τὸν πατέρα μου ἀρκετὰ καλά. Εἰς τὴν Μαλάτιαν ἄφησαν τοὺς ἐξορίστους 5-6 μῆνας ἀνενοχλήτους καὶ ὅλοι ἠδυνήθησαν νὰ τακτοποιηθοῦν κατὰ κάποιον τρόπον καὶ νὰ ζήσουν ἀρκετὰ καλά.

Κάποιαν ἡμέραν αἰφνιδίως συνεκέντρωσαν ὅλους ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἐξορίστους καὶ μᾶς ἀπέστειλαν εἰς τὸ Ὀσμανιέ. Ὁ πατήρ μου διέφυγε τὴν σύλληψιν καὶ ἔμεινε εἰς τὴν Μαλάτιαν. Εἰς τὸ Ὀσμανιέ μᾶς ἐκοινοποίησαν ὅτι ἐπιστρατευόμεθα καὶ μᾶς κατέταξαν εἰς τρεῖς λόχους ἐνὸς «ἀμελὲ ταμπουροῦ».

Διὰ νὰ μᾶς δώσουν τὸ ἡμερήσιον συσσίτιον (ταγὶν) ὅπερ ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἓνα κομμάτι ψωμί, θὰ ἔπρεπε νὰ σπάσωμεν καθ' ἐκάστην, λίθους ποσότητος ἐνὸς κυβικοῦ μέτρου, τοὺς δὲ λίθους θὰ ἔπρεπε νὰ μαζέψωμεν ἡμεῖς ἀπὸ τοὺς ἀγρούς. Διὰ νὰ παραδώσῃ κανεὶς τὴν ποσότητα ἐνὸς κυβικοῦ ἠναγκάζετο συχνὰ νὰ ἐργασθῇ ἐπὶ εἰκοσιτετράωρον. Δὲν ἀφήσαμεν πέτρα γιὰ πέτρα εἰς τοὺς ἀγρούς.

Δὲν ἠργήσαν νὰ μᾶς θερίσουν αἱ ἀσθένειαι. Καθ' ἐκάστην ἀπὸ κάθε λόχον ἀπέθνησκον περὶ τὰ 15 ἄτομα. Μᾶς ἠνάγκαζον ν' ἀνοίξωμεν κοινὸν τάφον καὶ νὰ τοὺς θάψωμεν. Συχνὰ μᾶς ἠνάγκαζον νὰ θάψωμεν καὶ ἡμιθανεῖς συντρόφους τοῦ φρικτοῦ μαρτυρίου μας πρὶν ἢ παραδώσουν τὴν ψυχὴν των.

Ἦρκει νὰ λιποθυμήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν πείναν διὰ νὰ τὸν θάψουν ζωντανό. Τὸ τάγμα ἰατρὸν δὲν εἶχε καὶ οἱ ἀσθενοῦντες οὐδεμιᾶς ἰατρικῆς περιθάλψεως ἐτύγχανον. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικὸς εἰς τοὺς παραπονουμένους ἀπαντοῦσε: «Ἡμεῖς σᾶς ἐφέραμεν ἐδῶ οὐχὶ διὰ νὰ σᾶς περιθάλψωμεν, ἀλλὰ διὰ ν' ἀφήσετε τὰ κόκκαλά σας». Ἡ φοβερὰ αὐτὴ κραυγὴ τοῦ ἀπαισίου ἐκείνου ἀνδρός, βουίξει ἐστὶ αὐτιά μου μέχρι σήμερον. Διὰ ν' ἀντιληφθῆτε τὴν ἀπανθρωπίαν τῶν ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικῶν, θὰ σᾶς ἀναφέρω τὸ ἐξῆς περιστατικόν.

Εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν περιοχὴν τοῦ Ντιγιαρμπεκὶρ ὑπῆρχον, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, χριστιανοὶ Ἑλληνορθόδοξοι, Ἀσσύριοι, Χαλδαῖοι καὶ ἐκ τῶν διασωθέντων ὀλίγοι Ἀρμένιοι. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ Χριστιανοὶ ὠμίλουν τὴν Κουρδικὴν, τὴν Τουρκικὴν καὶ πολλοὶ καὶ τὴν Ἀραβικὴν. Μίαν ἡμέραν τὸ τάγμα ἦτο οὐχὶ μακρὰν ἐνὸς χωρίου τῶν Ἀσσυρίων. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου, διὰ λόγους χριστιανικῆς ἀλληλεγγύης, μᾶς προσεκόμισαν αἰράνι (= γιαούρτι ἀραιωμένο μὲ νερό), ψωμί, τυρὶ κτλ. Γιὰ νὰ μᾶς ἀνακουφίσουν ἔστω καὶ μίαν ἡμέραν. Οἱ Τούρκοι ἀξιωματικοὶ τοὺς ἐξεδίωξαν καὶ δὲν τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ μᾶς διανεῖμουν τὰ προσχομισθέντα.

Οἱ Νεότουρκοι ἐξτρεμισταί, ἕναν μόνον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν εἶχον: τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς χώρας των ἀπὸ τὰς μειονότητας. Οὗτοι μέχρι σήμερον δὲν χάνουσι εὐκαιρίαν διὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὸ ἔνειρόν των.

Τὰ μάτια μου προσεβλήθησαν κι' ἔτρεχαν ὑγρὸν καὶ ἐπόνουν. Δὲν ἔβλεπον καλά. Τὰ χέρια μου εἶχον πρὶσθῆ, δὲν ἠδυνάμην πλέον νὰ σπάσω πέτρας. Δὲν ἀμφέβαλλον ὅτι ἐπλησίαζε τὸ τέλος μου. Τότε ἀπεφάσισα νὰ δραπετεύσω καὶ νὰ δοκιμάσω τὴν τύχην μου. Ἄν μὲ συνελάμβανον θὰ μὲ τουφέκιζον. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ἐθεώρουν τὸν ἑαυτὸν μου μελλοθάνατον, δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὰς συνεπείας καὶ ἔδραπέτευσά.

Ἐπορεύθη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς πόλεως Ντιγιάρ - μπεκίρ, βαδίζων ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ. Ὄταν μὲ ἡρώτων οἱ στρατιωτικοὶ τοὺς ἀπήντων ὅτι εἶμαι Μωαμεθανὸς ἀσθενῆς στρατιώτης καὶ ὅτι μὲ ἀποστέλλουν εἰς τὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον τοῦ Ντιγιάρ - μπεκίρ.

Ὁ ρουχισμὸς μου δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὸν ρουχισμὸν τοῦ Τούρκου στρατιώτου. Ἐκτὸς τούτων καὶ ἡ κατάστασις τῶν ὀφθαλμῶν μου προφανῶς προεκάλει οἶκτον. Οὕτω λοιπὸν, ἀνενοχλήτως ἔφθασα εἰς τὸ Ντιγιάρ - μπεκίρ. Τυχαίως εὐρέθην εἰς τὸν περίβολον μιᾶς ἐκκλησίας καὶ ἀπετάθην εἰς τοὺς ἐπιτρόπους αὐτῆς. Ἡ ἐκκλησία ἦτο τῶν Ἀσσυρίων. Ἀφηγήθην τὴν ἱστορίαν μου καὶ ἔτυχον περιθάλψεως. Συνετηρήθην ἀπὸ τὴν κοινότητα αὐτῆ ἐπὶ 4-5 ἡμέρας.

Μίαν ἡμέραν τυχαίως συνηντήθην μὲ τὸν φίλον τοῦ πατρός μου Τούρκον ἱατρὸν Ἰσμαήλ Χακὴ μπέην. Ὁ πατήρ μου εἶχε συνδεθῆ φιλικῶς μὲ τοῦτον εἰς τὴν Ἀμισόν. Τὸν ἐπλησίασα καὶ τὸν ἐχαιρέτησα. Δὲν μὲ ἀνεγνώρισε, κι' ἡρώτησε: «ποῖος εἶσαι?».

Ὄταν τοῦ εἶπαν ὅτι εἶμαι τοῦ «οὔστᾶ - Κωστῆ» (=μάστρο - Κωστῆ) υἱός, μὲ ἀνεγνώρισε καὶ συνεκινήθη.

—«Θὰ σὲ σώσω, μοῦ εἶπε, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν θὰ δυνηθῶ νὰ θεραπεύσω τοὺς ὀφθαλμούς σου».

Μὲ ὠδήγησεν εἰς τὸ νοσοκομεῖον καὶ μὲ τακτοποίησεν ἐκεῖ.

—«Θὰ φᾶς καὶ θὰ πλαγιάσης ἐδῶ, ὡς προσωπικός μου φιλοξενούμενος καὶ οὐχὶ ὡς πάσχων καὶ ἔχων ἀνάγκην ἱατρικῆς περιθάλψεως».

Ἀσφαλῶς οἱ ὀφθαλμοί μου εἶχον ἀνάγκην συστηματικῆς θεραπείας, ἐὰν ὅμως ἐτύγχανον τῆς ἀπαιτουμένης θεραπείας, θὰ ἔπρεπε νὰ καταχωρηθῶ εἰς τὰ βιβλία τοῦ νοσοκομείου, καὶ μετὰ τὴν θεραπείαν μου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποσταλῶ εἰς τὸ τάγμα μου, ὅπου ὅμως μὲ ἀνέμενε ἡ ἐκτέλεσις ὡς λιποτάκτου. Δικαιολογῶ λοιπὸν τὴν διαγωγὴν καὶ τακτικὴν τοῦ ἀλησμονήτου ἐκείνου σωτήρος μου Τούρκου ἱατροῦ. Ὄταν ἤρχοντο εἰς τὸ νοσοκομεῖον ἐλεγκταί, ὁ ἱατρὸς μοῦ ἔλεγε: «φεύγα ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖον καὶ κάνε ἕναν περίπατο εἰς τὸ βουνὸ καὶ ἔλα μετὰ 4-5 ὥρας». Συμμορφούμενος μὲ τὰς ὑποδείξεις τοῦ ἱατροῦ, δὲν ἀνεκαλύφθην. Τὰ μάτια μου ἐπόνουν ὅμως φοβερὰ καὶ ἐκλαιον συχνὰ ἀπὸ τοὺς πόνους. Εἰς «σιχιγιέ μεμουρού» (=νοσοκόμος) Ἀλῆ Τσαβούς (=λοχίας) Ἀλῆ καλούμενος καὶ ἀπὸ τὸ Ἰκόνιον καταγόμενος, ἔβαζε κάποιο νερὸ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου διὰ νὰ μὲ ἀνακουφίσῃ. Ματαίως ὅμως.

Μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάνης καὶ ὅταν ἐπέκειτο πλέον ἡ Ἀνταλλαγὴ, ὁ ἱατρὸς μ' ἐφοδίασε μὲ πιστοποιητικὸν ἀναπηρίας (=σίλκι ἀσχεριετὲν ἰχράτς ντεγιού κιαγῆτ βερντι) καὶ μοῦ εἶπε νὰ φύγω. Ἀνενοχλήτως ἔφθασα εἰς τὸ Σίβας, ὅπου ἠῦρον ἄρτι ἐπιστρέψαντα τὸν πατέρα μου. Οὗτος εἶχε διαφύγει τὴν σύλληψιν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὅπως σᾶς ἀνέφερον, καὶ λόγῳ τῆς τέχνης του οἱ πρόκριτοι τὸν εἶχον κρατήσῃ εἰς τὴν Μαλάτιαν καὶ τὸν εἶχον ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ «ἀμελὲ ταμπουρού».

Μετ' ὀλίγον οἰκογενειακῶς ἀνεχωρήσαμεν διὰ τὴν Ἀμισόν. Κατόπιν ἤλθομεν οἰκογενειακῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα.

ΕΝΑΣ

ΛΑΪΚΟΣ

ΧΡΟΝΙΚΟΓΡΑΦΟΣ

Τοῦ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΓΡΗΓΟΡΗ

Τὸ πρῶτο ἐξωσχολικὸ ἀνάγνωσμα, ποῦ ὡς μαθητάκος πῆρα στὰ χέρια μου καὶ ποῦ ἀμέσως μὲ γοήτεψε, δὲν ἦταν οὔτε ἡ «Διάπλασις τῶν παιδῶν», οὔτε κανένα ἄλλο παιδικὸ βιβλίον ἢ περιοδικό, οὔτε καν ὁ... «Καραγκιόζης τοῦ Μόλα». Ἦταν ἓνα στρατιωτικὸ ἐβδομαδιαῖο ὀχτασέλιδο μεσαιῶν σχήματος, ποῦ ἐκδίδονταν στὴν Ἀθήνα καὶ προσρίζονταν κυρίως γιὰ τὶς μονάδες τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ τίτλος του ἦταν «Νίκη» καὶ ἐκδότηρὶά του ἡ Εὐγενία Ζωγράφου, ποῦ ἀργότερα ἐξέδωκε καὶ ἓνα ἄλλο, φιλολογικὸ περιοδικό στὴν Ἀθήνα, τὴν «Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρηση».

Ἡ «Νίκη», λοιπόν, ἐδημοσίευε, περιγραφὰς μαχῶν, πολεμικὰ ἀφηγηματικά, ἀνταποκρίσεις καὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ Μικρασιατικὸ Μέτωπο, ἐπιστολὰς στρατιωτῶν, πατριωτικὰ στιχάκια, τὶς ἀπαραίτητες βλαχόφωνες ἐπιστολὰς τοῦ Μήτρου Καραφωτιᾶ πρὸς τὴν «Γκόλφω μ' π'λί μ'...», καὶ ὅλα αὐτὰ συνοδευμένα μὲ πλούσια εἰκονογράφηση, μὲ καλοτυπωμένες φωτογραφίες καὶ μὲ ὠραιότατα σχίτσα τοῦ χαραχτῆ Μίμη Παπαδημητρίου. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐκδίδονταν στὴ Μικρασία καὶ ἄλλα τέτοια ἀνάλογα ἐντυπα καὶ ἓνα ἀπ' αὐτὰ, τὸ πιὸ ἀξιόλογο, μὲ τὸν τίτλο «Ὁ Σύντροφος», τῷ βγαζε ὁ Ἰλίας Βουτιερίδης. Μὰ γιὰ τὴν «Νίκη» ποῦ παρακολουθοῦσα ἐγὼ, διατηρῶ τὴν ἐντύπωση πῶς, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἦτανε μιὰ ἐκδοση πολὺ περιποιημένη. Θυμᾶμαι ἀκόμα ὅτι ἐδημοσίευε, σὲ συνέχειες, καὶ μιὰ μελέτη τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη μὲ τὸν τίτλο «Τὸ ἔθνος, οἱ τάξεις καὶ ὁ ἓνας». Ἦταν μιὰ κριτικὴ, ὅπως φαίνεται, στὶς σοσιαλιστικὰς ἀπόψεις τοῦ Γιάννη Σκληροῦ, ποῦ εἶχαν ἀναταράξει τότε τὰ νερά. Τίποτα δὲν καταλάβαινα βέβαια ἐγὼ ἀπὸ τὸ κείμενο ἐκεῖνο τοῦ Δραγούμη. Μοῦ φαίνονταν σὰ νᾶταν ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ὁμοῦ τὸ διάβαζα πάντα, ὥσπου μοῦ μείνει μονάχα ὁ τίτλος του. Ὡστόσο μ' ἔθελγε ὅλη ἡ ἄλλη ὕλη τοῦ περιοδικοῦ τόσο, ποῦ μοῦ ἐνέπνευσε κιόλας τὴ μεγαλεπίβολη ἰδέα νὰ ἀπευθυνθῶ στὸς στρατιῶτες, ποῦ οἱ διευθύνσεις τους ἦταν ἀφθονες μέσα στὶς στήλες του καὶ νὰ τοὺς ζητήσω νὰ μοῦ στείλουν προσωπικὰς ἐντυπώσεις καὶ περιγραφὰς μαχῶν, «πρὸς κατάρτισιν λευκώματος — ὅπως ἔγραφα — περιέχον (sic) τὰ ἥρωϊκὰ κατορθώματα, κλπ...». Εἶχα κουτσοσυντάξει μιὰ σπουδαιοφανῆ ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν, μὰ ἐπειδὴ δὲν ἤμουν ἀσίγουρος γιὰ τὴ συντακτικὴ τῆς στερεότητα (ἄχ, γιατί νὰ μὴν ξέρω πολλὰ γράμματα; θὰ τᾶγραφα μόνος μου, τὰ «ἥρωϊκὰ κατορθώματα»), τὴν ἔστειλα δειλὰ - δειλὰ στὸ δάσκαλον τοῦ χωριοῦ μου νὰ τὴν θεωρήσει καὶ νὰ μοῦ τὴν διορθώσῃ. Ὁ ἄνθρωπος φυσικὰ θὰ μυχτήρισε τὴν ἀφέλειά μου, θὰ γέλασε καὶ οὔτε μοῦ ἀπάντησε. Δὲν ἀπογοητεύτηκα. Τὴν σουλούπωσα μόνος μου ὅσο μπορούσα, ἔβγαλα κάμποσα ἀντίγραφα καὶ τᾶ-

στειλα στο μέτωπο. Σε λίγον καιρό λάβαινα τὰ τρία πρώτα (καὶ τελευταῖα) γράμματα: ἐνὸς λοχία Ἑπειρώτη, ἐνὸς δεκανέα Θεσσαλοῦ καὶ κάποιον ἄλλο — δὲ θυμᾶμαι. Δὲν πρόφθασε νᾶχει συνέχεια ἐκείνη ἢ πρώτη φιλολογικὴ μου ἐπιχείρηση. Γιατὶ μιὰ ἄλλη ἐπιχείρηση, ποῦχε ξεσηκώσει Αὐγουστο μήνα κατ' ἀπάνω στὸν ἀγκυλωμένο ἑλληνικὸ στρατὸ ὁ Μουσταφᾶ. Κεμᾶλ ἀπὸ κεῖ μεριά, τὰ σάρωσε ὅλα καὶ «Νίκες» καὶ ἡρωϊσμοὺς καὶ «Κῶτσο Βασιλιά» καὶ τὰ ὄνειρα τὰ ἐθνικὰ μαζί μὲ τὰ δικὰ μου τὰ παιδικὰ.

Τὰ χρόνια πέρασαν. Ἄλλοι καιροί, ἄλλοι ἄνθρωποι, ἄλλες μπόρες καὶ τὰ παλιὰ ἐκεῖνα ξεχάστηκαν ἢ κοντεύουν νὰ ξεχαστοῦν ἀπ' ὅσους ἀπόμειναν ἀκόμα.

Κι ὡστόσο μιὰ μέρα, λίγα χρόνια πρὶν, δέχτηκα τὴν ἐπίσκεψη ἐνὸς ἀγνώστου στὸ γραφεῖο τῆς δουλειᾶς μου. Ἦταν ἕνας ψηλόκορμος ἠλικιωμένος ἐπαρχιώτης, μὲ ψαλιδισμένο ἄσπρο μουστάκι, μὲ ἄδρά, ἀλλὰ εὐγενικά, χαρακτηριστικὰ καὶ παιδικὰ μάτια. Φοροῦσε χοντρὸ τσόχινο σακκάκι, εἶχε βγάλει τὴν τραγιάσκα του καὶ οἱ κινήσεις του ἦταν δισταχτικὲς καὶ ἀδέξιες. Ἀφοῦ βεβαιώθηκε γιὰ τ' ὄνομά μου, πλησίασε δειλὰ καὶ μούδωσε τὸ χέρι του.

—Εἶμα: ὁ λοχίας Καράμπαλης Δημήτριος, μοῦ εἶπε.

Στάθηκα καὶ τὸν κοίταζα ἀπρητημένος, χωρὶς νὰ καταλαβαίνω τίποτα. Μὰ ἀμέσως σὰν ἀστραπὴ πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ μου ὅλη ἡ παλιὰ ἱστορία τῆς ἐγκύκλιος ἐπιστολῆς μου καὶ ἡ πρώτη ἀπάντησή ποῦ εἶχα λάβει ἀπὸ τὸ μέτωπο μὲ τὴν ὑπογραφή λοχίας Καράμπαλης.

—Μάλιστα. Κατάλαβα!... εἶπα καὶ ἐγὼ μὲ ἀνάλογη ἀπλότητα καὶ τοῦσφιξα τὸ χέρι... Ὁ λοχίας Καράμπαλης ἀπὸ τὴν Ἑπειρο. Χαίρομαι ποῦ σὲ βλέπω, κύρ - Δημητρό μου, ἔστω καὶ τόσο ἀργά... Πῶς ἦταν αὐτό;

—Ἐ, κάλιο ἀργά παρά ποτέ... εἶπε. Ἐγὼ σὲ θυμόμουν πάντα. Σ' ἔχω γραμμένον ἐδῶ μέσα... καὶ ἄπλωσε τὴν ἀργασμένη παλάμη του καὶ τὴν ἀκούμπησε μὲ φανερὴ συγκίνηση ἐπάνω στὴν καρδιά του.

Μ' ἔφερε σὲ πολὺ δύσκολη θέση αὐτὴ του ἢ διαβεβαίωση καὶ χειρονομία. Μιὰ τέτοια ἀπρόκλητη ἐγκαρδιότητα θᾶπρεπε νὰ τὴ λογαριάζω γιὰ ὑπερβολικὴ καὶ ἴσως ἄστοχη, ἀν δὲν εἶχε τὴν πειστικότητα τῆς αὐθόρμητης ἀφέλειος. Δὲν ἤξερα τί ν' ἀπαντήσω. Μὰ μ' ἔδραλε ἀπὸ τὴ δύσκολη θέση μου ὁ ἴδιος, γιατί τὴν ἴδια στιγμή μὲ τρέμοντα δάχτυλα ξεκούμπωσε τὸ τσόχινο γιλέκο του καὶ τράβηξε ἀπὸ μέσα ἕνα δέμα. Εἶχα πέσει ἔξω. Λαθεμένα εἶχα ἐξηγήσει τὴ χειρονομία του. Ὁ ἐπισκέπτης μου θὰ ἐννοοῦσε ὅτι μὲ «εἶχε γραμμένον ἐκεῖ μέσα» σὲ κάτι χαρτιά. Κάθισε καὶ ἄρχισε νὰ λύνει μὲ τελετουργικὴ διαδικασία ἐκεῖνο τὸ τετραγωνικὸ δέμα. Ξετύλιξε ἕνα σπάγγο, τράβηξε τὸν παλιὸ φάκελλο κατὰ μεριάς, ξανάλυσε μιὰ κορδέλλα καὶ ἄπλωσε μπροστά μου ἀνοιχτὸ τὸ χειρόγραφο βιβλίον του. Ἦταν ἕνα κοτσωμένο καὶ καπλαντισμένο βιβλίον μικροῦ σχήματος, παλιωμένο ἀπὸ τὸν καιρό, μὲ κολλήματα ἐδῶ - κεῖ στὴ ράχη, ἀρκετὰ χοντρὸ ὡς ἑκατὸν πενήντα φύλλον, ὅλο γραμμένο μὲ τὸ μελάνι. Ἦταν τὸ πολεμικὸ του ἡμερολόγιον. Σὲ κάποια ἀπὸ τὶς τελευταῖες σελίδες του διάβασε τὴν περίπτωσή τῆς ἐπιστολῆς μου καὶ τὸνομά μου.

—Ἐτυχε στὰ μέρη μας νὰ συναντήσω κάποιον συγγενῆ σου. Ἀπ' αὐτὸν ἔμαθα γιὰ σένα καὶ ἦρθα νὰ σὲ γνωρίσω.

Πῆρα τὸ χειρόγραφο στὰ χέρια μου καὶ ἔρριξα κάμποσες ματιές. Πραγμα-

τικά, ήταν ένα ημερολόγιο, όλων τῶν κινήσεων καὶ τῶν περιστατικῶν μὲ καθημερινή σχεδὸν καταγραφή.

— Ὅστε τᾶχεις ὄλα γραμμένα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος;

— Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ μπαρκάραμε ἀπ' τὴ Θράκη γιὰ τὴ Μακεδονία. Κι ἀπὸ κεῖ ὡς τὸ Σαγγάριο. Κι ἀπὸ κεῖ ὡς τὸ Ἄφιδον. Κι ἀπὸ κεῖ — μὲ τὸ ποτάμι — ὡς τὸ Τσεσιμέ. Κι ἀπὸ κεῖ ὡς τὸν Πειραιᾶ... Πῶς τᾶγραφα;... Μὰ ὅπου στεκόμουν. Στὸν ἥλιο καὶ στὴ συγνεφιά, ὅπου πρόφταινα. Καὶ στὸ ἀντίσκηνο μὲ κἀνα κεράκι ἢ στὸ ἀμπρί. Εἶχα πάντα ὄλα τὰ σύνεργα στὸ γυλιό μου. Καλαμάρια, πένες... Μοῦ ἄρεσαν αὐτά.

Ἀπὸ τίς βιαστικὲς ματιὲς ποὺ ἔρριχνα στὸ χειρόγραφο συμπέραινα πῶς ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα αὐθεντικὸ ντοκουμέντο ἐνὸς ἀπλοῦ πολεμιστῆ. Δὲν ἀποτελοῦσε βέβαια καμιὰ φιλολογικὴ ἀποκάλυψη ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα. Οἱ σκέψεις του ἦταν ἀπλὲς καὶ κάποτε ἀπλοϊκὲς, ἡ γλῶσσα του ἄχρωμη, μιὰ γλῶσσα τῶν ἐφημερίδων, σωστή, κι ὅπως μπορεῖ νὰ τὴ γράφει ἓνας «γραμματιζούμενος» χωριάτης ποὺ θᾶχει βγάλει ἴσως τὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει χωρὶς λάθη τὴ δουλειὰ τοῦ γραμματέα τῆς Κοινότητος. Τέτοιος θᾶταν κι ὁ Καράμπαλης.

— Καὶ τί σκέφτεσαι νὰ τὸ κάνεις;... τὸν ρώτησα.

— Τὸ βιβλίο; Νά, τῶχω καὶ τὸ φυλάω σὰν τὰ μάτια μου. Εἶναι ἀπ' τὴ ζωὴ μου. Πότε - πότε τὸ ἀνοίγω καὶ θυμᾶμαι.

— Κάτι πρέπει νὰ γίνεῖ γιὰ νὰ μὴ χαθεῖ.

— Ὅσο εἶμαι ἐγὼ δὲ χάνεται. Ἐέρεις ἀπὸ πόσους χαμοῦς τὸ γλύτωσα; Ἄ... Ἀπὸ κεῖ πέρα, τὸ κορμί μου κι αὐτό, γλύτωσα. Καὶ τὴν ψυχὴ μου. Τίποτ' ἄλλο.

Διαβάζοντας ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἀνακατεμένα καὶ βιαστικά, συνάντησα καὶ κάτι περιγραφὲς ποὺ εἶχαν ἀρκετὴ συγκίνηση καὶ χάρη στὴν ἀπλότητά τους.

Σκέφτηκα νὰ τίς ἀντιγράψω. Μὰ δὲν εἶχα καιρό. Συνεννοηθήκαμε νὰ συναντηθοῦμε μιὰ ἄλλη φορὰ καὶ νὰ τὸ συζητήσουμε τὸ θέμα μὲ τὴν ἡσυχία μας.

Μὰ ἀπὸ τότε δὲν τὸν ξανάειδα τὸν πρῶην λοχία τῶν εὐζώνων Καράμπαλη Δημήτριο ἀπὸ τὰ Κουκούλια τῆς Ἄρτας. Τί νὰ ἀπόγινε; Αὐτὲς τίς μέρες τὸν σκέφτομαι, νὰ φυλάει «σὰν τὰ μάτια του» ἐκεῖνα τὰ τιμαλφῆ τῶν ἀναμνήσεων του τυλιγμένα μὲ σπάγγους μέσα σ' ἓνα χοντρὸ κιτρινωμένο βιβλίο. Ὅσο ζεῖ αὐτὸς δὲ χάνεται. Μὰ ὕστερα τί θὰ γίνεῖ; Καὶ μαζὶ μ' αὐτὸν σκέφτομαι πῶς κι ἄλλα ἴσως ἀνάλογα ντοκουμέντα θᾶναι ἀκόμα σκόρπια κι ἄστεγα. Ὅς πότε; Γιατὶ καὶ τὸ παραμικρὸ μνημεῖο ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐκείνη περιπέτεια τῆς φυλῆς ποὺ καθόρισε ἴσως γιὰ πάντα καὶ τὴ μελλοντικὴ τῆς μοίρα, εἶναι στοιχεῖα πολῦτιμα. Κ' εἶναι καιρὸς κάπου νὰ περιμαζευτοῦν καὶ νὰ διαφυλαχτοῦνε.

ἡ
μικρασιατικὴ
τραγωδία
στὴν Ἑλληνικὴ
πεζογραφία

Τὰ δύο κορίτσια πού πήραμε ἀπ' τὴν Πέργαμο μᾶς δῶσαν πολλή ἀνεση. Ἦταν ἔδαφος ἀκαλλιέργητο, καὶ κάθε τόσο εἶχαμε στάση. Οἱ στρατιῶτες τὶς μοιράζονταν, ἀποτραβιούγταν, γύριζαν, κι' ἀρχίζαμε ξανά τὴν πορεία. Τούτη ἡ διακοσμητικὴ μᾶς ἔκανε καλό. Ξεκουραζόμαστε. Ὡστόσο πάλι κατὰ τὸ μεσημέρι ἀποχαιρετήσαμε ἓνα σύντροφο πού ἀπόκαμε. Βρωμοῦσε ἀπ' τὰ λερώματά του — τὸν εἶχε καταπάρει. Δὲν ξέρω πῶς τὸν λέγαν. Τί χρειάζεται;

Ὅμως τὸ ἀπομεσήμερο ὅλοι οἱ στρατιῶτες εἶχαν πιὰ «ἐκφραστεῖ», οἱ στάσεις κόπηκαν. Μᾶς σπρῶχναν νὰ τρέχουμε, αὐτὸ βαστοῦσε ὥρες, κ' ἐμεῖς φωνάζαμε ἀπ' τοὺς πόνους. Τὰ κορίτσια κλαίγανε καὶ παρακαλοῦσαν μὲ τὶς ἀδυνατες φωνές τους νὰ σταθοῦμε. Μὰ δὲ φελοῦσε.

Τότες ἡ μιά, αὐτὴ πού εἶχαμε ἀπ' τὴν Ἀγιασιμάτ, ἔτρεξε πιὸ πολύ, σὺρθηκε πρὸς τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ἀποσπάσματος κ' ἐπίασε νὰ τρίβεται ἀπάνω του καὶ νὰ γλαρώνει τὰ μάτια της, κοιτάζοντάς τον. Μὰ ἦταν δύο μάτια πολὺ κόκκινα, τσιμπλιασμένα καὶ γεμάτα δάκρυα — δὲν ἦταν βολετὸ νὰ κρατήσουν μιὰ πονηρὴ ἐκφραση πού κάτι νὰ ὑπόσχεται ἀνθρώπινά. Ὁ ἀποσπασματάρχης, ἓνας κρεμνυταλὰς μὲ ξουρισμένο κεφάλι, τὴν ἔσπρωξε μπουχτισμένος, μὲ τὶς δύο χερσοῦχλές του, πού ἦταν τόσο ἀβρές, σὰ φτυάρια. Τὸ φτωχὸ πλάσμα ξαναπῆρε δύναμη.

κείμενα

ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ
ΣΤΡΑΤΗ ΔΟΥΚΑ
ΦΩΤΗ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ
ΣΤΡΑΤΗ ΜΥΡΙΒΗΛΗ
ΤΑΤΙΑΝΑΣ ΣΤΑΥΡΟΥ
ΔΙΔΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

◆ Ἀπὸ τὸ «Νούμερο 31328»

τοῦ ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ

ξανασύρθηκε κοντά του σὰ χταπόδι. Ξέροντας πόσο ἦταν μάταιο νὰ προκαλεῖ μὲ τὸ πρόσωπο, ἔβαλε μπρὸς πρὸ σίγουρα μέσα: Ἄπλωσε τὰ χέρια της κ' ἔπιασε νὰ τὸν γαργαλᾶ, κ' ἔτρεχε γιατί τρέχαμε, κι ὀλοένα χαμήλωνε τὰ χέρια της στὰ κρυφά του μέρη. Ὁ λοχίας τὴν ἔσπρωξε πάλι μιὰ στιγμή, προχωροῦσε ἀδιάφορα, μὰ αὐτὴ ἐπέμενε, τὸν γαργαλοῦσε, καὶ τὰ μάτια της τώρα τὸν κοίταζαν στὸ πρόσωπο μὲ ἀγωνία — νὰ δοῦν τίς ἀντιδράσεις ἀπ' τὸ πείραμα. Καὶ τ' ἄλλα μάτια, τὰ δικὰ μας, στυλώθηκαν ἐκεῖ καὶ κοίταζαν στὸ μέρος τοῦ χταποδιοῦ πού σάλευε ἀδιάκοπα, σαλαγοῦσε τὰ πλοκάμια του, ἔγλειφε καὶ ἰκέτευε. Κουνούσαμε κ' ἐμεῖς τὰ χέρια μας ἀσυναίσθητα, νὰ ἐνισχύσουμε τὰ δυὸ ἐκεῖνα χέρια, μὴν πάψουν. Γιατὶ ἡ σκηνὴ ἦταν ὠραία καὶ ἱερή — γι' αὐτό.

Τέλος τὸ μούτρο τοῦ κρεμανταλᾶ ἄρχισε νὰ ταραάζεται. Ἐνας σπασμὸς τὸ πέρασε σὰν τὸ μπουρίνι τῆ θάλασσα. Κι ἀπότομα ἔριξε μιὰ κραυγή.

Τὸ χταπόδι κατάλαβε. Τὸ δόλωμα ἔπιασε. Ἐξαντλημένο ἀπ' τὴν ἀγωνία ἀμολάρισε σιγά-σιγά σωριάστηκε χάμου.

Ὁ λοχίας κοιτάζει τὸ θαλασσινὸ στὰ πόδια του. Ὑστερα τὰ μάτια του πέφτουν στὸ πρὸ νέο κορίτσι πού πήραμε ἀπ' τὴν Πέργαμο. Χιμᾶ καὶ τὸ ἀρπᾶ. Αὐτὸ ἔκλαιγε καὶ φώναζε, ἐπειδὴ ἦταν πολὺ μικρό.

Ἀποτραβήχτηκε βιαστικά, ἄγριος ἀπ' τὴν ἐπιθυμία.

Ξεκουραστήκαμε κάμποσο.

Σὰν ξαναπέσαμε στὸ δρόμο καὶ περάσαν ἕνα-δυὸ ὥρες, ἀρχίσαμε πάλι νὰ φωνάζουμε ἀπ' τοὺς πόνους. Οἱ γυναῖκες κλαῖγαν. Ἡ κοπέλα τοῦ Ἀγιασματ ἦταν πιά ἀδύνατο νὰ προκαλέσει, μάλιστα μπουχτισμένους ἀνθρώπους τόσο ἦταν ἐρειπωμένη καὶ λερή. Οἱ στρατιῶτες δὲν τὴν πιάναν εὐκολα, μὰ κ' ἡ ἴδια δὲν εἶχε πιά δύναμη γιὰ τίποτα. Γι' αὐτὸ ἔσπρωχνε τὴ μικρὴ συντρόφισσά της, τὸ «παιδί».

— Ἄντε κ' ἐσύ... Δοκίμασε...

Τὸ ἔσπρωχνε κ' ἔκλαιγε.

Τὸ λέγαμε παιδί, γιατί δὲ θά ἴταν παραπάνου ἀπὸ δεκαπέντε χρονῶ. Δὲν ἄντεχε πιά, τὸ εἶχαν ρημάξει, εἶχε γεμίσει ἀπ' τὰ αἵματά του. Φοβισμένο, ἔξαλλο, ἔτρεχε βελάζοντας:

— Ἄχ! Ἄχ! Ἄχ!

Μὰ ἄλλη σωτηρία δὲν ἦταν. Κλαίγοντας σύρθηκε πρὸς τὸν ἀρχηγό. Ἡ ἱερή

σκιγή τοῦ χταποδιοῦ ξαναπαίχτηκε. Μὲ χίλιες δυσκολίες, μὲ ἀγωνία, μὲ δάκρυα, τὸ σίδερο λύγισε, ξύπνησε, ἐρεθίστηκε. Καὶ ἐγῆκε πάλι ἀπ' τὸ ἀγρίμι μιὰ κραυγή, πού τὰ σκέπασε ὅλα.

Νυχτωθήκαμε σὲ μιὰ μάντρα. Ὅσοι πρόλαβαν βρῆκαν μιὰ γωνιά μὲ ἄχερο. Οἱ ἄλλοι ἢ ἔπρεπε νὰ μείνουν ὀλόρθοι ἢ νὰ ξαπλώσουν στὶς ὑγρὲς καβαλίνες.

Τὸ «παιδί» κ' ἐγὼ κι ὁ Ἀργύρης δὲν προφτάξαμε.

—Κάντε λίγο τόπο καὶ γιὰ τὸ παιδί..., παρακαλῶ ἀπὸ μιὰ ξαφνικὴ φιλευσπλαχνία —μπὰς καὶ ξαπλώσω κ' ἐγώ.

Κανένας δὲν κουνήθηκε. Μένουμε ὀλόρθοι. Ἵστερα τὰ σώματά μας θάρσαν, λυγίσαν. Κυλήσαμε χάμου στὸ λασπωμένο ἔδαφος σὰν καδένες πού τὶς λασκάραν. Τὸ παιδί ἐγειρε τὸ κεφαλάκι του πάνω μου, κ' ἐγὼ ἀκούμπησα στὸν ὦμο του. Κάμποση ὥρα ἀκούγαμε τοὺς λυγμούς του — κάποιον καλοῦσε. Ἵστερα σώπασε.

—Κοιμήθηκε; ρωτᾷ σιγανὰ ὁ Ἀργύρης.

Ἀγγίζω τὸ χέρι τοῦ παιδιοῦ, νὰ δοκιμάσω. Δὲ σάλευε.

—Ναί, κοιμήθηκε.

Ἦσυχία.

—Ἡλία...

—Τί;

—Συλλογίσου πῶς, ἂν δὲν ἦταν τὸ παιδί κ' οἱ ἄλλες...

Σταματᾷ. Ἔνα δυνατὸ σύγκρου: Δὲ θά 'ταν οἱ γυναῖκες. Θά 'μαστε τότε ἐμεῖς, τὰ δυὸ ἀγόρια. Καὶ οἱ στάσεις...

—Φυλάγεις τὸ θειάφι, Ἀργύρη;

Ψάχνεται.

—Ναί, Ἡλία.

Βολεύω τὸ μικρὸ κορίτσι νὰ 'ναι πιὸ ἀναπαυτικὰ στὰ γόνατά μου. Νοιάζομαι πολὺ. Θά 'ναι περισσότερο ἀπ' τὴ μητέρα του ἔτσι πού νοιάζομαι ἐγὼ γιὰ τὴν ὑγεία του τούτη τὴν ἱερὴ σπιγμή.

◆ Ἀπὸ τὴν «Ἱστορία ἐνὸς Αἰχμαλώτου»

τοῦ ΣΤΡΑΤΗ ΔΟΥΚΑ

Νυχτώνοντας πιά, ἔφθασα ἔξω ἀπὸ 'να χωριό. Τσιπνί, τὸ λέγαν. Ἐνας τσομπάνος πήγαινε τὰ πρόβατά του στὸ μαντρί. Τράβηξα μαζί του καὶ βοηθοῦσα. Σὰ φτάσαμε στὸ μαντρί,

—Μέραμπα, χαιρετιστήκαμε.

—Ποῦ πᾶς ἀπὸ δῶ; μὲ ρώτησε.

—Στὴν πολιτεία, τοῦ εἶπα.

—Στὸ καλὸ νὰ πᾶς, μοῦπε κι ἔκλεισε τὴν πόρτα.

—Πατριώτη, σὲ παρακαλῶ, τοῦ φώναξα, μιὰ θρησκεία εἴμαστε, νὰ μείνω ἀπόψε κοντά σου κι αἰῶριο φεύγω.

—Δὲν μπορῶ, μοῦ εἶπε, εἶμαι παραγιός.

—Ἔ, τότε πές το στ' ἀφεντικό σου.

—Εἶναι γυναῖκες, μ' ἀπάντησε. Οἱ ἄντρες λείπουν. Γιατὶ στὸν καιρὸ τῶν Γιουνάνηδων ἦταν ὁδηγοὶ κι ὁ Κεμάλ τοὺς φυλάκισε.

—Καὶ τί πειράζει πού 'ναι γυναῖκες; Θὰ τίς φάω; Οὔτε φωμί θέλω νὰ μοῦ δώσουν. Νά, ἐκεῖδὰ νὰ περάσω τὴ νύχτα μου.

—Ἐμένα, πατριώτη, δὲ μὲ νοιάζει τὴν κάπα μου, κ' ἔξω κοιμᾶμαι.

Ἵστερα πῆγε στίς γυναῖκες, καί τοῦ εἶπαν ναί.

—Ἐλα μέσ στο μαντρί, μοῦ λέει εὐχαριστημένος.

Μπῆκα κ' ἐκλεισα τήν πόρτα.

Ἀπό λίγο ἤρταν κι ἄλλοι τσομπάνηδες. Ἀνάψαμε φωτιά κι ὅπως καθίσαμε γύρω της ἄρχισαν νά μέ ρωτοῦν ἀπό ποῦ εἶμαι καί ποῦ πηγαίνω.

—Ἀπ' τὸ Ἀϊντίν εἶμαι καί πάω νά βρῶ δουλειά.

—Τί δουλειά ξέρεις;

—Τσομπάνος εἶμαι κ' ἤθελα πολὺ νά μείνω κοντά σας.

—Τί νά κάνεις; Εἶμαστε τρεῖς. Δουλειά ἂν θέλεις θά βρεῖς στο Τεπέ - Κιόι.

Ἰμα ξημερώσει, νά πᾶς.

Κ' ἔβαλαν τραπέζι, νά φᾶμε.

—Ἐγὼ τρέμω, τοὺς εἶπα. Δέν μπορῶ νά φάω.

—Πυρώσου στή φωτιά, μοῦ λέν, καί φάε. Κ' Ἵστερα κοιμήσου ἐδῶ κοντά μας.

Κ' ἐκεῖ ποῦ τρώγαμε, εἶδα μπαούλα μέ ρούχα, ποῦ δέ μοιάζαν τοῦ μαντριοῦ καί τοὺς ρώτησα ἀπό ποῦ τὰ ἔχαν.

—Ἐδῶ κοντά, μοῦ εἶπαν, ἦταν ἓνα πλούσιο χωριό, τὸ Κιρκιντζέ. Κι ἄμα φύγαν οἱ Γκιαούρηδες τοὺς τὰ πήραμε ὅλα. Ὅσα βλέπεις ἐδῶ μέσα ἦταν δικά τους.

—Σωθήκατε, τοὺς εἶπα. Μὰ γιατί δέν τὰ κάψατε;

—Ἄλλα χωριὰ ἔγιναν στάχτη. Ἐσὺ δέν πῆρες τίποτα;

—Ὅχι, ἐγὼ πολεμοῦσα. Δέν ἔκλεψα, σκότῳσα.

—Ἐσὺ ἔκανες καλύτερα ἀπὸ μᾶς, μοῦ εἶπαν καί τραβήχτηκαν ἀπ' τὴ φωτιά. Ἐλα, πάρε κι αὐτὴ τὴν κάπα τώρα καί πλάγιασε.

Ἐγυρα κοντά τους. Ὅλη τὴ νύχτα δέν κοιμήθηκα, μὴ μοῦ φύγει κανένας λόγος στὸν ὕπνο.

Σηκώθηκα καμιά ὥρα νύχτα, πρὶν φέξει.

—Μὴ διάζεσαι, μοῦ λέν, κάτσε νά φᾶμε κ' Ἵστερα φεύγεις.

—Ὅχι, τοὺς εἶπα, ἄς πηγαίνω. Μοναχὰ δῶστε μου λίγο ψωμί, ἂν θέλετε.

Καί τοὺς καλοβράδιασα.

Πῆρα τὸ δρόμο. Καμιά πενηνταριά καθαλάρηδες ἐρχόντουσαν πίσω μου τραγουδώντας. Στάθηκα παράμερα καί τοὺς χαιρέτησα. Αὐτοὶ προσπέρασαν. Ἐγὼ πῆγαινα ἀπὸ κοντά τους, βλέποντας τὰ σύννεφα ποῦ χαμηλώναν. Θά βραχῶ, εἶπα, καί θάδισα. [...]

Ἀπὸ μακριὰ εἶδα ἓνα ἄλλο μεγάλο κοπάδι πρόβατα, ποῦ κατέβαιναν βοσκώντας μέσ στα ἐλιόδεντρα.

Σὰ ζύγῳσα κοντά φώναξα τοῦ τσομπάνου, γιατί τὰ σκυλιὰ ἄρχισαν νά γαβγίζουν. Ὁ βοσκὸς ἐρχόταν κοντά μου, ἐγὼ πῆγαινα, ἀνταμῳσαμε. Χαιρετιστήκαμε.

—Τίνος εἶν' τὰ πρόβατα, τὸν ρώτησα.

—Τοῦ Χατζημεμέτη, μοῦ λέει: ὅπως μοῦχε πει κι ὁ ἀγροφύλακας.

—Μπᾶς κι ὁ ἀφέντης σου θέλει τσομπάνο;

—Ἐφτὰ μέρες ἔχει πρὺ πάει στὰ θεῖρα γιὰ παραγιὸ κι ἀκόμα δέ βρῆκε.

Περίμενε ἂν θέλεις ὥσπου νά ῥθει. Ἀπὸ τὴ δουλειὰ ξέρεις;

—Καί ν' ἀρμέξω καί νά βοσκῆσω ξέρω.

—Ἐ, τότε πῆγαινε τα, βοσκοντας, ὥσπου νᾶρθει. Ρίχτα μέσ στα κουκιά.

Ὁ ἀφεντικὸς εἶπε σήμερα νά τ' ἀμολήσουμε μέσα, νά βοσκῆσουν.

Ἐγὼ ἔφυγα σφυρίζοντας τὸ κοπάδι, ποῦ μέ ἄκουγε, σὰ νά μέ ἤξερε.

Κοντά τὸ μεσημέρι εἶδα τὸν Χατζημεμέτη νά ῥχεται μόνος του καβάλα στο ἄλογό του. Πλούσιος ἄνθρωπος, μοῦ φάνηκε, ὅπως καθόταν στή σέλα του. Τὸν φοβήθηκα. Ὁ τσομπάνος τὸν ζύγῳσε βοσκώντας τον νά κατέβει. Ἐκεῖνος στάθηκε βλέποντας τὰ πρόβατα ποῦ περνοῦσαν ἀπὸ μπροστά του, καί λέει στο Χασάν:

—Ἄλλιῳς τὰ ῥησα κι ἄλλιῳς τὰ βλέπω. Σᾶν καλοβοσκημένα καί κεφάτα.

—Ναί, τοῦ λέει, ἔχουμε καινούριο τσομπάνο.

—Ποῦ 'ναι τος! Κ' ἐγὼ ψάχνω στὰ Θείρα νὰ τὸν βρῶ.

Ἄσπασάν μου ἔκανε νόημα νὰ ζυγώσω. Ἄρχισα νὰ τρέμω. Ἄπὸ τὸ φόβο δὲν μποροῦσα νὰ τὸν δῶ στὰ μάτια.

—Ἐλα κοντά, μοῦ λέει. Ἐσὺ τὰ βόσκησες τὰ πρόβατα; Ἄπὸ ποῦ εἶσαι;

—Ἄπὸ τῆ Μακεδονία, τοῦ λέω, ἀπ' τὸ Κοσσυφοπέδι.

—Φαίγεσαι καλός, ἄξιός' θὰ σὲ κρατήσω. Τυχερὸ μου ἦσουν, νὰ ἔλθεις στὰ πόδια μου. Κάθε μέρα πήγαινα στὰ Θείρα γιὰ τσομπάνο καὶ χωρὶς τσομπάνο γύριζα.

—Πῶς σὲ λένε;

—Μπεχτσέτ, τοῦ εἶπα.

—Νά 'σαι καλά, μοῦ λέει. Ἐλα τώρα, πάμε στὸ σπίτι. Θὰ πεινᾶς κιόλας.[...]

Ἄσπεντικὸς μου εἶχε ἓνα θεῖο, ἀδερφὸ τοῦ πατέρα του, καὶ τὸν φώναζε νὰ ῥθει νὰ συμφωνήσουν τὸ δίκιο μου. Ἰστερα εἶπε στὶς γυναῖκες νὰ ἐτοιμάσουν τὸ φαί, κι αὐτὲς ἔστρωσαν τὸ σοφρά. Ἄσπεντικὸς μου πλύθηκε, ἔκαμε τὴν προσευχὴ του κ' ἔκατσε στὸ τραπέζι, δίχως νὰ τρώγει.

—Φάγε, παιδί μου, μοῦ λέει, μὴ βλέπεις ἐμένα. Ἐγὼ νηστεύω. Τὸ εἶχα τάξιμο, νὰ φύγουν οἱ γκιαούρηδες καὶ τρία χρόνια νὰ νηστεύω. Κι ὁ μεγαλοδύναμος μ' ἄκουσε.

—Ναί, εἶπα, αὐτὸς κι ὄχι ἡ δύναμή μας τοὺς ἔδιωξε. Καὶ κόπηκε ἡ ὄρεξή μου. Ἐφαγα μιὰ μπουκιά καὶ τραβήχτηκα. Τραβήχτηκαν κ' ἐκεῖνοι.

Μοῦ ἔδωσαν νὰ στρίψω τσιγάρο, κι ἄρχισαν πάλι νὰ μὲ ρωτοῦν ἀπὸ ποῦ ἔρχομαι.

—Ἄπὸ τ' Ἀϊντίν, τοὺς εἶπα, γυρεύοντας δουλειά.

—Τώρα, ἐδῶ ποῦ ἦρθες, μοῦ λένε, μὴ φοβᾶσαι. Θὰ περάσεις καλά. Οἱ γιου-νάνηδες ἔφυγαν. Ἐμεῖς διαφεντεύουμε.

—Ναί, εἶπα, ἔφυγαν, ἄς μὴ μιλάμε γι' αὐτούς.

—«Ἰσμι ραχμάνι ραχίμ». Κ' ἡ κουβέντα γύρισε πάλι στὴν ἀρχή.

—Τσομπάνος εἶσαι; ρώτησε τ' ἄσπεντικὸ μου. Ἐέρεις καλὰ τὴν τέχνη;

—Ναί, τοῦ εἶπα. Νὰ μὲ δοκιμάσεις ἄσπεντικὸ κι ἂν μὲ ἔβρεις ἄξιο κράτησέ με.

—Ἄν εἶσαι ὅπως σὲ θέλω, δὲ θὰ σοῦ λείψει τίποτα κοντά μου. Τί συμφωνία θέλεις νὰ κάνουμε;

—Γιὰ δυὸ μῆνες, τοῦ λέω, νὰ γνωριστοῦμε καλύτερα, καὶ μετὰ βλέπουμε. Κάνουμε ἄλλη συμφωνία τότε, γιὰ ἓνα χρόνο ἢ δυό, ὅπως ἔσεῖς θέλετε.

Κι αὐτὸ τὸ εἶπα, γιὰτὶ εἶχαμε συμφωνήσει μὲ τὸν σύντροφό μου, ἀπάνω στοὺς δυὸ μῆνες ν' ἀνταμωθοῦμε. [...]

Μείναμε σύμφωνοι.

Ἐκεῖνο τὸ ὄραδου εἶχανε ζιαφέτι. Πέρασα καλά.

—Μπεχτσέτ, μοῦ λέει τ' ἄσπεντικὸ μου, ξεχάστηκα. Θὰ θέλεις νὰ κοιμηθεῖς, γιατί'σαι κουρασμένος.

Καὶ μ' ὁδήγησε στὸν ἐντά. Μοῦ ἔδωσε μιὰ κάπα καὶ μοῦ ἔδειξε κάτι ροῦχα, ποὺ τὰ εἶχαν πάγει ἀπὸ πρὶν οἱ γυναῖκες.

—Νά, ἄλλαξε, μοῦ λέει, καὶ στρῶσε' δικά σου εἶναι.

Ἄπὸ τὸ φόβο μου δὲν ἔκλεισα μάτι. Ὅλο θαρροῦσα πῶς θὰ μὲ παραδώσουν. Ἐτσι ξημερώθηκα, τυλιγμένος στὴν κάπα μου.

Κατὰ τὰ χαράματα ἄκουσα ὀμιλίες.

—Μπεχτσέτ, μοῦ φώναξε, ἀπὸ λίγο, τ' ἄσπεντικὸ μου, ξύπνησες;

—Ναί, τοῦ λέω, καὶ πετάχτηκα ἀπάνω.

Πλύθηκα γρήγορα. Ἦπιαμε μαζὶ καφέ καὶ ξεκινήσαμε οἱ δυὸ μας γιὰ τὸ μαντρί. Ἐγὼ πεζὸς κ' ἐκεῖνος καθάλα. Οἱ ἄλλοι τσομπάνηδες μᾶς περίμεναν ἐκεῖ.

Ἦρθε ἡ ὥρα νὰ βγάλουμε τὰ πρόβατα ἀπ' τὸ μαντρί. Στὸ βγάλσιμο μέτρησα τρακόσια γαλάρια καὶ στέρφα μαζὶ.

—Ἄσπεντικὸ, τοῦ λέω πρὶν ξεκινήσω, ἀπὸ σήμερα κάθε μέρα θὰ τὰ μετρῶ

κι ἄμα χαθεῖ κανένα θά 'ναι σέ βάρος μου κι ἄμα ψοφήσει θά σοῦ φέρω τὸ τομάρι του.

Ὁ ἀφεντικός μου μὲ χτύπησε στὴν πλάτη.

—Ὅπως μοῦ εἶπες, Μπεχτσέτ, στὸ λόγο σου στέχεις. Μπράβο.

Τὸ βράδυ ἄρμεξα ἀπὸ διακόσια πενήντα πρόβατα πενήντατέσσερις ὀκάδες γάλα. Μὲ τὸ πρωινό, ὀγδόντα ἔξι. Σὰν ἦρθε ὁ ἀφεντικός μου ἀπόρρευσε. Λογάριασε κάπου τριανταδύο ὀκάδες περισσότερο γάλα.

—Βάι, εἶ, ἔκανε, πολὺ πράμα αὐτό. Ἐδῶ εἶχε Ρωμιούς, στὴν τέχνη σου μὲ κείνους σὲ βάζω. Ἐκεινῶν τὴ σειρά ἔχεις.

—Εἶμαι ἀπ' τὸ Κοσσυφοπέδι, τοῦ λέω, κ' ἐμεῖς στὸν τόπο μας ἄλλο ἀπὸ ζωντανὰ δὲν ἔχουμε.

—Μπράβο μου, παινεύτηκε μοναχὸς του, τώρα ἀπὸ τσομπάνο δὲν ἔχω παράπονο. Εἶμαι εὐχαριστημένος.

Καὶ μοῦ ἔδωσε νὰ φάω χαλβά.

Κι ὁ Χασάν τοῦ παραπονέθηκε πὼς τρία χρόνια ἦταν κοντά του καὶ χαλβά δὲν ἔφαγε.

—Ὅποιος εἶναι ἄξιος καὶ προκομμένος, τοῦ λέει, περνᾷ καλά. [...]

◆ "Ἀνθρώποι Ἀβραμιαῖοι

τοῦ ΦΩΤΗ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

Πρὸ λίγα χρόνια ἀκόμα μπορούσες νὰ βρεῖς ἐκεῖ μέσα ἀπὸ κείνη τὴ γενεὰ τῶν ἀρχαίων ἀνθρώπων, πού δὲν ὑπάρχουνε σὲ ἄλλα μέρη, σὰν κι αὐτοὺς πού διαβάζουμε στὶς ἱστορίες τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, καὶ πού τὶς συνταιριάζανε ὁ γερο-Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θεόκριτος, καθὼς καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Ἦτανε ἀρχαῖοι Ἕλληνες μαζί κι ἀνατολίτες Χριστιανοί, πρᾶοι κι ἀθῶοι ἀνθρώποι. Σὰ νὰ τοὺς ἀπόκλεισε ἡ φύση σὲ κείνο τὸ βλογημένο στενοθάλασσο, κι ἀπομείνανε ὅπως βρεθήκανε πρὶν ἀπὸ χιλιάδες χρόνια, ἴδιοι κι ἀπαράλλαχτοι, ἀπὸ τότες πού ἦτανε εἰδωλολάτρες καὶ πιστεύανε στὰ ξύλα, στὰ ἄστρα καὶ στὰ δέντρα.

Μὰ τὸ παράδοξο εἶναι πὼς δὲν ἦτανε ἄγριοι, πονηροὶ κ' αἰμοδόροι, μαχαιροβγάλτες κι ἀκοινώνητοι. Σὰν παιδιὰ ἀγαπούσανε τὶς ἱστορίες, ὅλα τὰ πιστεύανε, καλωσύνη εἶχανε στὴν καρδιά τους. Βαστούσανε στὸ χωριὸ σπίτια μ' ὅλη τὴν τάξη. Κλέφτες δὲν εἶτανε, ψέματα δὲ λέγανε, τὴ δουλειὰ τὴν ἀγαπούσανε, τὸν ξένο σὰν ἀδερφό τους τὸν εἶχανε. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ ζούσανε μὲ μεγάλη ἀπλότητα κ' ἦτανε εὐχαριστημένοι μὲ λίγα πράματα, καὶ δὲ χρειαζόντανε μηδὲ τὸ ψέμα, μηδὲ τὴν κλεψιά, μηδὲ τὸ σκοτωμὸ, γιὰ νὰ πληθύνουνε τὴν καλοπέρασὴ τους. Τὴν πείνα ὅμως δὲν τὴν ξέρανε, γιὰτὶ ἡ μεγάλη στεριά, πού τοὺς γέννησε, δὲν ἄφηνε κανένα νηστικὸν καὶ παραπονεμένον, ἡ βλογημένη Ἀνατολή, πού βγάζει πολὺ καὶ γλυκὸ ψωμί, καὶ κάθε λογῆς πρᾶμα, μέλι, γάλα, λάδι κι ὅ,τι ἄλλο χρειάζεται γιὰ ζωοτροφία τοῦ ἀνθρώπου, δίχως μάταια πράματα. Ὅπως ἡ γῆς ἔθρεφε κάθε λογῆς προκομμένο δέντρο, ἡ θάλασσα ἔθρεφε ψάρια ποῦχανε τὴν ἰδιαίτερη νοστιμάδα πῶχει κάθε τι πού βγάζει κείνη ἡ βλογημένη πλάση, ἄγρια καὶ ἡμερα.

Ἀλλὰ κ' οἱ ἀνθρώποι δὲν ἦτανε πλεονέχτες, ὁ πλούσιος ἔδινε στὸν πειθὸ φτωχό, κι ὁ φτωχὸς πάλε δὲν ἠθελε σώνει καὶ καλὰ ν' ἀνεβεῖ ἀπάνου ἀπὸ τὸν ἄλλον, δὲ λίμαζε, δὲν τὸν ἔτρωγε ἡ ζηλοφθόνεια, οὔτε ὁ νοῦς του ἦτανε ὅλο στὸ κέρδος, μόνο πέρναγε ἡ ζωὴ τους μὲ εἰρήνη βαθεία, κι ὁ Θεὸς τοὺς βλογοῦσε ἀπὸ πάνου.

Φαίνεται πώς τέτοιοι πρωτεινοί άνθρωποι υπήρχανε πάντα ἐδῶ στὴν Ἀνατολή καὶ τότες πού ἔλλαξε ἡ θρησκεία καὶ γινήκανε Χριστιανοί, ἀπομείνανε οἱ ἴδιοι, γιατί ἡ καινούργια θρησκεία ἦτανε ποιητικὴ καὶ ἀπλὴ σὰν τὴν παλιά, βάλε καὶ περισσότερα. Τοῦτοι βαστούσανε ἀπὸ ἀνθρώπους πού ζήσανε καὶ κείνοι κρυφὰ ἀπὸ τὸ Θεό, τὸν καιρὸ πού κυβερνούσανε τὸν κόσμὸ οἱ Ρωμαῖοι. Ὑστερα, σὰ γίνηκε Χριστιανικὸ βασίλειο ἡ Κωνσταντινούπολη, καὶ τὰ μέρη τοῦτα ἦτανε δόξα τελα ξεχασμένα κι ἀπόμερα, καὶ δὲν πήγαινε ποτές ἄνθρωπος ἀπὸ ἄλλη χώρα, γινήκανε πειὸ ἀπλοί, ἀντὶ νὰ ξυπνήσουνε καὶ νὰ πονηρέψουνε. Σὲ ἄλλα μέρη χαλοῦσε ὁ κόσμος ἀπὸ τοὺς πολέμους, ἀμέτρητοι ἄνθρωποι σφαζόντανε στὰ τέσσαρα πέρατα τῆς σφαίρας, ἐδῶ ὁμιως ὁσάκις εἰρήνη.

Για τοῦτο ὁ ἄνθρωπος μακρὰ ἀπὸ τὶς ἀκαταστασίες «ζῶν εὐδαιμον ἐγένετο», ὅπως λέει ἓνας ἀρχαῖος Ἕλληνας, δηλαδὴ ἐζοῦσε σὰν κανένα εὐτυχημένο ζῶ στὴν ἀγκαλιὰ τῆς φύσης, πού τὸν γλυκονανούριζε. Σὰ νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴ γῆς καὶ πάλε νὰ γύριζε στὴ γῆς, δίχως θλίψη, δίχως νὰ γευτεῖ θάνατο, ὅπως τὸ κεραμιῖδι πού κάνει ὁ κεραμιδάρης ἀπὸ τὸ χῶμα, σὰ γεράσει, λυώνει σιγὰ-σιγὰ καὶ τὸ γλύφει τὸ κύμα στὴν ἀκρογιαλιὰ καὶ γυρίζει πάλε ἤσυχά στὴ γῆς. Σὰν τὸ αὐγὸ π' ἀφήνει τὸ γυαλοπούλι ἀπάνου στὸν ἄιμο, κοντὰ στὴν ἀρμυρίθρα, ἔτσι ἦτανε κείνοι οἱ ἄνθρωποι.

Ὁ οὐρανὸς στεκότανε ἴδια καμάρα ἀπὸ πάνου τους, γύριζε μὲ τὸν ἥλιο, μὲ τὸ φεγγάρι καὶ μὲ τ' ἄστρα, καθὼς κι ὁ γύρος τοῦ χρόνου μεταλλάζονταν ἀπὸ μέρα σὲ νύχτα κι ἀπὸ κολοκαίρι σὲ χειμῶνα, κι ὅλα τοῦτα τὰ ζούσανε στὴν κάθε στιγμή, ἐνῶ ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι τῆς πολιτείας δὲν προφταίνουμε νὰ τὰ κοιτάζουμε, γιατί ζοῦμε μακρὰ καὶ σὰν ὄξω ἀπὸ τὴν πλάση, φορτωμένοι μὲ μάταιες ἐγνοιες.

Τὰ ροῦχα τους, πουκάμισα καὶ βραχιὰ φαρδειά, ὅλα ἦτανε φαντὰ στὴν κρεβατή, ἀπὸ μαλλὶ πρόβειο πού τὸ λαναρίζανε καὶ τὸ γνέθανε οἱ γυναῖκες. Τὸ χειμῶνα πρόβειες γοῦνες φορούσανε, γιατί πολλές φορές πέτρωνε ἡ γῆς ἀπὸ τὸ κρύο. Σιδερένια πράματα λιγοστὰ εἶχανε, μόνο βολευόντανε μὲ καθίλιες ἀντὶς καρφιά, παλούκια, ξυλόκουπες, διχάλια καὶ στὰ σπίτια τους ὅλα τὰ χρειζούμενα ξυλένια εἶτανε. Πολλές φορές βάζανε ἓνα ξύλο ἀντὶς γιὰ κουμπί. Οἱ τσομπάνηδες φορούσανε τὸ χειμῶνα πρόβειες μὲ τὸ μαλλὶ ἀπὸ μέσα.

Ἄν κ' εἶτανε ἄνθρωποι παντρεμμένοι μὲ ὁμορφὲς καὶ γερὲς γυναῖκες, κ' εἶχανε θυγατέρες μὲ κορμιὰ ἐρωτικὰ σὰν τὰ νιογέννητα φοράδια, ὥστόσο φαινόταν

Αἰβαχιώτης Καπετάνιος

Τὸ μπουγάκι τοῦ Ἀϊβαλιοῦ

τανε καὶ σὰν ἀσκητές. Τὸ κρύο καὶ τῆ ζέστη δὲν τὰ φοβόντανε, γιατί ἦτανε σὰν τὸ πρινόδετρο, μαθημένοι ἀπὸ μικροί.

Ζούσανε ἀναπαμένοι μέσα στὴ γλυκειὰ ἀγκαλιὰ τῆς φύσης, σὰ νὰ μὴ φάγανε οἱ παπούδες τους ἀπὸ τὸ καταραμένο δέντρο. Μὲ τὸ τίποτα ζούσανε καὶ τίποτα δὲν τοὺς ἔλειπε. «Τίς ἐστὶν ὁ πλούσιος; Ὁ ἐν τῇ ὀλίγῳ ἀναπαυόμενος».

Ὅχι πλατσομύτες ἀραπάδες, ὅπως οἱ φυσικοὶ ἀνθρώποι στὴν Ἀφρική καὶ στὸν Ὀκεανό, ἀλλὰ λεπτοκαμωμένα χαρακτηριστικά, ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ βυζαντινά, ἔβλεπε σ' αὐτοὺς τοὺς βουνίσιους ἀνθρώπους. Οἱ νιοὶ ἦτανε σὰν τὸν Ἀχιλλέα, σὰν τὸν Πάτροκλο, εἶτε καὶ σὰν τὸν Μέγ' Ἀλέξαντρο.

Πολλοὶ τοὺς εἶτανε σγουρομάλληδες κ' ἠλιοκαμένοι, συχνὰ ξανθότριχοι, ὄχι μὲ κείνο τὸ χρῶμα ποὺ μοιάζει σὰ λινάρι, μὰ ἴδιο μὲ τοῦ ξεράγκαθου, π' ἀνεμίζεται στὶς χέρσες ἀκρογιαλιές, μὲ τὸ πρῶτο χνούδι ποὺ ἴδρωνε ἀλαφρὰ στὸ μουστάκι καὶ στὰ μάγουλα, συνέχεια μὲ τὰ τσουλούφια τους, ἀλυσασχιασμένο ἀπὸ τὴ θάλασσα. Οἱ γέροι πάλε μοιάζανε, ἄλλος σὰν Ποσειδῶνας, μὲ στριφτὰ γένεια ἀπὸ τὴν ἀρμύρα, ἄλλος σὰν Ὅμηρος ἀπαράλλαχτος, ἄλλος σὰν Ἅγιος Νικόλας, ἄλλος σὰν τ' ἄγαλμα τοῦ Λαοκόοντα, ἄλλος σὰν τὸ μάντη Τειρεσία, ἄλλος σὰ Σκεντέρμπεης, τέτοια σχέδια. Οἱ μεσόκοποι πάλε παρομοιάζανε μὲ τὸ Χριστό, ὅπως εἶναι ζωγραφισμένος στὰ παλιὰ τὰ κονίσματά μας, μὲ τὸν Ἅη Γιάννη τὸν Πρόδρομο, μὲ τὸν ἀντρεῖο Λεωνίδα, μὲ τὸ Θεμιστοκλῆ, μὲ τὸν Ἐπαμεινώνδα, κ' ὅσοι ξουρίζανε τὰ γένεια τοὺς εἶτανε ἴδιοι μὲ τὸν Μάρκο Μπότσαρη, μὲ τὸ Νικηταρᾶ, μὲ τὸ Μιαούλη, καὶ μὲ τοὺς ἄλλους καπεταναίους. Ἀλλὰ τὰ ὀνόματά τους ἦτανε ἀρχαῖα: Μιλτιάδης, Δυσσέας, Ξενοφός, Λεγωνίδας, Ἀλέξαντρος, Ἀγαμέμνονας, Δημοσθένης, Ὅμηρος, Ἀγησίλαος, Παμεινώντας, Τέρπαντρος, Πυθαγόρας, Ἐχτορας, Ποσειδῶνας, Μιστοκλῆς, Ἀχιλλέας, Πάτροκλος, Ἀριστείδης, Σοφοκλῆς, Βρυπίδης, Κλεάνθης, Τιμολέοντας, Θρασύβουλος, Φιλοκτήτης, καὶ παλιὰ χριστιανικά: Σίδωρος, Ἀκίντωνος, Ἀνίκητος, Φίλιππας, Νικάνορας, Παλουλόγος, Στέργιος, Ἀνδρόνικος, Δούκας, Ρήγας, Φωκᾶς.

Ἄλλὰ καὶ τὶς γυναῖκες, ποὺ καὶ κείνες εἶτανε σὰν ἀρχαῖες στὸ παρουσιαστικό, τὶς κράζανε μὲ ἀρχαῖα ὀνόματα: Ἀφροδίτη, Ἀσπασώ, Πολυξένη, Μυρσίνη, Θεανώ, Κλεοπάτρα, Καλλιόπη, Ἰσμήνη, Ἀντρομάχη, Κλεονίκη, Ἑλένη, Κασσάντρα, Ἑλπινίκη, Βρύκλεια, Ἀγαθόκλεια, Ἀθηνᾶ, Χαρικλειώ, Εὐθαλία, Ἀγλαΐα, Νεφέλη, Εὐριδίχη, Ἡρώ, Πολύμνια, Ἀριάδνη, Ἀντιόπη, Πηνελόπη, Δήμητρα, Ἀρσινόη, Θεώνη, Ροδόπη, καὶ παλιὰ χριστιανικά: Εἰρήνη, Εὐανθία, Φεβρωνία, Ζαχαρώ, Ζωή, Μαγδαληνή, Ὑπαπαντή, Ἀντωνία, Βασιλοπούλα, Εὐφημία, Ροδούλα, Χρυσάνθη, Ἀξιοθέα, Γρηγορία, Θεοκτίστη, Ρήγαινα, Δομνία, Μελανθία, Παλουγοῦ, Κατακουζινή, Μελισσινή, Ζωγραφία, Μαλαματένια, Βλοτία, Στρατηγούλα, Πρεσβεία, Μιλτώ, Ἀντρονίκη, Βαγιώ, ἐξὸν ἀπὸ τὰ συνηθισμένα.

Τὰ παλληκάρια βοηθούσανε τοὺς πατεράδες τους, ὑποταχτικά, καλὰ παιδιά, καὶ δὲ λέγανε πολλὰ λόγια. Πρῶτα μιλούσανε πάντα οἱ γέροι, κ' ὕστερα οἱ νιοί. Οἱ γέροι σιγομιλούσανε, κουβεντιάζανε ὄλο μὲ παροιμίες· γιατί οἱ κολασμένοι κ' οἱ καταραμένοι διάζονται. Ὁ χαιρετισμὸς τους εἶτανε: «ὦρα καλή!», «πολλὰ τὰ ἔτη!», «χαιρετίσματα» ἢ «προσκυνήματα», «μετὰ χαρᾶς».

Εἶχανε κ' ἓνα δικαστήριο ἀναμεταξύ τους ὅ,τι διαφορὰ εἶχανε οἱ νιώτεροι. τὴν κρίνανε οἱ γέροι, συμβουλεύοντάς τους καὶ ταχτοποιώντας τους μὲ τὴν ὀρμηγία, ἤσυχια, δίχως ὀχλοδοή.

Ξέρανε τὴν ἱστορία τ' Ἀχιλλέα, τοῦ Μέγ' Ἀλέξανδρου, τοῦ Παλαιολόγου, τοῦ Σκεντέρμπεη· πολλές φορές εἶχανε τὴν ἰδέα πὼς τὰ πειὸ ἀρχαῖα γινήκανε ὕστερ' ἀπὸ τὸ Χριστό. Τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, τοὺς Σουλιῶτες, τὸ Μάρκο Μπότσαρη, τὸ Θανάση Διάκο, τὸν Κολοκοτρώνη, καὶ τοὺς ἄλλους καπεταναίους, τοὺς φέρνανε πάντα στὴν κουβέντα τους, ἀπὸ τοὺς σημερινούς τὸν Παναγῆ τὸν Κουταλιανό, κ' οἱ πειὸ καινούριοι τὸ Νταβέλη καὶ τὸν Παῦλο Μελά. Ἀπὸ τοὺς ξένους δὲν ξέρανε μηδὲ τὸ Μέγα Ναπολέοντα, μονάχα τὸν Τσάρο ξέρανε, καὶ τὸν πόλεμο τῆς Κριμαίγιας ποὺ τὸν ἔκανε ὁ «Μέγας Κατερίνης». Ἀπὸ τ' ἄλλα τὰ ἔβνη γνωρίζανε τοὺς Ἰγγλέζους, τοὺς Ρούσσους καὶ τὸ Μισίρι, ἀλλὰ γιὰ χριστιανούς εἶχανε μονάχα τοὺς Ρούσσους. Ἀρχαῖα πολιτεία εἶτανε γι' αὐτοὺς ἡ Τρωάδα κ' ἡ Πέργαμο, καὶ ἁγιασμένα μέρη ἡ Γερουσαλήμ καὶ τ' Ἅγιον Ὄρος.

Τὰ χρώματα, ἐξὸν ἀπὸ τὸ κόκκινο, τὸ μαδί, τὸ πράσινο καὶ τὸ κίτρινο, τ' ἄλλα τὰ θγάζανε ἀπὸ φυσικὰ πράγματα, λαδί, θαλασσί, χρυσαφί, λεμονί, πορτοκαλί, λαχανί, τσαγαλί (ἀμυγδαλί), ξυδί, κρασουλί, ζαχαρί, καφεδί, σταχτί, μελί, καστανό, ἀχυρί, κεραμιδί, ψαρί, μελιτζανί, τριανταφυλλί, γερανί, ροδί, τῆς σκουριάς τὸ χρῶμα, τῆς φωτιᾶς τὸ χρῶμα.

Λίγο ὡς πολὺ, ὄλοι τους ἔμορφα καὶ ἀσυνήθιστα μιλούσανε, σὰ ζωγραφιές ἦτανε τὰ λόγια τους, μὰ ἦτανε καὶ κάτι γέροι ἀνάμεσά τους, ποὺ ἡ ὀμιλία ἔβγαινε ἀπὸ τὸ στόμα τους καὶ ἀπὸ τὸ μέλι γλυκύτερη, ὅπως λέγει ὁ γερο-Ὀμηρος. Αὐτοὶ σταθήκανε οἱ δασκάλοι μου.

Ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα λόγια ποὺ ἄκουσα νὰ λέγε καὶ ποὺ δὲν τὰ συνηθίζουμε πειὸ εμεῖς, θυμᾶμαι γιὰ τὴν ὦρα τοῦτα: ὄρη (βουνά), σκόλη (σχολή, ἀργία), παῖδος, θυγατέρα, Νεκτεναβός, χαμένο ρηγάτο, ποιγητής, παλιάδι (πλαγίαυλος), ἔθαρμος (ἐνθεριμος), χορήγι (ἀσδέστης), πρὸς νεροῦ, τούμπα (τύμβος), πυθεύω, κροτῶ (τὸ κρότησε τὸ μωρό), λατρεύω, ἀγαθός, πανάγαθος, ἔλεγος, ποντίζω, καὶ ὅσα θάζω συχνὰ μέσα στὸ γράψιμό μου. Οἱ θαλασσινοὶ λέγανε σοτρόπι, ποδόσταμο, διάκι, πεζόβολας, ἀθερίνα, θαλάμι, καὶ ἄλλα πολλὰ. Παράξενα λόγια ποὺ δὲν τ' ἄκουσα σ' ἄλλο ἑλληνικὸ μέρος, λέγανε τοῦτα: σκουρα (δράχος), κάκνα (γαλοπούλα), μπιζνέρα (τσέπη).

Μακάριοι ἀνθρωποὶ, σὰν τοὺς λεγόμενους Λωτοφάγους, δὲν τοὺς μόλεψε ἡ πλεονεξία κ' ἡ περιφάνεια. Γιὰ τοῦτο θὰ μπορούσανε νὰ δανείσουνε εὐτυχία σὲ βασιλιάδες, σὲ θεζυράδες καὶ σὲ ἀνθρώπους ποὺ τοὺς τρέμει ὁ κόσμος. [...]

◆ Ἀπὸ τῆ «Δασκάλια μὲ τὰ χρυσὰ μάτια»

τ ο ὺ Σ Τ Ρ Α Τ Η Μ Υ Ρ Ι Β Η Λ Η

Τότες ὁ Σισμάνογλου διηγήθηκε πῶς βρέθηκε στὴν ὑποχώρηση τῆς Μικρασίας μέσα μὲ μιὰν ἀμαξοστοιχία, ποὺ κουβαλοῦσε ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς ἄρον-ἄρον τοὺς ἄρρωστους καὶ τοὺς λαβωμένους ἐνὸς ἑλληνικοῦ Νοσοκομείου. Ὁ Σισμάνογλου ἦτανε προμηθευτὴς τοῦ Στρατοῦ καὶ παραλίγο ν' ἀπομείνει μέσα. Τὸ λοιπὸν τὸ τραῖνο ἦτανε φάρκα-γεμάτο λαβωμένους καὶ τυφικούς. Ὅλοι τοὺς βρωμοῦσαν, οἱ πληγῆς τοὺς σαπίζανε, μέρες ἀνάλλαγες, γεμάτες σκόνη καὶ πύο. Λερώνουνταν ἀπάνω τους, φώναζαν σὰν τὰ τσακάλια, γύρευαν νερό, καὶ νερὸ σταλιά δὲν ἦτανε. Τὸ τραῖνο σφύριζε κ' ἔτρεχε, σὰ νὰ τὸ συνεπῆρε κι αὐτὸ ὁ πανικὸς τῆς ἤττας. Φώναζε μὲ τὴ σφυρίχτρα του καὶ μὲ τοὺς ἄρρώστους του, κ' ἔσερνε πίσω του, οὐρά, τὸν ἀντίλαλο τοῦ οὐρλιαχτοῦ μέσα στὶς λαγκαδιές καὶ μέσα στοὺς ἔρημους κάμπους. Ἦταν σὰν ἓνα ἄλογο ποὺ ξεχαλιναρώθηκε καὶ τρέχει ἀλαφιασμένο ἀπὸ τὴν τρομάρα, στὰ στραβά. Ὁ ἥλιος ἔκαιγε κ' οἱ πληγῆς βρωμοῦσαν. Οἱ μύγες, πολλές-πολλές, βουίζανε σύννεφο, κολνοῦσανε στὸ πετσί. Πολλοὶ λαβωμένοι ἢ τυφικοὶ, ξεψυχοῦσαν μέσα στὶς βρωμιές τους, διπλωμένοι στὰ δυό. Τότες οἱ ἄλλοι, οἱ ζωντανοί, ἓνα γύρω τους, ἀναδεδυόντανε μὲ κόπο, τοὺς σέρναν, ἔτσι ποὺ ἦτανε ζεστοὶ-ζεστοὶ ἀκόμα, τοὺς τραβοῦσαν ὡς τὴν πορτέλα τοῦ βαγονιοῦ καὶ τοὺς ἀμολοῦσαν ἔξω. Ἔτσι γλίτωναν ἀπ' τὶς βρωμιές τους καὶ κάπως ἀπλοχωροῦσαν οἱ ἀποδέλοιποι. Τὰ κουφάρια πέφτανε δίπλα στὶς πυρωμένες ράγες, ἢ πάνω στὶς ράγες. Οἱ ρόδες τὰ κόβαν ἢ τὰ σκουντοῦσαν ἀπότομα, σὰ νὰ τοὺς ἔδιναν ἄλλη μιὰ γερὴ κλωτσιά. Τότες, ἂν λάχαινε κατηφοριά, οἱ πεθαμένοι ἄρχιζαν νὰ κυλοῦνε, νὰ κυλοῦνε πρὸς τὰ κάτω, μὲ τὰ μούτρα μέσα στὰ ξεράγκαθα, μὲ τὰ σκέλια ἀνοιγμένα καὶ τὴν κοιλιὰ ξεγυμνωμένη.

Καὶ τὸ τραῖνο ἔτρεχε, ἔτρεχε καὶ σφύριζε, ἔτρεχε καὶ οὐρλιαζε. Κάποτε φτάσανε στὸ τέρμα. Ἦταν ὁ τελευταῖος σιδηροδρομικὸς σταθμὸς. Ἀπ' ἐκεῖ δούλευε πιά αὐτοκίνητο καὶ ποδαράδα. Οἱ λαβωμένοι ἄρχισαν νὰ κατεβαίνουν, χτυπιόντανε συναμεταξύ τους ποιὸς νὰ πρωτοκατεβεῖ. Εἶδαν ἀραδιασμένα τὰ μεγάλα φορτηγὰ αὐτοκίνητα νὰ φορτώνουν φαντάρους καὶ γυναικόπαιδα, λοιπὸν διαζόντανε νὰ προφτάσουνε νὰ πιάσουν θέση, μιὰ θέση στὴ ζωή. Ὅσοι ἦτανε χτυπημένοι στὰ πόδια, παρακαλοῦσανε νὰ τοὺς πιάσουν, νὰ τοὺς σηκώσουν ἢ νὰ τοὺς σκοτώσουν. Στὸ τέλος περπατοῦσανε μὲ τὰ χέρια, σέρνοντας πίσω τὸ τσακισμένο κορμί σὰν ἔρπετά. Ἔτσι πολλοὶ κουτροβαλοῦσαν ἀπὸ τὴν πορτέλα μὲ τὸ κεφάλι. Ἐνας λοχίας τοῦ μηχανικοῦ μὲ καινούργιο χιτώνιο καὶ γαλόνια, μπόρεσε κ' ἔβγαλε τὴν ξιφολόγη του, ἔκλεισε τὰ μάτια καὶ τὴν ἔσπρωχνε σιγά-σιγά, τρίχα μὲ τρίχα, μέσα στὸ στῆθος του, σφίγγοντας τὰ δόντια. Ἦτανε ξαπλωμένος ἀνάσκελος μέσα σ' ἓνα φορεῖο, μὲ τὴν κοιλιὰ θερισμένη ἀπὸ θραῦσμα. Ἀδειασαν ὄλα τὰ βαγόνια κι ὁ τόπος γιόμισε βόγγους. Φώναζαν ἀπὸ παντοῦ τὰ τζίτζικια. Φώναζαν κ' οἱ λαβωμένοι, καὶ θαροῦσες πῶς οἱ φωνές ἔβγαιναν μὲς ἀπὸ τ' ἀγκαθόχορτα. Ἐκλαιγε ἡ γῆς.

Τότε ἔγινε κάτι πρωτάκουστο.

Ἐνα συνεργεῖο μηχανικοῦ, ποὺ ἦτανε πάνω στὸ τραῖνο, μπροστά, στὴ μηχανή, κατέβηκε καὶ γύρισε τὶς ράγες τοῦ σιδηροδρόμου ὡς τὰ χεῖλια ἐνὸς γκρεμοῦ, ποὺ μαύριζε τὸ μάτι σου νὰ δεῖς ὡς τὸ βάθος. Κατόπι ἀνέβηκε μπροστά στὴ μηχανή ἓνας μονάχα. Ἐνας μικρὸς ἀνθυπασπιστὴς τοῦ μηχανικοῦ. Μαῦρος καὶ ξεραγκιανός. Ἔβαλε μπρὸς ὀλοταχῶς κι ὄλο τὸ τραῖνο χύμηξε μονομιᾶς πρὸς τὸ βάραθρο. Ὁ ἀνθυπασπιστάκος τιμονιάρισε φύχραιμα ὡς τὴν ἄκρη, καὶ τὴν τελευταία στιγμή πήδησε ἔξω σὰν τὴ γάτα. Τὴν ἴδια στιγμή, τὰ βαγόνια, ὄλα τὰ βαγόνια τῆς γραμμῆς, δεμένα τῶνα πίσ' ἀπὸ τ' ἄλλο, ὄρμησαν κατακέφαλα πρὸς τὸ χάος καὶ γκρεμίστηκαν μὲ φοβερὴ χλαπαταγή, ποὺ τὴν ἀντιλάληξαν πέρα γιὰ πέρα τὰ βουνά.

Ἡ μηχανὴ οὐρλιαξε λίγο, ὕστερα σιγά - σιγά καλμάριζε τὸ γάβγισμά της. ὅσπου σώπασε κι αὐτὴ καὶ γιόμισε σιωπὴ ὁ τόπος.

Σὰν τέλειωσε τὴ φοβερὴ διήγησή του ὁ Σισμάνογλου, ὅλοι σωπαίνανε. Κ' ἡ σιωπὴ τούτη γύρω στὸ τραπέζι τὸ φορτωμένο μὲ φρούτα καὶ μὲ φαγιὰ καὶ μπουκάλια, ἦτανε σὰν ἓνας ἀντίλαλος τῆς φοβερῆς σιωπῆς ποὺ γιόμισε τὴ λαγκαδιὰ ὕστερ' ἀπὸ τὴν τραγωδία τοῦ τραίνου. [...]

—Εἶναι φοβερὸ ὅμως, εἶπε κατατρομαγμένος ὁ Ξυνέλλης, κ' ἔσιαξε τίς χοντρές ταρταροῦγες πίσω ἀπ' τ' αὐτιά του.

—Ποιό εἶναι φοβερό; κάνει ὁ Λεωνῆς ζωηρά.

—Νά... αὐτό.

—Αὐτό; Ποιό δηλαδή;

—Ὁ πόλεμος, λέει μὲ ἀπορία ὁ δάσκαλος. (Προφέρει τὴ λέξη σιγά:) Ὁ πόλεμος...

Ὁ Δρίβας νιώθει τὸ κρασί νὰ σφυροκοπᾶ στὰ μελίγγια. Λέει μὲ πείσμα:

—Ἄ, ὁ πόλεμος! Ὁ πόλεμος! Πεῖτε τον ἐπιτέλους! Ἔτσι μὲ τ' ὄνομά του, νὰ τὸ συνηθίζουμε. Εἶναι «φοβερό» πράμα, λοιπόν; Μὰ δὲν πρόκειται γι' αὐτὸ κυρίως. Ὁ πόλεμος τί νὰ κάνει; Εἶναι ἔτσι τὸ φυσικό του. Νάσαι φοβερός καὶ ἄτιμος. Ἐμεῖς ὅμως; Ἐμεῖς ποὺ τὸν κάνουμε ἐπάγγελμα καὶ ἐμπόριο καὶ διαφήμιση; Ποὺ τὸν τραγουδάμε, ποὺ βάζουμε τὸ Θεὸ νὰ τὸν πατρονάρει; Ἐμεῖς ποὺ τὸν δικαιώνουμε γιὰ παράγοντα τῆς ζωῆς; Ποὺ κάνουμε φιγούρα μὲ τὴ χτηνωδία του, ποὺ μιλοῦμε γιὰ νέο πόλεμο πρὶν ἀκόμα μᾶς ξεράσει καλὰ - καλὰ ὁ πρῶτος; Ἐδῶ σέ θέλω νὰ μοῦ πεῖς: Ἐμεῖς τί εἴμαστε; [...]

[...] Ὁ Σιμωνιὸς ἔβαλε τοὺς βαρκάρηδες καὶ ἰσάραν ἀπὸ μιὰ σημαία καὶ γαλάζιες φιλάντρες στὰ κατάρτια. Δὲν μπορούσε, συγκινητόταν πολὺ μὲ τὰ ἐθνικὰ χρώματα. Τοῦ θύμιζαν μέρες δοξασμένες. Τότες ποὺ τὰ πολεμικὰ καράβια μὲς φουντάρανε μιὰ μέρα μπροστὰ στὴν προκυμαία τῆς Σμύρνης καὶ γιουργιάραν ἀπὸ μέσα οἱ τσολιάδες καὶ τὰ φανταράκια κάτω ἀπὸ τίς ὀμβροντίες τῶν Τούρκων. Περασμένα μεγαλεῖα. Βέβαια. Μὰ σὰ χτὲς ἀκόμα. Νὰ τ' ἀναθυμιέται κανένας τώρα, ὕστερ' ἀπὸ τὴ ντροπὴ, καὶ νὰ τότε σφάζουν. Ὅμως ἀξέχαστα. Οἱ φαντάροι ξεμπάρκαραν κατὰ τετράδες. Κι ἀπὸ κείνη τὴ μέρα δὲν ἔπαψαν νὰ βγαίνουν. Ἄνθρωποι, ζά, ὕλικό. Κι ἀπὸ κείνη τὴ μέρα μονομιᾶς ὁ Σισμάνογλου ἄρχισε τὴν καινούργια «νταλαβέρα» του. Τὸν ἐφοδιασμό. Οἱ ἐλευθερωτὲς ἦταν πολλοί. Χιλιάδες τῶν χιλιάδων. Τοὺς χειροκροτοῦσε, τοὺς ζητωκραύγαζε, ἔκλαιγε ἀπὸ τὴ χαρὰ του. Πῶς. Αἰώνων λαχτάρεις καὶ μυστικά. Ὅνειρα καὶ παραμιλητά. Καὶ μαζὶ μετροῦσε «προσαπόκου» τὰ κεφάλια. Ὅλοι αὐτοί, χωρὶς νὰ πάψουν νάσαι ἀκρίτες κ.τ.λ., ἦτανε μιὰ σίγουρη πελατεία. Ἀνασκουμπώθηκε. Ἀνέβηκε στρατηγεῖα, φρουραρχεῖα, μίλησε μέραρχους καὶ σωματάρχες, εἶδε κείνους ποὺ ἔπρεπε νὰ δεῖ, ἔκανε τραπέζια, ἔταξε, ἄδειασε ποτάμι τὴ μπύρα καὶ σήκωσε ντάμπιες τὰ περίφημα μεζελίγια τῆς Σμύρνης. Κατὰ τὸν ἄνθρωπο. Τραπέζια στοὺς καλοφαγάδες, γυναικοπαρέες μὲ τοὺς ἐρωτιάρηδες, κάτι μικρὰ δῶρα δῶ καὶ κει. Ἐπιασε τὰ κλειδιά. Ἔτσι σὲ λίγο ἄρχισε μιὰ μεγάλη δουλειὰ μὲ τοὺς Ἐφοδιασμούς, μὲ τὰ Σώματα καὶ μὲ τοὺς Σχηματισμούς καὶ μὲ τὰ Καταστήματα καὶ μὲ τίς Ὑπηρεσίες. Ὅσπου νὰ παίξει τὸ μάτι σου ἔμαθε στὰ δάχτυλα ὅλους τοὺς κανονισμούς, ὅλους τοὺς τύπους κι ὅλα τὰ νομοθετικὰ μονοπάτια τῆς ἐλληνικῆς νομοθεσίας, ποῦναι σκαρωμένα ἀπὸ τοὺς μαγκιόρους παλιοελλαδίτες τῆς δουλειᾶς, γιὰ νὰ σὲ βγάζουν ἀπὸ κάθε λογῆς μπερδεψιές.

Τὸ ἀριστούργημά του ἦτανε μιὰ παρτίδα μπακαλιάρου χαλασμένος. Πῶς τὰ βόλεψε μὲ τὴν Ἐπιμελητεία, καὶ τῆς τότε πᾶσαρε χέρι - χέρι τοῖς μετρητοῖς. Τόνοι πράμα. Μιὰ πελώρια ἀποθήκη ποὺ ξεβρωμοῦσε ἐδῶ κ' ἑκατὸ μέτρα. Νὰ τότε φᾶνε οἱ φαντάροι; Θᾶτανε σὰ νὰ τοὺς σκότωνε κανένας πρὶν τοὺς τὸ κάμουν οἱ Τούρκοι. Ἔτσι, γίνεται μιὰ Ὑγειονομικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ χαρακτηρίζει τὸ πράμα σκάρτο. Ἄλλη μιὰ Ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ τὸ καταστρέφουν μπροστὰ στὰ μάτια της, νὰ ὑπογράψει τὸ πραχτικό. Τότες «ἀναδεικνυται διὰ μειοδοσίας ὁ ἐργολάβος

της καταστροφής του ἀχρήστου ὑλικού». Ὅλη ἡ ἀποθήκη πρέπει νὰ κουβαληθεῖ, νὰ φορτωθεῖ σὲ μαῶνες καὶ νὰ πάει φούντο μισοπέλαγα. Γίνεται μιὰ εἰκονικὴ ψευτομειοδοσία. Ἐργολάβος ὁ Σισμάνογλου. Ξαναπλερώνεται λοιπὸν τώρα γιὰ νὰ πετάξει στὴ θάλασσα ὄλο κείνο τὸ βουνὸ τοῦ σάπιου μπακαλιάρου. Ἔ, ἐδῶ ἦτανε τ' ἀπίστευτο κόλπο. Οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς «Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς καταστροφῆς» ὀδηγήθηκαν στοῦ Κλωναρίδου, «ὧσπου νὰ τελειώσουν οἱ ἐργάτες τὸ φουντάρισμα». Ἔτσι πετάχτηκε τὸ μισὸ πράμα. Τ' ἄλλο ξαναπουλήθηκε στὴν Ἐπιμελητεία. Τέτοια κι ἄλλα. Ἐπιάσε παράδες στὸ χέρι. Τί! Μιλιούνια ὀλάκερα. Τὰ μεγάλα χρηματοδέματα πού ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τραβοῦσαν ὀλόϊσα στὴν κάσα του. [...]

◆ Μὲ τὴ βροχὴ

τῆς ΤΑΤΙΑΝΑΣ ΣΤΑΥΡΟΥ

*Ἄρρητ' ἀγωνόμαστα, θαυμάτων
πέρα, οὐχ ὄσι' οὐδ' ἀνεκτὰ
Εὐριπίδης (Ἐκάβη)*

[...] Ἄχ! γιατί νὰ μὴ βαστάξει αὐτὸ σ' ὄλο τὸν πόλεμο; Τί τοὺς ἤρθε καὶ τοὺς σήκωσαν μιὰ μέρα ἀπὸ κεῖ ὄλους καὶ τοὺς φόρτωσαν στὸ τραῖνο σὰν τ' ἄρνιά! Μέσα στὸ βαγόνι, ὕστερα ἀπὸ δυὸ μέρες ταξίδι, ἔμαθαν πὼς πηγαίνανε στὸ Ἐρζερὺμ. Τὴν τρομάρα τοὺς ἕνας Θεὸς τὴν ξέρει. Ἄμα ἄκουες Ἐρζερὺμ κι Ἀνατολή, δὲν ἤθελες ἐξηγήσεις, καταλάβαινες τί σημαίνει: Σκάψιμο, χιόνι, θάνατο.

Οὔτε στὴν γυναίκα του δὲν πρόφτασε νὰ μηνύσει. Ἐφευγε χωρὶς νὰ δεῖ τὰ παιδιὰ του. Μπορεῖ γιὰ τελευταία φορά.

Κ' ἐκείνη ἡ κακομοίρα τοῦ πῆγε πλυμένα ροῦχα καὶ παστρικά! Βρῆκε τὸ σπίτι κλειστό! Ἄδειος ὁ τόπος κ' ἔρημος.

Ἀπὸ ἕνα μπακάλη ἔμαθε πὼς ἔστειλαν τοὺς γυμνασμένους στὰ Δαρδανέλια καὶ τοὺς βοθητικoὺς στὴν Ἀνατολή. Ἐνα ἄχ! μόνο εἶπε σὰν τ' ἄκουσε μιὰ ὁ μπακάλης τρόμαξε. Ἐγινε κίτρινη σὰν λεμόνι.

—Μὴν κάνεις ἔτσι χριστιανὴ μου, μόνο ὁ δικός σου ἦτανε; Ἐδῶ πάει κόσμος καὶ κοσμάκης...

—Ὁ καθεὶς ξέρει μοναχὸς τὸν πόνου του, ἀπάντησε κ' ἔφυγε. Τὰ πόδια τῆς τὴν πήγανε ὡς τὸ τραῖνο. Ἡ ἴδια μῆτε ἔβλεπε μῆτ' ἔνιωθε. Τὸ τί ἔτρεξε καὶ τὸ τί ἔκανε μετὰ γιὰ νὰ μάθει ποῦ τοὺς πῆγαν, δὲ λέγεται. Ἡ ἴδια σὰν τῶφερνε στὸ νοῦ τῆς ἀποροῦσε. Ἐκείνον τὸ μεθύστακα ἀξιωματικὸ τοῦ γραφείου στραγγίχτηκε νὰ τοῦ πηγαίνει δῶρα. Μῆνες τὴν παιδέψανε ὅσο νὰ τῆς δώσουν τὸ τάγμα καὶ τὸν ἀριθμὸ. Μόλις τὰ πῆρε ἔκανε ἕνα δέμα ροῦχα, ἔβαλε κάλτσες χοντρές γιὰ τὸ κρύο καὶ τὰ ἔστειλε. Εἶδηση ὁμως ἀπὸ κεῖ δὲν ἤρθε. Μόνο ἕνας πού γύρισε ἄρρωστος ἀπ' τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς εἶπε πὼς ἄδικα ἔστειλε πράγματα κ' ἔγραφε ὁ ἄντρας τῆς δὲν ἦτανε μαζί τους.

—Μὲ φάγανε τὰ σοκάκια καὶ οἱ δρόμοι, μονολογοῦσε καθὼς πήγαινε νὰ πάρει πάλι πληροφορίες. Ὁ καθένας τῆς ἔλεγε κι ἀπὸ ἕνα. Κανεὶς δὲν ἤξερε τὸ σωστό. Μέσα σ' ὄλα, σὰ νὰ μὴν ἔφταναν τὰ πάθια τῆς, ἔπρεπε νὰ δουλεύει γιὰ νὰ θρέψει τὰ παιδιὰ τῆς. Ἦταν κ' ἡ πεθερὰ πού ζοῦσε μόνο γιὰ βάσανο. [...]

Πούλησε ὅ,τι εἶχε. Τὸ λουλουδάτο χαρτί τοῦ σεντουκιοῦ φάνηκε ὡς τὸν πάτο. [...]

Ἦταν ἡ μέρα πού μοίραζαν τὸ μπλιγούρι. Ἄν δὲν πήγαινε θὰ τῶχανε. Λο-

γάριαζε: μιὰ ὥρα δρόμο ὁ πηγαιμὸς καὶ μιὰ ὁ γυρισμὸς δυό, καὶ δυὸ τὸ ἐλάχιστο πού θὰ περιμένω... ὅ,τι κι ἂν κάνω θὰ βραδυναχτῶ. [...]

—Γιὰ ποῦ, ρώτησε κάποιος πίσω καθὼς περνοῦσε τὴν ἀγορά.

—Ἐσύ σαι Κώστα! Γιὰ ποῦ πάω λές; Μακάρι νὰ πήγαινα ἐκεῖ πού πᾶς καὶ δὲ γυρίζεις...

—Μπά, τί λόγια λές χριστιανή; Ἔχεις νέα ἀπ' τὸν Ἀντώνη;.. δὲν ἔμαθες τίποτα;

—Τὰ ἴδια... μήτε ἀράδα δὲν πῆρα ἓνα χρόνο τώρα ἀπὸ τὸ χέρι του... ποιὸς ξέρει τί γίνεται. Ζεῖ, πέθανε;

—Γιατί βάζει τὸ κακὸ ὁ νοῦς σου; Τί ξέρεις, μπορεῖ νὰ ἐρῆκε καμμιά ἀνατολίτισσα ὁμορφὴ κ' ἔκανε χαρέμι ἄλλο ἐκεῖ... ὅλα γίνονται. Ἐσύ μιὰ φορὰ γράφε ὅσο θέλεις, μὰ ψιλὰ μὴ στέλνεις μιὰ πού δὲν παίρνεις εἶδηση. Τὰ γράμματα δὲν τὰ παίρνουνε μὰ τὰ ψιλὰ χίλιοι γλάροι φυλάγουν νὰ τ' ἀρπάξουνε.

—Καὶ πῶς νὰ τὰβρω; Στὴν ἀρχὴ ὅ,τι μπόρεσα ἔστειλα... Πουλήθηκα... ρημάχτηκα, δούλεψα... Τώρα ἄλλο ἀπὸ βροχὴ, νεράκι τ' οὐρανοῦ, τίποτα δὲν ἔχω. Τὰ παιδιὰ μου σήμερα τ' ἄφηκα μόν' ψωμί κ' ἐκεῖνο μετρημένο.

—Ἐ, τὸν Ἀντώνη! Ξανάπε ὁ Κώστας, ποιὸς ξέρει τί γίνεται; θάχει νὰ μᾶς λέει σὰ γυρίσει μὲ τὸ καλό... Γέλασε κ' ἡ μεγάλη κοιλιὰ του πού ἔβγαινε πρώτη ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ μαγαζιοῦ σείστηκε ὀλόκληρη. Ἦτανε γείτονας τ' ἀντρός της. Χρόνια ζήσανε ἀδελφικὰ καὶ φιλιωμένα πλάϊ - πλάϊ. Οἱ ψαράδες κι ὄλοι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἀγορᾶς τοὺς φώναζαν Δαυῖδ καὶ Γολιάθ. Κ' εἶχαν τὸ δίκιο τους. Δαυῖδ ἦταν ὁ μικροκαμωμένος, ὁ ξανθὸς Ἀντώνης. Γολιάθ ὁ Κώστας ὁ κάπηλας μὲ τὴ πελώρια κοιλιὰ — θεριὸ ἴσαμε κειπάνω. Ἄς ἦτανε καλά· αὐτὴ ἡ κοιλιὰ, πού τὴ γελοῦσαν ὄλοι, τὸν γλύτισε ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ.

—Ποιὰ ἦταν τούτη; ρώτησε μέσα ἀπὸ τὸ καπηλειὸ ἓνας γέρος πῶπινε σιγὰ σιγὰ τὸ ρακί του.

—Ἡ γυναίκα τοῦ Ἀντώνη τοῦ γείτονά μου. Δὲν τὸν θυμᾶσαι;

—Καὶ αὐτὸς τί ἀπόγινε;

—Πῆγε στρατιώτης στὸ Ἐρζερούμ... Καὶ πάει χάθηκε. Σὰν ἤρθε ὁ Μιχάλης ἀπὸ κεῖ εἶπε πῶς τρελλάθηκε καὶ πῆρε τὰ βουνά. Τοῦ δώσανε, λέει, νὰ βόσκει ἐνενήντα βῶδια τοῦ στρατοῦ... Τὰ πῆρε ὁ Ἀντώνης μὲ τὴ βέργα στὸ χέρι σὰν τὸ δάσκαλο μὲ τὰ μαθητούδια του. Ἦτανε νὰ σκάνεις στὰ γέλοια νὰ τὸν βλέπεις ἀπὸ τὸ φόβο του ἔτρεμε. Ὅμως τὸ βράδυ δὲν ξαναγύρισε κανεὶς μήτε βῶδι, μήτε Ἀντώνης.

—Τί γενήκανε;

—Εἶπανε πῶς ἓνα ζῶ, ἐκεῖ στὸ βουνό, πήδηξε μπροστὰ ἀπ' τὰ βῶδια κ' ἐκεῖνα τρομαγμένα γύρισαν μπρὸς πίσω. Τὰ εἶδε ὁ Ἀντώνης νὰ καλπάζουνε καταπάνω του κι ἀπὸ τὸ φόβο του τρελλάθηκε... Νὰ δοῦμε εἶναι κι ἀλήθεια καὶ ποιὸς ξέρει; Μπορεῖ νὰ ζεῖ κρυμμένος σὲ καμμιά κόχη. [...]

Σὰν ἔφταξε, τὸ καφενεῖο ὅπου γέρονταν ἡ μοιρασιά ἦταν γεμάτο, μὰ οἱ Ἀμερικάνες δὲν εἶχαν ἔρθει. Ἐκείνες σύστησαν αὐτὸ τὸ σύλλογο μεταξὺ τους καὶ μοίραζαν τρόφιμα στοὺς πολὺ φτωχοὺς. Στὴν ἀρχὴ δίνανε κι ἄλλα εἶδη. Τώρα πού τᾶλλα ὅλα ἀκρίβαιναν πολὺ ἔμεινε τὸ ἔρημο ἐκεῖνο τὸ μπλιγούρι πού ἡ φτωχολογία τῶχε βαρεθεῖ.

Τὸ μοίρασμα ἄρχισε. Οἱ γυναῖκες δὲν λέγαν νὰ σωπάσουνε. Τὸ καφενεῖο βόιζε σὰ λουτρὸς. Εἶχανε βρεῖ τρόπο νὰ τίς βουβαίνουνε. Τίς βάζανε γονατιστές. Ἦτανε τόσο τὸ μαρτύριο πού μονομιᾶς τὰ λόγια καὶ τὰ καυγαδάκια κόβονταν.

Ἐμεινε δυὸ ὥρες γονατιστή! Δυὸ ὥρες ἀπάνω στὸ λασπωμένο, ὑγρὸ τσιμέντο. Ἄν δὲν ἦταν τὸ κρῦο θ' ἀποκοιμούνταν ἀπὸ τὴν κούραση. Σὰν ἤρθε ἡ σειρά της καὶ σηκώθηκε, τὰ γόνατά της μουδιασμένα δὲν ἀνοίγανε. Ἐκανε νὰ περπατήσει μὰ δὲν εἶχε ἦπατα.

Ἐπειδὴ ἔμεινε ἀπὸ τίς τελευταῖες τῆς δώσανε δυὸ ὀκάδες παραπάνω. Τὸ

φορτώθηκε στην πλάτη και ξεκίνησε. Έξη δικάδες βάρος και δυο ώρες γονατιστή! Σὲ κάθε βήμα ἔτρεμε, κλονίζονταν.

—Καλὰ κάνουνε, συλλογίστηκε, ἐκείνες πὸ πιάγουνε τοὺς ἀγαπητικούς και τρῶνε και πίνουνε, καλὰ κάνουνε...

Δὲν κουβαλοῦνε σὰν τὸ χαμάλη ἔξη δικάδες πράμα στὴ ράχη τους. Δὲ βγαίνει ἔτσι τὸ ψωμί, δὲν κερδίζεται μὲ τὴν «ἐργασίαν». Σὰν ἐμένα νὰ μὴ βρίσκεται δεύτερη στὸν κόσμο! Ὅλα περνοῦν ἀπὸ τὸ χέρι μου... Ἄχ, κ' ἡ βροχὴ ξανάρχισε.

Θυμήθηκε, ἔτσι σκυμμένη καθὼς πήγαινε μὲ τὸ τσουβάλι στὴν πλάτη πὸ δλο βάραινε, τίς δουλειές ὅσες εἶχε καταπιαστεῖ. Στὴν ἀρχὴ τὸ μαγαζάκι τ' ἀντρός της. Θέλησε νὰ τὸ διατηρήσει και νὰ εαστάξει τὴν τέχνη του. Μὰ ποιὸς σιδέρωνε κολλάρα; Ποιὸς ἔμεινε πὸ φύγαν ὄλοι στρατιῶτες κι ἂν ἔμεινε και κανένας μισόκοπος δὲν εἶχε νοῦ γιὰ τέτοια.

Ἵστερα, σὰν ἔκλεισε τὸ μαγαζάκι πήγε νταντᾶ σ' ἓνα μωρὸ ἀρρωστιάρικο π' ὄλη μέρα ἔκλαιε. Δέχτηκε μὲ τὴ συμφωνία νὰ γυρνᾶ τίς νύχτες σπῖτι της. Κάθε βράδυ εὔρισκε τὰ παιδιὰ της ξεσκιμένα, ξεγδαρμένα, τὸ σπῖτι ἀνάστατο και βρώμικο. Ὡς τὰ μεσάνυχτα μπάλωνε κ' ἔπλενε. Και τὸ μωρὸ στὴν τύχη της πέθανε· δὲν ἦταν γιὰ ζωὴ. Ἔτρεξε πάλι, χτύπησε πόρτες, ἔφαγε προσβολές. Τέλος τὴν πήρε γιὰ βοθητὸ ἓνας ταπετσιέρης. Μόλις συνήθισε κ' ἔμαθε τὴ δουλιά, ἐκεῖνος πὸ εἶχε ψεύτικο χαρτὶ ἀπαλλαγῆς πιάστηκε και τ' ἄφησε ὄλα σύξυλα.

—Και τί δὲν προσπάθησα, μονολογοῦσε, και τί δὲ σοφίστηκα... Μόνο ἐκεῖνο πὸ κάνουνε οἱ ἄλλες δὲν τὸ δοκίμασα... Ὅσο νὰ καταφύγω κ' ἐγὼ σ' αὐτό. Τώρα σὰν πάγω σπῖτι μου δὲ θὰ καθίσω νὰ ξεκουράσω τὰ πόδια μου πὸ τρέμουνε... Μόν' πρέπει ν' ἀνάψω φωτιὰ μ' ἐκείνες τίς ρίζες τίς βρεμένες πὸ βγάζουνε καπνὸ ἀντὶς φλόγα, νὰ βράσω μπλιγούρι... Θὰ τὸ φᾶνε νερόδραστο γιὰτὶ δὲν ἔχω ἓναν παρὰ νὰ πάρω λάδι... Εἶναι κ' ἐκεῖνο τὸ ἀναθεματισμένο τὸ κορίτσι μου, τὸ ἀνόρεχτο. Δὲ θὰ θέλει νὰ τὸ φάει ἔτσι σκέτο δίχως τίποτα κ' ἐγὼ ἀπ' τὸ κακό μου θὰ τὸ δεῖρω...

Τὸ ἤξερε πὼς πάντα ἔτσι γίνονταν. Τὸ παιδὶ ἔσπρωχνε τὸ πιάτο κ' ἐκείνη ἐκνευρισμένη, κατάκοπη τῶδερνε. Ξέσπαζε ἀπάνω του τὸ θυμὸ της ἐνάντια σ' ὄλους: στὸ Θεό, στοὺς ἀνθρώπους, στὰ πάντα. Μετὰ σὰν τῶβλεπε νὰ κλαίει, τὸ μετάνοιωνε κ' ἔκλαιε μαζί του. Σπάραζε ἡ ψυχὴ της γιὰτὶ ἀντὶ νὰ τὸ βοηθεῖ τὸ χτυποῦσε. Τί ἔφταιγε ἐκεῖνο σὰν ἦταν ἔτσι καμωμένο;

Τῆς ἤρθε στὸ νοῦ ἡ πλάτρα ἡ Κυριακίτσα. Περπατοῦσε μ' ἓνα μπόγο κάτω ἀπ' τὴ μασχάλη μὰ δὲν πουλοῦσε τίποτα. Ἔκαμνε μεσιτεῖες και ζοῦσε. Χίλιες φορές τῆς τῶπε: ἄδικα τρῶς τὰ νιάτα σου και τυραγνιέσαι. Κοίταξε τίς ἄλλες τίς κάνουνε. Γιὰ μιὰ ὥρα παίρνουνε πέντε λιρίτσες... Θὰ μπόρεις νὰ βοηθεῖς τὸν ἀντρα σου... Ποιὸς θὰ τὸ πάρει εἶδηση; δὲν εἶσαι δὰ και κανένα κορίτσι.

—Καλύτερα νὰ τὸ ἀποφασίσει κανεῖς, εἶπε μέσα της, παρὰ νὰ κολάζεται σὰν ἐμένα... Νά, τώρα μ' ἔρχεται νὰ ρίξω τὸ τσουβάλι στὴ θάλασσα, νὰ πέσω κ' ἐγὼ ἀπὸ πίσω, ἄς πάω φοῦντο... νὰ γλυτώσω! Καλὰ τὸ σκέφτηκε ἡ γυναίκα τοῦ ἔφημεριδᾶ τοῦ Γιώργη. Σὰν ἔφυγε ὁ ἀντρας της ἀνοιξε τὸ σπῖτι της και δέχεται... ὄποιος ἔχει ἓνα ψωμί κ' ἓκατὸ δράμα ρακὶ εἶναι εὐπρόσδεχτος.

Ἀπόκανε. Κάθησε στὴν πόρτα ἐνὸς κονακιοῦ πὸ ἦταν ἀπὸ πάνω σκεπαστὴ· δὲν τὴν ἔπιανε ἡ βροχὴ. Σὲ λίγο ὁ δοῦλος βγήκε και τὴν ἔδιωξε.

Ὅταν ἔφταξε σπῖτι της και μπῆκε δὲν ἔβλεπε. Τῆς φάνηκε πὼς θᾶβγαινε ἡ ψυχὴ της. Τί ἔλεγε τὸ κορίτσι της δὲν ἄκουε. Μόνο τῶβλεπε νὰ μιλεῖ και νὰ κουνεῖ τὰ χέρια του.

—...Εἶναι και ἡ Κυριακίτσα ἐδῶ, σὲ περιμένει ὥρα πολλή. Αὐτὸ μόλις κατάλαβε.

Ἀλήθεια, ὥρα εἶχε ἡ κοκῶνα Κυριακίτσα πὸ περίμενε. Ἐνιωσε πῶς ὁ καιρὸς της ἤρθε. Μιὰ μέρα πρὶν, μιὰ μέρα Ἵστερα, δὲν ἦτανε λόγος.

Τί νά σοῦ κάνει κι αὐτή πού ἦταν ἔρημη στὸν κόσμιο καὶ γριά. Πῶς νά ζήσει; Ὅλα τὰ παράνομα ζευγάρια, ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ μὲ τὶς φιληγάδες τους βρῖσκαν καταφύγιο σπῖτι της. Ἄλλοι πάλι σὰ μάτιαζαν καιμιὰν τὴν ἔβαζαν καὶ τοὺς τὴν ἔφερνε.

—Μοῦφαγε τὸ κεφάλι μου πάλι αὐτός, Δεσποινιώ, τὸν βαρέθηκα νᾶρχεται ὅλη τὴν ὥρα... Τόσες τοῦ προξένεψα μὰ δὲν τοῦ περνᾶ, ἐσένα ἔχει, λέει, στὸ νοῦ του, δὲ θέλει ἄλληνα... σὰν ἔρθεις ἀπ' τὴν πίσω πόρτα κανεὶς δὲ θὰ σὲ πάρει εἶδηση.

—Σώπα, χριστιανή μου... σώπα, στὸ σπῖτι σου δὲν ἔρχουμαι... δὲν μπορῶ εἶπε καὶ τὰ δάκρυα τὴν πνίξανε.

Ἐκλαιε ἀγάλι - ἀγάλι πονεμένα.

Ὅλος της ὁ ξεπεσμός, ἡ πείνα, ὁ πόνος τῆς ψυχῆς ξεχύνονταν ἀπὸ τὰ μάτια της.

Κ' ἡ ἄλλη πού κατάλαβε πῶς ἔπρεπε νὰ μὴ μιλήσει, περίμενε μαυροντυμένη, μέσ' στὴ σκιά σὰ νᾶτανε ἡ Μοίρα πού παράστεκε βουδὴ καὶ βέβαιη γιὰ κεῖνο πού ὄρισε...

—Ἐχω τὸ λόγο σου; εἶπε ὕστερα ἀπὸ ὥρα, ἀφοῦ τὸ συζητήσανε. Νὰ μὴ με θυγάλεις ψεύτρα. Ἄφοῦ θέλεις νᾶρθει ἐκεῖνος ἐδῶ ἄς ἔρθει, κυρία εἶσαι, ὅ,τι θέλεις κάνε...

Ἡ πόρτα ἔκλεισε σιγὰ πίσω της. Χάθηκε μέσ' στὸ σκοτάδι καὶ στὴ βροχή, ἴδια κακιὰ Μάγισσα τοῦ παραμυθιοῦ.

Μόνο ἐδῶ δὲν ἦταν παραμύθι!

Τὸ κορίτσι πού κάτι ἄκουσε ρώτησε:

—Ποιὸς θᾶρθει ἀπόψε μαμά; Κ' ἐγὼ θὰ κάτσω νὰ τὸν δῶ.

—Κανεὶς δὲν θᾶρθει, εἶπε καὶ γύρισε ἀπ' τᾶλλο μέρος τὸ πρόσωπο.

Ρολόγι δὲν εἶχε. Ἦξερε τὶς ὥρες ἀπ' τὰ σφυρίγματα τῶν βαποριῶν κι ἀπὸ τοὺς διαβάτες πού περνούσανε. Ὁ καθένας εἶχε τὴν ὥρα του. Σὰν ἄκουσε τὸ σφύριγμα τοῦ τελευταίου βαποριοῦ στάθηκε στὸ παράθυρο καὶ φύλαξε. [...]

—Ἄν τύχει ν' ἀνεβεῖ κανεὶς πιὸ ὕστερα! Ἄν ἀκούσει τίποτα ἢ γειτόνισσα! Φώτισε Παναγία μου, νὰ μὴν ἔρθει...

Ἐβαλε τὰ παιδιὰ νὰ κοιμηθοῦν καὶ κάθισε στὸ πλάϊ τους. Φοβούνταν καὶ τὰ δύο τὸ σκοτάδι.

Ἐξω ἔβρεχε γρήγορα, σφιχτά, ἀπανωτά. Θαρρεῖς καὶ εἶχε γρόνια νὰ βρέξει. [...]

Κάπου μακριὰ μιὰ πόρτα ἔκλεισε. Τὸ νερὸ πού χύνονταν ἀπὸ τὶς στέγες τῶν σπιτιῶν χτυποῦσε βροντερὰ στὸ καλντιρίμι καὶ ξαναπετοῦσε ἀπάνω. [...]

Κοίταζε μουδιασμένα πίσω ἀπ' τὸ βρεμένο τζάμι νὰ ξεχωρίσει ἂν φαίνεται κανεὶς. Τὰ σπῖτια ἕνα - ἕνα σκοτείνιασαν. Μονάχα ἀκόμα μακριὰ ἔφεγγε κάποιος. Κανένας μαθητῆς πού μελετοῦσε.

Ἐσκυψε στὰ παιδιὰ. Εἶχαν ἀποκοιμηθεῖ. Ἦξανασκέπασε. Ἐκλεισε προσεχτικὰ τὴν πόρτα καὶ κατέβηκε σιγὰ - σιγὰ μὴν τὴ νιώσουνε. Περίμενε ν' ἀκούσει θήματα. Ἡ βροχὴ δὲν ἄφησε. Μόνο τὴν πόρτα ἄκουσε καὶ τινάχτηκε. Γιὰ μιὰ στιγμὴ σκέφτηκε νὰ μὴν ἀνοίξει, μὰ πάλι τρόμαξε μὴν ξαναχτυπήσει καὶ τὸν ἀκούσουνε. Ἐτρεξε. Ἡ λάμπα χόρευε στὸ χέρι της. Ἐφραξε ἡ πόρτα ἀπ' τὸ σῶμα του. Ἐνα θηρίο πού γελοῦσε καὶ μύριζε ρακί. Ἦτανε μέσα σ' ὄλα καὶ κουτσός.

Ἀνέβηκε μὲ κόπο τὰ πέτρινα ἀπότομα σκαλιὰ, πού πήγαιναν στὴν καλὴ κάμαρα τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Μόνο νὰ τὸν ἔβλεπε τρόμαζε. Ἦθελε νὰ πέσει στὰ πόδια του νὰ τὸν παρακαλέσει νὰ φύγει, γιὰ τὸ μετάνιωσε, δὲν ἤθελε τίποτα... Ἄς πέθαινε τῆς πείνας... ἄς σέρνονταν στοὺς δρόμους. Νὰ φύγει... Νὰ τὴν ἀφήσει στὴ φτώχεια της καὶ στὴ κακομοιριά της.

Δὲν πρόφτασε νὰ πεῖ λέξη. Τὴν ἄρπαξε καὶ τὴ σήκωσε σὰν πούπουλο. Ἐκάνε νὰ φωνάξει. Ἄπ' τὴν τρομάρα ἡ φωνὴ μάγκωσε στὸ λαρύγγι της.

Μύριζε καπνό, ρακί κι ανάσαινε βαριά. Παραμιλούσε μεθυσμένος.

Σάν ξαναβρέθηκε όρθή αντίκρυ του, τόν είδε νά κουμπώνει τή βρεμένη καπότα του, ένιωσε πώς ή μισή ζωή της είχε φύγει. Τίναξε τὰ μαλλιά της πίσω κι ακούμπησε στον τοίχο. Ήταν έτοιμος. Πήρε τή λάμπα νά του φέξει. Μέσα στην παραζάλη της ξέχασε πώς δέν της είχε δώσει τίποτα.

Πέρασε μπρός του μέ τή λάμπα άψηλά. Έκεινος βγήκε πίσω της. Έκανε ένα θήμα και δέν είδε τò πρώτο σκαλί.

Πάτησε στ' άδεια και βρέθηκε ξαπλωμένος. Τò κεφάλι του χτύπησε βουδά στην κόχη του σκαλιού.

Έσκυψε τρομαγμένη άπάνω του. Έπεσε τόσο γρήγορα, πού δέν κατάλαβε πώς βρέθηκε έτσι ανάσκελα μπροστά της. Τόν έσπρωξε, του μίλησε, πήρε τò χέρι του, μα εκείνος έμεινε άσάλευτος. Έφερε τρεχάτη νερό και ξύδι. Του τόρριξε στο πρόσωπο. Ξεκούμπωσε τò σφιχτό γιακά του ρούχου, μα πάλι δέ συνέφερε.

Βόγγηξε μόνο πνιγμένα σά νάβγαινε τò βόγγητò άπ' τò στομάχι του.

Τόν ξανασάλεψε. Παραλογισμένη κοίταξε γύρω της. Είδε τή σκιά της άπλωμένη στον τοίχο μέ τò κεφάλι συνέχεια σαν κομμένο στο ταβάνι.

—Βοήθησέ με Παναγία μου, τί ήταν αυτό πδπαθα;

Πέρασε τὰ χέρια κάτω άπ' τούς ώμους του κ' έκαμε νά τόν άνασηκώσει. Βόγγηξε πιό δυνατά, όμως δέν κούνησε.

Άξαφνα μέσα στην ήσυχία του σπιτιού κι άνάμεσα στο βόμβο των άφτιών της τόν άκουσε νά ροχαλίζει. Ένα ροχαλητò άλλιώτικο, βαθύ και μακρόσυρτο! Θυμήθηκε τή μάνα της σαν ξεφυχοῦσε! Τò ίδιο φριχτò ροχαλητò!

Κοίταξε πάλι δλόγυρά της. Ξανάδε τή σκιά της στον τοίχο, τόν άνθρωπο ξαπλωμένο στη σκάλα και τὰ μάτια της θόλωσαν. Έχανε τόν κόσμο άπό τò φόβο. Μιά μπαλταδιά στα γόνατα και κάθησε πλάϊ του.

Ζούφωξε και τόν έβλεπε χωρίς νά συλλογιέται. Έβλεπε τò χοντò μούτρο του μέ τὰ πυρά, σγουρά μαλλιά και τò πεσιμένο μουστάκι. Τόν έσπρωξε σιγά μέ τò πόδι σά νάτανε νά τόν ξυπνήσει.

Έκεινη τή στιγμή ή βροχή ανέλπιστα άγρίεψε. Έπεφτε μέ λύσσα. Ήθελε λές νά τρυπήσει τις στέγες των σπιτιών και νάμπει μέσα. Μεμιάς σά νά τρόμαζε τή δύναμή της, τò ροχαλητò έπαψε. Σήκωσε τò φως κ' έσκυψε άπάνω του. Τò πρόσωπό του είχε ήμερέψει. Άπ' τò μισάνοιχτο στόμα δέν έβγαινε πια πνοή.

Έτρεξε ν' άνοίξει τήν πόρτα και νά φωνάξει.

Νά φωνάξει στο σκοτός, στη βροχή, στους κοιμισμένους, πώς ένας άνθρωπος, ένας άγνωστος, πέθανε σπίτι της.

Δέν ήξερε μήτε τδνομά του!

Θά πουν πώς τόν σκότωσα, σκέφθηκε, και θάρρεψε πώς θα τρελλαθει. Ξανάκατσε πλάϊ του κ' έπιασε τò κεφάλι μέ τὰ δυό της χέρια. Άκουσε τὰ δόντια της πού χτυπούσαν.

—Πού είσαι Αντώνη; φώναξε. Γιατί μ' άρνήστηκες κ' έκανα τò κακό... γιατί δλοι μ' άφήσανε σαν έσένα. Έγώ τί έφταιξα; τί έφταιξα;

Μοιρολογοῦσε ώρα πολλή κοντά στον ξένο, μα άξαφνα άναρωτήθηκε: Άν ξημερώσει τί θα γίνω!

Τόν έπιασε άπ' τις πλάτες και μ' δλη της τή δύναμη τόν έστριψε κάτω. Τò ρούχο του σκούπισε τις ύγρες πλάκες της αϋλής. Σάν έφταξε στην πόρτα άνοιξε και βγήκε εκείνη πρώτη.

Ή βροχή σβέλτη ξέπλυne τόν ιδρω άπό τò πρόσωπό της.

Άκουσε τò νερό πού πάφλαζε καθώς του φράξανε τò δρόμο κ' έσπρωξε μέ όργη τò έμπόδιο. Ή νύχτα τούς περιούκλωσε.

Τόν άφησε στη μέση του δρόμου κ' έτρεξε πίσω βιαστική. Μακριά πολὺ ένα βραχνò κοχόρι λάλησε. Ένα άλλο πιό κοντά του άποκρίθηκε.

Καθώς πάτησε στην αϋλή ένιωσε κάτι μαλακό κάτω άπ' τò πόδι της. Ήταν τò γούνινο καλπάκι του. Ξανάνοιξε και τò πέταξε έξω.

● Ἀπ' τὰ «Ματωμένα χόματα»

τῆς ΔΙΔΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Σεπτέμβρης ἦταν τοῦ 1910. ὅταν πρωτοκατέβηκα στὴ Σμύρνη. Θυμοῦμαι πῶσο σκιαχτήκα μὲν μόλις βρέθηκα μοναχὸς σὲ μιὰ τόσο μεγάλη πολιτεία. Ἄγνωστοι, ἀλλιώτικοι ἀνθρώποι, ἄγνωστα καὶ τὰ σοκάκια. Κανένα δὲν ἤξερα καὶ κανένας δὲ μ' ἤξερε νὰ μὲ καλωσορίσει· ἐνιωθα σὰν τὸ ξεριζωμένο δεντρί.

Ἀκούμπησα σ' ἓνα χάνι τὸ τρίχινο ζεμπίλι μὲ τὶς ἀλλαξιές καὶ τὰ φαγώσιμα ποῦ μοῦ ἴδωκε ἡ μάνα μου καὶ ἔβγαλε ν' ἀνταμώσω τὸ σταφιδέμπορα ποῦ θὰ μ' ἐπαιρνε στὴ δούλεψή του. Μὲ τὴν ἀντρέσα στὸ χέρι, μὲ τὰ πρῶτα παπούτσια ποῦ φέραγα στὴ ζωὴ μου νὰ μὲ στενεύουνε, μὲ τὸ ντρίλινο φράγκικο πανταλόνι, κάπως κοντὸ γιὰ τὶς μακριές κανάρες μου, νὰ μὲ κόβει κι αὐτὸ στὸν καβάλο, περπατοῦσα, ἄτσαλα, δειλά. Ὅσοσο ἤμουνα περήφανος γιὰ τὸ νέο σουλούπι μου καὶ κάθε τόσο ἔσχυβα καὶ καθάριζα μὲ τὸ χέρι τὰ παπούτσια μου κ' ἔρριχνα κλεφτές, φοβισμένες ματιές ὀλοῦθε ν' ἀντιληφτῶ ποῦ βρίσκομαι κι ἂν μὲ προσέχουν οἱ περαστικοί.

Μόλις ἔβγαλε στὴν προκουμαία τὰ ξέχασα ὄλα, ἀκόμα καὶ τὴ δειλία μου. Ἦρθαν οἱ ἐντυπώσεις καὶ μὲ πῆραν ἀπαλά καὶ μὲ μερώσανε καὶ δὲν ἤξερα τί νὰ πρωτοδῶ καὶ τί νὰ πρωτοχαρῶ. Τὴ θάλασσα; Τὰ βαποράκια τῆς Χαμιδιέ ποῦ σκίζανε τὸ νερὸ δίχως νὰ βουλιάζουν; Τὰ μεγάλα μαρμαρένια σπίτια μὲ τὰ ξύλινα κλειστά, ὄλο μυστήριο, μπαλκόνια τους; Τὶς καρότσες μὲ τὸ ρυθμικὸ χτύπο τους πάνω στὸ γρανιτένιο πλακόστρωτο; Τὰ τράμια ποῦ τὰ σέρνανε ἄλογα; Ἡ ὄλον ἐκεῖνο τὸ χαρωπὸ, ξέγνοιαστο κόσμι ποῦ μπαινόβγαينه μὲ σαιματὰ στίς λέσχες καὶ στὰ καφενεῖα κ' ἔμοιαζε νὰ ζεῖ πανηγύρι, κι ὄχι μιὰ κοινὴ, καθημερινὴ μέρα δουλειᾶς!

Στάθηκα ἄκρη στὸ μουράγιο βόλεψα τὰ χέρια μου στίς τσέπες κ' ἔμεινα ἐκεῖδὰ ἐντυπωσιασμένος. Τὰ κύματα ἀνεβοκατεβαίνανε καὶ καθὼς ἐγιφταν τὶς μαλτεζόπετρες σκορπούσανε μιὰ ἀνεσημιὰ ποῦ μοσκοδόλαγε θαλασσινά. Μύδια, ἑκατομμύρια μύδια ἦταν σφηνωμένα πάνω στίς σιδερένιες τραβέρσες ποῦ συκρατούσανε τὶς Σκάλες. Αὐτὲς οἱ Σκάλες, ἡ Ἑγγλέζικη Σκάλα, ἡ Καινούργια Σκάλα, ἡ Μακριὰ Σκάλα, λὲς κ' ἦταν τὰ χέρια τοῦ μεγάλου λιμανιοῦ. Ἐδῶ γινόταν τὸ μπάρκο· ἔφευγε ὁ ὀλοημένος καρπὸς τῆς Ἀνατολῆς γιὰ τὶς ξένες χῶρες κ' ἔμπαινε τὸ χρυσάφι. «Λέγε, Ἐμμανουήλ, τί γνωρίζεις διὰ τὸ χρυσόμαλλον δέρας;» Δάσκαλε, δὲ σ' ἀποκρίθηκα κατὰ ποῦ πρόσμενες κείνη τὴ μέρα. Τώρα ὄμως ἐδῶ καταλαβαίνω τὴν ἐρώτησή σου. Ζωντανεύουν μπρὸς στὰ μάτια μου ὄλες οἱ ἱστορίες ποῦ μοῦ διηγήθηκες, καθαρές, στρωτές, παρμένες θαρρεῖς ἀπὸ τὴ Χρηστομάθειά μας. Ὅμως ἀπὸ κοντὰ ἔρχονται χορεύοντας κ' οἱ ζωηρὲς ἱστορίες ποῦ ἄκουσα γιὰ τὴ Σμύρνη ἀπὸ τὸν παιχιδιάτορα τὸ Χρῆστο. Τὶς ἔλεγε στὰ πανηγύρια μας κρούοντας τὸ σάζι του, ἓνα μακρὸ ἴσαμ' ἓνα μέτρο ὄργανο, ποῦ λαλοῦσε σὰ Θεὸς καὶ μεις τὰ παιδιὰ λαχταρούσαμε: «Ἄχ, πότε θὰ τήνε γνωρίσουμε τούτη τὴν πολιτεία!»

Ὅταν ἤμουνα μικρὸς καὶ πῆγαινα μὲ τὴ μάνα μου στὴν ἐκκλησιὰ σκιαζόμουνα νὰ βλέπω ζωγραφισμένο στὸν τροῦλλο τὸ πελώριο μάτι τοῦ Θεοῦ. Τώρα ἤθελα νὰ γίνω ἓνα τέτοιο μάτι νὰ τὰ δῶ ὄλα μονομερίς. Καὶ νὰ γίνω κ' ἓνα πελώριο ἄφτι, ν' ἀκούμπησω στὸν κόρφο τούτης τῆς πολιτείας, ν' ἀκούσω τὴν καρδιά της.

Τράβηξα ἄργα μέσα στοὺς βερχανέδες, μὲ τὶς βαρεῖς ξύλινες πορτάρες, στολισμένες μὲ καρφιά καὶ μπαρμακλίκια, ποῦ τὸ βράδι κλείνανε γιὰ ἀσφάλεια. Ἐδῶ παλιὰ ζούσανε Φράγχοι, Βενετσιάνοι, Τζενοβέζοι καὶ Μαλτέζοι ἱππότες καὶ τυχοδιῶκτες. Εἶχαν ἀράξει στὸ πόρτο τῆς Σμύρνης — κατὰ ποῦ ἔλεγε ὁ Χρῆστος — καὶ χτίσανε τοὺς «Φράγκ - χανέδες», στοῆς ὄλο μπινιά γιὰ νὰ σιγουρέψουνε τοὺς θησαυροὺς τους. Μουσιούδες καὶ μαντάμες ὄλο διαμαντικὸ καὶ μετάξι, δὲν πατούσανε — σοῦ λέει — ποδᾶρι στὴ γῆς, μόνε τοὺς σηκώνανε εαστάζοι

πάνω σέ «πορταντίνια» σά νά λέμε σκεπαστές πολυθρόνες. Καί τὰ βράδια ἔταν
βγαίνανε στὰ σοκάκια πάγαινε ὀμπρὸς ὁ δούλος μὲ ἀναμένο τὸ φανάρι...

Τώρα ὄλοι οἱ βερχανέδες τοῦ Ὅμηρου, τοῦ Σπόντι, τοῦ Τενεκίδη, τοῦ
Σπάρταλη, τοῦ Ἀναστάς ἀγά, τῆς Ἑλληνικῆς Λέσχης, τοῦ Ἀλλιότι, τοῦ Γιου-
σούφ, τῆς Ἀμάθειας — δὲν ἦτανε πιά φράγκικοι. Ὅπως σ' ὀλόκληρη τῇ
Σμύρνη, ἔτσι κ' ἐδῶ, ἔβαλε τῇ δική του σφραγίδα τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο.

Οἱ ἄνθρωποι στῇ Σμύρνη μιλούσανε ὄλοι ἑλληνικὰ ἀκόμα κ' οἱ Τούρκοι
κ' οἱ Λεβαντίνοι κ' οἱ Ὀβραῖοι κ' οἱ Ἀρμεναῖοι. Στὸ Φραγκομαχαλά ὠστόσο,
πολλὰ μεγάλα καταστήματα εἶχανε ξενικὰ ὀνόματα πού δὲν τὰ καταλάβαινα:
«Κοντουάρ», «Λούβρ», «Μπὸν μαρσέ», «Παραντὶ γτέ Ντάμ» κὶ ἄλλα. Καί τί δὲν
ἔβρισκες σέ τούτα τὰ μαγαζιά! Ἀπὸ παραδείσια φτερά γιὰ τὰ μαλλιά τῶν
γυναικῶν, μέχρι σκαρπίνια γιὰ Σταχτοπούτες. Καί παιχνίδια, ἔμορφα κουρντιστὰ
παιχνίδια! Πόσο εὐτυχισμένα θά ἔπρεπε νά ἔναι ἐδῶ τὰ παιδιὰ καὶ πόσο παρα-
χαϊδεμένες οἱ γυναῖκες!

Τράβηξα ἴσια στὴν Ἅγια Φωτεινὴ κὶ ἀναψα στῇ χάρη της τὸ κεράκι πού
μοῦ παράγγειλε ἡ μάνα μου. Κ' ὕστερα καρφώθηκα νά βλέπω καὶ νά μὴ χορ-
ταίνω τὸ καμπαναριό. Εἴκοσι μέτρα μπῶι, τέσσερα πατώματα, ὄλο μάρμαρο.
Κὶ ἀνάγλυφος ὁ Χριστὸς νά κάθεται στὸ πηγάδι καὶ νά τὰ λέει μὲ τῇ Σαμαρεί-
τιδα. Κ' οἱ καμπάνες φανταχτερές, γλυκόλαλες, δῶρο τῶν μεγάλων δουκῶν
τῆς Ρωσίας, καὶ κατάκορφα, στὸν τροῦλλο, ὁ χρυσὸς σταυρὸς νά λάμπει στὸν
ἥλιο, παρηγοριὰ καὶ σκέπη γιὰ τοὺς ραγιαδες, πού τό ἔχαν καύχημα, γιὰτὶ ὁ
σταυρὸς ἔστεκε πιὸ ψηλὰ ἀπὸ τὴν ἡμισέλινο πού ἦταν στημένη στὸ μιναρὲ τοῦ
Ἰσάρ τζαμί.

Ἐκειδὰ πλάι στὸν περίβολο τῆς Ἅγια Φωτεινῆς βρῆκα καὶ τὴν Εὐαγγελικὴ
Σχολή. Εἶχα κάνει ὄνειρο νά μπῶ δῶ μέσα, κὶ ὁ δάσκαλός μου ὁ Πυθαγόρας
Λάριος μὲ σιγοντάριζε. Μὰ ὁ πατέρας μου τότε μπρόγκιζε: «Κύρ δάσκαλε νά
μὲ συμπαθᾶς. Ἀεροκοπανιτζή δὲν τότε θέλω τὸν ὕγιό μου. Ἐμεῖς εἰμάστε ρεσπέ-
ρηδες καὶ χρειαζούμαστε χέρια...».

Μόλις ἄκουσα τὴν καμπάνα τῆς Ἅγια Φωτεινῆς νά χτυπάει δώδεκα, τινά-
χτηκα. Μπρὲ γιὰ πότε μεσημεριάστηκα; Εἶπα νά διαστῶ, νά τρέξω γιὰ τῇ
δουλειά, μὰ θυμήθηκα πὼς δὲν εἶχα νά δώσω λόγο σέ κανένα, μιᾶς κ' ἡμουνα,
γιὰ πρώτη φορά, αὐτεξούσιος καὶ τότες μ' ἔπιασε τρελὴ χαρά. Χώθηκα μέσα
στὸ πλῆθος, στὸ τσαρσί κ' ἔπινα τσιτσιμπίρια καὶ σερμπέτια κόκκινα καὶ πράσινα
«μπουζ - γκιμπί, κεκίχ - σουγιού», καὶ χαιρόμουνα πού σπασαλοῦσα τὰ λίγα τεσ-
σαράκια πού μοῦ ἔβαλε στὴν τσέπη ἡ μάνα μου, κρυφὰ ἀπ' τὸν πατέρα. Ὅστερα
κάτι μὲ σταμάτησε ὁ χωριάτης στιμέρνει τὸν ἀκριβοκερδισμένον παρά. Κ' εἶπα
νά πάω κατευθεῖαν στὸ μαγαζὶ τοῦ Κύρ Μιχαλάκη Χατζησταυρῆ, νά σιγουρέψω
τῇ θέσῃ μου καὶ συνεχίζω ἔπειτα τὸ σουλάτσο. [...]

Πλησίασα τὸν κύρ Μιχαλάκη, τοῦ μίλησα θαρρετά, τοῦ ὄδωκα καὶ τὸ συστα-
τικὸ γράμμα πού εἶχα ἀπὸ τῇ δημογεροντία τοῦ χωριοῦ μας. Αὐτὸ τὸ γράμμα
πολὺ τὸν ἐκολάκεψε, γιὰτὶ τ' ἄρεζε νά τὸν ὕπολογίζουνε οἱ ἰσχυροί. Μὲ ξέταζε
μὲ ματιὰ πού τρύπωνε ἴσαμε τὴν ψυχὴ.

— Ναί, ξέρω, ἔκανε, μοῦ μίλησαν κὶ ἄλλοι γιὰ σένα. Θά σέ κρατήσω. Μὲ
βολεύει πού ξέρεις τὰ τούρκικα. Αὐριο πρῶι ἔλα νά πιάσεις δουλειά, νά σέ δοκι-
μάσω καὶ τὰ ξαναλέμε γιὰ τὴν πλερωμή.

Ὅταν ἐγῆκα ἔξω πετοῦσα ἀπὸ χαρά ἂν εἶχα μουστάκι θά τό ἔστριβα, τόσο
ἐνωθα ἄντρας. Τώρα μποροῦσα νά χαρῶ τῇ μέρα μου, τὴν πρώτη καὶ μοναδικὴ
λεύτερη καὶ ξέγνοιαστη μέρα τῆς ζωῆς μου.

Ὅρες ὀλόκληρες τριγύριζα μέσα στὰ μπεζεστένια καὶ στὰ σοκάκια τῆς
Σμύρνης, ἴσαμε πού μὲ βρῆκε ἡ νύχτα. Ἐργάτες μὲ μακριὰ ραβδιὰ ἀνάβανε τὰ
φανάρια τοῦ γκαζιοῦ. Ὅμορφοστολισμένες κυράδες κατεβαίνανε μὲ τίς καρότσες
τους γιὰ τίς Λέσχες, τὰ προβέγγερα καὶ τίς «γιαβὰν σουπέδες». Κοπέλες ξεντε-
κολτεδ:ασμένες, μελαψές καὶ πεταχτές σεργιανούσανε, γελοῦσανε, κορτάρανε.

Ζευγάρια εϋθυμα αγοράζανε λουλούδια. Στά καφενεία παίζανε μουσικές, τραγουδούσανε πολιτάκια και γκαρσόνια πηγαινοφέρνανε δίσκους με καραφάνια και μεζέδες. Ἡ προκυμαία μωσχοβολούσε ούζο, αγγουράκι, τηγανητό κρέας και θαλασσινά. Μασουλίζανε οί καθιστοί κ' οί σουλατσαδόροι, σπόρους, τσεμπλεμπούδες, παγωμένα αμύγδαλα, λιμπινάρια, μὰ και γλασσάδες και ζαχαρωτά και γλυφισούρια.

Τὰ σπίτια, ακόμα και στούς απόμακρους μαχαλάδες, ανοιχτά, συντροφεμένα. Στίς πόρτες καθισμένες φαμελιές είχαν στρωμένο εϋθυμο λακιρντί. Δέ μου ἔκανε καρδιά νὰ πάω για ὕπνο. Εἶχα μόλις γνωριστεῖ με τῆ Σμύρνη και μου φαινότανε πὼς γεννήθηκα κ' ἔζησα ἐδῶ τὰ δεκάξη χρόνια τῆς ζωῆς μου. "Όταν ἔπεσα νὰ κοιμηθῶ, στριφογύριζα και τῆς μίλαγα σάν ἔρωτευμένος. «Εἶσαι ἔμορφη, τὸ ξέρεις; Εἶσαι πολὺ ἔμορφη!».

Ἐδῶ στῆ Σμύρνη θὰ μπορούσα νὰ κάνω ὄνειρα, ὅσα ἔνειρα ἤθελα, δίχως νὰ τρώω ξύλο... [...]

Τὸ Τάγμα μας στρατιωνιζότανε στὰ πιὸ ἀπάνθρωπα χτίρια ποὺ ἔφτιαξε ποτὲ ἀνθρωπος γι' ἀνθρώπους. Ὁ κάθε κισλὰς εἶχε μάκρος πάνω ἀπὸ ἑβδομήντα μέτρα και φάρδος ἔξη. Τὰ ντουβάρια ἀπὸ ξερολιθιά, δίχως ἀσβέστη, εἶχανε πάχος ἀγδόντα πόντους. Παράθυρο οὔτε ἓνα! Ἄραιά και ποὺ κάτι ξύλινα πορτάκια, ποὺ μόλις χώραγε νὰ περάσει σῶμα ἀνθρώπου κι αὐτὰ ἦτανε κλεισμένα με σιδερένια καλτεμίρια. Τῆ σκεπή τὴν εἶχανε φτιάσει ἀπὸ φρέσκες κλάρες κι ἀπὸ χῶμα και τῆ στεριώσανε πάνω σὲ κορμούς λεύκας.

Ἄμα μπῆκε ὁ Ἀπρίλης τὰ χνῶτα τῶν τριῶν χιλιάδων ἄρρωστων ζεστάνανε τόσο τὸν ἀγέρα, ποὺ οί λευκές πήραν νὰ μπουμπουκιάζουνε και νὰ πετοῦνε φρέσκα ἀναιμικά κλαράκια! Τὰ κούτσουρα θέλανε νὰ ζήσουνε ὅπως κ' ἐμεῖς... Σ' ὀλόκληρο τὸ μάκρος τοῦ τάφου μας, δεξιὰ και ζερβά, τὸ χῶμα ἦταν ὑψωμένο μισὸ μέτρο κει πάνω σ' ἄχερα και τσουδάλια, εἶχε ὁ κάθε φαντάρος τὸ γιατάκι του. Μόλις ἔμπαινες μέσα σ' ἔπιανε ἐμετός. Οί βαριά ἄρρωστοι ἀποπατούσανε και ξερνούσανε. Ἡ μπόχα ἀνακατευότανε με τὴν ξυνίλα τοῦ ἰδρώτα, τ' ἄρρωστο χνῶτο και τῆ μούγλα ἀπ' τὰ σαπισμένα κλαριά τῆς σκεπῆς! Ἡ φείρα μιλιούνια, ἀνηφόριζε στὰ ροῦχα, στὰ μαλλιά, στὰ τσίνουρα, σὶ ἀφτιά και σ' ὄλο τὸ κορμί, χωνότανε στὸ πετσι και τὸ σκαφτε, τ' ἀδειαζε ἀπὸ αἷμα. Τὸ βογγητά, τὰ παραμιλητά, τὰ ροχαλητά σπάζανε τὰ νεῦρα μέσα στὸ σκοτάδι. "Όσοι δὲν εἶχαμε χάσει ὀλότελα τὰ λογικά μας παρακαλούσαμε τὸ Θεὸ νὰ τελειώσουνε τὰ θάσανά μας μιὰν ὦρα ἀρχήτερα.

Οί Τουῦρκοι εἶχανε τρομοκρατηθεῖ ἢ ἄγνωστη καταραμένη ἀρρώστια, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὸν ἐξανθηματικὸ τύφο, ξαπλώθηκε και στὰ χωριά τους. Μᾶς παρατήσανε στὴν τύχη μας. Στέλνανε μόνο νεκροθάφτες για ν' ἀνοίγουνε τάφους. Τὸ συσσίτιο τὸ φέρνανε και τ' ἀκουμπούσανε ἑκατὸ μέτρα μακριά. "Όσοι μπορούσαμε σερνόμαστε με τὴν κοιλιὰ μέσα στίς ἀκαθαρσίες, ἀνοίγαμε με τὸν ἀγκῶνα τὴν πόρτα κι ἀντικρύζαμε τὸ φῶς. Ζαλάδα μᾶς ἔπιανε ὡς νὰ συνηθίσουμε. Γουρλώναμε τὰ μάτια καθὼς βλέπαμε τὰ καζάνια ν' ἀχνίζουνε. Τὸ φαῖ ἦταν μιὰ ἀνάμνηση τῆς ζωῆς. Ὅποιος εἶχε τὸ κουράγιο συνέχιζε νὰ σέρνεται πάνω στὸ χιόνι, ἔφτανε τὸ συσσίτιο, βουτούσε τὸ λεγενάκι του, ἔφερνε τὸ μαυροζούμι στὸ στόμα και τὸν ἔπιαν' ἐμετός.

—Ἄσιχτίρ! Δολοφόνοι!

Μιὰ μέρα ποὺ δὲν εἶχα πυρετὸ βγήκα ὄξω και περπάτησα ἴσαμι' ἑκατὸ μέτρα. Μπῆκα σ' ἓνα γειτονικὸ παράπηγμα νὰ δῶ μὴν ἦτανε καλύτερα. Κεῖνο π' ἀντικρύσανε τὰ μάτια μου δέ θὰ τὸ ξεγᾶσω ποτέ! Οί περισσότεροι ψυχοραγούσανε και μερικοὶ εἶχανε κοκκαλιάσει! Πλάι σὲ δυὸ νεκρὸς εἶδα ξαπλωμένο τὸ φίλο μου, τὸν Κώστα Πανάγογλου. Αἷμα εἶχε τρέξει ἀπ' τὸ στόμα και τὰ ρουθούνια του και πάνω στὰ ξερὰ αἰλάκια ποὺ σκεπάζανε γένια, λαιμὰ και στῆθος ἦτανε συναγμένες ἑκατομμύρια φεῖρες!

Πῆρα νερό και τόν καθάρισα. Ὑστερα ἔφερα τὸ χέρι στο μέτωπό του, τόν χάιδεψα. Ἄνοιξε τὰ μάτια. Μὲ κοίταξε. Ἔτρεμε τ' ἀχείλι του.

— Μανώλη! Πεθαίνω... εἶπε. Δὲ μπόρεσα νὰ κρατηθῶ ἄλλο.

Τὸν ἀγκάλιασα κ' ἔκλαψα. Δὲν ξέρω πόση ὥρα περάσαμε ἔτσι κοντὰ ὁ ἕνας στὸν ἄλλο. Κάλλιο νὰ μὴν τίς θυμᾶσαι τέτοιες στιγμές. Τὰ πόδια μου λύθη-
καν. Ἔλεγα πὼς θὰ σωριαστῶ. Ἔπρεπε νὰ γυρίσω. Ὁ πυρετὸς μὲ ξαναδῶρῆκε·
δὲν ἄντεχα ἄλλο.

— Κάνε κουράγιο, Κωνσταντή, εἶπα· θὰ ξανάρθω.

Μὲ κοίταξε μὲ βλέμμα ἀπελπισμένο, μὰ δὲν εἶπε λέξη. Σήκωσε τὸ χέρι του
καὶ μοῦ ἔκανε ἕνα ἀδύναμο χαιρετισμό. Σὰν ξαναμπῆκα στὴ στρατώνα, τὸ σκοτάδι
μοῦ φάνηκε ἀκόμη πιὸ πηχτό. Τὰ μουγκρητὰ καὶ τὰ παραμιλητὰ μ' ἀγριέψανε.
Ἄπλωνα τὰ χέρια σὰν τυφλὸς καὶ φώναζα τ' ὄνομα τοῦ συντρόφου μου, τοῦ
Γκολῆ, γιὰ νὰ βρῶ τὴ θέση μου. Ὑστερα ξάπλωσα, σκεπάστηκα μὲ τὰ τσουβάλια
κ' ἔκλαψα. Ἄχ, Ἄξιότη, σύ ἔσαι λοιπὸν πού ἔχεις τὰ θάρρητα καὶ πάλευες τίς
περιστάσεις κ' ἔδρισκες πάντα μιὰν ἀκρη; Πὼς θὰ τὰ ξεκεφαλώσεις!

Ἐνα χέρι τσάκωσε νευρικά τὸ μπράτσο μου· εἶδα ἀνεκούρκουδα καθισμένον
τὸ φίλο μου τὸ Χρῆστο νὰ φωνάζει:

— Τί κάθεται, Μανώλη, δὲ βλέπεις τὰ παλιόπαιδα πού χούμηξαν νὰ κλέ-
ψουνε τὰ σύκα καὶ τὰ καρύδια μας; Διώξτε, μωρέ! Κυνήγησέ τα! Τί καρτερᾶς:

Εἶχε ζωηρέψει, ἔλεγε πὼς ἔγιανε καὶ θὰ σηκωθεῖ νὰ περπατήσῃ. Ὑστερα
μεμιᾶς κατάπεσε. Εἶχε μεγάλον πυρετό. Ἐβρέξα ἕνα μαντήλι καὶ τ' ἄπλωσα
στὸ κούτελό του. Προσπάθησα νὰ τὸν ἡσυχάσω.

— Κοιμήσου, Χρῆστο. Μὴ σκιάζεσαι. Ἐγὼ ἔμαι πλάι σου...

Σύρθηκα καὶ κόλλησα κοντὰ του γιὰ νὰ νιώσει σιγουριά. Ἐφερε τὰ ξυλια-
σμένα ποδάρια πάνω μου, τινάχτηκε ἕνα ὀνὸ φορὲς καὶ πέθανε! Ἦθελα νὰ ζητήσω
βοήθεια. Ἄνοιγα τὸ στόμα μου, τὸ ξανάκλεινα, τὸ ξανάνοιγα· φωνὴ δὲν ἔδβαινε!
Πάλευα νὰ σηκωθῶ μὰ δὲν κουμαντάριζα τὸ κορμί μου. Βυθιζόμουνα σ' ἕνα
χάος, ὕστερα ἀποκοιμήθηκα λὲς κ' ἦπια ναρκωτικό.

Μέσα στὸ βαρὺ ὕπνο μου εἶδα ὀνὸ γεροντάκια πιασμένα χέρι - χέρι νὰ ζυγώ-
νουνε ἀκροπατώντας. Στὴν ἀρχὴ δὲν τοὺς ξεδιάκρινα, βαδίζανε μέσα σ' ἕνα
σύγνεφο. Ὑστερα τοὺς γνώρισα. Ἦταν ἡ μάνα κι ὁ πατέρας τοῦ Χρήστου Γκολῆ.

— Σσοῦτ! μοῦ κάνανε βάζοντας τὸ δάχτυλο στὸ στόμα. Μὴ μιλάς, θὰ
ξυπνήσεις τὸ παιδάκι μας!

Ἀνακάθησα. Θυμῆθηκα πὼς ὁ Χρῆστος εἶχε πεθάνει. Ἄρχισα νὰ τρίβω τὰ
γόνατά μου. Ἀργοκινούσα τὸ κορμί μου σὰ μοιρολογίστρα. Ἀπὸ μιὰ σχισμάδα
τῆς πόρτας κάποια λοξή, φωτεινὴ γραμμὴ ἔδειχνε, πὼς ὁ ἥλιος εἶχε βγεῖ ἀπὸ
ὦρα. Κοίταζα τίς σκόνες πού στροβιλίζονταν σὰν μικροσκοπικὰ μπαλόνια μέσα
σὲ μιὰ φωτεινὴ λουρίδα. Πέθανε ὁ Γκολῆς. Πέθανε μωρέ! Πέθανε! Τὸν κοίταζα,
τόν ξανακοίταζα κ' ἔμενα ἐκεῖδὰ νὰ κουνιέμαι. Δὲν ξέρω πὼς μοῦ ἔρθε στὸ νοῦ
ἡ κερά Στυλιανή, ἡ σαβανιώτρα, πού κάθε χρόνο τὴ γκάστρωνε ὁ ἀχαῖρευτος ὁ
ἄντρας τῆς καὶ ποτὲ δὲν εἶχε ψωμί νὰ χορτάσει τὰ παιδιὰ τῆς. Ἄμα πέθαιναν
τὰ μωρὰ τῆς μάνας μου κ' ἐρχότανε νὰ τὰ συγυρίσει, τὰ κοίταζε στὴ νεκρόκασα
κ' ἔλεγε μὲ φθόνο:

— Ὁχοῦ, τί ὠραῖο λειψανάκι! Νὰ ἔταν τὸ δικό μου μωρό!

Τὸ λείψανο τοῦ φίλου μου ἦταν φρικτό, μὰ παρακαλοῦσα πότε θὰ ἔρχόταν
κ' ἡ δική μου σειρά νὰ κλείσω τὰ μάτια μου, νὰ τελειώσουνε τὰ βάσανα. Σήκωσα
τὸ χέρι καὶ τὸ ἔφερα στὸ κούτελο, στὰ μάτια, στὸ στόμα τοῦ Χρήστου. Μήπως
ἔκανα λάθος; Μήπως ζοῦσε; Μήπως ἦμουν ἐγὼ βαριά κ' ἔβλεπα γύρω μου ἀπο-
θαμένους; Ὁ Χρῆστος δὲ ζοῦσε, ἀναπαύτηκε. Ψὲς βράδι, λὲς κ' εἶχε προαίσθημα
καὶ μοῦ ἔπε: «Ρὲ Μανώλη, πὲς κάτι τίς νὰ ξεδώσει ὁ νοῦς...». Κ' ἐγὼ βρῆκα
νὰ τοῦ πῶ: «Θυμᾶσαι τὴν Ἐλδίρα; Τὴν Καϊριανὴ σαντέζα πού ἀνταμώσαμε
στὴ Σμύρνη; Ζεστή πού ἦταν ἡ φωνὴ τῆς, ἔ; Ἄν τραγουδοῦσε τώρα δὰ — τί
λὲς — θὰ ζωντανεύαμε; Δὲ μιλάς. Μωρὲ σὲ ξέρω γὼ τί φωτιὰ ἔχεις μέσα σου.

Κράτα τή φλόγα σου· χρειάζεται. Λέγε ὅπως λέω κ' ἐγώ: «Θά ζήσω! Κερατάδες, δὲ θά μὲ φάτε, θά ζήσω!».

Ὁ Χρῆστος εἶχε κλειστά τὰ μάτια, μὰ χαμογελοῦσε! Ἦμωνα σίγουρος πὼς χαμογελοῦσε γιατί ἀπλωσε τὸ χέρι του καὶ χτύπησε δυὸ-τρεις φορές τὸ μπράτσο μου σὰ νὰ μοῦ ἔλεγε: «Πές κι ἄλλα, πές κι ἄλλα». Μιὰ καὶ καταλάβαινα πὼς τὸν ξαλαφρώνω, συνέχισα νὰ τοῦ μιλάω. Γιατί νὰ τὸ κρύψω; Διψοῦσα καὶ γὼ ὁ ἴδιος γιὰ λίγο κουράγιο.

«Σὰ θά γυρίσουμε στὸ χωριό, πὺ λές Χρηστάκη, θά σέ βοηθήσω νὰ τελέψεις τὸ σπίτι σου. Θά σοῦ φέρω νὰ φυτέψεις κι ἀπ' ὄλα τὰ μυριστικά τοῦ κήπου μας, νὰ φτιάξεις ἄμορφο περβολάκι. Τοὺς ἀρέσουνε τῶν γυναικῶν τὰ πούλουδα. Πρωτογιὸς εἶσαι μωρὲ Γκολή, κ' ἔχει σειρά καλὴ ὁ κύρης σου. Γαλαντόμος εἶναι, δὲν τσιγγουνεύεται. Θά σοῦ κάνει, πὺ λές, τρανὸ γάμο. Θά βγεῖ ὁ Κοσμάς νὰ τελαλήσει. Θά κουβαληθοῦν ὡς κ' οἱ νεράιδες τῶν λιμνῶν μας... Θά πεταχτεῖ κι ὁ Γιάγκος, ὁ παραγκός, νὰ δώκει ἓνα χέρι, νὰ φτιάσουμε πρόχειρα τραπέζια γιὰ ἑκατὸ νομάτους. Μόνο ἀπὸ λεύκα νὰ μὴν εἶναι. Ὅχι λεῦκες! Αὐτὲς — κοίταξέ της τίς πανοῦκλες — στέκουνε στὴ σειρά νεκρόκασσες κι ἄς πέταξαν τρυφερὰ κλαράκια... Οἱ καρυδιὲς στὸ ὄρεινό σας χτήμα, ἔχουνε καλὸ ξύλο γιὰ κρεβάτια. Ἄπὸ κείνες νὰ φτιάσεις τὸ νυφικὸ κρεβάτι σου καὶ τῶν παιδιῶν τίς κούνιες. Ἡ δική μου ἦ μάνα ἔκανε δέκα ἑπτὰ γέννες κι ἀδικογέρασε, σούρωσε. Ἐμεῖς τίς γυναῖκες μας θά τίς προσέχουμε καλύτερα ἀπ' τὰ μάτια μας! Καὶ τὰ μωρά μας θά τὰ χαϊδεύουμε. Πόσο θά τὰ χαϊδεύουμε! Γιὰ συλλογίσου σὰ θά τὰ πρωτοστεῖλουμε σχολεῖο! «Βοῦ - ἄ - βᾶ, γοῦ - ἄ - γά...». Θά κατεβοῦμε στὰ μαγαζιά τῆς Σμύρνης καὶ θά τοὺς ἀγοράσουμε τσάντες καὶ πλάκες. Νὰ μὴν τοὺς λείψει τίποτις. Κάθε Πρωτοχρονιά θά τοὺς ἀγοράζουμε κουρντιστὰ παιχνιδάκια. Εἶχα δεῖ μιὰ φορὰ στοῦ Σολάρη ἓνα τραινάκι. Τί ἔταν κείνο, ψυχὴ μου! Πατοῦσε ἓνα κουμπὶ κ' ἔτρεχε πάνω στίς ράγες. «Φούτου - φούτου - φούτου!». Ἄμ' ἔννοια σου κ' ἐδῶ, σὲ τοῦτα τὰ κακορίζικα τὰ μέρη, θά τρέχουν αὔριο ἀληθινὰ τραῖνα, πάνω στίς γραμμὲς πὺ φκιάσαμε. Οἱ ἀνθρώποι πὺ θά ταξιδεύουνε δὲ θά εἶζει ὁ νοῦς τους, πὼς κάποτες τίς στρώσαμε μεῖς οἱ Ρωμιοὶ μὲ τὰ κόκκαλά μας.

Κουράστηκα... Ἴσως καὶ νὰ μὲ πῆρε ἡ συγκίνηση. Ὁ Γκολῆς εἶχε ὀρθάνοιχτα τὰ μάτια· ἤθελε νὰ δεῖ κείνα πὺ τοῦ ἔλεγα. Ὑστερα τὸν ἀκουσα πὺ ψιθύριζε μὲ φωνὴ ἀδύνατη, λυπητερή: «Νὰ ζήσω μόνο! Νὰ ζήσω!»

Δὲν ἄντεχα νὰ μείνω παραπάνω κεῖ μέσα. Σηκώθηκα καὶ διπλωμένος στὰ δύο, ντουβάρι μὲ ντουβάρι, λεύκα μὲ λεύκα, κατάφερα νὰ φτάσω ὄξω. Νόμιζα πὼς ἦ ὄροσιὰ καὶ τὸ φῶς θά μὲ γιάτρευαν. Μόλις ὁμως ἀντίκρυσά τὸν ἥλιο, ἔνιωσα χειρότερα. Μοῦ φάνηκε ἀδιάφορος, ψυχρός. Ἴσια πὺ ἐρχότανε κ' ἔφευγε γιὰ νὰ γράφουνε τὰ καλαντάρια μέρες καὶ μῆνες, πὺ γιὰ μᾶς μοιάζανε μὲ τοὺς περτσινωτοὺς χαλκιάδες στὸ λαιμὸ τῶν κατσάκηδων. Ἦθελα συντροφιά, ἤθελα παρηγοριά, κάποιος νὰ μοῦ πεῖ ἓνα λόγο καὶ νὰ τ' ἀπαντήσω γιὰ νὰ βεβαιωθῶ πὼς δὲν μοῦ στριψε. Τράβηξα γιὰ τὸν κισλὰ τοῦ Κώστα. Νὰ ἔχε ξεγυρίσει τουλάχιστον αὐτός. Ἄν ὁμως πέθανε; Τί τὸ παράξενο; Κάθε νύχτα πόσοι κλείνουν τὰ μάτια καὶ δὲν τὰ ξανανοίγουνε!

Τοῦ Κώστα τὰ μάτια τὰ ἔβηκα ὀρθάνοιχτα! Φοβερὰ γυάλινα μάτια, ὀργισμένα! Ποτὲς δὲν ξανάειδα νεκρὸ μὲ τέτοια τρομερὰ μάτια! Λές καὶ τὸν ἔβηκε ὁ Χάρος σὲ στιγμὴ πὺ μούντζωνε καὶ φτοῦσε τὸν ὄχτρό του! Ἐτρεξα νὰ τὰ κλείσω τὰ μάτια καὶ στόμα, μὴν πάει ἔτσι στὸν ἄλλο κόσμον καὶ σκιαχτοῦν οἱ νεκροί! Τὰ λασκαρισμένα νεῦρα μου τέντωσαν ἀπὸ μίσος, ἀσυγκράτητο μίσος πὺ γινε παρευτὺς δύναμη καὶ μὲ στύλωσε. Βγῆκα ὄξω τρεχάλα. Τὰ χέρια μὲ τὰ ἔνιωθα δυνατά, ἔτοιμα νὰ στραγγαλίσουνε ὄλο τ' ἀσκέρι τῆς Τουρκιάς. Ἦθελα νὰ τὸ σκάσω, νὰ πάρω τῶν ὀματιῶν μου, νὰ τρέχω δίχως νὰ σταματῶ, νὰ δροσκελῶ βουνὰ καὶ φαράγγια, ντερέδες καὶ διάσελα, νὰ χώνουμαι σὲ ποτάμια καὶ νὰ φυσάει, ὦχ, νὰ φυσάει ἄγριος, δυνατὸς ἀγέρας νὰ μοῦ βιτσίξει τὸ πρόσωπο καὶ νὰ μοῦ ὀροσίξει τὰ σωθικά.

Στις αρχές του Μάη μᾶς ἦρθε ἓνας Τοῦρκος ἀρχίατρος. Σουκρῆ ἐφέντη, τὸν λέγανε. Ἄν ζεῖ, καλή του ὥρα. Ἦρθε σὰν ἅγιος τῆς χριστιανοσύνης καὶ μᾶς ἔσωσε. Ἡ στολή κι ὁ πόλεμος δὲν καταφέρανε νὰ διώξουν ἀπὸ κείνη τὴ γενναία καρδιά τὸν ἀνθρώπο. Μόλις ἀντίκρουσε τὴν κατάντια μας ἔφριξε. Ἔδωσε διαταγὴ νὰ μεταφερθοῦν οἱ βαριά ἄρρωστοι σὲ νοσοκομεῖα. Ἄνοιξε παραθύρια. Ἔβαλε νὰ κάψουν τὰ φειριασμένα χόρτα καὶ τὰ τσουβάλια, ν' ἀπολυμάνουνε καὶ ν' ἀσβεστώσουνε. Ἐφερε κλίβανο καὶ κουβέρτες. Τὸ λουτρὸ καὶ ἡ ἀποτρίχωση γίναν ὑποχρεωτικά. Μᾶς ἔδωσε φάρμακα καὶ γάλα, διόρθωσε τὸ συσσίτιο. Γιὰ κείνους που πέρασαν ἀλαφριά τὴν ἀρρώστια, ὅπως ἐγώ, ὑπόγραψε τετράμηνες ἀναρρωτικές ἄδειες. Τί μπορεῖ νὰ κάνει ἡ ἀνθρωπιά! Ἀπὸ τὶς τρεῖς χιλιάδες πού εἶμασταν, ἂν γλυτώσαμε οἱ ἑφτακόσιοι, στοῦ Σουκρῆ ἐφέντη τὴ γενναία καρδιά τὸ χρωστάμε.

Μὲ πῆρε κοντά του, νὰ γράφω τὶς ἄδειες τῶν ἀρρώστων. Ὅταν ἦρθε ἡ σειρά νὰ μοῦ ὑπογράψει καὶ τὴ δική μου ἄδεια, μ' ἔπιασε συγκίνηση.

— Δὲ θὰ λησμονήσω ποτὲ τὸ καλὸ πού μᾶς κάματε, εἶπα ἐπίσημα.

— Δὲ τό 'κανα γιὰ σένα καὶ τοὺς δικούς σου, μ' ἀποκρίθηκε. Τό 'κανα γιὰ τὴν πατρίδα μου. Τί σοὶ ἔθνος θὰ γενοῦμε σὰ μάθουμε τοὺς πολίτες καὶ τοὺς στρατιῶτες μας νὰ 'ναι κτήνη;

— Ὁ πόλεμος βγάζει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ Θεοῦ, μουρμούρισα δειλά, γιατί δὲν ἤξερα πῶς θὰ τὸ πάρει.

Μὲ κοίταξε μέσα ἀπ' τὰ γυαλιά του μὲ τὸ καθαρὸ γαλάζιο μάτι του.

— Ἡ νεαρή σου ἡλικία, μ' ἀποκρίθηκε, καὶ τὰ βάσανα πού πέρασες, δὲ σ' ἐμποδίζουνε ν' ἀντικρύξεις σωστὰ τὴ ζωὴ. Ὁ πόλεμος ἀνοίγει βάραιθρα στὶς ψυχές καὶ τὰ ἔθνη. Ἔσεῖς οἱ Ἕλληνες εἶχατε στὴν ἀρχαία μυθολογία σας μιὰ Κίρκη, πού σὰν ἄγγιζε τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔκανε γουρούνια. Κίρκη εἶναι ὁ πόλεμος. Ἄιντε, σύρε τώρα στὴ μάνα σου νὰ σὲ καλοταῖσει νὰ συνέρθεις. [...]

Ὁ τρόμος ξεπερνάει τὸ θάνατο. Δὲ φοβᾶσαι τὸ θάνατο· φοβᾶσαι τὸν τρόμο. Ὁ τρόμος ἔχει τώρα τὸ πρόσταγμα. Τσαλαπατᾶ τὴν ἀνθρωπιά. Ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ροῦχο καὶ φτάνει ἴσαμε τὴν καρδιά. Λέει: Γονάτισε γκιασύρη! Καὶ γονατίζει. Ξεγυμνώσου! Καὶ ξεγυμνώνεται. Ἄνοιξε τὰ σκέλια σου! Καὶ τ' ἀνοίγει. Χόρεψε! Καὶ χορεύει. Φτύσε τὴν τιμὴ σου καὶ τὴν πατρίδα σου! Καὶ φτύνει. Ἀπαρνήσου τὴν πίστη σου! Καὶ τὴν ἀπαρνιέται. Ἄχ ὁ τρόμος! Ὅποια γλώσσα κι ἂν μιλᾶς λόγια δὲ θὰ βρεῖς νὰ τότε περιγράψεις.

Τί κάνουν, λοιπόν, οἱ προστάτες μας; Τί κάνουν οἱ ναυάρχοι μὲ τὰ χρυσὰ σειρίτια, οἱ διπλωμάτες κ' οἱ πρόξενοι τῆς Ἀντάντ! Στήσανε κινηματογραφικὲς μηχανές στὰ καράβια τους καὶ τραβούσανε ταινίες τὴ σφαγὴ καὶ τὸν ξολοθρεμὸ μας! Μέσα στὰ πολεμικά οἱ μπάντες τους παίζανε ἐμβατήρια καὶ τραγούδια τῆς χαρᾶς, γιὰ νὰ μὴ φτάνουν ἴσαμε τ' ἄφτια τῶν πληρωμάτων οἱ κραυγές τῆς δόξης καὶ οἱ ἐπικλήσεις τοῦ κόσμου. Καὶ νὰ ξέρει κανεὶς πῶς μιὰ, μόνο μιὰ κανονιά, μιὰ διαταγὴ, ἔφτανε γιὰ νὰ διαλύσει ὅλα κείνα τὰ μαινόμενα στίφη. Κ' ἡ κανονιά δὲ ρίχτηκε κ' ἡ ἐντολὴ δὲ δόθηκε!

Ὁ πάτερ Σέργιος ἦταν ἀπὸ τοὺς τελευταίους πού σκαλώσανε στὴ μαούνα μας. Δίχως καλυμαύχι καὶ ράσο, θεόγυμνος μὲ μιὰ κουρελιασμένη ματωμένη φανέλα κ' ἓνα μακρὸ σῶβρακο, μὲ ξέμπλεκα τὰ λιγοστὰ μαλλιά του κι ἀνάκατα τὰ γένια του, μὲ δυὸ γουρλωμένα μάτια πού τὰ 'καιγε πυρετός, ἔμοιαζε μ' ἄγνωστο στὴ φύση πλάσμα. Ἀπὸ τὰ λόγια καὶ τὰ φερσίματά του καταλάβαμε πῶς ὀλόκληρη ἡ φαμελιά του πνίγηκε καθὼς πάσχιζε νὰ σκαλώσει σ' ἓνα ἀμερικάνικο πολεμικό. Τὸ μυαλὸ τοῦ γέροντα δὲν ἄντεξε· σάλεψε! Ἐκειδὰ πού καθότανε ἤσυχχα καὶ καλά, ἀμίλητος καὶ σοβαρός, ἐκειδὰ πηδοῦσε ὀλόρθος καὶ χειρονομοῦσε καὶ φώναζε δυνατὰ μὲ στόμφο:

— Πέντε τὰ παιδιὰ μου! Κ' ἡ γυναίκα μου ἔξη! Κ' ἡ κουνιάδα μου ἑπτὰ! Ἐπτὰ οἱ ἀστέρες τῆς ἀποκαλύψεως! Ἐπτὰ διαόλοι νὰ σᾶς κοπανᾶνε στὴν κό-

λαση, δολοφόνοι! Δολοφόνοι! Δολοφόνοιοιοι.

Ἐπεφτε χάμω σὰ τεληγιασμένος, κυλιότανε, ἔδγαζε ἄναρθρες κραυγές και τύφλωνε με πόδια και με χέρια τ' ἀμερικάνικο πολεμικό.

— Μᾶς τινάζανε ἀπὸ τῆ σάλα ἔπως τινάζεις ἓνα τραπεζομάντηλο νὰ πέσουνε τὰ ψίχουλα! Τὰ ψίχουλα! Εἴμαστε τὰ ψίχουλα. Τὰ πετεινὰ τ' οὐρανοῦ θὰ χορτάσουνε ἀπὸ τὰ ψίχουλα! Τὰ ὄρνια και τὰ κοράκια θὰ χορτάσουν ἀπὸ τὰ ψίχουλα! ὦ, ἄνθρωποι!

Τὰ παιδιὰ τῆς μαούνας τὸν πήρανε χαμπάρι και φωνάζανε:

— Ὁ λωλός! Ὁ λωλός!

Πιάνανε θέσεις γύρω του και περιμένανε τίς φωνές του, ἔπως περιμένεις τὸν κοῦκκο ἑνὸς ρολογιοῦ νὰ πεταχτεῖ γιὰ νὰ κάνει χάζι.

Τραβήχτηκα στὴν ἄκρη τῆς μαούνας και κάθησα σὲ μιὰ γωνιά. Ἡ θάλασσα ἀνταριασμένη κουνοῦσε πέρα - δῶθε δυὸ τουμπανιασμένα κορμάκια παιδιῶν σὰ νὰ τὰ νανούριζε: «Κοιμηθεῖτε! Δὲ θέλει πιά ἡ γῆς παιδιά!». Τὰ μικρὰ κεφαλάκια χτυπούσανε τὰ ὕφαλα τοῦ ἐγγλέζικου καταδρομικοῦ μ' ἐπιμονή: «Ἀνοίξτε μας νὰ μποῦμε! Δὲ βλέπετε; Δὲν ἀκοῦτε;» Δὲν βλέπουνε! Δὲν ἀκοῦνε!

Σούσουρο μεγάλο ξέσπασε στὶς μαούνες. Ἦρθε νὰ μᾶς ἐπισκεφτεῖ ἓνας Ἑγγλέζος ἀξιωματικός με τὴ συνοδεία του.

— Τί ζητάει ὁ ναύαρχος;

— Πῶς ἦταν και κόπιασε; — Ρωτεῖστε τον... — Πέστε του...

Ὁ καθένας πετοῦσε και μιὰ καυτὴ ἐρώτηση, κάποιο παράπονο, μιὰν ἱκεσία. Μᾶς ἔκαιγε ὅλους ἡ ἀγωνία γιὰ τὸ τί μᾶς περιμένει.

— Τί θ' ἀπογίνουμε, αὐτὸ νὰ μᾶς πεῖ.

Ὁ δραγουμάνος του μᾶς ἀποκρίθηκε:

— Αὐτὸ θέλει νὰ ἐξετάσει και κείνος. Ποῦ θὰ θέλατε νὰ πᾶτε;

— Μακριὰ ἀπ' τὴ σφαγή! Θέλει και ρώτημα; φωνάξαμε ὅλοι μαζί.

Μερικοὶ πιάσανε τὸ δραγουμάνο ἀπ' τὸ σακκάκι.

— Γι' ἀκουσε! Πές του νὰ μᾶς πᾶει, Σάμο, Χίο, Μυτιλήνη. Νὰ μποροῦμε νὰ γυρίσουμε γρήγορα σὰν περάσει τὸ κακό...

— Καλά, εἶπανε και φύγανε.

Μὲ τὸ σούρουπο οἱ Τούρκοι κάνανε στόχο τίς μαούνες. Χτυπήσανε κάμποσες φορές. Εἴχαμε λαβωμένους και δυὸ νεκρούς. Ὅλη νύχτα δὲν κλείσαμε μάτι.

— Μωρὲ κάτι τρέχει. Κάτι ἄλλαξε!

Τίς αὐγές ἤρθανε ρυμουλκὰ και τραβήξανε τίς μαούνες. Δὲν ἀργήσαμε ν' ἀντιληφτοῦμε πῶς τὰ ρυμουλκὰ δὲν ἦταν ἐγγλέζικα, μὰ τούρκικα.

— Τούρκοι μέσα στὰ ρυμουλκὰ! ἀκούστηκε.

— Τούρκοι; — Τούρκοι! — Μᾶς πᾶνε γιὰ σφαγή!

— Φωνάζτε, νὰ πάρουν χαμπάρι οἱ στόλοι! Τούρκοι! Τούρκοιοι!

Οἱ μάνες ψάχνανε γιὰ τὰ παιδιὰ τους, τ' ἀγκαλιάζανε και σπαράζανε. Τὰ παιδιὰ λές και τὰ πιασε παροξυσμός. Τρέμανε, τσιρίζανε. Οἱ ἄντρες τρέχανε ἄσκοπα ἐδῶ κ' ἐκεῖ. Λύνανε και δένανε μπόγους, πασχίζανε νὰ σκεφτοῦνε.

— Μᾶς προδώσανε!

— Μᾶς ξεπουλήσανε! — Πανάθεμά τους! — Ναύαρχε! Σῶσε μας!

— Γιὰ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ! Μὴ μᾶς ἀφήστε! Ἔχουμε μωρὰ μαζί μας!

Ἔχουμε γερόντους, κορίτσια! — Εἶσθε ὑπεύθυνοι! — Ναύαρχε! Ναύαρχεεε!

Τὰ τούρκικα ρυμουλκὰ συνεχίζανε τὸ δρόμο τους. Τότε, μέσα στὸν πανικό πὸ ξέσπασε, χιλιάδες ἄνθρωποι πέσανε στὴ θάλασσα κοπαδιαστά! Μαύρισε τὸ νερό. Ὁ ἓνας πιανότανε ἀπ' τὰ μαλλιά, ἀπ' τὸ λαϊμὸ τοῦ ἀλλουνοῦ και πνιγότανε. Γαντζώνανε στὰ πολεμικά γιὰ νὰ σωθοῦνε και δεχόντανε ζεματιστὰ νερὰ και χτυπήματα με λοστοῦς και ξύλα. Ὅσοι δὲ χάσαμε τὴν ψυχραιμία μας και μείναμε στὶς μαούνες, ἔτοιμοι νὰ παλαίψουμε με τὴ μοίρα μας, εἴχαμε περσότερη πίστη στὴ θηριωδία τῶν Τούρκων παρά στὸ ἔλεος τῶν συμμάχων. [...]

Η

ΠΟΙΗΣΗ

ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ

τῆς ΜΕΛΠΩΣ ΑΞΙΩΤΗ

Μιά φορά κ' έναν καιρό παριστάνανε τὴν ποίηση μὲ φτερά, ἄγγελο ἀπ' τοὺς οὐρανοὺς, μυστηριώδες καὶ ἀσύλληπτο πλάσμα, ὅπως συχνὰ παρουσιάζονταν εἰκονογραφικὰ οἱ ἀφηρημένες μεγάλες ἔννοιες, π.χ. ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἀφέλεια εἶχε ἀκριβῶς τὴ δικαιολογία τῆς: τὸ μυστήριο ποὺ περιβάλλει τὴν ποίηση, ἓνα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης. Κι ἂν λέω μερικὰ λόγια ἐδῶ, ὕστερα ἀπὸ τοὺς τόνους τὸ χαρτί ποὺ γράφονται μ' αὐτὸ τὸ θέμα — χωρὶς νὰ μὲ πειράζει πόσο θὰ ἦταν γνωστὰ — δὲν εἶναι ἐπειδὴ ἀπ' ὅλα τὰ εἶδη τοῦ λόγου τῆς ἔδοσαν πάντα τὴν πρώτης ποιότητος θέση, εἴτε γιὰ ὅ,τι ἄλλο, ἀλλὰ ἀπὸ μόνη ἀφορμὴ τοὺς νέους ποὺ πρωτογράφουν ποιήματα.

Ἡ περιπέτεια τῆς ποίησης — πῶς νὰ τὴ γράφω, πῶς νὰ τὴ διαβάζω, γιατί τοῦτο εἶναι καλὸ, γιατί τὸ ἄλλο δὲν εἶναι καλὸ, ἀφοῦ ἔμένα μ' ἀρέσει κλπ. — ἀρχίζει ἀπ' τὴ στιγμή ποὺ δὲν ὑπακούει σὲ νομοτέλειες, περισσότερο ἀπὸ ἄλλες τέχνες βασίζεται κυρίως στὴν ἀναζήτηση τὴν ἀτομική. Μυστήριο βέβαια ὑπάρχει σ' αὐτὴ καθαυτὴ τὴ λειτουργία τοῦ μυαλοῦ, στὴ δουλειὰ ποὺ κάνουν τὰ νεῦρα τοῦ ἐγκεφάλου, ὥσπου νὰ καταλήξουν σὲ ὅποιες ἀνθρώπινες πράξεις, μόνο πῶς τὸ μυστήριο τῆς ποίησης ἀπέναντι στὸ ἀποτέλεσμα, εἶναι ὡς ποῦμε πιὸ βαθύ. Προσκυνῶ τὸν Ἀϊνστάϊν ὡς μέγα νοῦ, εὐεργέτη τῆς ἀνθρωπότητας, καὶ πολὺ ὁμως ἀμφιβάλλω πῶς θάχε ἐπιτυχία στὸ στίχο. Τὸ δικό του μυαλό, μ' ὅλη τὴν τελειότητα τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τὰ ἐπὶ μέρος τῆς προσωπικῆς του ἐπιστημονικῆς ἔμπνευσης, βασίστηκε τουλάχιστο στὸν ἀμετάβλητο νόμο: ἓνα καὶ ἓνα κάνουν δύο».

Ἀντίστοιχο νόμο δὲν ἔχει ἡ ποίηση, τὸ ἓνα καὶ ἓνα, ἐδῶ, δὲν εἶναι διόλου βέβαιο πῶς θὰ κάνουνε δύο. Ὑπάρχουν χρόνια τώρα στὸν κόσμο καὶ ἰνστιτούτα λογοτεχνικά, μπορεῖ νὰ βγούν ἀπὸ κεῖ οἱ περίφημοι φιλόλογοι, ὁμως ἡ διεθνῆς στατιστικὰ πείρα δὲν

ἔδωσε ὡς τώρα ἐνδείξεις πῶς ἀπὸ τέτοια ἰδρύματα βγήκαν οἱ ποιητές. Αὐτοὶ τυχαίνει νὰ ἔχουν τὶς πιὸ ἀπίθανες ἐπαγγελματικὰ εἰδικότητες, ἢ καὶ καμιὰ εἰδικότητα. Παράδειγμα ἀπ' τὶς χιλιάδες ὁ Rimbaud, ὁ κοντραμπαντιέρης, ποὺ γύριζε στεργιές καὶ πελάη, γιὰ νὰ πεθάνει τριανταεφτὰ χρονῶν, ἀφήνοντας στὴν παγκόσμια κληρονομιά, μόνο ἐκεῖνο ὡς ποῦμε, τὸ φοβερὸ ἀριστουργημα «Τὸ μεθυσμένο καράβι». Εἴτε ὁ Eluard, ὅταν τοῦ τύχαινε ν' ἀναφέρει: «δὲν ἔχω κάμει ἐγὼ κλασικὲς σπουδές», τὸ ὁποῖο γιὰ Γάλλο διανοούμενο, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ σκληρὴ ὁμολογία — ἐνῶ ὡστόσο ἔφτασε σὰν ποιητής, ἐκεῖ ὅπου ἔφτασε. Μεγάλη γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὑπόθεση οἱ σχολές, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ποίηση, τὸ δυστύχημα εἶναι πῶς ὅταν τὶς τελειώσεις, στέκεις ἀκριβῶς στὸ κατώφλι τῆς. Νὰ μῶ ἢ νὰ μὴν μῶ. Ἄν τ' ἀποφασίσσεις νὰ μπεις, τότε καὶ ἀρχίζει τὸ βάσανο, ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα. Ἐξω ἀπ' τὰ τεῖχη τῶν σχολῶν βρίσκεται τῆς ποίησης τὸ βασίλειο.

Ὅταν ἔχεις μιλήσει γιὰ μυστήριο, πάει νὰ πεῖ καὶ μυστικὸ. Ἡ ποίηση λοιπὸν ἔχει τὰ μυστικά τῆς ποὺ πρέπει νὰ τῆς κλέψουμε — γιὰ νὰ τὴν καταλάβουμε, αὐτὴ εἶναι ὀλότελα μοναδικὴ μας ἐλπίδα. Ὅσο γιὰ ὄρισμό, καὶ ἀνώφελο, ἓναν θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ. Ποίηση εἶναι ὁ κόσμος + ὁ ποιητής.

Βου—α βα, τὸ παιδὶ μαθαίνει νὰ συλλαβίζει. Ἀπὸ δῶ ξεκινᾷ ἡ ὑπόθεση. Ἡ συλλαβὴ κατόπι φτιάχνει τὴ λέξη. Τὸ πρῶτο μυστικὸ τῆς ποίησης εἶναι ἀκριβῶς ἡ λέξη, ἐλόγου τῆς κάνει τὰ ὑπόλοιπα. Χιλιάδες τῶν χιλιάδων ἔχουν τὰ λεξικά. Τὶς ξέρομε, μαζὶ μὲ τοὺς συνδυασμοὺς ποὺ καταστήνουν τὴ γλώσσα; Ἄδικως θὰ γελάσει ὅποιος γελάσει. Ἀπὸ τὰ δύσκολα τοῦ κόσμου ζητήματα εἶναι νὰ γνωρίζεις τὴ γλώσσα σου, ὅταν προπάντων ἔχεις τριγλωσσία. Δὲ λέω μόνο γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς ξενιτιάς — ἀκόμα περισσότερο οἱ ἀποκομμένοι ἀπ' τὸν κορμό,

ἀπ' τὶς ρίζες — μὰ γιὰ τὸν κάθε πολίτη. Ἄλφαθητάρι μόνιμο, καλὸ θὰ ἦταν νὰ εἶναι τὸ λεξικὸ τὸ ἑλληνοελληνικόν, σ' αὐτὸν τὸν ἀφανῆ ἥρωα βρίσκεται τῆς ποίησης ἡ πρώτη ὕλη: ἡ γλώσσα, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴ λέξη.

Ὁ πλούτος τοῦ λεξιλόγιου, χαρακτηριστικὸ τῶν μεγάλων ἔργων, καθαρὰ φαίνεται σ' ἐμᾶς, στὴν πιὸ κοντινὴ ἄς πάρομε κληρονομιά μας, ἀπὸ τὸν «Ἐρωτόκριτο» π.χ. μέχρι τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἡ λειτουργία τῆς λέξης εἶναι μάλιστα τέτοια, ὥστε κι ἀπὸ μόνη τῆς ἡ ὑποβολὴ μιᾶς λέξης μπορεῖ νὰ βάλει σὲ κίνηση τὸ νοῦ καὶ τὸ συναίσθημα, νὰ σοῦ ξυπνήσει κάτι ποὺ κουφοδράζει μέσα σου. Γιατὶ ἡ λέξη δὲν εἶναι ἄλλο ἐδῶ, παρὰ ἡ κάθε συμπυκνωμένη συγκίνηση ποὺ ὑπάρχει ἐντὸς τῆς. Παράδειγμα, οἱ ἰδιότυπες μαζί μὲ τὶς συνδέσεις τους τεράστιας ἀξίας καθαφικὲς λέξεις, ἀνεπανάληπτες ὁμως, ὅσο ποὺ θὰ ἔχει χαθεῖ τοῦ βιώματος ἡ δάση. Κατὰ τὴν ὥρα ποὺ θὰ μπεῖ ἡ λέξη στὸ κείμενο, ἀνάλογα μὲ τὶς ἄλλες ποὺ θὰ τὴν πλαισιώσουν, μὲ τὴν συγκινησιακὴ προέκταση ποὺ θὰ πάρει ὁ ἦχος τῆς, αὐτὸ καὶ δημιουργεῖ τὸ ξάφνιασμα, ἐκείνη τὴ μαγεία, δηλαδή τὴν ποίηση, ὅπου δίχως τὴ μαγεία αὐτῆ, τὸ δράμα τὸ μυθικὸ καὶ στὰ πιὸ ταπεινά, ποίηση δὲν ὑπάρχει. Ἀπόδειξη τοῦ ἀντίθετου, ὅτι τὴν ἴδια κι ὁμοια ὅταν τὴ βρίσκεις ἄλλοῦ, πέφτει καὶ χάνεται, ἀγνώριστη εἶναι, δὲ σὲ βοηθᾷ σὲ τίποτα.

Ἡ τοποθέτηση τῆς λέξης μέσα στὸ ποιητικὸ ἔργο ὀλοκληρώνει τὴ λειτουργία τῆς, ὅταν σὲ φέρνει νὰ νομίζεις πῶς τὴν ἀκούς γιὰ πρώτη φορά. Τὸ φαινόμενο τοῦτο, ἰδίως στὸν ποιητικὸ λόγο φανερό, θυμίζει τὸ ἀπίστευτο — πρὶν ἀνακαλυφθεῖ — τοῦ ὑδρογόνου καὶ ὀξυγόνου ποὺ ἅμα συνδυαστοῦν γίνονται νερό. Γι' αὐτὸ μεγάλη χάρη χρωστίεται στὴ νέα λεγόμενη ποίηση ποὺ ἔμπασε τὴν ταπεινὴ λέξη τοῦ πεζοδρομίου, τῆς κουβέντας, στὴν τέχνη — ὥστε νὰ ξέρομε πιά ὅτι «ποιητικὲς - ἀντιποιητικὲς» ὅπως κάποτε λεγόταν, δὲν ὑπάρχουν. Πρέπει νὰ τὴ σέβασαι, νὰ τὴν ἀγαπήσεις τὴ λέξη, γιὰ νὰ παρουσιαστεῖ στὸ πλάσιμο ὄλη ἡ σημασία τοῦ ποιητικοῦ βάρους.

Μανιακὸς δὲν εἶναι ὁ τεχνίτης, ἂν δὲ δέχεται ν' ἀντικατασταθεῖ μιὰ λέξη του μὲ ἄλλον τονισμό, ν' ἀφαιρεθεῖ κὰν ἓνα στίγμα ἀπ' τὸ κείμενο — τὸ ἴδιο μανιακὸς θὰ ἦταν, ὅσο κι ὁ χτίστης μεσαιωνικῶν μητροπόλεων ὅταν, ἔχοντας συνείδηση πῶς τὸ δικό του ἔργο δὲν εἶναι παρὰ τμῆμα μόνον συνόλου, δὲ θ' ἄφηνε νὰ τοῦ κοντύνουν δοκάρια.

Ἄν δὲν ὑπάρχουν λέξεις ποιητικὲς κι ἀντιποιητικὲς, θάθελα ὡστόσο, ὡς παρένθεση, νὰ πῶ ὅτι παραμένουν οἱ χυδαῖες, μέσα σὲ ἀντίστοιχό τους πλαίσιο. Τὸ πεζοδρόμιο καὶ ἡ κουβέντα, ἂν μπήκανε στὴν τέχνη εἶναι γιὰ ἄλλο ζήτημα, γιὰ τὰ ὀλοζώντανα, θετικὰ στοιχεῖα τους, ὄχι γιὰ τὸ πρόστυχο, ποὺ ἐντελῶς τὸ ἀποκλείει ἡ ποίηση. Χοντρὲς ἐκφράσεις καὶ οἱ εἰκόνες τους, δὲ θὰ πεί πῶς ἔχουν λαϊκότητα, οὔτε χιούμορ, οὔτε ρεαλισμὸ περιγράφουν. Ἐνῶ στὴ σύγχρονη λο-

γοτεχνία μας ξετρύπωσε τοῦτο τὸ φαινόμενο τοῦ εὐκολοῦ ἐκχυδαῖσμου, ἡ παραποίηση τοῦ ρεαλισμοῦ σὲ σκέτο νατουραλισμὸ, ὄχι σὰν τέχνη, μὰ σὰν ἀτυχία.

Τυχαινεῖ νὰ ξέρω ἓνα ποίημα ὀλο ἐλαττώματα, ἓνα μιὰ στάλα πράμα, τέσσερις μικρὲς σειρὲς, μήτε τίτλο δὲν ἔχει, μόνον τὴν ἀδέξια ἐπανάληψη τοῦ πρώτου στίχου γιὰ τίτλο, καὶ ἐπανάληψη τῆς ἴδιας ἀκριβῶς λέξης στὴν ὁμοιοκαταληξία τῶν δυὸ ἀπ' τοὺς τέσσερις στίχους, κ' ἐκείνον τὸν τύπο — τόσο... ὅσο — τὸν ἀντιπαθητικὸ καὶ σὲ ἄρθρο ἐφημερίδας, οἱ εἰκόνες του χιλιοειπωμένες, παμπάλαιο τὸ περιεχόμενο. Ὅμως πόσο θάθελα νὰ τόχα κάμει κ' ἐγώ.

Παίζει ἀπόψε τὸ φεγγάρι στὴν κληματαριά ποῦνα: νὰ τὸ πιεῖς ἀλήθεια στὸ ποτήρι κι' ὄχι τόσο γιὰτὶ παίζει στὴν κληματαριά ὅσο γιὰτὶ φέγγει δίπλα σ' ἓνα παραθύρι...

Τί μεγάλη ποὺ εἶναι ἡ εὐκολία του, ἔ; Μόνον πῶς θὰ ἦταν, ἂν τὸ λέγαμε, καὶ ἡ πλάνη μας μεγάλη. Τὸ ἀκρότατο — ἀπὸ τὰ ἀφελῆ λεγόμενα — τοῦτο παράδειγμα, καὶ γι' αὐτὸ τὸ διάλεξα, μπορεῖ νὰ δείξει ὀλοφάνερα τὴ λειτουργία τῶν πιὸ κοινῶν λέξεων, ἐκεῖ ὅπου γίνονται ποίηση. Ἄν ἦταν ν' ἀναλύσομε τὰ ἐλαττώματά του, θὰ τοῦ καταλογίζαμε γνώση τῆς ἐκφρασης τῆς δημοτικῆς ἀπὸ ἓναν στυλίστα τῆς γλώσσας, χρησιμοποίηση τῆς βαθύτατα ἑλληνικῆς εἰκόνας ἀπὸ ἓναν γνώστη τοῦ ἔρωτα.

Ἐπολογίζω πῶς τούτη «ἡ κληματαριά» — ποὺ θαρρεῖς πρώτη φορά τὴν ἀκούς ἐδῶ — θὰ τοῦ κόστισε τοῦ Μαλακάση, ποὺ τὴν ἔγραψε, καμιά 70ριά χρόνια ζωῆς. Ὅσα τοῦ χρειάστηκαν γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του, μέχρι τὸν «Μπαταριά» του καὶ τὸ «Μεσολογγίτικο». Ἄπ' ὅταν γεννηθεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἡ μνήμη του ἀρχίζει νὰ δουλεύει. Στὴν καλλιτεχνικὴ μνήμη, ποὺ δὲν κρατᾷ ἐπεισόδια μὰ τὴν οὐσία τους, χρωστᾷ ὁ τεχνίτης πολλὰ ἀπ' ὅσα θὰ κάμει. Στὴν ποιητικὴ ὁμως ἐξέλιξη τῆς ποίησης σήμερα, δὲν μπορεῖς νὰ παίζεις μαζί τῆς — καὶ μὲ τὸν ἀναγνώστη. Οἱ στίχοι ὡς γνωστὸ δὲν τὸ κάνουν τὸ ποίημα. Οὔτε οἱ ὁμοιοκατάληκτοι οὔτε οἱ ἐλεύθεροι. Καὶ ἀλλοίμονο στοὺς «ἐλεύθερους» προπάντων. Τὸ κάθε νέο φαινόμενο δὲν εἶναι αὐτόματα προοδευτικόν, οὔτε κι ἀπὸ μόνάχο του καλύτερο πάντα ἀπ' τὸ πιὸ παλιόν. Ἡ ὑποτιθέμενη ἐλευθερία τους εἶναι ἡ πονηρὴ παγίδα γιὰ νὰ τσακῶνει τὸν ἀπρόσεχτο, ἐνῶ ταυτόχρονα στάθηκε ἀπὸ τοὺς ἀποφασιστικὸς σταθμοὺς στὴν ἀναγεννητικὴ πορεία τοῦ στίχου. Τὸ μόνον, ὅτι ἡ ἐλευθερία αὐτὴ δὲν ἔχει τὸ ἐλεύθερο νὰ γίνει ταχυδαχτυλουργία. Ἡ κλίμακα τοῦ μέτρου σήμερα πιά ἀρχίζει ἀπὸ τὸν πεζὸ φαινομενικὰ λόγο, μ' ὅσες θέλεις ἀράδες, καὶ φτάνει ὡς τὴν πιὸ τέλεια κλασικὴ τοῦ στίχου μορφή. Ἄλλὰ τί βγαίνει μ' αὐτό; Τίποτα.

Τὸν κάθε στίχο, μὲ τὴ δική του μετρική, τὸν κάνουν πολλὰ ἄλλα, καὶ πρώτα ἀπ' ὀλο ἡ ζωὴ τοῦ δημιουργοῦ — αὐτὴ καὶ μόνη

που δημιουργεί πάσα δημιουργία — οί συγκινήσεις κι' ή δική του έμπειρία, μ' αυτά υπάρχει έλπίδα να μεταδώσει στον άλλον εκείνο τὸ πρόβλημα που τὸν απασχολεί μες στο στίχο. Στην περιοχή τῆς τέχνης, όλα δὲν ἐξηγούνται με τὴν ἀπόλυτη λογική — μιὰ ἀπ' τὶς βασικὲς διαφορὲς τῆς με τὴν ἐπιστήμη. Τὸ μόνο σίγουρο πὼς τὰ παραπάνω πρέπει νὰ υπάρχουν γιὰ νὰ γίνει ή τέχνη. Οί ἀπαραίτητες αὐτὲς προϋποθέσεις, ἕνα ἀκόμα μυστικὸ τῆς ποιήσεως, εἶναι καὶ ή βάση γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ τὸ λεγόμενο ταλέντο.

Τὸ ταλέντο τοῦτο — που δὲ συνίσταται μόνο σ' ἐκείνα που θὰ γράψεις, ἀλλὰ καὶ σ' ὅ,τι ἐξίσου ἀφαιρεῖς — μπορεῖ ή ἐννοιά του νὰ ἔχει παρεξηγηθεῖ, ἴσως νὰ εἶναι ταιπωρημένο καθὼς συχνὰ τὸ βάλανε κάποιου ὅπου δὲν ὑπάρχει, ὁμως ή σημασία του εἶναι ἀποφασιστική. Μιὰ μέρα, ἕνας ἄνθρωπος κάθισε μπρὸς σ' ἕνα ἄσπρο χαρτί μ' ἕνα μολύβι στὸ χέρι, καὶ πάνω στὸ ἄδειο χαρτί παρουσιάστηκε ἕνα ἔργο που θὰ ζεῖ παραπάνω ἀπ' ὅσο αὐτὸς που τὸ γράψε: τὸ ἄμορφο ὑλικὸ τοῦ τεχνίτη ἐβγήκε ἀπ' τὸ χαρτί καὶ περπατεῖ τώρα μέσα στὸν κόσμο. Τόση ἀκριβῶς σημασία ἔχει τὸ ταλέντο. Στη δυσκολονόητη σημασιολογικὰ ἐννοιά του, ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα πολὺ καθορισμένα, ἀπὸ κείνα που λέγονται πεζά. Νὰ θέλεις νὰ γίνεις ποιητής, καὶ νὰ σοῦ πουν πὼς πρέπει νὰ δουλέψεις σὰν τὸν μαρμαρὰ τὴν πέτρα, νὰ σοῦ παίρνει ὁ κάθε στίχος χρονῶνε δουλειά. Μόχθος εἶναι ή μόρφωση, ή σοφία, τὸ δὲ περίεργο, ὅτι μόχθος εἶναι καὶ τὸ νὰ γίνεις ἕνα ποίημα. Ἡ σκληρὴ αὐτὴ δουλειὰ δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ τὸ σίγουρο ξεδιάλεγμα που μαντεύει τὸ περιττό, συνδυασμοὶ τῆς ἀκατέργαστης ὕλης, ή συγκέντρωση πείρας ἐντελῶς προσωπικῆς.

Σ' αὐτὸν τὸν μόχθο μπαίνει καὶ τὸ διάβασμα, που δὲν εἶναι μόνο πηγὴ γνώσεων βιβλιολογικῶν, ἀλλὰ ἄπειρα κομμάτια ζωῆς, πηγὲς ἄμεσες τῆς τέχνης, κάποιος ἄλλος κ' ἐκείνα τάχισε ὅπως θὰ τάχες ζήσει ἐσύ, καὶ διόλου δὲν εἶναι βέβαιο πὼς κάτι που διαβάσεις δὲ θὰ σὲ συνταράξει γιὰ νὰ σοῦ δώσει «ἀφορμή», ὅσο καὶ μιὰ στιγμὴ ζωῆς σοῦ τὴν ἔδωσε. Ἡ ζωὴ λοιπόν, μὰ καὶ ή τέχνη, που γεννᾷ τὴν τέχνη, ἀφοῦ πρὶν νὰ γίνει τέχνη, ἦταν κι' αὐτὴ ζωὴ. Γι' αὐτό, τὴν ἀφορμὴ τυχαίνει νὰ τὴν παίρνουν ἀπὸ ἕναν πίνακα ζωγραφικὸ, ἀπὸ μουσικὸ κείμενο. Σὲ κάποιους μὴ δημιουργοὺς που δὲν τὰ δέχονται αὐτά, γιατί δὲν ξέρουν ὅτι γίνονται, ἂν τοὺς προσκομίζονταν ἀπτὲς οἱ ἀποδείξεις, ὅπου ή ἀφορμὴ ἴσως πιά νὰ εἶναι ἀγνώριστη, ἀκόμα καὶ ἀντίθετη ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ, δὲ θάχανε παρὰ νὰ μείνουν μ' ἀνοιχτὸ τὸ στόμα.

Μὲ τὴ λέξη «καλλιέργεια» χαρακτηρίζουν οἱ γλώσσες τὸν ἄνθρωπο τὸ μορφωμένο. Καλλιερῆμένο τὸν λένε. Καλλιερῶ, εἶναι πολὺ συγκεκριμένο πράγμα, τὴ γῆ καλλιερῶς γιὰ νὰ φυτρώσει ὁ σπόρος, τὸν νιάζεσαι καὶ πέρα ἀπ' τὸ φυτό του. Ὁ Μαγιακόφσκι

λέει κάτι που θέλω ν' ἀναφέρω. «Ἐνα ποιητικὸ ἔργο ποιότητας, μπορεῖ νὰ γίνει σ' ἕνα δοσμένο χρονικὸ διάστημα μόνο ἂν διαθέτεις μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ «ποιητικὰ ἀποθέματα». Τὰ ἀποθέματα αὐτὰ τ' ἀποθηκεύεις στὸ κεφάλι σου, τὰ πιὸ δύσκολα γράφονται σὲ σημειωματάριο. Πὼς θὰ τὰ μεταχειριστεῖς, δὲν τὸ ξέρω καθόλου, ξέρω ὁμως πὼς όλα θὰ χρησιμοποιηθοῦν. Ἡ προετοιμασία αὐτῶν τῶν ἀποθεμάτων μου παίρνει ὅλον τὸν καιρὸ μου. Τοὺς ἀφιερῶνω 10 ὡς 18 ὥρες τὴν ἡμέρα, καὶ πάντα καταγίνομαι κάτι νὰ μουρμουρίζω. Αὐτὴ ή συγκέντρωση εἶναι που ἐξηγεῖ τὴν περιώνυμη ἀφηρημάδα τῶν ποιητῶν».

Σὲ συνέδριο τῶν Γερμανῶν συγγραφέων, στὰ 1956, θυμῶμαι τὸν γνωστὸ συγγραφέα τῆς Δυτικῆς Γερμανίας Χὰνς Φράνκ, ὅταν ἔλεγε στὸ λόγο του, καὶ δίπλα καθόταν ὁ μεγάλος ποιητὴς τῆς Λαοκρατικῆς Δημοκρατίας Γιοχάνες Μπέχερ: «Γιὰ τοὺς νέους προπάντων θὰ ἠθέλα νὰ τονίσω πόση προσπάθεια χρειάζεται γιὰ νὰ γράψουν τὸ ἔργο τους. Θὰ τοὺς δώσω ἕνα παράδειγμα. Νέοι εἴμαστε τότε κ' ἐμεῖς, ὅταν μιὰ μέρα βρῆκα τὸ φίλο μου Μπέχερ νὰ χτυπᾷ στὴ μηχανὴ κάποιον στίχο του. Ὑστερα ἀπὸ πολλὲς ἐβδομάδες τὸν ξαναβρῆκα νὰ χτυπᾷ ἐκείνον τὸν ἴδιο στίχο». Νὰ μὴ φρίξει ὁποῖος δίκαια ἐκτιμᾷ τὴν αὐθόρμητη στὸν ποιητὴ ἔμπνευση, ή κατεργασία αὐτὴ δὲν ἀφαιρεῖ τίποτα ἀπὸ τῆς ἔμπνευσης τὴν ἀξία.

Τὰ μυστικὰ ὁμως ἀκόμα δὲν τελειώσαν, οὔτε τὰ βάσανα. Ὅσα κι ἂν λέμε μέχρι ἐδῶ, μήτε ἕνα στίχο δὲν ἔχουμε κάνει, αὐτὸς θέλει κι ἄλλα στοιχεῖα. Θέλει ρυθμὸ, δηλαδή μουσικότητα, προσωπικὰ δική σου, ὅχι ἀπαραίτητα τὴν ἴδια που σοῦ δίδαξε ή προσωδία. Περίεργο φαινόμενο εἶναι ὅτι ή ἀνάγκη τοῦ ρυθμοῦ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει π ρ ἰ ν κι ἀπὸ τὶς λέξεις. Ὅποῖος ἔχει λίγο καταγίνει, τὸ ξέρεῖ ἀπὸ μόνος του. Μέσα στὸ νόημα που θέλει νὰ ἐκφραστεῖ, σὲ βασανίζει ἕνα κομμάτι ρυθμὸς που ἀκόμα οἱ λέξεις δὲν τοῦ ταίριαξαν, καὶ τελικὰ ή ἐνορχήστρωση τῆς ἀρμονίας σοῦ τὶς βρῆκε.

Ἐκαταπάτησε λοιπὸν ή ποίηση κι ἄλλα λημέρια: τῆς μουσικῆς. Μὰ δὲν τῆς ἔφτασε αὐτό, καὶ τρυπᾶνε στὶς εἰκαστικὲς τέχνες, γιατί χρειάζεται ἀπαραίτητα εἰκόνες: σὰν τὴ ζωγραφικὴ. Τὶς βλέπει ὁ δημιουργὸς νὰ τοῦ παρουσιάζονται μπρὸς του, τὸν παίρνουν καὶ τὸν περπατοῦν, μὰ δὲν ξέρεῖ ἂν ἐκείνες τὸν πάνε, εἴτε αὐτὸς τάχει βγάλει ἀπ' τὸ νοῦ του.

Ἔτσι ή ποίηση καλύτερα ἀποδείχνει πὼς οἱ τέχνες δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μόνο τέχνη, με διαφορετικὰ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα. Σωστὸ θὰ ἦταν, ἂν ή κριτικὴ δὲν ἀπόδειχνε πρότυπα καὶ ἐπιδράσεις ποιητικῶν κειμένων μόνο ἀπὸ ἀντίστοιχα ποιητικὰ, ἀλλὰ νὰ τ' ἀναζητοῦσε καὶ στὶς ἀπόλυτα συγγενικὲς τέχνες: εἰκαστικὲς καὶ μουσικὴ. Οἱ ἀναγνώστες μουσικοὶ καὶ ζωγράφοι, καλύτερα σὰν τεχνίτες τὸ καταλαβαίνουν ὅταν συχνὰ σ' ἕνα ποίημα

βρίσκουν τις ρίζες από δικές τους ειδικότητες.

Κ' εδώ τώρα παρουσιάζεται άλλο στοιχείο στην ποίηση: ή φαντασία. Άνοικονόμητη αυτή, όρια και φραγμό δε γνωρίζει. «Δημιουργική ικανότης του πνεύματος» την όρίζει το λεξικό. Το δεύτερο άπ' τα τρία θεμελιακά συστατικά της εύφυϊας: αντίληψη - φαντασία - κριτική ικανότητα. Ή φαντασία δημιούργησε ένα άπ' τα κορυφαία νεοελληνικά έργα, τη «Γυναίκα της Ζάκυθος» — από τα πιο ποιητικά πιθανόν του Σολωμού, άν και σε πεζό γραμμένο. Ή φαντασία είναι εκείνη που μυθοποιεί το πραγματικό γεγονός, μ' αυτήν ίσως ό ποιητής γίνει ξανά παιδί, είναι ό καταπληχτικώτερος παραμυθάς του κόσμου. Όσο πιο άνυπάκουη είναι, πιο σίγουρα φτάνει εκεί που θέλει να πάει. Ή άνταρσία της δεν είναι παρά φαινομενική, γιατί έχει αυτή το σκοπό της, σταθερό και πεισματάρη: να μαγεύει τον άνθρωπο. Πολλαπλασιάζει τη ζωή του τεχνίτη, την κατακομματιάζει και βγαίνουν πολλαπλές ζωές. Είτε αντίστροφα, παίρνει ζωές, και μιá μοναδική παρουσιάζει. Νομίζεις έσυ πως διαβάσεις αυτοβιογραφία, μα δεν είναι στοιχεία αυτοβιογραφικά, σε ξεγέλασε. Τις έμπειρίες και τις μνήμες ή φαντασία τις κλώθει, άναμοχλεύει, μετατοπίζει, από το ένα στοιχείο σου βγάζει το αντίθετο, από το άρνητικό τώρα βγάζει το θετικό, το τραγικό στο χωνευτήρι της γίνεται λυρισμός, στιγμές της εύτυχίας πλάθουνε τραγικότητες, που άκριβώς γι' αυτό είναι πιο συγγενικές με την εύτυχία, δραματικά φαινόμενα τυχαίνει να ταιριάζουν στην έξαρση καλύτερα από τα λυρικά, και δεν υπάρχει τέλος.

Τί γίνεται εκεί μέσα, στο σκοτεινό έργαστήρι του ανθρώπινου μυαλού, κανείς ποτέ δεν το ξέρει, και οί φανατικοί των πηγών, εκεί θα πέσουν έξω. Είναι άπόλυτα σίγουροι για κάτι τόσο βέβαιο, που με τους συνειρμούς, από τα συμφραζόμενα και τα συμπαρακείμενα, έτσι άκριβώς είναι, μόνο που έγελάστηκαν, γιατί τυχαίνει να είναι το αντίθετο. Και άνθρωπίνως άδύνατο να πάν να το σκαλίσουν μες στη βαθειά χοάνη όπου συντελείται της ποίησης το μυστήριο.

Ίστορικός έμεινε με την άποκαλυπτική αλήθεια του ό λόγος του Φλωμπέρ, όταν τον ρώτησαν ποιά είναι ή γυναίκα του φαρμακοποιού Μποδαρύ, που παρουσίασε τόσο ρεαλιστικά στο έργο του, ώστε να επέμβουν και οί δικαστικές αρχές: «Ή κυρία Μποδαρύ είμαι έγώ». Τί είχε γίνει δηλαδή; Ό τύπος της γυναίκας δεν αντιπροσώπευε παρά κοινωνικό φαινόμενο της πόλης όπου ζούσε ό Φλωμπέρ, έπρεπε όμως να υπάρξει εκείνος, με το ταλέντο του, τις έμπειρίες της δικής του ζωής, για να μάς μείνει το κλασικό αυτό έργο.

Να με συμπαθά ό καθείς και προπαντός ό ίδιος. Στα δυο ποιήματα του Βάρναλη, που τάχω για τα πιο τέλεια του δικού του έργου, κι άνάμεσα στα καλύτερα της νεοελληνικής ποίησης — «Χορός των Ώκεανίδων»,

«Ή Μαγδαληνή» — βλέποντας τη Μαγδαληνή και την Ώκεανίδα, το Βάρναλη έγώ θωρώ, με όλα τα προβλήματα της έποχής που τον άνάστησε, δώρο στην ποίησή μας, και διόλου δε μάς ξεγελά πως μες στο σπαραγμό κοινωνικών συγκρούσεων και έρωτισμού έξαισίου, μίγμα σάρκας και πνεύματος, δεν είναι αυτός, ό ίδιος Μαγδαληνή και Ώκεανίς. Σ' αυτά τα δυο έργα του περισσότερο παρά σ' όρισμένα άλλα, και για το περιεχό μ ε ν ο άκόμα, με του άριστερου άκριβώς την ιδιότητα, ή άριστερη κριτική θάπρεπε παραπάνω να στηρίζεται στην άξιολόγηση της βαρναλικής δημιουργίας.

Όλα τα παραπάνω μάς μαρτυρούν ένα άκόμα μυστικό της ποίησης: την πρωτοτυπία. Άλλη παγίδα, προδοτική. Άλλοίμονο σ' όποιον σκεφθεί: πρέπει να είμαι πρωτότυπος — κανένα τερατάκι μέλλει να δει το φώς της μέρας. Σε μιá περίπτωση ή πρωτοτυπία υπάρχει, όταν είναι στοιχείο οργανικό του τεχνίτη, ούτε ξέρει πως γίνεται, έρχεται από κεί που δεν το περιμένει, είναι του ταλέντου του ή παρουσία, δεν είπε κάτι πρωτότυπο επειδή τέτοιο το θέλει, μα γιατί δεν μπορούσε να το πει άλλίως, δεν ήταν ικανός δηλαδή διαφορετικά να το κάμει.

Σήμερα πια που δεν έμεινε τίποτα να μην έχει είπωθει στον κόσμο, ύστερα από αιώνες γραφής και τα άπειρα τεχνικά μέσα διάδοσης του λόγου που τον γνωστοποιούν, ή πρωτοτυπία μόνη είναι ικανή, το άπολύτως γνωστό να το ξανακάμει πρωτότυπο. Όσοτε ποιά θα ήταν ή δουλειά του μη - πρωτότυπου για να καλυτερέψει την παραγωγή του; Τολμώ να πώ, κατά πρώτο, ν' άποφύγει την «πρωτοτυπία». Κατόπι, όσο θα διαβάσει, ό,τι μπορεί να διαβάσει, μιá ματιά έστω να ρίξει στα όσα γράφονται επί γής, με την έξάσκηση στην τέχνη του, το άνέδασμα του γούστου — γιατί και το γούστο το άποχτάς — βλέποντας πόσο μάταιο είναι να ξαναπείς όσα είναι κατά κόρο είπωμένα, σίγουρα ένας είδος τρόμου θα τον καταλάβει και ή σωτηρία θάρθει από κεί: ν' άποφύγει όχι μόνο τη θεληματική πρωτοτυπία, μα και το περιττό. Το άνώφελο λοιπόν.

«Δε γυρεύω, βρίσκω». Του Πικασσό είναι τούτη ή φράση, κι όλο το νόημα της οργανικής πρωτοτυπίας, αυτός ό υπερπρωτότυπος κολασσός με τρεις λέξεις μάς το δίνει.

Μπορούσε να τελειώναμε εδώ. Μα κάποιος σε παραμανεύει τώρα για να πει: Και που είναι το περιεχόμενο;

Ή αλήθεια είναι πως τούτα όλα άφορούν τη λεγόμενη μορφή. Κ' ή άλλη αλήθεια, ότι ή μορφή στην τέχνη δύσκολα ξεχωρίζει άπ' το περιεχόμενο.

Πολλά παραδείγματα θαρρώ είπα, θα το πώ κι αυτό. Μάρτυς μου ό Θεός, τις θαλασσινές γερόντισσες τις ξέρω — μαζί τους πέρασα τη ζωή μου, εκείνες να μιλω με μάθανε, μ' αυτές και τώρα άκόμα ζω. Το θέμα δηλαδή δε μου είναι άγνωστο. Μα έρχεται ό Γιάννης Ρίτσος και σου γράφει ένα ποιήμα

Τεράστιο, στην ελληνική ποίηση. «Οι γερόντισσες κ' ή θάλασσα». Κ' ἐγὼ σὰ νὰ τὶς ξαναγνώρισα πάλι τὶς γερόντισσές μου, ἀπὸ τὴν ἀρχή. Γιατί ὁμως; Τί ἔγινε; Ἔγινε «μόνο» τοῦτο: πὼς στὸ γνωστότάτο μου θέμα — τὸ περιεχόμενο — ὁ Ρίτσος τοῦ βρῆκε τὴ μορφή του. Ἀπὸ μονάχο του τὸ περιεχόμενο δὲ θὰ μοῦ μάθαινε τίποτα. Ἐδῶ ἡ μορφή ἐ δ η μ ι ο ὑ ρ γ η σ ε ἀπὸ ξαρχῆς τὸ θέμα. Αὐτὸ εἶναι τὸ ψευτοπρόβλημα — τί νὰ προηγεῖται, τί νὰ ἔπεται — ποῦ βασανίζει κόσμος, ἐνῶ μορφή καὶ περιεχόμενο στὸ ἀληθινὸ ἔργο τέχνης, εἶναι ἀξεχώριστα.

Ἀπὸ τὶς μεγάλες πληγές τῆς τέχνης, εἶναι ἡ συνταγή. Κ' ἐνῶ ἄμα σοῦ τήνε δόσει γιατρὸς γιὰ τὸ φαρμακεῖο, μπορεῖ νὰ σὲ γλυτώσει ἀπὸ θάνατο, ἡ συνταγή στὴν τέχνη ἐπιδημίες φέρνει θανατερές. Νὰ βάλω μιὰ τόση δόση ἀπὸ τὸ θετικὸ καὶ τὸν ἀρνητικὸ ἥρωα. Μὴν τυχὸν κι ὁ ἀρνητικὸς μοῦ κουκουλώσει τὸ θετικὸ μου. Τώρα ἐδῶ τὸ καινούριο νὰ δίνει γροθιές ν' ἀποσπρώχνει μέχρι θανάτου τὸ παλιό. Σήμερα, μήνας Ἰουλίος, τὴν προτεραιότητα τὴν κατέχει τοῦτο ἀκριβῶς τὸ θέμα — ὄθεν καὶ τὸ περιεχόμενό μου. Αὐτὸ στὴ ζωὴ δὲν ἔγινε ἔτσι, ἀδύνατο τῶν ἀδυνάτω, δὲν εἶναι ρεαλιστικὸ, σβῆσε - γράψε, ξανασβῆσε. Καὶ ποῦ εἶναι τὸ ρωμαλέο στὴν τέχνη, τὸ αἰσιόδοξο; Ἴσα - ἴσα ἐδῶ μπαίνει. Ποῦ εἶναι ὁ λαός; Στὰ ὀλοφάνερα νὰ τόνε δγάλω νὰ φαίνεται.

Ἀνύπαρχτα εἶναι αὐτά; Πείρας μακρᾶς ἐξαγόμενο. Ἄν τὰ δεῖς ὁμως συγκεντρωμένα, φυσικὰ εἶναι μπελᾶς. Ὅμως καὶ πὼς παρουσιάστηκαν. Καλὰ θὰ ἦταν νὰ παρουσιαστοῦν σὰν σωστὲς βασικὰ ιδέες, βοηθητικὰ στοιχεῖα στὶς ἀναζητήσεις τοῦ καλλιτέχνη, καὶ μάλιστα σοβαρὰ στοιχεῖα, μὰ ἡ ἀρνητικὴ τους σημασία — ὁ φόνος τῆς τέχνης — συντελεῖται ὅταν θὰ γίνουν ἀφορισμός, κρεμασμένο φυλαχτὸ στὸ τραπέζι σου, καὶ συχνὰ τὸ μόνο ποῦ νὰ ὀδηγᾶ τοῦ δημιουργοῦ τὸ μυαλὸ καὶ τὴν πένα.

Ἐκτὸς ἀπὸ γενικώτερες παρεξηγήσεις — μεγάλες — στὴν περιοχὴ τῆς τέχνης, μιὰ ἀπ' τὶς αἰτίες νομίζω ποῦ φούσκωσαν στὰ πρόσφατα χρόνια μας τὸ ρόλο τῶν συνταγῶν, εἶναι ἡ εὐκολία ποῦ προσφέρουν στὸν τεχνίτη, καὶ στὸν κριτικὸ του — γιὰ νὰ μὴν πέσουν ἔξω. Ἔχεις δοσμένο μοντέλο. Ἐφάρμοζέ το καὶ γράφε. Τὸ κρατᾶς δίπλα σου, παραλλήλιζε καὶ κρίνε τὰ γραφτά. Οἱ γιαγιάδες μᾶς λέγανε νὰ δένεις κόμπο στὸ μαντήλι σου γιὰ νὰ θυμάσαι. Τὸ βασικὰ σωστὸ ἔγινε στὴν ὑπερβολή του ἡ μαγικὴ ράβδος ποῦ τὰ πάντα ἐξακριβώνει. Πότε νὰ σταματοῦσε ἡ γλύστρα, σὲ ποιά στιγμή; Δὲν ἔχει ἐδῶ εἰδοποιητικὸ μηχανήμα πὼς ὁ πολὺς ἀτμὸς κρεπάρει καὶ τὸ καζάνι.

Σταθερὲς ἀνθρώπινες στὴ ζωὴ ἀξίες, ὑπάρχουν ἀσφαλῶς. Μὰ δὲν εἶναι καὶ παντοῖοι οἱ τ ρ ό π ο ι τῆς προβολῆς τους στὴν τέχνη. Σωτήριος κι ἂν εἶναι ἕνας κανόνας γιὰ ἕνα δοσμένο χρόνο, τυχαίνει νὰ μὴν ἐφαρμόζει πιά στὴ στενὴ σημασιολογία του, ὥστε νὰ χρειάζεται ἡ σχετικὴ μέσα στὴν

πραγματικότητα προσαρμογὴ του. Ἀπόδειξη ἔργα ξορκισμένα μὲ τὴ διατύπωση τῆς παρακμῆς, εἴτε ἄλλων, ἦρθε ἡ ὥρα τώρα νὰ παίρνουν τὶς σωστὲς τῆς σημασίας τους ἀναλογίες. Ἀπόδειξη, ἡ πρώτη σουρεαλιστικὴ ἐποχὴ τοῦ Ἀραγκὸν — ἡ τουλάχιστον ἀντιπαρερχόμενη — νὰ τονίζεται ἰδιαίτερα τώρα σὰν ἀξεχώριστο τμῆμα, θετικὸ καὶ ἀπαραίτητο γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ὅλης λογοτεχνικῆς παραγωγῆς του, ἀπὸ τὸν μαρξιστὴ φιλόσοφο Ροζέ Γκαρωντύ, σὲ εἰδικὸ βιβλίο κριτικῆς ἀξιολόγησης ποῦ ἀφιέρωσε στὸν Ἀραγκὸν τὸ ἔργο. Καὶ πὼς θ' ἀποδειχνόταν μὲ ἀληθογνωσία τριγωνομετρικὴ, ἡ ἐπίδραση ποῦ εἶχε στὴν ἐξέλιξη τῆς ρούσικης πραγματικότητας — ἀπ' τὴν ἀνάστροφη σὲ σχέση μὲ τὸ ἐπιφανειακὸ περιεχόμενο — δίπλα στὶς συνειδητὲς τοῦ κριτικοῦ ρεαλισμοῦ δημιουργίες, τὸ ἔργο τὸ σατανικὸ, τῆς παρακμῆς, ἐνὸς Ντοστογιέφσκι;

Καὶ τοῦτα ὅλα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν εἶναι σπάνιο κι ὁ προοδευτικὸς κανόνας νὰ γίνεται ἀντιδραστικὸς, ὅταν πιά γίνε τροχοπέδη. Ἀφηρημένες ἔννοιες τότε καταντοῦν, παλαιϊκὲς μορφές, εἰδυλλιακὲς καταστάσεις, ἀπλοϊκὲς ἀγιογραφίες βλαβερές, τὰ ἔργα καὶ τὰ πρόσωπα ποῦ μέσα τους κινοῦνται. Διδακτικά, τὰ ἔργα αὐτὰ συνηθίζεται διεθνῶς νὰ λέγονται, μὰ τὸ κακὸ εἶναι μήπως οὔτε καὶ διδάσκουν, παρὰ μόνο μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κατασκευάζουν μιὰ πρόληψη.

Πολὺ θὰ μᾶς ἔπαιρνε νὰ λέγαμε πόσο αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ γίνε ἔγκαιρα ἀντιληπτό — ἀφοῦ δημιουργήσει πρόληψη — καὶ πόσο ἀκόμα πιὸ δύσκολο νὰ ἔχεις τὴ δυνατότητα, τὰ μέσα, τῆς ἀναπροσαρμογῆς, ὅταν ἡ πρόληψη πιά ἐρίζωσε σὲ δημιουργοὺς καὶ ἀναγνώστες. Ὅταν, καὶ ἀπονεκρωμένες ἂν καταργήσεις τυπικὰ διατυπώσεις, διατηρεῖται γιὰ πολὺ ἀκόμα στὰ μυαλὰ τὸ περιεχόμενο τῆς κυριαρχίας τους.

Πρωταρχικὴ πάντως προϋπόθεση γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ λεγόμενα ἐποικοδομήματα — ὅπου μπαίνουν καὶ οἱ τέχνες — εἶναι ἡ δημοκρατία. Ὁ πολυβασανισμένος τοῦτος λόγος, ἡ δημοκρατία στὴν ἀπόλυτα θετικὴ τῆς ἔννοια, ποῦ δὲν εἶναι ζήτημα μόνο θεσμῶν — εὐκολοπαραμεριζόμενων — μὰ προπαντὸς ἠθῶν καὶ ἐθίμων. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ δημοκρατία, ὅταν ἔχει ἀναπτυχθεῖ σὰν συλλογικὴ συνείδηση, ἱστορικὴ, ἐκδήλωση ὠριμότητας κοινωνικοπολιτικῆς, ἡ ἴδια βρίσκεται στὴ βάση τῆς δημιουργίας καὶ τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων. Δικαιολογία ποῦ τυχὸν θὰ τὴν παραμέριζε, ἀντικαταστήνοντάς τὴν μὲ θεσμοὺς — κανόνες — θὰ ἦταν νὰ πιστεύεις πὼς δὲν ὑπάρχουν δημοκράτες στὴ λογοτεχνία. Μαῦρα δάκρυα πρέπει νὰ χύσομε σὲ παρόμοια ὑποψία, μόνο εὐτυχῶς ποῦ ὁ θεὸς τῶν τεχνῶν, τοὺς δημοκράτες τοὺς ἀποστέλνει. Φαντάζομαι μάλιστα πὼς αὐτοπροσώπως ἡ δημοκρατία ἂν ἤθελε ρωτηθεῖ, δὲ θὰ δεχόταν νὰ γίνε κανενὸς προνόμιο, ἀλλὰ μόνο κτῆμα τοῦ καθενὸς ποῦ μὲ τὴ δουλειά του τὴν βοηθᾶ στὸ δύσκολο δρόμο τοῦ βίου τῆς.

Οἱ κριτικοὶ λοιπόν, ὄχι μόνο οἱ ἔξ ἐπαγ-

γέλματος, ανασταλτικό ρόλο έπαιξαν με τη δραστηριότητά τους στο θέμα. Τα έργα μπαίνουν σε πλαίσιο, το οποίο πλαίσιο ό κρίνοντας το καταστήνει από δικού του, απ' τα άποστηθισμένα, γιατί παρόμοια κόντρα δέν πουλιούνται ακόμα στα καταστήματα. 'Η δουλειά της κριτικής βέβαια είναι άλλη, δύσκολη, περίπλοκη, πολύ εύεργετική όταν γίνεται σωστά — μά άλλο, τεράστιο ζήτημα τούτο.

Φαύλος ό κύκλος, λές κ' οί δημιουργοί πρέπει να λιγοστεύουν για να φουντώνουν οί κριτικοί τους, οί λογοτέχνες να γίνονται κατόπι κριτικοί, να κάμουν κριτική στα λογοτεχνήματα, σ' εκείνα ίσα - ίσα τα ζητήματα που θάπρεπε, για το δικό τους καλό, να αντιστέκονται στους κρίνοντες.

Ένώ ποτέ νομίζω τους κριτικούς δέν άπασχόλησε ν' αναζητήσουν κάποια, όλότελα άλλη, περίπτωση: την άγωνία του δημιουργού, όταν για κάτι τον χειροκροτούν, κ' εκείνος δέν το εκτιμά αυτό άκριδώς το έργο του. 'Ιδού θέμα μεγάλο, και από τα σημαντικά για την πολύ γενικώτερη άξία του, κριτικών έρευνών.

Σωτήριος σ' όλα τούτα, ό ρόλος του άναγνώστη, αυτού του μοναδικά πολύτιμου σύμμαχου του τεχνίτη, που ξεδιαλέγει τα έργα — άμα τυπωθούν — και ένάντια σε κριτικούς τα γλυτώνει. Το άναγνωστικό κοινό, σήμερα όπως ανά τους αιώνες, εξέθεσε πολλές φορές τα καταχωνιασμένα. 'Αλλά κατά πρώτο λόγο το κοινό πρέπει ν' άποχτήσει τη δυνατότητα να διαβάσει, κ' ύστερα να μην το ξεστρατίσουν κι αυτό οί κανόνες, να έχει σωστά διαπαιδαγωγηθεί, να μην του παραμορφωθεί το κριτήριο, δηλαδή και η αίσθητική του αντίληψη. Μά άλλο και τούτο, τρανό θέμα.

Με την έφαρμογή άφορισμών λοιπόν πολλοί έκαταπιάστηκαν, ένώ από καταβολής κόσμου είναι γεγονός πως πρώτα τα έργα γίνονται κ' έπειτα θά καταταχθούν. 'Από τα έργα θγαίνουν οί κανόνες. 'Επεται ό κανόνας, δέν προηγείται των έργων — σε όλες τις μορφές της τέχνης. Στη ζωγραφική, ό όρος «κυβισμός» π.χ. ξέρομε πως θγήκε — Γάλλος δημοσιογράφος είδε έκθεση στο Παρίσι κ' έγραψε στο σχετικό άρθρο του: «Αυτοί ζωγραφίζουν κύβους». 'Ο Μονε, σε πίνακά του όπου κυριαρχεί στο τοπίο ένας πύρινος ήλιος, είχε βάσει την όνομασία: «Impression» - 'Εντύπωση. Και όρίστε ό «έμπρεσσιονισμός». Παντού και πάντοτε, την πρώτη και τελευταία λέξη, μάς άρέσει είτε όχι, ό δημιουργός την έχει. Αυτός αποφασίζει. 'Ακόμα και για το λόγο ότι ό τεχνίτης άδιάκοπα αναζητά, δέν έχει ποτέ τελειώσει το όλο του έργο. Το καθένα του δέν είναι παρά η τεχνική προετοιμασία του έκάστοτε έπόμενου. Σ' αυτά τα τεμαχισμένα κομμάτια του ένός συνόλου, σφυροκοπούν οί κρίνοντες τους όρισμούς. 'Αν όμως δέν είχαν προϋπάρξει τα έργα, πρέπει να είμαστε σίγουροι πως οί όρισμοί δέν θά είχαν πιάσει. Κι αν τώρα μάς φαίνονται τόσο φυσικοί,

ώστόσο, για να γίνουν τα έργα, αυτό ήταν το δυσκολώτατο, το όποιο και έστήριζε τους κανόνες.

'Η «εύκολία» των συνταγών που προσφέρθηκε, φέρνει άφελέστατα κι άλλο, φοβερό κακό: τη μεγάλη δυσκολία να ξεμάθει την εύκολία, ως δημιουργός προσπάντων, αλλά κι ως άναγνώστης. 'Αν σ' αυτήν κυρίως βασίστηκες, φόβος είναι να μείνουν τα χέρια σου ξεκρέμαστα — η σκέψη σου, και το συναίσθημα, η συγκίνηση, να μην έχεις τώρα που να τα στηρίξεις. Μετάσταση των αίσθησιακών κέντρων, θά όνόμαζε η Ιατρική κάποια άνάλογα στην περιοχή της φαινόμενα.

Νομίζω πως το μεγάλο πρόβλημα, άλλου βρίσκεται. Στην προοδευτική λογοτεχνία — γι' αυτήν εδώ μιλούμε — παράγοντας κεντρικός είναι αυτή καθεαυτή η ύπ α ρ ξ η του προοδευτικού λογοτέχνη. Σ' αυτόν τον λογοτέχνη, άπόλυτη άνάγκη είναι, πρώτα απ' όλα, να του έχουμε έ μ π ι σ τ ο σ ύ ν η. Και δε θά λαθεύεται στην τέχνη του; 'Ασφαλώς. Μά κι αν του τραθήξεις τ' αυτό, αν του κουνάς το φυλαχτό το προστατευτικό σα σπάθα έμπρός του, την τέχνη δέν τη σώξεις, ούτε το διαπαιδαγωγικό ρόλο βοηθός, που είναι άναμφίβολα και δικός της.

'Όταν ένας τεχνίτης βρίσκεται πεπεισμένος, ως πούμε, πως ό σοσιαλισμός είναι μια καλύτερη κοινωνική μορφή, θέλοντας και μή, από σκέψη και αίσθημα, στοιχεία του προοδευτικού σοσιαλισμού θά μπουνε στο έργο του. 'Αφόντας παρουσιάστηκαν αυτοί οί πεπεισμένοι, τα σοσιαλιστικά έργα αρχίζουν άκριδώς από κείνη τη στιγμή. 'Όπως για κάθε έποχή μετασηματισμών άναγκαίων. Μά είναι βέβαιο πως θά μπαίνουν πάντα τέτοια στοιχεία στα έργα τους; 'Όχι. Θά τυχαίνει να μην είναι όλοφάνερα. 'Αλλά ακόμα και τον έρωτά του να γράψει ό προοδευτικός, κάτι το προοδευτικό θά ύπάρχει, θά είναι άλλος αυτός ό έρωτας στη βαθύτερη έννοιά του, και δέν είναι τούτο διόλου περιττό — γιατί πως να μένει η περιοχή του έρωτα έξω του σοσιαλισμού, έπομένως του τεχνίτη; Με τον ίδιο τρόπο θά ύπάρχουν οί θετικοί και άρνητικοί ήρωες, έστω αν δέν είναι τόσο φανεροί, αν η δόση του ένός και του άλλου δέν είναι «σωστά» γραδαρισμένα, όμως έπειδή βρίσκονται μέσα στην ίδια γενική διαμόρφωση του προοδευτικού δημιουργού — προϋπάρχουν δηλαδή του έργου του — τη δουλειά τους στην τέχνη θά θρουν τον τρόπο να την κάμουν. Και το παλιό και καινούριο — καταπληχτικό θά ήταν να μην παρουσιάζεται στα δικά τους έργα, άφου για να φύγει άκριδώς εκείνο το παλιό, αφιερώνουν πολλά τινα, λόγου χάρη τη ζωή τους. 'Η πένα είναι το πολύ δευτερότερο, όργανικά τουλάχιστον.

'Από τους βασιλιάδες Λουδοβίκους, κάποιος τους ρώτησε το μυστικοσύμβουλό του για τα άντιμοναρχικά τραγούδια που τραγουδούσαν τότε στη Γαλλία, ποιός τα κάνει, και έλαβε την άπόκριση: «Μά την άλήθεια, Μεγαλειότατε... μονάχα τους γίνονται».

Τὸ ἄλλο ζήτημα, τῆς ἐπικαιρότητας, σχετικὸ μὲ τὰ παραπάνω. Σήμερα, μῆνας Ἰούλιος, τὴν προτεραιότητα τὴν ἔχει... κλπ. Ὁ ἀληθινὰ προοδευτικὸς ἄνθρωπος, ἀπὸ δικοῦ του ἔχει ἀπόλυτη συνείδηση πὼς ὑπάρχουν οἱ κοινωνικὲς προτεραιότητες. Ἐπομένως κι ὁ καλλιτέχνης, ὁ ποιητής, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ θέλει νὰ τὶς παρακολουθεῖ. Καλὴ ὥρα τοῦ ἔργου του θὰ εἶναι, ἂν σταθεῖ ἱκανὸς νὰ μεταπλάσει ἀμέσως τὴ θέλησή του καὶ τὴν ἔξαρση, νὰ τὰ μετατοπίσει ἀπὸ μέσα του, γιὰ νὰ παρουσιαστοῦν ὡς τέχνη στὸ ἔργο.

Λόγω τοῦ ὅτι εἶμαι ὑπερόριος, ὅλη τὴν ἐλληνικὴ παραγωγή δὲν τὴν ἔχω. Ἀπὸ τὰ γνώριμά μου λοιπὸν θ' ἀναφέρω ἐδῶ, διδασκαλικὴ σύσταση, «παράδειγμα πρὸς μίμησιν»: τὸ ποίημα τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου «Ὅταν μαθεύτηκε τὸ φονικό». Ἀφορᾷ τὸ φόνου τοῦ Ἀφρικανοῦ ἡγέτη Λουμούμπα, ἦταν δὲ ἀπολύτως ἐπικαίρα γραμμένο, τὸ λεγόμενο περιστασιακὸ, καὶ τέχνης προϊόν. Πὼς νὰ ἔγινε τάχα; Φαντάζομαι πὼς ὁ Βρεττάκος εἶναι μανιάτης — ἂν καὶ σίγουρα δὲν τὸ ξέρω. Τὸ παίρνω σὰν δεδομένο ἀπὸ τὴ γνώση του τοῦ τυπικοῦ. Τὸ παράδειγμα πρὸς μίμηση, ἐκεῖνος πρῶτος τὸ «μιμήθηκε», δηλαδὴ τὸ μανιάτικο μοιρολόι, στὴν οὐσιαστικὴ λειτουργία του. Ὁ μαῦρος ἄνθρωπος τῆς Ἀφρικῆς, ποὺ τὴν ὑπαρξή του πιστεύω μέχρι τὴν παραμονὴ δὲν τὴν γνώριζε, δὲ θ' ἀποτελοῦσε «λογοτεχνικὸ θέμα» δὲ θάφερνε συγκίνηση αἰσθητικὴ, ἂν ὁ σκοπὸς δὲν εἶχε δεθεῖ μὲ τὴ ποίηση, ἂν δὲν ἔμπαινε μέσα στὸ θρηνητικὸ τῆς δικῆς του πατρίδας, κι ὄχι μόνο τοπικιστικὰ τῆς Μάνης. Τὸ «Φονικό», μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κατασκευασμένο, πανελληνιο παίρνει νόημα, καὶ γι' αὐτὸ πανανθρώπινο.

Τὸ περιστασιακὸ λεγόμενο, διαστρεβλωμένη τὸ νομίζω διατύπωση. Ἄνθρωποι τῆς ἀφιέρωσης δὲν ἔλειψαν ποτὲ ἀπ' τὸν κόσμον, γιὰ τὸν πολιτισμὸ του καὶ τὴ συνέχισή. Ἀφιέρωμα εἶναι, τὸ κάθε τέτοιο δημιούργημα, καὶ μικρὸς δὲν εἶναι ὁ λόγος, γίνεται μάλιστα τεράστιος, ὅταν τὸν παραλάβει ἡ τέχνη. Κάθομαι δὲ κι ἀναρωτιέμαι, μὲ ποιά λογικὴ, ἀλλὰ καὶ μὲ ποιά δύναμη κυρίως, θὰ μπορούσε ἀπ' τὴν τέχνη ν' ἀποκλειστεῖ τὸ ἀφιέρωμα.

Τὸ ἐπικαίρο θέμα τὸ φαντάζομαι ἀπ' τὰ πιὸ δύσκολα στὴν ἐκτέλεση. Ἡ τέχνη φυσικὰ δὲ γίνεται μόνο μὲ τὴν αὐθόρμητη συγκίνηση, μὰ καὶ μὲ τὴ σκέψη, μὲ τὸ στοχασμὸ. Πολυτιμότερο ὑλικὸ — τὸ σήμερα ἐπικαίρο — γιὰ ἓνα λίγο - πολὺ μακρυνὸ μέλλον, ὅποτε καὶ τὸ ἔχεις καθαρὰ στὸ σύνολό του, δηλαδὴ καὶ τὸ σκέφτεσαι, γιὰ τὸ παρόν, μπερδεύει ἀπὸ πολλὰς αἰτίες τὸ δημιουργό. Ἡ χρονικὴ ἀπόσταση ἢ ἀπαραίτητη στὴν τέχνη, δὲν εἶναι διαβολικὴ ἰδεαλισμοῦ ἐφεύρεση, ὑπεκφυγῆς καταφύγιο — ὅπως πολὺ συχνὰ νομίζεται — ἀλλὰ ἐμπόδιο ὀργανικὸ τοῦ τεχνίτη, ὅσο προπάντων πρόκειται γιὰ μεγάλα θέματα. Ἡ δυσκολία τῆς ἀπόστασης, γιὰ νὰ παραμεριστεῖ, θὰ πρέπει παρόμοια ὑλικά τοῦ ἐπικαιροῦ θέματος νὰ τὰ κουβαλεῖς μέσα σου, δικές σου συγκινήσεις

περασμένου χρόνου, προσωπικὲς καταστάσεις, γιὰ νὰ μὴν κρέμονται διακοσμητικὰ κουδούνια τοῦ ἔργου. Σ' ὅποιον ὑπάρχουν τὰ ὑλικά, ἔχει ἤδη δημιουργηθεῖ ἡ ἀπόσταση μέσα στὸ χρόνο. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἢ σοφία τῆς τέχνης πηδᾷ κ' ἐδῶ τὴ δυσκολία.

Ἄν πολὺ στάθηκα σ' αὐτό, εἶναι γιὰ τὴ φωνὴς περιπαιχτικὲς σηκώνονται γιὰ τὴν ἐπικαιρότητα, καὶ οἱ φωνὲς σὺνταίουν μόνο μὲ τὰ ἴδια τὰ ἔργα, τὰ ἀφιερωμένα, ὅταν βρίσκονται ἀπόλυτα στὸ χῶρο τῆς δημιουργίας.

Τώρα — τὸ ὅτι ἔβαλες στὴν τέχνη τὸ πολὺ ἐπικαίρο, ἀσφαλῶς θὰ πεῖ πὼς σὲ συγκίνησε. Ἄν ὅμως δὲν κατάφερες νὰ τὸ βάλεις ἀμέσως, καθόλου δὲ σημαίνει ὅτι δὲ συγκινήθηκες. Τὸ ἐπιβεβλημένο κι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ ἑαυτό σου, ποὺ θάριχνε τὴν ποιότητα, εἶναι ἐχθρὸς τῆς τέχνης, δηλαδὴ καὶ τῆς προπαγανδιστικῆς σημασίας της, ὅπου ἡ ποιότητα προπάντος εἶναι ἀπαραίτητη. Γιὰ τὸ καθολικὸ νόημα τοῦ ἐπικαιροῦ, μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἔχει πλατιά περιθώρια. Μέσα στὸ χρόνο. Καὶ μ' αὐτὸν ἀκόμα τὸν τρόπο — χῶρια ἀπὸ ἄλλους — ἐξηγεῖται τὸ ὅτι, σ' ὅλον τὸν κόσμον, περασμένα ἔργα βγαίνουν κατὰ καιροὺς ξανά στὴν ἐπιφάνεια, ὡς δραστηκὰ ἀναγκαστὰ ὄργανα μιᾶς σταθερῆς ἀνακύκλωσης ἀντίστοιχων περιστάσεων.

Ἡ ἀνάγκη ἀντιμετώπισης ἀμεσῶν κοινωνικῶν προβλημάτων εἶναι χρέος ἐπιταχτικὸ τῆς κοινωνίας. Ἡ τέχνη, μὲ κάποια ἄνεση μπορεῖ νὰ τ' ἀντιμετωπίζει καὶ ὡς πρὸς τὸ χρόνο, ὅταν δὲν τὸ καταφέρει ἄμεσα. Αὐτὴ ἢ δυνατότητα ἀντικαθιστᾷ τὴν αὐταρχικὴ ἐπιβολὴ στὴν περιοχὴ τῆς λογοτεχνίας. Μιὰ μάχη χαμένη δὲ χάθηκε, κατοπινὴ φέρνει νίκη. Ἡ ἐμπειρία τῆς μιᾶς στιγμῆς, ἀνάμνηση μελλοντικὴ καταστῆνεται. Ἐκεῖνη ἢ συγκίνησή σου ποὺ δὲν ἔγινε τέχνη τούτη τὴ φορά, θὰ σὲ κατατρέχει ὅπου κι ἂν βρίσκεσαι, καὶ ἢ χαμένη καθὼς τὴ θαρρεῖς στιγμὴ, θὰ ξεφυτρώσει ἄλλου ἢ ἴδια κι' ὅμοια. Γιὰ νὰ γίνεῖ ἄλλο ἔργο. Ἴσως ὀλότελα διαφορετικὸ — ἀκόμα καὶ σὲ περιεχόμενο. Ὅλα μπορεῖ ὁ τεχνίτης νὰ τὰ χάσει, αὐτὸ ποὺ στὰ σίγουρα τοῦ ἀπομένει, ἀπὸ θεοῦς κι ἀνθρώπων ἀναφαίρετο, εἶναι ἀκριβῶς οἱ συγκινήσεις του. Τούτα τὰ κατάπρωτα ἐργαλεῖα τῆς δουλειᾶς του.

Ὁ ρεαλισμὸς τοῦ περιεχομένου — σχετικὸ ἐπίσης θέμα — δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ταυτόσημος μὲ τὴν πιστότητα στὴ περιγραφή τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου. Ἄν δὲν περάσει αὐτὸς ὁ κόσμος μέσα ἀπ' τὸ ἐσωτερικὸ ἐργαστήρι, μάταιο εἶναι νὰ συναγωνίζεται τὸ φωτογραφικὸ φακό, γιὰ τὸν αὐτὸς σήμερα πιά περίφημες συνθέσεις παρουσιάζει. Μὰ στὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ τὰ μέσα γιὰ νὰ φτάσει στὸ δικό της συνθετικὸ ἀποτέλεσμα. Ὅταν ἢ πιστότητα συχνὰ τυχαίνει νὰ μὴν εἶναι παρὰ περιγραφικὴ, ὀπτικὴ μόνο, τότε καὶ ξέφυγε ἢ ὑπόθεση, σ' ἔχει ἀπομακρύνει ἀπ' τὴν πραγματικότητα, ἀπ' τὸ ρεαλιστικὸ ἴσα - ἴσα περιεχόμενο ποὺ ἀναζητᾷ. Ἀκόμα καὶ ἢ «πραποίηση», στὴν τέχνη, μπορεῖ νὰ μοιάζει

περισσότερο μὲ τὸ πραγματικό, ἢ μαστοριά τοῦ τεχνίτη νὰ βρῖσκει παραπάνω τὸ ρεαλισμὸ στὴν παραποίησή του, παρὰ στὰ ὅσα δίνει τὸ ρεαλιστικὸ στοιχεῖο. Καθαρὰ φαίνεται αὐτὸ στὶς εἰκαστικὲς τέχνες, σ' ἐκεῖνες λόγου χάρη τὶς δαιμονικὲς παραμορφώσεις τοῦ Γκόγια καὶ τοῦ Πικασσὸ — τὰ πασίγνωστα — ὅπου σ' αὐτὲς μαθαίνομε πῶς μπορεῖ κι' ἀπὸ τὴν ἀνάστροφη νὰ πλησιαστεῖ ἢ πραγματικότητα. Γιὰ ὅποιον θὰ ζωγράφιζε φρούτα τόσο φυσικά, ὥστε νὰ τρέχουν τὰ πουλιὰ νὰ τὰ τσιμπολογήσουν, ἔχει εἰπωθεῖ τοῦτο τὸ σοφὸ: «Σκοπὸς τῆς τέχνης εἶναι τάχα νὰ παραπλαναῖ τὰ σπουγγίτια;»

Τί νὰ πρωτοπεῖς γιὰ τῆς τέχνης τὰ μυστήρια, ὅταν ξέρομε πιά πῶς καὶ «Τὰ ἄνθη το κακοῦ», τίτλος τρεῖς φορές ἀλλαγμένος μέχρι νὰ πάρει ὅλη τὴν ἔνταση τῆς ἔννοιας τοῦ περιεχομένου, μέσα σ' ἓνα ἐφιαλτικὸ ὄνειρό του ὁ Μπωντιλαῖρ τελικὰ τὸν βρῆκε. Καὶ στὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κάποια παράδοση θὰ πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ, νὰ μιλοῦν κάποτε οἱ τεχνίτες ἀπὸ ζωντανοὶ γιὰ ἀτομικὲς στὴν τέχνη τους περιπτώσεις, σεμνότητα ἢ ὅ,τι ἄλλο, θὰ βρεθεῖ τρόπος νὰ τὰ παραμερίσουν, οἱ νέοι νὰ τοὺς τὸ ζητοῦσαν, τὸ ἀναγνωστικὸ τους κοινό, γιὰ τὸ χατήρι τῆς τέχνης καὶ τῆ σωτηρία της, νὰ μὴν ἀφήνουν ὀλότελα ξέφραγο χωράφι ὅπου οἱ ἐπιζῶντες νὰ μπλέκονται.

Τὸ κάθετι ποὺ πονεῖς, ἐσὺ πρῶτος τὸ νιάζεσαι, προτιμώτερο πάντα εἶναι νὰ τὸ βάζεις ἐσὺ πρὸς συζήτηση, πρὶν νὰ τὸ κάμουν οἱ ἄλλοι.

Κι ὅλες αὐτὲς οἱ περιπλοκές, ἐπειδὴ οἱ σχέσεις τοῦ δημιουργοῦ δὲν εἶναι μόνο σχέσεις μὲ τὸν ἔξω κόσμο, ἀλλὰ ἐξίσου καὶ μὲ τὸ δικό του κόσμο, τὸν ἐσωτερικό. Ὑποκειμενικοὶ καὶ ἀντικειμενικοὶ εἶναι οἱ παράγοντες ποὺ καθορίζουν τὴ δημιουργία. Μὲ τὸν ἑαυτὸ σου πρῶτα ἀπ' ὅλα ταχτοποιημένος θὰ εἶσαι, γιὰ νὰ ταχτοποιηθεῖς καὶ μὲ τὰ ἐξωτερικά. Ἀλλιῶς, ὅλα στὴν τέχνη θὰ ἦταν εὐκολώτερα.

Τόσο πολυσύνθετα ὅμως εἶναι, ποὺ πολλὰ παράδοξα μπορεῖ ἂ γίνουν. Καὶ τὸ γνωστὸ τοῦ Μπαλζάκ: ὁ ἀστὸς καὶ βασιλόφρων, ποὺ ἐξαναγκάστηκε ἀπ' τὴν πραγματικότητα νὰ παρουσιάσει μ' ὅλη τὴ δραματικὴ ὠμότητα τὴν ἀστική, δική του τάξη, ὥστε νὰ τὸν ἀναφέρει ὁ Μάρξ σὲ οἰκονομικοπολιτικὸ του ἔργο. Ἀπὸ κείνον τὸ μυθιστοριογράφο ἔμαθε, λέει, περισσότερα γιὰ τὴν τοπινὴ κατάσταση τῆς Γαλλίας, ἀπ' ὅπου καὶ ἔβγαλε γενικώτερα του συμπεράσματα, παρὰ ἀπὸ οἰκονομολόγους.

Στοὺς προοδευτικοὺς δημιουργοὺς — τόσο περισσότερο — νὰ τοὺς ἔχομε λοιπὸν ἐμπιστοσύνη, ὅσο ἀκόμα ζοῦν καὶ τὸ ἔργο τους συνεχίζεται, γιὰ νὰ καταγίνονται μὲ τὸ γράψιμο, νὰ μὴ σωπάσει ἢ φωνή τους, καθόλου δύσκολο πράγμα νὰ γίνε. Τὸ ὁποῖο καὶ ἔγινε.

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος — ὡς δημιουργὸς — βοήθεια φωνάζει στὴν τέχνη, ἀλλὰ μὲς στὴ

ζωὴ νομίζει πῶς βρῖσκει ἓνα μπερδεμένο μίτο ποὺ ὅσο τὸν σκαλίζει καὶ μπλέκεται, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἐτοιμασμένος ἀπὸ ἱστορικὴ τοποθέτησή του νὰ τὸν ξεδιαλύνει, μπορεῖ νὰ πάρει δρόμο παραλογισμένος νὰ καταφύγει στὴ φυγὴ — μαζί καὶ μὲ τὸ ἔργο του — πιστεύοντας πῶς δὲν ὑπάρχει παρὰ τὸ χάος τριγύρω. Ἀλεργικὸς σὲ κάθε παρόμοια παραγωγή δὲ θὰ πρέπει νὰ εἶσαι. Γιὰτὶ γιὰ νὰ ἔχεις δ ι κ α ἰ ω μ α νὰ παραμερίζεις ὀλότελα ὀρισμένα ἔργα, ἄξια παραμερισμοῦ, θὰ χρειαζόταν νὰ κρατοῦν τοὺς ἐνδιάμεσους σταθμούς, τὶς ἀποχρώσεις, νὰ μὴν μποῦν ὅλα σ' ἓνα σάκο μὲ παραπλήσιες — ἔστω — ἐπιγραφές. Τὸ χρέος τῆς λογοτεχνίας, γιὰ νὰ ξαναφέρει πίσω τὸ δραπέτη, εἶναι νὰ τοῦ ἀποδείχνει μὲ τῆς λογοτεχνίας τὰ μέσα, τὰ ἔργα, πῶς μπλέχτηκε μὲς στὸ λαβύρινθο τῆς πολυσύνθετης μὲ τὶς τραγικὲς ἀντιθέσεις τῆς πραγματικότητας, ὅπου ὅμως ὑπάρχει ἢ πόρτα γιὰ νὰ βγεῖς σ' ὅ,τι πολύτιμο ποτὲ θὰ κατέχεις: τὸν κόσμο. Αὐτὸ ὅμως ἀφορᾷ κυρίως τὴ στενὴ ἀστική λογοτεχνία, ποὺ δὲν εἶναι ἐδῶ τὸ θέμα.

Ν' ἀφήσομε περιπτώσεις ἀστῶν κι ἄς πᾶμε στοὺς ἀντίθετους. Δικό τους προπάντων στοιχεῖο εἶναι τὸ ρωμαλέο στὴν τέχνη, τὸ αἰσιόδοξο λεγόμενο.

Συλλογικὴ αἰσιοδοξία — ἢ τὸ ἀντίθετο — δύσκολα πείθομαι ὅτι ὑπάρχει στὴ ζωὴ. Συνθήκες τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ὑπάρχουν, ὅπου ζοῦν ἰδιοσυγκρασίες διαφορετικὲς: ἀπὸ κληρονομικότητα ἀκόμα, ποὺ ἔχει τὴν ἐπίδρασή της στὸ χαρακτήρα, καὶ περιβάλλον, ἀνατροφή, σπουδές, καὶ συναντήσεις ἀνθρώπων ποὺ ἢ ὑπαρξή τους σὲ διδάσκει, μὲ τὴν πλατύτερη ἔννοια, ὅλα τούτα θὰ δημιουργήσουν σκοπιὲς ἐνατένισης τοῦ κόσμου, καὶ ἄλλος βλέπει παραπάνω τὸ δραματικὸ στοιχεῖο, ἄλλος τὸ ἀντίθετο, κι ὁ Ντάντε ποὺ ἐσύνθεσε τὴν κόλαση καὶ τὸν παράδεισο, ἢ «Κόλαση» εἶναι τὸ μέγα ἀριστούργημά του, ἀπὸ τὰ τραγικὰ στοιχεῖα ξεχείλισε τῆς μεγαλοφυΐας του ἢ μυθοπλασία. Ἡ περίπτωση εἶναι ἀπ' τὶς πολὺ τυπικὲς. Τὸ ρωμαλέο στὴν τέχνη — ποὺ δὲν εἶναι πάντα συνώνυμο αἰσιοδοξίας — χωρὶς ἀσφαλῶς νὰ τὸ θέλει ὁ Ντάντε, μέσα στὴν κόλαση, κι ὄχι στὸν παράδεισο, τὸ ὀλοκλήρωσε.

Ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ αἰσιοδοξίες ποὺ θὰ εἶχαν πηγὴ τους μακάρια αὐτοϊκανοποίηση, ἀδυναμία μυαλοῦ ἀκίνητου νὰ ἐρευνᾷ τὰ αἷτια καὶ τὰ αἰτιατά, ἀπὸ κεί καὶ πέρα, δὲ θὰ πρέπει νὰ μπερδεύεται ἢ κοινωνικὴ ἢ λέγαμε αἰσιοδοξία μὲ τὴν ἀτομική. Ἄλλη ἔννοια ἔχει τὸ αἰσιόδοξο ἀπέναντι στὴ ζωὴ, ἢ δυναμικὴ ἐνατένισή της ποὺ πηγάζει ἀπὸ κοσμοθεωρίες, καὶ διαφορετικὰ εἶναι στὸν ἰδιωτικὸ τομέα. Τὶς ἀπαισιόδοξες σχεδὸν συνθήκες, πῶς τὶς ἀντιμετωπίζεις, ἐκεῖ εἶναι ἢ ὑπόθεση, τὸ πραγματικὸ πρόβλημα, τί κάνεις γιὰ ν' ἀλλάξουν, αὐτὸ εἶναι τὸ κριτήριό τῆς αἰσιοδοξίας ἢ τοῦ ἀντίθετου. Ἡ παγκόσμια λογοτεχνία ἔχει ἐδῶ νὰ παρουσιάσει τὴ συνταραχτικὴ τοῦ Μαγιακόφσκι περίπτωσιν.

“Όλη την ήχηρή του ποιητή δύναμή μου
έσένα την δίνω
τάξη στην επίθεση.*

Στίχοι του Μαγιακόφσκι χαραγμένοι πάνω απ' το μονόροφο σπιτάκι στη Μόσχα όπου κατοικούσε και σήμερα είναι το «Μουσείο Μαγιακόφσκι». Είχε ο Μ. το δικαίωμα να γράψει αυτούς τους στίχους, όπως πλήθος παρόμοιους, και προπαντός να μπουν έμβλημα στο μουσείο του; Τό είχε. Έπειδή άκριβώς για ν' αλλάξουν οι συνθήκες της άπαισιοδοξίας, πριν άπ' την επανάσταση άκόμα στην πατρίδα του, αφιέρωσε όλο του τό έργο. Ξέρομε επίσης πως ό ίδιος υπερασιόδοξος ήταν στη ζωή του, ήφαιστειακή ένέργεια ήταν όλόκληρος, συμμετοχή άπόλυτη είχε σώματος, ψυχής και νου στα κοινωνικά πράγματα. Μά ξέρομε και τό θάνατό του, που δέν ξεχωρίζεται άπό τη ζωή. Ευτυχώς εκείνος μάς τ' άφησε γραφτά άπό ζωντανός, έτσι κατέχομε την πιό σίγουρη μαρτυρία που άποκλείει τις μεταθανάτιες παρερμηνείες.

Μιά νύχτα του 1926 έμαθε, λέει, την αυτοκτονία του φίλου του ποιητή Γεσένιν — που κρεμάστηκε μ' ένα σκοινί. Τό πρωί οι έφημερίδες δημοσίευαν τις δυό γραμμές που είχε συνθέσει μόλις πριν τό θάνατο.

Καινούριο στη ζωή δέν είναι να πεθαίνεις
μά και να ζεις δέν είναι πολύ πιό καινούριο.

Άπό κείνη την ώρα, και για μήνες πολλούς, ό Μαγιακόφσκι παιδεύεται να έξουδετερώσει αυτή την ποιητική πράξη. «Άμέσως έβλεπες καθαρά — γράφει ό ίδιος — πόσους δισταχτικούς ή δύναμη αυτών των στίχων, άκριβώς αυτών των στίχων,** θα όδηγούσε στο σκοινί, στο πιστόλι. Και τίποτα, κανένα άρθρο έφημερίδας, με τις αναλύσεις του, δέν μπορούσε να καταργήσει αυτούς έδώ τους στίχους. Έναντια σε στίχους τέτοιους, μπορείς και όφείλεις να παλέψεις με άλλους στίχους και μ ό ν ο μ ε σ τ ί χ ο υ ς. (...) Έξετάζοντας αυτόν τό θάνατο άπ' όλες τις πλευρές, άποτινάζοντας τό ύλικό τώ άλλων, διατύπωσα για μένα τό καθήκον που έβαλα στον έαυτό μου. Σκοπός: να παραλύσεις έσκεμμένως την ένέργεια των τελευταίων στίχων του Γεσένιν, να καταστήσεις μη - ενδιαφέρον του Γεσένιν τό τέλος, στη θέση της εύκολης όμορφιάς του θανάτου, μια άλλη όμορφιά να προβάλεις, γιατί οι δυνάμεις όλες είναι αναγκαίες στην εργατική ανθρωπότητα, για να συνεχίσει την επανάσταση που άπαιτεί — παρά τις δυσκολίες που στο δρόμο συναντάς, παρά τις σκληρές αντιθέσεις της ΝΕΠ — να έξάρεις τη ζωή, τη χαρά της δυσκολώτερης πορείας: προς τον κομμουνισμό».

Τό καθήκον που έβαλε στον έαυτό του, ό Μαγιακόφσκι τό πραγματοποιήσε τον ίδιο

* Τάξη (που είσαι) στην επίθεση. Κρίμας που χαλαρώνουν οι στίχοι στη μετάφραση.

** Οι ύπογραμμίσεις είναι του Μαγιακόφσκι.

χρόνο μέσα στο 1926: ένα μεγάλο ποίημα «Στον Σεργκέϊ Γεσένιν», όπου παραφράζοντας τους άποχαιρετιστήριους στίχους του νεκρού, υπάρχουν και τούτοι οι δικόι του:

Εύκολο σ' αυτήν είναι τη ζωή να πεθαίνεις

όμως να χτίζεις τη ζωή πόσο πιό δύσκολο.

Σε τέσσερα χρόνια άπό τότε, ενάντια «στο σκοινί και τό πιστόλι», που πάλεψε με τό ίδιο όργανο, τό ποιητικό έργο, να τα έξουδετερώσει για άλλους, και άσφαλώς θα τα έξουδετέρωσε, ό ίδιος τό πιστόλι έδιάλεξε για να πεθάνει με παρόμοιο του Γεσένιν θάνατο: την αυτοκτονία. Ίδιο κι αν ήταν της ζωής τους τό τέλος, ή διαφορά ώστόσο είναι ότι του Μαγιακόφσκι ή α ί σ ι ο δ ο ξ ί α τοποθετήθηκε στον τρόπο αντιμετώπισης της ζωής μέσα άπό τό λογοτεχνικό του και κοινωνικό έργο, όπου μ' αυτά και έμεινε άθάνατος. «Να χτίζεις τη ζωή πόσο πιό δύσκολο». Η δόξα του είναι, ότι την έχτιζε.

Τό τελευταίο γράμμα που άφησε, αρχίζει με τα λόγια:

«Σε όλους. Πεθαίνω, μην κατηγορήσετε γι' αυτό κανέναν. Κι όχι κοτσομπολιά. Ό νεκρός τ' άπεχθανόταν».

Μαζί με τό σύνολο του έργου του, κι αυτή ή ύστατη σύσταση ενός άπ' τους μεγάλους του κόσμου ποιητές, λογικό θα ήταν να ξεγλυτώνει την τέχνη άπ' τό κοτσομπολιό των συνταγών και άφορισμών.

Και τελικά, γιατί όλη τούτη ή φασαρία γύρω άπό την ποίηση. Πώς ή άρχαιότατη αυτή κυρία — άπ' τις πρωτόγονες προερχόμενη προφορικές της τέχνης μορφές — άκόμα ζει και βασιλεύει. Έπειδή ως φαίνεται την έχει ανάγκη ό αναγνώστης κι ό δημιουργός. Αίτία της ύπαρξής της. Και δικαίωση.

Προορισμός της ποίησης είναι να πηγαίνει εκεί που τίποτε άλλο δέν μπορεί να φτάσει μέσα στον άνθρωπο — ούτε άλλο κανένα είδος του λόγου. Δουλειά της είναι να συμμαζεύει άπό τη ζωή όσα που μόνο ό στίχος μπορεί ν' άποδώσει. Τό πρόβλημα που σε παιδεύει, βρέθηκε κάποιος να τό βάλει για σένα στο χαρτί με τρόπο αναντικατάστατο: τό στίχο. Τούτος ό στίχος ήταν ανθρώπινα αναγκαίος, προτεραιότητα είχε κοινωνική. Ζωή συμπυκνωμένη ήταν, άφαίρεση άπό τα άπειρα, για ν' άπομείνει τέλος ό ένας στίχος - ουσία.

Άστράφτει έξω ό ήλιος — ή ή φωσφορίζουσα χιών — και κάποιος καταγίνεται κλειδωμένος όλομόναχος, για να σκαλίζει στίχους. Αυτή είναι ή χαρά του, που δίχως της δέν κάνει. Και άσχετα άπ' τό άποτέλεσμα, ή πιό μεγάλη του ίκανοποίηση είναι εκείνη ή δουλειά που τό προετοιμάζει, προετοιμάζοντας άλλο άποτέλεσμα. Ό στίχος βασανίζεται να πάει να βρει τους φίλους του. Ίσως να μην τους ξέρει, μάλλον δε θα τους μάθει ποτέ, μά κάπου θα ζούν και τον περιμένουν.

Άπό δω κ' ύστερα, ή ποίηση μπορεί να λογαριάζεται ό φίλος του ανθρώπου.

Ή ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ

ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
(ψυχίατρον)

II

B) Ή Όμαδα και ή δυναμική της

Στό πρώτο μέρος της μελέτης αυτής (Ε.Τ. αριθ. 92) εξιστόρησα πώς πρωτοεμφανίστηκε και ποιές συνθήκες βοήθησαν να αναπτυχθεί ή κίνηση των ανθρωπίνων σχέσεων, ακόμα ανάλυσα τις βασικές θεωρητικές αρχές του κινήματος τούτου και, τέλος, περιέγραψα σύντομα τις τεχνικές που πρωτοεφαρμόστηκαν για τή «διαμόρφωση των ανθρωπίνων σχέσεων» στη βιομηχανία και ιδιαίτερα τό Counseling. Με τό πέρασμα του καιρού όμως, δίπλα στό Counseling διαμορφώθηκαν και άλλες μέθοδοι, και προσδευτικά ολοκληρώθηκε μιὰ πιό τελειοποιημένη τεχνική του Human Engineering. Οί καινούργιες όμως τεχνικές δέν ξεκίνησαν όπως τό Counseling από τήν άμεση επαφή των συμβούλων με τις ψυχολογικές δυσκολίες των εργατών. Οί καινούργιες τεχνικές βγήκαν από τά ψυχολογικά εργαστήρια και είναι άφηρημένα προϊόντα της αντικειμενικής έπιστημονικής έρευνας στον τομέα της κοινωνικής ψυχιατρικής, και ιδιαίτερα στη δυναμική συγκρότηση της ομάδας.

Οί νεώτερες τεχνικές, που συχνά σημειώνονται με τά αρχικά T.W.I. (Training Within Industry), είναι κυρίως εμπνευσμένες από τις άπόψεις του K. Lewin και συγκροτήθηκαν από τους μαθητές του στα ψυχολογικά εργαστήρια της ομαδικής ψυχολογίας. Ή «έπιστήμη» της δυναμικής της ομάδας είναι σήμερα τό πιστεύω και ή βάση της εργασίας των περισσοτέρων έρευνητών που στις ΗΠΑ ασχολούνται με τήν κοινωνιολογία ή μάλλον τήν ψυχοκοινωνιολογία. Οί έρευνες και οί δημοσιεύσεις οί σχετικές με τή δυναμική της ομάδας πολλαπλασιάζονται καθημερινά. Κατά τον C. Facheux (La dynamique du groupe, Année Psychologique, 1959), ο αριθμός τους από 21 τή δεκαετία 1930 - 39, έφτασε τις 55 τήν πενταετία 1944 - 49 και τις 152 τήν πενταετία 1949 - 53. Ή έπιστήμη αυτή της δυναμικής της ομάδας εγκαινιάστηκε, όπως ξέρουμε, στα 1939 από τον K. Lewin με μιὰ πειραματική συγκριτική έρευνα σχετικά με τή συμπεριφορά νέων άγοριών μιās ομάδας, που σ' αυτήν επικρατούσε δημοκρατικό κλίμα και μιās ομάδας με κλίμα άπολυταρχικό.

Θέλω να υπογραμμίσω ευθύς εξ αρχής ότι αυτή ή «δυναμική της ομάδας» δέν ξεκινά από τή μελέτη της συμπεριφοράς των ατόμων που αποτελούν τις φυσικές, τις συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, αλλά βασίζεται στην υπόθεση ότι όταν

ΣΤΗΝ Ἑλλάδα

(Συνέχεια ἀπ' τὸ προηγούμενο)

δρεθοῦν συγκεντρωμένα, τυχαῖα, γιὰ ὁποιονδήποτε λόγο (πειραματικὴ ἔρευνα λ.χ.) πολλὰ ἄτομα, δημιουργεῖται μιὰ ομάδα καὶ ἀναπτύσσεται στερεότυπα ἓνα σύστημα δυναμικῶν σχέσεων. Τὸ ἀφηρημένο αὐτὸ δυναμικὸ σύστημα διαπροσωπικῶν σχέσεων, ποὺ ὑποτίθεται εἶναι ὁμοιο μὲ τὶς σχέσεις καὶ τὴ δυναμικὴ τους, ὅπως ἀναπτύσσονται στὶς πραγματικὲς (ἔχι φτ'αχτὲς) κοινωνικὲς ομάδες, προτίθενται νὰ μελετήσουν πειραματικὰ οἱ ψυχολογολόγοι. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸν ἐρευνοῦν λ.χ. τὴν «ἀντίσταση» ποὺ παρατηρεῖται ὅταν ἀλλάζει ἡ ομάδα τὴ δυναμικὴ τῶν «ἐπικοινωνιῶν», τὸ «δίκτυο τῶν ἐπικοινωνιῶν» μέσα στὴν ομάδα, τὴν ἐπίδραση πάνω στὴ δυναμικὴ τῆς ομάδας τούτης ἢ ἐκείνης τῆς ἡγεσίας κ.τ.λ. Εἶναι ὅμως φανερό, ὅπως παρατηρεῖ ὁ J. Lemaire (Bull. de Psychologie 1959, σελ. 158), πὼς αὐτὴ ἡ «δυναμικὴ τῆς ομάδας» δὲν εἶναι κάτι τὸ χειροπιαστὸ, μιὰ συγκεκριμένη πραγματικότητα ποὺ ὁ καθένας μπορεῖ ἄμεσα νὰ τὴ συλλάβει, ἀλλὰ ἓνας τρόπος ἔρευνας καὶ ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ποὺ βασίζεται αὐθαίρετα σὲ μιὰ ὑπόθεση ὀλότελα ἀνεξέλεγκτη. Πρὶν προχωρήσω στὴν κριτικὴ τῶν ἀντιλήψεων, θὰ ἐκθέσω ὅσο μπορῶ πρὸ σύντομα τὶς βασικὲς γραμμὲς τῶν μεθόδων ποὺ χρησιμοποιοῦνται περισσότερο σήμερα.

Γ) Μέθοδες ἔρευνας καὶ ἐφαρμογῆς τῶν τεχνικῶν τῶν ἐμπνευσμένων ἀπὸ τὴ «δυναμικὴ τῆς Ὀμάδας».

Ἡ τεχνικὴ τῆς «διαμορφωτικῆς ομάδας» (Training Group)¹, ποὺ συστηματοποιήθηκε στὰ χρόνια 1940-1950, εἶναι σήμερα ἡ πρὸ ἐξελιγμένη μορφή τῶν τεχνικῶν τοῦ «χειρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων» (Human Engineering). Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἐπικουρικὲς εἶναι οἱ τεχνικὲς τοῦ ψυχοδράματος τοῦ J.L. Moreno (Role Playing), μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἀνάλυση τῶν ρόλων τοῦ προΐσταμένου καὶ ὑφισταμένου. Ἡ τεχνικὴ τῆς διαμορφωτικῆς ομάδας ἐφαρμόστηκε γιὰ πρώτη φορά στὰ 1947 καὶ βασίζεται στὶς παρακάτω ἀρχές:

α) Κεντρικὴ παιδαγωγικὴ ὑπόθεση. Δεδομένου ὅτι ἡ συμπεριφορά, οἱ δοξασίες καὶ ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου διαμορφώνονται μέσω τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων, ποὺ αὐτὸς συνάπτει μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους μέσα στὶς «φυσικὲς ομάδες», στὶς ὁποῖες συμμετέχει, μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὅταν ἐντάξουμε κάποιον σὲ μιὰ «τεχνητὴ ομάδα», καθοδηγημένη ἀπὸ ἓναν ψυχολόγο, ποὺ κατέχει τὴ δυνα-

μικτή των ανθρωπίνων σχέσεων μέσα στην ομάδα, το άτομο τούτο θα επηρεασθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μεταβληθεί ή στάση του, ή συμπεριφορά του και οι δοξασίες του, που στεκόταν εμπόδιο στην ομαλή ζωή της ομάδας και που γι' αυτό πρέπει να αλλάξουν.

β) Μέθοδος. Συγκροτούνται ομάδες από 8-12 άτομα με ένα καθοδηγητή επί κεφαλής. Τα άτομα αυτά — που δεν γνωρίζονται ανάμεσό τους — μαζεύονται κάθε μέρα, επί 15 μέρες, για 2-3 ώρες και συζητούν. Οι συνεδριάσεις αυτές δεν έχουν προκαθορισμένο πρόγραμμα, όλες όμως έχουν για επίκεντρο τον «κοινό σκοπό» να βελτιωθεί ή δραστηριότητα της ομάδας.

γ) Άμεσος αντικειμενικός σκοπός της μεθόδου. Να νοιώσουν οι συμμετέχοντες την «πραγματικότητα», το «ύπαρκτον» της ομάδας που απαρτίζουν, και μέσω της δυναμικής των ανθρωπίνων σχέσεων που δημιουργούνται, να συνειδητοποιήσουν το ρόλο που παίζουν μέσα στην ομάδα (Maisonpneuve).

δ) Τεχνική. Οι συνεδριάσεις αφιερώνονται στην ανάλυση των προβλημάτων (συναισθηματικών και πρακτικών), που επιβραδύνουν τη συγκρότηση και τη λειτουργία της ομάδας. Ο ψυχολόγος δεν κατευθύνει τη συζήτηση, αλλά περιορίζεται να δώσει τη γνώμη του, όταν το θεωρεί χρήσιμο. Οι συμμετέχοντες συνειδητοποιούν λίγο-λίγο μέσα από τη συζήτηση και από τις ταλαντεύσεις της ομάδας, την επίδραση που έχει ή δική τους συμπεριφορά και στάση πάνω στην ομάδα.

ε) Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα είναι να αλλάξουν στο τέλος της διαμόρφωσης, όρισμένες στάσεις, συμπεριφορές και δοξασίες, που δεν είναι προσαρμοσμένες, να διαμορφωθούν έτσι που, όταν τα άτομα αυτά ξαναγυρίσουν στις «φυσικές ομάδες» στις οποίες ανήκουν στην καθημερινή ζωή — το βιομηχανικό εργαστήριο λ.χ., το νοσοκομείο κ.τ.λ. — να εμφανίσουν βελτιωμένες διαπροσωπικές σχέσεις, που θα ευκολύνουν την πιο αποδοτική λειτουργία της ομάδας.

Όπως είπα παραπάνω — το υπογραμμίζουν άλλωστε και οι περισσότεροι συγγραφείς — ή μεγάλη διάδοση των αρχών της δυναμικής της ομάδας δεν εξηγείται μονάχα από το ενδιαφέρον που προκάλεσαν σε πολλούς ψυχολόγους και κοινωνιολόγους οι απόψεις αυτές. Η κύρια αιτία της διάδοσής τους είναι το ότι προσφέρουν «έπιστημονικές θεραπείες στις δυσμενείς κοινωνικές συνθήκες», θεραπείες που έχουν την απόλυτη έγκριση των βιομηχάνων και διευθυντών των μεγάλων οργανώσεων και μονοπωλιακών συγκροτημάτων. Δύο είναι οι βασικές αντιφάσεις που προσπάθησε να ξεπεράσει το κεφάλαιο με την κίνηση των ανθρωπίνων σχέσεων: α) Η ανάγκη της εποχής μας για συλλογική (κοινωνική) διεύθυνση έρχεται σε αντίφαση με την ιδιωτική ιδιοκτησία, που έχει για αναγκαστική συνέπεια ο έλεγχος και ή διεύθυνση να είναι στα χέρια των κεφαλαιούχων. Έτσι, για να μη προβάλλονται τόσο προκλητικά οι κεφαλαιούχοι, εξαφανίστηκαν πίσω από το ανώνυμο της εταιρίας και για να δώσουν την ψευδαίσθηση της συλλογικής διεύθυνσης, έγκαθίδρυσαν τη δῆθεν ιεράρχηση της διεύθυνσης από τον αρχιεργάτη και τα δῆθεν συλλογικά συμβουλευτικά όργανα ως τον πραγματικό Γ. Διευθυντή. β) Η αποξένωση του εργάτη από την εργασία του και το ότι έτσι γίνεται ένα είδος εξάρτημα της μηχανής, έρχεται σε αντίφαση με την ανάγκη των μεγάλων μονοπωλιακών συγκροτημάτων (που λειτουργούν με ολοένα λιγότερο προσωπικό και μεγαλύτερη αυτοματοποίηση) να διαθέτουν εργάτες με πρωτοβουλία και με πιο ενεργητική στάση. Γι' αυτό και με την κίνηση των ανθρωπίνων σχέσεων προσπαθούν να πείσουν τον εργάτη ότι «συμμετέχει», ότι είναι «απαρτιωμένος», όπως και ή διεύθυνση, στο προτσές της παραγωγής, και ότι γι' αυτό πρέπει να είναι ενημερωμένος για το πρόγραμμα της παραγωγής και να ενδιαφέρεται για την αποδοτικότητά της.

Η απόλυτη συμπαράσταση του μονοπωλιακού κεφαλαίου, που κατάλαβε πως οι νέες αυτές ψυχολογικές μέθοδοι έξυπηρετούν πολύ καλύτερα τα συμφέροντά

του υπό τις ξεφτισμένες μέθοδες του Taylor και του Ford² στάθηκε ο άποφασιστικός παράγοντας, που εξασφάλισε την επικράτησή τους στις Η.Π.Α. και που εϋνοεί τη διεΐσδυσή τους και στην Ευρώπη. 'Ανέλπιστη πραγματικά τύχη για τὸ κεφάλαιο, που τόσα χρόνια αγωνίζεται να βρει μιὰ συμφέρουσα λύση στα προβλήματα τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας και ἕναν τρόπο να αντιμετωπίσει τις ἐργατικὲς διεκδικήσεις, χωρίς να αὐξάνει τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς. Σήμερα τοῦ προσφέρεται μιὰ ἐπιστημονικὴ τεχνικὴ, δοκιμασμένη με τόσες «ἐπιστημονικὲς πειραματικὲς ἐπαληθεύσεις», που ὑπόσχεται να λύσει ὅλα τὰ πανάρχαια προβλήματα τῶν ἐπιχειρήσεων, και ἐξομαλύνοντας τις ἀνθρώπινες σχέσεις να ἀμβλύνει τὴ σύγκρουση κεφαλαίου και ἐργασίας. Ἡ ὑπόσχεση αὐτὴ φαίνεται ἄλλωστε και ἀληθοφανῆς, μιὰ και ὅλα τὰ κοινωνικά και οἰκονομικά προβλήματα ἐκφράζονται πάντα μέσα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους και τις σχέσεις που διαμορφώνονται ἀνάμεσὸ τους. Πῶς να μὴν πιστέψουν, ὅσοι μάλιστα ἔχουν συμφέρον και θέλουν να τὸ πιστέψουν, πῶς οἱ καινούργιοι αὐτοὶ μάγοι - ψυχολόγοι, που χειρίζονται ἐπιστημονικά τις μυστικιστικὲς αὐτὲς δυνάμεις τῆς ομάδας, δὲν θὰ καταφέρουν να βολέψουν και τὰ ἐπιθετικά και ἀρπακτικά ἔνστικτα τῶν ἐργατῶν και να τοὺς ἀπαλλάξουν ἔτσι ὀριστικά ἀπὸ τις διεκδικήσεις τους.

Με τὰ παραπάνω δὲ θέλω να ἀμφισβητήσω τὴν καλὴ πίστη και συχνὰ τὴν ἀφιλοκέρδεια ὀρισμένων ἐπιστημόνων, ἐρευνητῶν και διαμορφωτῶν,³ ἀλλὰ μεθυσμένοι ἀπὸ τις τεχνοκρατικὲς τους αὐταπάτες, δὲ βλέπουν πῶς ἡ ἐργασία τους ἔχει για μοναδικὸ ἀποτέλεσμα να προσπορίζεται περισσότερα κέρδη τὸ μονοπωλιακὸ κεφάλαιο. Γιατὶ ἂν ἕνας ἐργάτης μπορούσε να ἀμφισβητήσει και να ἀρνηθεῖ τις ἀπόψεις ἑνὸς Counselor (που εἶναι πιὸ φανερὰ συνδεμένος με τὴν ἐπιχείρηση και πληρώνεται ἀπὸ αὐτήν), πῶς να ἀντικρούσει τοὺς χρησμοὺς ὀλόκληρης ομάδας ἐπιστημόνων, ξένων πρὸς τὴν ἐπιχείρηση, που δουλεύουν για τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, και που ὕστερα ἀπὸ τόσες συνεδρίες, ἔρευνες και ἐπαληθεύσεις, ἐπισημαίνουν τὴν «ἀσθένεια» που προκαλεῖ τὴ διαταραχὴ, και ἀρχίζουν τὴ μακρόχρονη δοκιμασία τῆς θεραπείας.

Στὴν πράξη, ὅταν σὲ μιὰ βιομηχανικὴ ἐπιχείρηση ἢ ἕναν ὀργανισμό παρουσιασθοῦν δυσκολίες και μειωθεῖ ἡ ἀποδοτικότητά (ὅταν λ.χ. σημειωθοῦν συγκρούσεις ἀνάμεσα στις διάφορες κατηγορίες τοῦ προσωπικοῦ, ἢ ὅταν «τεχνολογικὲς μεταβολές» προκαλέσουν ἀλλαγὲς δυσμενεῖς στὸ εἶδος τῆς δουλειᾶς και στὸν τρόπο και τὸ ὕψος τῶν ἀμοιβῶν τοῦ προσωπικοῦ, ἢ ἀκόμα ὅταν σημειωθεῖ πτώση τοῦ «ἠθικοῦ» τῶν ἐργατῶν και ἐλαττωθεῖ ἡ ἀποδοτικότητά τους), ἡ διεύθυνση τῆς ἐπιχείρησης ἀπευθύνεται σὲ κάποιον ἐμπειρογνώμονα τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων και τῆς δυναμικῆς τῆς ομάδας. Τότε ἀρχίζει μιὰ μακρόχρονη διαδικασία, μέσω τῆς ὁποίας τὰ κοινωνικά προβλήματα μετατοπίζονται και μασκαρεύονται σὲ προβλήματα τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων μέσα στὴν ὀμάδα: ἡ σύγκρουση λ.χ. ἀνάμεσα στις διάφορες κατηγορίες τοῦ προσωπικοῦ, που αἰτία τῆς εἶναι ἡ διαφορετικὴ τοποθέτηση μπροστὰ στὴν παραγωγή, γίνεται διαταραχὴ τῶν ἐπικοινωνιῶν μεταξὺ τῶν ὀμαδῶν, που εἶναι ἀνεπαρκῶς πληροφορημένες ἢ μείωση τῶν ἀπολαβῶν «συνεπεία τεχνολογικῶν μεταβολῶν» γίνεται ἀνεπαρκὴς συμμετοχὴ τῆς ὀμάδας στὴν ἐκπόνηση τοῦ τεχνολογικοῦ προγράμματος κ.τ.λ. Ἡ διαδικασία περνᾷ ἀπὸ τις παρακάτω φάσεις: α) φάση τῆς π α ρ α τ ῆ ρ η σ η ς, ὅπου με τις τεχνικὲς που περιγράψαμε, ἐπισημαίνονται ὀρισμένα δεδομένα, βάσει τῶν ὁποίων οἰκοδομεῖται μιὰ πρώτη ὑπόθεση ἐργασίας σχετικὰ με τὴ εἰσότερη διαταραχὴ τῆς δυναμικῆς τῆς ὀμάδας, που ὑποτίθεται πῶς εἶναι ἡ πραγματικὴ αἰτία τοῦ «ἐπιφανειακοῦ προβλήματος». β) Ἀκολουθεῖ ἡ φάση τῆς π ε ι ρ α μ α τ ι κ ῆ ς ἔ π α λ ῆ θ ε υ σ η ς, κατὰ τὴν ὁποία πάλι με τις τεχνικὲς τῆς ὀμάδας (λ.χ. τὸ ψυχόδραμα) ἐπαληθεύεται ἡ διάγνωση. γ) Στὴν τελικὴ φάση τοῦ χ ε ι ρ ι σ μ ο ῦ προγραμματίζονται, με τὴ βοήθεια τῆς διεύθυνσης αὐτὴ τὴ φορά, οἱ ἀναγκαῖες συμπληρωματικὲς ἔρευνες και μπαίνει σὲ ἐφαρμογὴ ἡ τεχνικὴ (τὰ σεμινάρια), με τὴν ὁποία θὰ ἀντιμετωπισθεῖ θεραπευτικῶς τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα — δηλαδή οἱ διαταραγμένες

άνθρωπινες σχέσεις τῶν ἐνδιαφερομένων — γιὰ νὰ ξεπεραστοῦν οἱ δυσκολίες πού συναντοῦσε ἡ ἐπιχείρηση, καὶ νὰ ἀνέβει πάλι ἡ ἀποδοτικότητα τῶν ἐργατῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο πάνω στὴν τεχνική τῆς ψυχολογικῆς διαμόρφωσης, θέλω ὅμως νὰ δώσω μερικὰ στοιχεῖα πού δείχνουν ὅτι οἱ μέθοδοι αὐτὲς ἐφαρμόζονται σήμερα σὲ παγκόσμια κλίμακα.

Ὡς τὰ 1954, τρία ἑκατομύρια ἐργάτες πέρασαν στὶς Η.Π.Α. ἀπὸ τὰ σεμινάρια τοῦ T.W.I. Στὰ ἐργοστάσια Montecatini (Ἰταλία) τῆς Ἑταιρίας Pirelli ἡ διάρθρωση τοῦ προσωπικοῦ ἀναεώθητε τελείως, ἔτσι πού νὰ παίζουν πολὺ σπουδαιότερο ρόλο τὰ μεσαῖα στελέχη καὶ οἱ ἀρχιεργάτες,⁵ διευθύνοντας μικρότερες ομάδες παραγωγῆς. Στὰ ἐργοστάσια Vauxhall στὸ Bedfordshire (Ἀγγλία) λειτουργεῖ τὸ σύστημα τῆς «ἀμοιβαίας γνωμοδότησης» (φυσικὰ μονάχα οἱ γνώμες τῆς διεύθυνσης εἶναι ὑποχρεωτικές). Στὰ ἐργοστάσια Olivetti (Ἰταλία) συγκροτήθηκαν διάφοροι ὀργανισμοί, πού ἡ ἀποστολή τους εἶναι νὰ βοηθήσουν τοὺς ἐργάτες νὰ ἀντικαταστήσουν τὴ συνδικαλιστικὴ συνείδηση μὲ τὸ «ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἐργοστάσιο», πού γίνεται ἔτσι ὁ κοινὸς σκοπὸς τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν. Στὴ Σουηδία ἡ κίνηση αὐτὴ παρουσιάζεται μὲ τὸ ὄνομα «βιομηχανικὴ δημοκρατία». Σὲ κάθε ἐπιχείρηση ἔχουν συγκροτηθεῖ ειδιχὲς ἐπιτροπὲς πού πασχίζουν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συνεργασία ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν. Στὴ Δυτικὴ Γερμανία, οἱ μέθοδοι αὐτὲς πού προπαγανδίζονται μὲ τὸ ὄνομα Sozialpartnerschaft, ἔχουν πάρα πολὺ διαδοθεῖ καὶ ἔχουν τὴν ὑποστήριξη τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος S.P.D.⁶ καὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.⁷ Ὁ Alfred Klein, ἐπισημαίνοντας τὸν κίνδυνον, διαπιστώνει ὅτι ἓνα μέρος τῆς ἐργατικῆς τάξης παρασύρθηκε στὴ διοικητικὴ ἱεραρχία καὶ παίζει ἔτσι ἐργολαβικὰ τὸ ρόλο τῶν κεφαλαιούχων. Οἱ ἰδεολόγοι τοῦ μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου στὴ Δυτικὴ Γερμανία προπαγανδίζουν τὴν «Harmonisierung, Humanisierung καὶ Demokratisierung der Kapitalfunktion». Ἰσχυρίζονται ἀκόμα πὼς τὰ μεγάλα καπιταλιστικὰ συγκροτήματα ἀποτελοῦν σήμερα τὰ βασικὰ κοινωνικὰ κύτταρα καὶ τὰ διαρρυθμιστικὰ στοιχεῖα τῆς δημόσιας καὶ κοινωνικῆς τάξης, μιὰ καὶ ἡ διεύθυνσή τους ἐξασκεῖται ἀπὸ ἐπαγγελματικὰ στελέχη ἢ Führer, πού κατευθύνουν οὐσιαστικὰ καὶ ὀλόκληρη τὴν κρατικὴ καὶ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ δραστηριότητα. Ἡ ἰδεολογία τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων γίνεται ἔτσι μιὰ τυπικὴ ἰδεολογία τοῦ κρατικοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ.⁸ Στὸ Μεξικὸ, ἡ νέα μορφή σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς ἐργοδοτὲς ἐφαρμόστηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1955 ἀπὸ τὸ σεμινάριο παραγωγικότητας, ὀργανωμένο ἀπὸ τὸ State Department (Διεύθυνση Διεθνούς Συνεργασίας). Ἐνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα θέματα πού τὸ σεμινάριο τοῦτο διδάξε τόσο στὸ Μεξικὸ ὅσο καὶ σὲ ἄλλες χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, εἶναι ἡ μέθοδος τῶν διανθρωπίνων σχέσεων καὶ τὰ ψυχοτεχνικὰ τέστ. Τὸ Ἑλληνικὸν Κέντρον Παραγωγικότητος τύπωσε πρόσφατα καὶ τὴ μελέτη τοῦ Γ. Κατζουράκη: «Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων στὶς Ἐπιχειρήσεις» (Φυλλ., σελ. 36, Ἀθήναι 1962). Κυκλοφοροῦν ἐπίσης πολλὰ ἄλλα φυλλάδια τῆς «Φιλολογίας τῶν Δημοσίων Σχέσεων». Στὴ σελ. 12 τῆς «Ἐφημερίδας» (Αὐγούστος 1962) — μηνιαῖο περιοδικὸ πού ἐκδίδει ἡ «Ἑταιρία Σολωμῶς» — περιγράφεται τὸ πορτραῖτο τοῦ Ἰδεώδους Προϊσταμένου, πού, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, «μᾶς μιλάει, μᾶς ὑπολογίζει, μᾶς προσέχει καὶ μᾶς ἀκούει..., δείχνει ἀνθρωπιὰ στὸ γραφεῖο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτό..., καταλαβαίνει τὰ προσωπικά μας προβλήματα...» κλπ.

Καὶ οἱ παρακάτω ἐκδηλώσεις ἀποσκοποῦν, μὲ τὸ δικό τους τρόπο, νὰ συντελέσουν στὴ διάδοση τῆς κίνησης τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων: 1) Οἱ ἐφημερίδες τοῦ ἐργοστασίου, πού ἐκδίδονται ἀπὸ τὴ Διεύθυνση καὶ πού ἔχουν γιὰ σκοπὸ α) νὰ πείσουν τοὺς ἐργάτες ὅτι συμμετέχουν καὶ πρέπει νὰ ἐνημερώνονται πάνω στὸ πρόγραμμα τῆς παραγωγῆς, β) νὰ συντελέσουν στὴ βελτίωση τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων μέσα στὸ ἐργοστάσιο, καθὼς καὶ στὴ «διατήρηση τῆς ἐπαφῆς ἀνάμεσα σὲ ὅλους τοὺς ἐργαζομένους καὶ τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐπιχείρηση» (Ἐφημ. τῶν Forges τοῦ

Chatillon). Στις Η.Π.Α. εκδίδονται 6.500 εφημερίδες εργοστασίων σε 70 εκατομμύρια αντίτυπα. Στη Δυτική Γερμανία κυκλοφορούν 2.500 τέτοιες εφημερίδες κλπ.

2) Η άμεση επαφή των ιδιοκτητών των επιχειρήσεων με τους εργάτες. Στην Ίαπωνία λ.χ. οι εργοδότες επισκέπτονται τους εργάτες στα σπίτια τους την πρώτη του έτους, χαρίζουν δώρα στα παιδιά τους κλπ.

3) Τέλος, πολλές επιχειρήσεις, για να προωθήσουν την κίνηση των ανθρωπίνων σχέσεων, οργανώνουν έκπολιτιστικά κέντρα, δηλαδή λέσχες, αίθουσες παιχνιδιών κλπ., ή προσπαθούν να αναπτύξουν την κοινωνική πρόνοια μέσα στο εργοστάσιο (ιατρική περίθαλψη, συντάξεις, δάνεια, φτηνή στέγη, καντίνες, παιδικές στέγες κλπ.). Πρέπει να σημειωθεί πως οι γενναιόδωρες αυτές χορηγήσεις (με αντίστοιχες φορολογικές απαλλαγές), που δεν είναι κατοχυρωμένες από συλλογικές συμβάσεις, αλλά εξαρτώνται κάθε στιγμή από το κέφι και τα κέρδη των εργοδοτών, χρησιμεύουν και σά μέσο πίεσης, γιατί οι εργοδότες και συχνά και οι αρχιεργάτες τις μοιράζουν όπως θέλουν, για να επιβραβεύσουν τη νομιμοφροσύνη των εργατών και την αυξημένη τους απόδοση. Είναι γι' αυτό ανάγκη οι εργάτες να διεκδικούν τον έλεγχο της πρόνοιας στο εργοστάσιο, που άλλωστε πληρώνεται από την εργασία τους.

Με όλα αυτά τα μέσα και με τη βοήθεια των τεχνικών συνδικάτων, επιδιώκεται ο επηρεασμός της εργατικής ιδεολογίας, που «δεν πρέπει να διαφέρει βασικά από την ιδεολογία του εργοδότη... ο εργάτης πρέπει να παύσει να κατέχεται από την ταξική συνείδηση και μέσα του να αναπτυχθεί ή συνείδηση της εργασίας (Job Consciousness)».

Από τα παραπάνω είναι φανερό, πως η κίνηση των ανθρωπίνων σχέσεων επιδιώκει: α) να σπάσει την εργατική ενότητα, να μειώσει την επίδραση των ταξικών συνδικάτων και, γενικά, να εξασθενήσει την εργατική κίνηση, β) να επιτείνει την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης, εντείνοντας την εργασία και την αποδοτικότητα του εργάτη.

Ο Henry Ford δήλωσε πολύ χαρακτηριστικά: «Πιστεύω πως αν μπορέσουμε να ταχτοποιήσουμε το πρόβλημα των ανθρωπίνων σχέσεων στη βιομηχανία, θα κατορθώσουμε μέσα στην έρχόμενη δεκαετία να πραγματοποιήσουμε — μειώνοντας τα έξοδα της παραγωγής — ένα γιγαντιαίο βήμα, όμοιο μ' αυτό που έγινε στα τελευταία 25 χρόνια με τη γενίκευση της παραγωγής en série...». Ο Spindler, στο βιβλίο του «Sozialpartnerschaft», που κυκλοφόρησε πριν τρία χρόνια στη Δυτική Γερμανία, εξηγεί πως η πολιτική της κοινωνικής αλληλεγγύης, αν πετύχει, θα γίνει το σπουδαιότερο εμπόδιο στη διάδοση του κομμουνισμού. Τέλος, ο Πρόεδρος της Ίαπωνικής Κεντρικής Έπαγγελματικής Επιτροπής δήλωσε στη συνέλευση των Ίαπώνων βιομηχάνων (Τόκιο 1956) πως «αν η μέθοδο των ανθρωπίνων σχέσεων δεν ρυθμίσει τις σχέσεις εργασίας και ιαπωνικού κεφαλαίου, οι ιαπωνικές εταιρίες δε θα μπορέσουν να παρακολουθήσουν την τεχνική πρόοδο των άλλων χωρών».

Ανεξάρτητα από την κριτική που ξεκινά από την αναζήτηση της σκοπιμότητας, των κρυφών έλατηρίων και των συμφερόντων που εξυπηρετούνται, και που γι' αυτό βοήθησαν οικονομικά και υποστήριξαν και ήθικα την ανάπτυξη και την πλατειά διάδοση των απόψεων αυτών, θέλω τώρα να διατυπώσω από καθαρά επιστημονική σκοπιά μερικές κριτικές παρατηρήσεις πάνω στις σπουδαιότερες θεωρητικές θέσεις, τις θεμελιακές για όλες αυτούτες τις μεθόδους και θεωρίες, και γενικά για την ιδιαίτερη αυτήν αντίληψη της κοινωνικής ψυχιατρικής, ψυχολογίας και ψυχικής υγιεινής, που ή δυναμική των ανθρωπίνων σχέσεων μέσα στην ομάδα είναι ο πυρήνας τους, το άλφα και το ωμέγα τους.

1) Είναι φανερό πως οι θεωρητικές αρχές των μελετών των σχετικών με την ομάδα ξεκινούν και καταλήγουν στην κίνηση των ανθρωπίνων σχέσεων, με σκο-

πὸ νὰ συνθέσουν μιὰν ἰδιόμορφη — ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω — ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν κοινωνία.

2) Οἱ πραγματικές, οἱ συγκεκριμένες (οἱ φυσικές) κοινωνικές ομάδες (μέσα στὸ ἐργοστάσιο, στὸ νοσοκομεῖο κλπ.) καὶ ἡ δυναμική τους ἐξομοιώνονται μὲ «ομάδες» τυχαῖα συγκεντρωμένων ἀτόμων — πὸν βαφτίζονται αὐθαίρετα κοινωνικές ομάδες — καὶ μὲ τίς κινήσεις πὸν παρατηροῦνται σ' αὐτές τίς ομάδες. Ἡ τεχνητὴ ἔτσι ομάδα — τὸ δυναμικὸ δηλαδὴ ἄθροισμα ἀνεξάρτητων ἀτόμων — θεωρεῖται ἡ ἔσχατη κοινωνικὴ διάρθρωση, πὸν παριστάνει τὸ βασικὸ δῆθεν κύτταρο τῆς κοινωνικῆς ὑφῆς.

3) Ἡ κοινωνικὴ ὑφῆ ἐμφανίζεται ἔτσι — μέσα στὴν ἀφαίρεσή της — ὀλοτελα ἄσχετη ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ σφαῖρα. Γι' αὐτὸ καὶ στίς ἐργασίες τῶν ἀμερικανῶν κοινωνιολόγων, πὸν ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ομάδα καὶ τὴν δυναμική της, πολὺ σπάνια βρίσκει κανεῖς συσχετισμοὺς μὲ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα.

4) Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, οἱ πραγματικές ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις πὸν δημιουργοῦνται μέσα σὲ μιὰ ἐπιχείρηση, ἀνάμεσα στίς διάφορες κατηγορίες τοῦ προσωπικοῦ λ.χ., ἢ ἀνάμεσα στὴν διεύθυνση καὶ τοὺς ἐργάτες, μεταφράζονται, ἀνάγονται σὲ ἐπεισόδια τῆς δυναμικῆς τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων μέσα στὴν ομάδα καὶ δὲν ἀντιπροσωπεύουν πιά παρὰ εἰδικές ἐκφράσεις τῆς διαταραχῆς τῶν σχέσεων αὐτῶν. Οἱ ποικίλες μορφές πὸν παίρνουν οἱ διάφορες ἐκδηλώσεις τῆς «δυναμικῆς τῆς ομάδας» — καὶ πὸν μποροῦν, ὅπως εἶδαμε, νὰ μελετηθοῦν καὶ πειραματικά — γίνονται ἔτσι οἱ ἔσχατες κοινωνικές διαρθρώσεις καὶ τὸ πρότυπο (pattern) ὄλων τῶν συγκεκριμένων ἀνθρωπίνων σχέσεων μέσα στὴν κοινωνία.

5) Ξεκόβουν ὁμοῦς ἔτσι τίς πραγματικές κοινωνικές (τίς φυσικές, τίς συγκεκριμένες) ομάδες ἀπὸ τὴν κοινωνικο - οἰκονομικὴ συγκρότηση, ἐνῶ αὐτὴ ἄληθινὰ καθορίζει τὴν κοινωνικὴ ὑφῆ καὶ τίς κοινωνικές διαρθρώσεις καὶ σχέσεις. Παράλληλα, ἀπογυμνώνουν τίς φυσικές ομάδες ἀπὸ τὴν λειτουργικὴ τους ἀποστολὴ μέσα στὴν κοινωνία καὶ ρίχνουν ὅλο τὸ βάρος στὴν περίφημη «δυναμικὴ τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων» μέσα στίς τεχνητὲς ομάδες, πὸν τὴν θεωροῦν πὸν οὐσιαστικὴ, ἐπειδὴ ἡ νομοτέλειά της, λένε, εἶναι ἐπιστημονικὰ καθορισμένη. Ἡ τεχνητὴ ομάδα (ἄνθρωποι μαζεμένοι στὴν τύχη γιὰ ἐργαστηριακὴ παρατήρηση) γίνεται τὸ κατ' ἐξοχὴν πεδίο ὅπου μποροῦν νὰ μελετηθοῦν «à l' état pur» οἱ ζυμώσεις, οἱ κινήσεις, οἱ συγκρούσεις κλπ., πὸν διαδραματίζονται στὴν πραγματικότητα μέσα στίς φυσικές ομάδες καὶ πὸν, ὅπως ξέρουμε, τίς προκαλοῦν ἡ διαφορετικὴ θέση τῶν διαφόρων ομάδων στὸ ἱστορικὰ συγκεκριμένο σύστημα παραγωγῆς.

6) Ἐτσι, ἡ γνώση τῆς δυναμικῆς τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων μέσα στὴν ομάδα γίνεται ὁ θεωρητικὸς σκοπὸς τῆς ἐπιστῆμης τῆς δυναμικῆς τῆς ομάδας, καὶ ἀντίστοιχα ἡ πειραματικὴ ομάδα γίνεται τὸ καταλληλότερο πεδίο, ὅπου εἶναι δυνατόν, μὲ κατάλληλους χειρισμοὺς, νὰ μεταβάλουμε τίς ἰδιόρρυθμες ἢ διαταραγμένες ἀνθρώπινες σχέσεις, πὸν ἀναπτύσσονται στὰ φυσικὰ συγκροτήματα. Ἡ ἐξεύρεση ὅσο τὸ δυνατόν πὸν ἀποτελεσματικῶν χειρισμῶν, ἀποτελεῖ ἔτσι τὸν πρακτικὸ σκοπὸ τῶν «διαμορφωτῶν τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων».

7) Ἐτσι (happy end) παραμερίζονται τὰ ἐμπόδια πὸν τόσους αἰῶνες στοίβαζαν τὰ «παραμύθια τῶν ταξικῶν διαφορῶν» καὶ ὁ «κοινὸς σκοπός», ἡ αὐξημένη παραγωγικότητα, πραγματοποιεῖται μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἐκστάσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ.

Μὲ τίς παραπάνω παρατηρήσεις — πὸν ἴσως φτάνουν καὶ σὲ ἀπλοϊκὲς ὑπερβολές — θέλησα νὰ δείξω σὲ τί ἀπίθανα συμπεράσματα φτάνει κανεῖς ὅταν παρακολουθήσει μὲ συνέπεια τοὺς συλλογισμοὺς τῶν θεωρητικῶν τῆς δυναμικῆς τῆς ομάδας.

Οἱ «ἐπιστημονικές αὐτές ἀλήθειες» ἔχουν τόσο πολὺ διαδοθεῖ καὶ ἐπικρατήσῃ: στίς Η.Π.Α., ὥστε γιὰ ὅποιοδήποτε πρόβλημα καὶ τῆς καθημερινῆς ἀκόμα ζωῆς, γίνεται ἀναγωγὴ στὴν ΟΜΑΔΑ καὶ τὴν δυναμικὴ της, στὴν «ἐνταξὴ μέσα

στην ομάδα», στην «προσαρμογή», στις καλές ή κακές διανθρώπινες σχέσεις κλπ. 'Ο C. Julien σημειώνει ότι σε πολλά σχολεία οι παιδαγωγοί ενδιαφέρονται περισσότερο για το «life adjustment», για την προσαρμογή στο κοινωνικό περιβάλλον, παρά για το τί μαθαίνουν τα παιδιά. 'Ο G. d' Harcourt (La vie Américaine, 1958) παρατηρεί ότι μια μητέρα που βλέπει το παιδί της να παίζει μοναχό του, άνησυχεί και άναρωτιέται αν είναι φυσιολογικό. 'Η Simone de Beauvoir (L'Amérique au jour le jour) υπογραμμίζει και εκείνη το διάχυτο ομαδισμό (Groupisme diffus). Στον S. Molnar (Le Monde post-occidental, 1950) έκανε έντυπωση πόσο, σε πολλούς φοιτητικούς κύκλους, εκτιμούν και αξιολογούν το μέσο όρο, τη μετριότητα, και με πόση δυσπιστία αντικρύζουν τους πιο προικισμένους φοιτητές, που έχουν μια πιο ανεξάρτητη και πρωτότυπη σκέψη.

Έτσι, ο «ομαδισμός» και οι καλές διαπροσωπικές σχέσεις των «τυποποιημένων ανθρώπων» έγιναν ένα είδος διάχυτης ιδεολογίας, που κατάκτησε δλόκληρη σχεδόν την αμερικανική κοινωνιολογία. 'Ο Alfred Klein καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ουσιαστικά η κίνηση των ανθρώπινων σχέσεων είναι μια ιδεολογική κίνηση, που έμφανίστηκε σε περίοδο γενίκευσης της κρίσης του καπιταλισμού, και αποτελεί ένα όπλο στα χέρια του μονοπωλιακού κεφαλαίου. 'Ο W. H. Whyte, στο βιβλίο του που στον καιρό του έκανε τόσο θόρυβο (L'homme de l'organisation, Plon 1959), σημειώνει με πολλή οξυδέρχεια πως η 'Επιστήμη της Δυναμικής των Ανθρώπινων Σχέσεων μέσα στην 'Ομάδα καταφέρνει, με την έπιτηδειότητα ταχυδακτυλουργού, να εξαφανίζει από τον όρίζοντά μας όρισμένες πολύ «ενοχλητικές πραγματικότητες». Έτσι οι κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις, που είναι τόσο ανάγλυφες στο εργαστήριο, αλλάζουν όνομα και γίνονται άσυμφωνίες, παρανοήσεις, δυσκολίες στην επικοινωνία μέσα στην ομάδα και με την ομάδα. 'Η φυσική εξέλιξη των κοινωνικών θεσμών και της κοινωνικής συγκρότησης παραλείπεται όλοτελα, γιατί, μια και για όλες τις κοινωνικές ανωμαλίες υπεύθυνες είναι οι άσυμφωνίες μέσα στην ομάδα, μπορούμε, με κατάλληλους χειρισμούς, να εξομαλύνουμε τις άσυμφωνίες, και κάθε κουδέντα για βαθύτερες κοινωνικές εξελίξεις γίνεται όλοτελα περιττή. Φυσική συνέπεια των παραπάνω είναι οι διάφορες μορφές των ταξικών αγώνων να περιέλθουν στην δικαιοδοσία του ψυχολόγου, του ψυχιάτρου, που έχουν για άποστολή να βοηθήσουν όλους να συνειδητοποιήσουν πως «άνήκουν» σε μια ομάδα, και συνεπώς έχουν καθήκον να συνεργασθούν μέσα στην ομάδα αυτήν. Έτσι δημιουργήθηκε και η κοινωνική θεραπευτική,¹⁰ που φιλοδοξεί να διαμορφώσει ένα καινούργιο είδος ανθρώπων: τον έ τ ε ρ ό ν ο μ ο άνθρωπο του D. Riesmann, τον σ τ ρ ο γ γ υ λ ε μ έ ν ο άνθρωπο του Whyte, τον άνθρωπο standard του S. Lens, τον πολίτη πρότυπο του S. Molnar, που δε θα τους ξεχωρίζουμε πια από τις προσωπικές τους γνώμες, τις άτομικές τους ιδιότητες, αλλά από τη στάση τους απέναντι στην κοινωνία και τις σχέσεις τους προς το «άλλο» ή προς τον «άλλον»... (Ποταμιάνου).

Τέλος, προχωρώντας πέρα για πέρα στην άρνηση κάθε ενοχλητικής πραγματικότητας, ή αμερικανική κοινωνιολογία και οι social scientists (βλ. Aron δ.π.), άρνήθηκαν την ύπαρξη και των κοινωνικών τάξεων και διαμόρφωσαν έτσι ένα είδος κοινωνιολογίας (ή ψυχολογίας) των ανθρώπινων σχέσεων με κεντρικό, όπως γράφει ο A. Touraine (Cah. Inter. Sociolog. 1954, XVI, 126), πυρήνα une conception relationnelle de la société.

Είναι όμως όλοφάνερο πως η ιδεολογία αυτή και οι τεχνικές που άπορρέουν προϋποθέτουν την άποδοχή του βασικού αξιώματος ότι η κοινωνική πραγματικότητα περιορίζεται στην αμερικανική κοινωνία με την σημερινή της συγκρότηση και την καπιταλιστική της ιεραρχία. Μέσα στην προοπτική αυτήν, το πρόβλημα κάθε άτόμου είναι να πλησιάσει όσο μπορεί περισσότερο το «στατιστικώς φυσιολογικό». Μπορεί να προκόψει μονάχα αυτός που πλησιάζει το standard αυτό. Μπορεί να νιώσει άσφάλεια μονάχα όποιος άποδέχεται αυτά τα καθιερωμένα. 'Ο όρίζοντας της κοινωνικής αυτής ψυχιατρικής κλείνει έτσι έρμητικά και τον φράζει

the american way of life, όπως τον προσδιόρισαν μιὰ γιὰ πάντα οἱ ἀμέτρητες στατιστικὲς ἔρευνες. Χωρὶς τὴ διαστορέβλωση ποὺ εἰσάγει τὸ περιοριστικὸ τοῦτο βασικὸ ἀξίωμα, πολλὰ εὐρήματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν — ὅταν τὰ καθαρῶς κανεῖς ἀπὸ τὶς ἰδεολογικὲς τους διαστρεβλώσεις καὶ ἐρμηνεῖς — εἶναι ἀξιόλογα καὶ ὑπογραμμίζουν τὴ σημασία τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα καὶ τὴν κοινωνικὴ λειτουργία τῆς ἐργασίας.

Προσπάθησα ἐδῶ, ὅσο μποροῦσα πιὸ σύντομα, νὰ ἐκθέσω μερικὲς ἀπὸ τὶς κυριώτερες τάσεις τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, ποὺ ἀρχίζουμε νὰ βλέπουμε κάθε μέρα καὶ πιὸ πυκνὲς τὶς ἐκδηλώσεις τῆς καὶ στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι, θαρρῶ, ὀλοφάνερο, πῶς οἱ βάσεις τῆς «ἐπιστήμης» αὐτῆς εἶναι περισσότερο ὠφελιμιστικὲς παρά ἐπιστημονικὲς, γιὰτὶ δὲν εἶναι παρά μιὰ μεταψυχολογία, ποὺ ἀξιολογεῖ ὑπερβολικὰ ὀρισμένα ἀτομικὰ ψυχολογικὰ βιώματα. Ὅλες ὁμως οἱ ὑποθέσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες ξεκινᾷ εἶναι, ὅπως εἶδαμε, λαθεμένες, γιὰτὶ, ἐξετάζοντας δῆθεν τὸ ἄτομο ἀπέναντι στοὺς ἄλλους, ἐγκαταλείπει τὸ ἄτομο γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μονάχα μὲ τὴν ἀφηρημένη σ χ έ σ η. Τὴν ὁμάδα πάλι τὴν ἀναγάγει σὲ κάτι ἀπόλυτο, ἓνα εἶδος vacuum social καὶ τὴ βλέπει ἀπομονωμένη, κλειστὴ σὰν ἓνα σεντούκι, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα εἶναι ἓνα σταυροδρόμι, μιὰ πλατεία, ὅπου γίνονται αἰσθητὲς ὅλες οἱ κοινωνικὲς ἐπιδράσεις, ἐνῶ εἶναι ὀλοφάνερα ὀργανικὰ ἐντεταγμένη μέσα στὴν κοινωνικὴ συγκρότηση, ἀπὸ τὴν ὁποία, ὅταν τὴν ἀπομονώσεις, κάνεις μεταφυσικὴ προορισμένη νὰ κρύψει τὸ ἀπάνθρωπο τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ μονοπωλιακοῦ συστήματος, ὄχι ὁμως ἐπιστήμη.

Μὲ τὴν παραπάνω κριτικὴ τῆς κίνησης τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, δὲ θέλησα βέβαια νὰ ἀρνηθῶ τὴν τεράστια ψυχολογικὴ σημασία τῶν διαφόρων ἄλλων κοινωνικῶν σχέσεων, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ταξικὲς. Οὔτε θέλησα νὰ ὑποτιμῆσω τὴ σημασία ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν — γιὰ νὰ γίνεῖ πιὸ ἀποδοτικὴ ἢ ἐργασία — θερμὲς ἀνθρώπινες σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἐργαζομένους. Τέτοιες ὁμως θερμὲς ἀνθρώπινες σχέσεις δὲ δημιουργοῦνται τεχνητὰ, μὲ χειρισμούς. Μονάχα ὅταν ἀλλάξει ἡ σχέση τῶν ἐργαζομένων πρὸς τὰ μέσα παραγωγῆς, μπορεῖ νὰ δημιουργηθοῦν ἀληθινὲς ἀνθρώπινες σχέσεις, τόσο στὸ ἐργοστάσιο ὅσο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτό. Ἡ ὁμοια καὶ ἴση θέση ὄλων θὰ τοὺς ἐξασφαλίζει τότε καὶ θὰ τοὺς ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὸ φόβο τῆς ἀνεργίας, τῆς πείνας, τῆς ἀρρώστιας. Θὰ τοὺς παρέχει ἐκπαίδευση, ἀνάπαυση, περίθαλψη ὅταν ἀρρωστήσουν, ὅταν γηράσουν. Θὰ τοὺς ἐπιτρέπει, τέλος, νὰ χαροῦν ὅλες τὶς ἀξίες τῆς ζωῆς, ὅλα τὰ ἐξαισια δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ μας. Τότε μονάχα μπορεῖ νὰ διαμορφωθεῖ μιὰ καινούργια στάση ἀπέναντι στὴν ἐργασία, ποὺ θὰ τὴν ἀντιμετωπίζουν πιά ὅλοι σὰ μιὰ ὑπόθεση τὸ ἴδιο ζωτικὴ γιὰ τὸν κάθε ἓνα καὶ γιὰ ὅλους, καὶ τότε μονάχα θὰ διαμορφωθοῦν ὄχι «καλὲς ἀνθρώπινες σχέσεις», μὰ σχέσεις π ρ α γ μ α τ ι κ ἄ ἀ ν θ ρ ῶ π ι ν ε ς.

(Τὸ Γ' μέρος τῆς μελέτης, στὸ ἐπόμενο τεῦχος, θὰ εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ψυχικὴ ὑγεία καὶ τὴν ψυχικὴ ὑγιεινή).

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Γιὰ τὴ «διαμορφωτικὴ ὁμάδα», ἢ ὁμάδα T, ἢ διαγνωστικὴ ὁμάδα, πρβλ. τὶς μελέτες τῶν M. Pages, C. Faucheux καὶ J. Maisonneuve, στὸ Bull. de Psychologie, 1959, ο.π. Ἐπίσης: K. Lewin, in «Psychologie Dynamique». Les Relations Humaines P.U.F. 1959. Λεπτομέρειες θὰ βρεῖ κανεῖς ἀκόμα στὸ γνωστὸ βιβλίο τοῦ Friedmann: Problèmes Humains et Machinisme Industriel, ο.π. καὶ Michel Croizier: Human Engineering, in: Temps Modernes, Ἰούλιος 1951.

2. Θυμίζουμε γιὰ ὅσους τὸ ἔχουν ξεχάσει, ποῖο ἦταν τὸ τέλος τοῦ περίφημου μύθου τοῦ Φορδισμοῦ. Τὸ Μάρτιο τοῦ 1931, ὁ γέρο - Ford ἀποφάσισε πῶς τοῦ συνέφερε περισσότερο νὰ κλείσει τὰ ἐργοστάσιά του. 60.000 ἐργάτες βρέθηκαν στὸ δρόμο, χωρὶς καμμιά βοήθεια ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση, καὶ ὅταν ὀργάνωσαν μιὰ μαζικὴ διαμαρτυρία, οἱ φύλακες τῆς ἐπιχείρησης Ford τοὺς διάλυσαν μὲ αὐτόματα.

3. Αὐτὴ ὁμως ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ «ἀφιλοκέρδεια» εἶναι ἀκριβῶς πιὸ ἐπικίνδυνες. Γιὰτὶ μὲ τὸ νὰ λένε μὲ εἰλικρίνεια στοὺς ἐργοδότες ὅ,τι στραβὸ καὶ ἄδικο ὑποπίπτει στὴν ἀντίληψή τους (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν εἰσακούονται) πείθουν τοὺς ἐργάτες ὅτι ἐργάζονται γιὰ τὸ καλὸ

τους και πιδ αποτελεσματικά μάλιστα από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις «που έχουν και πολιτικές επιδιώξεις», και έτσι γίνονται πιδ πειστικοί και επηρεάζουν εύκολότερα τους εργάτες. Είναι φυσικό, λένε, πώς οι εργάτες πρέπει να κάνουν μια προσπάθεια προσαρμογής, ή συμπεριφορά τους πρέπει να πλησιάζει τη «φυσιολογική συμπεριφορά», όπως την καθορίζουν οι ψυχολόγοι ύστερα από στατιστικές έρευνες. Η κοινή γνώμη δηλαδή, που έχει από πριν επηρεασθή από την προπαγάνδα των γραφείων αυτών (Public Relations) καθορίζει κατά «δημοκρατικό τρόπο» τις νόρμες της φυσιολογικής συμπεριφοράς. Η αντίσταση στις κοινές δοξασίες βαφτίζεται νεύρωση, ή ύποταγή είναι ή φυσιολογική συμπεριφορά. «Πρέπει να έχεις καλές σχέσεις με τους συναδέλφους σου και με τους προϊσταμένους σου». «Αν συνεχίζεις την αντίδραση, σημαίνει πώς έχεις μια νεύρωση οφειλόμενη σε εμπλοκή στο σύστημα των επικοινωνιών σου». Ο επηρεασμός της κοινής γνώμης γίνεται μέσω του τύπου, του ραδιοφώνου, της τηλεόρασης, του κινηματογράφου, της εκκλησίας, των αθλητικών σωματείων κτλ. Έτσι το πλατύ κοινό, που και απληροφόρητο είναι και δεν έχει άμεσα συμφέροντα και είναι έτοιμο να δεχτή τα επιστημονικά συμπεράσματα, που μ' αυτά θα γίνει καλύτερη ή κοινωνία και οι άνθρωποι, επηρεάζεται πιδ εύκολα, και με τη σειρά του ασκεί μια διπλή πίεση πάνω στους εργαζόμενους: α) με την άμεση επαφή και β) με τις απαντήσεις που δίνει το αδιαφοροποίητο και πλατύ κοινό στις συχνές σφυγμομετρήσεις. Οι ψυχολόγοι, με τη σειρά τους, μπορούν εύκολα, στηριζόμενοι στις σφυγμομετρήσεις αυτές, να ισχυρίζονται πώς οι «μέσες φυσιολογικές συμπεριφορές» που προτείνουν, βασίζονται όχι μόνον σε επιστημονικά πορίσματα, αλλά και στο πιστεύω της πλειοψηφίας. Για τους εργάτες (προπάντων όταν είναι ξεκομμένοι από τις συνδικαλιστικές τους οργανώσεις) είναι πολύ δύσκολο να αντισταθούν στις πολλαπλές αυτές πιέσεις και καταντούν να πιστέψουν και οι ίδιοι πώς έχει ανώμαλη προσωπικότητα όποιος δεν καταφέρνει να συμμορφωθεί και να χωνέψει όσα όλος ο κόσμος πιστεύει. Αναφέρω χαρακτηριστικά τα έμβλήματα της General Electric: «Η G. E. λέγει πάντα την αλήθεια», και της Standard: «Πιστεύουμε στον άνθρωπο και στο άτομο».

4. Ο συστηματικός χωρισμός του προσωπικού σε αναρίθμητες κατηγορίες (που ή κάθε μια πληρώνεται με διαφορετικό τρόπο) αποβλέπει και αυτός στη διάσπαση της συνοχής των εργαζομένων.

5. Στη Ρώμη, τον Οκτώβρη του 1962, στο Ευρωπαϊκό τμήμα της Διεθνούς Οργανώσεως Έργασίας «θα συζητηθούν θέματα σχετικά με την επιστημονική οργάνωση της εργασίας έναντι της Ευρωπαϊκής Ένώσεως» και ειδικά το θέμα της «Εκπαίδευσης των μέσων στελεχών» (Εφημερία, αριθ. 58, Αύγουστος 1962).

6. Godesberger Grundsatzprogramm (1959), Kulturpolitisches programm των Knoeringen, Schmid, Arndt κτλ. 1956 - 1958, καθώς και ή πολιτική του «Miteigentum» όπως τονίστηκε στην Hannovershe Parteitag (1960) του S.P.D.

7. Ο Γεν. Διευθυντής της Δ.Ε.Η., σε μια εγκύκλιό του, γράφει: «Η Διοίκησης της Επιχειρήσεως αδιακόπως φροντίζει δια την υπό κλυτέρους όρους ένσχύλησιν του όλου προσωπικού αυτής... έξ απόψεως σωματικής υγιεινής και ψυχαγωγίας άκόμη... Έπειδή όμως ο άνθρωπος δεν είναι μόνον σώμα και διάνοια αλλά ψυχή και συναίσθημα και καρδιά... προσεπάθησε να εύρη τον τρόπον της καλύψεως των ανάγκων του άνωτέρου τούτου στοιχείου της ανθρωπίνης ύπάρξεως... και άπεφασίσθη να ιδρυθῆ ειδικός έν προκειμένω θεσμός ήθικοθησκευτικής άποστολής εις τους κόλπους της επιχειρήσεως...» και διορίστηκε ο Αρχιμανδρίτης κ. Θ. Μ. «πνευματικός σύμβουλος του προσωπικού».

8. Ο Alfred Klein, τελειώνοντας τη μελέτη του, φτάνει στο συμπέρασμα ότι οι ανθρώπινες σχέσεις είναι μια ιδεολογική κίνηση (συνοθήλευμα διαφόρων αντιλήψεων και θεωριών), που το χαρακτηριστικό της είναι ο άμεσός της προσανατολισμός στην αύξηση της υπεραξιακής παραγωγής, που προσπαθούν να αποκρύψουν.

9. Για πλατύτερη θεωρητική κατατόπιση, εκτός από τη βιβλιογραφία που έδωσα παραπάνω, καθώς και στο πρώτο μου άρθρο (Ε.Τ. αριθ. 92, σελ. 198), κοίτα και το βιβλίο που δημοσιεύτηκε στη Ν. Υόρκη στα 1953 και σε γαλλική μετάφραση στα 1959 κάτω από τη διεύθυνση των L. Festinger και D. Katz (Research Methods in the Behavioral Sciences), όπου όλα τα άρθρα είναι γραμμένα από μαθητές του Lewin και είναι αφιερωμένα στους χειρισμούς της ομάδας και τη δυναμική της, καθώς και το Traité de Sociologie du Travail, δημοσιευμένο κάτω από τη διεύθυνση των G. Friedmann και P. Naville (Armand Colin, 1961), όπου και άφθονη βιβλιογραφία. Για την κριτική των απόψεων αυτών πρβλ. την εισήγηση του R. Aron (La Société Americaine et sa Sociologie, in: Cahiers Internationaux de Sociologie, 1959, XXVI, 62), την επέμβαση του Gurevitch στη συζήτηση του Aron, το βιβλίο του Packard (Les Obsédés du Standing, Calman Lévy, 1960), το πολύ κατατοπιστικό άρθρο του R. Roelens («Pensée», αριθ. 94, 1960), καθώς και τις εργασίες του A. Klein (Der Einfluss der Amerikanischen Innerbetrieblichen Human Relations—Ideologie in Westendeutschland και Kritik der Imperialischen Ideologie von der «Integration» des Arbeiters, in: Deutsche Zeitschrift Fur Philosophie, αριθ. 3 και 4, 1961, και του W. Rossade: «Kultur» — Ideologie der Rechten S.P.D.—Führung und «Human Relations», Ibid. αριθ. 12, 1961.

10. Πρβλ. λ.χ. τη μελέτη (Ψυχολογία και κοινωνική τάξις, Esprit, Γενάρης 1959) του L. Frank, τ. προέδρου της προετοιμαστικής επιτροπής στο περίφημο Συνέδριο της Ψυχικής Υγιεινής του Λονδίνου.

Τὸ ἀνθρωπολογικὸ ὕλικόν

τοῦ ΑΡΗ

Ἡ συζήτηση ποὺ ἀκολούθησε καὶ τὰ ἐρωτήματα ποὺ γεννήθηκαν μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ ἔργου «Προέλευση τῶν Ἑλλήνων» ὑπαγόρευσαν τὴν ἀνάγκη γιὰ νὰ γραφεῖ τὸ ἄρθρο τοῦτο.

Δὲν πρόκειται φυσικὰ νὰ δώσουμε μ' αὐτὸ ἀπάντηση σὲ ὅλα τὰ ἐρωτήματα. Θ' ἀσχοληθοῦμε μόνο μὲ τὸ ζήτημα ἂν ἡ ἀνθρωπολογικὴ μελέτη μιᾶς ομάδας, μιᾶς λαότητος ἢ ἐνὸς ἔθνους, μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει σὰν πηγή, καὶ μάλιστα πολὺ βασικὴ, γιὰ τὴν ἐξερεύνηση τῆς ἱστορίας ἐνὸς λαοῦ.

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ προσπάθεια μόνο νὰ δοθεῖ, ὅσο εἶναι δυνατὸ, ἡ πείρα τῶν σοβιετικῶν ἐρευνῶν στὸν τομέα τῆς «ἐθνικῆς» ἀνθρωπολογίας ποὺ ἀναπτύχθηκε τὰ τελευταῖα 30 - 40 χρόνια σὲ στενὸ συνδυασμὸ μὲ τὴ μελέτη τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς ἐθνογενετικῆς. Τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι ἕνας κλάδος τῆς ἀνθρωπολογίας μελετᾷ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὶς διαφορὰς τοῦ φυσικοῦ (μορφολογικοῦ) τύπου διαφόρων ἐθνικῶν ομάδων μᾶς ὑποχρεώνει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὰ ἀνθρωπολογικὰ δεδομένα γιὰ τὴν ἐπεξεργασία ἐθνογενετικῶν προβλημάτων.

Οἱ σοβιετικοὶ ἀνθρωπολόγοι ὅταν χρησιμοποιοῦν τὸ ἀνθρωπολογικὸ ὕλικόν σὰν ἱστορικὴ πηγὴ βλέπουν τὴ διάδοση ἢ τὴν ἀνάμειξη τῶν διαφόρων ἀνθρωπολογικῶν τύπων σὰν συνέπεια ἱστορικῶν προτσῆς. Ξεκινᾶνε δηλαδὴ ἀπὸ τὴ θέση ὅτι ἡ γλῶσσα κι ὁ πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ διαδοθεῖ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διάδοση τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων. Οἱ ἀνθρωπολογικοὶ τύποι ὅμως ποτὲ δὲν διαδίδονται χωρὶς πολιτισμὸ καὶ γλῶσσα. Γι' αὐτὸ λοιπὸν ὅταν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπολογίας φανερώσουν τὴ διάδοση κάποιου ἀνθρωπολογικοῦ τύπου, τότε στοὺς ἱστορικοὺς ἀρχαιολόγους, ἐθνογράφους καὶ γλωσσολόγους μπαίνει ζήτημα τῆς μελέτης τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν ποὺ προκάλεσαν αὐτὴ τὴ διάδοση καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν ἱστορικο - πολιτιστικῶν καὶ γλωσσολογικῶν φαινομένων ποὺ συνδέονται μ' αὐτὴν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ προϋπόθεση, ὅτι ὁ σχηματισμὸς ὁποιουδήποτε ἀνθρωπολογικοῦ τύπου δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ χωρὶς τὴ μελέτη τῶν ἀνθρωπολογικῶν «κοινοτήτων» ποὺ δημιουργοῦνται ἱστορικὰ καὶ ποὺ μέσα σ' αὐτὲς σχηματίζον-

ται οἱ ἀνθρωπολογικοὶ τύποι, ὑποχρεώνει τὸν ἀνθρωπολόγον νὰ συγκρίνει τὰ στοιχεῖα τοῦ μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀρχαιολογίας, γλωσσολογίας, ἐθνογραφίας καὶ ἱστορίας. Τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπολογίας δὲν θὰ ἔπαιζαν κανένα ρόλο στὴ μελέτη τῶν ἐθνογενετικῶν προβλημάτων ἂν οἱ ἱστορικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ γλωσσολογία διέθεταν ὅλα τὰ δεδομένα γιὰ νὰ φωτισθοῦν ὅλες οἱ πλευρὲς καὶ τὰ στάδια ἐθνογενετικῆς ὄλων τῶν λαῶν. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ κενὰ σ' αὐτοὺς τοὺς τομεῖς τῆς γνώσης εἶναι ἀκόμα πολὺ σημαντικὰ, γι' αὐτὸ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐρευνῶν δείχνουν τὸ δρόμον ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσουν οἱ γλωσσολόγοι, ἐθνογράφοι καὶ ἀρχαιολόγοι.

Καὶ ἡ σημασία τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὕλικου μεγαλώνει ὅσο πιὸ βαθιὰ στὴν ἀρχαιότητα ἐξετάζουμε τὰ ἐθνογενετικὰ προτσῆς.

Φέρνουμε ἕνα παράδειγμα γενικώτερης σημασίας, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐξάπλωση τοῦ ἀνθρώπινου γένους εἰς τὴν Ἀμερικανικὴ Ἠπειρο. Σήμερα στηριγμένοι ἀποκλειστικὰ στὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπολογίας μπορούμε νὰ βεβαιώσουμε μὲ κατηγορηματικότητα ὅτι οἱ πρόγονοι τοῦ αὐτόχθονος πληθυσμοῦ τῆς Βόρειας καὶ Νότιας Ἀμερικῆς μέχρι καὶ τῆς Γῆς τοῦ Πυρὸς ξαπλώθηκαν κάποτε ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Ἀσία διὰ μέσου Βερίγγειου Πορθμοῦ. Μπορεῖ νὰ συζητᾷ κανεὶς ἂν ἦταν ὁ μόνος δρόμος ἐξάπλωσης, ὄχι ὅμως ἂν οἱ Ἰνδιάνοι εἶναι ἀπόγονοι παλαιοασιατῶν. Καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποδείχτηκε περίτρανα ἀπὸ τοὺς σοβιετικοὺς ἀνθρωπολόγους, ἰδιαίτερος ὅμως μὲ τὶς ἐργασίες τοῦ Γιώργη Φράντσεβιτς Ντεμπέτς. Στὶς γλῶσσες τῶν αὐτόχθονων λαῶν τῆς Ἀμερικῆς δὲν ἔγινε ἀκόμα δυνατόν νὰ βρεθοῦν πειστικὰ στοιχεῖα συγγένειας μὲ ἄλλες γλῶσσες τοῦ κόσμου. Στὴν ἴδια κατάσταση βρίσκονται καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνογραφίας. Τὰ πιὸ πολλὰ ἀρχαιολογικὰ ἴχνη τοῦ ἀνθρώπου στὴν Ἀμερικὴ ἀνευρέθησαν στὸ κέντρο τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς. Δηλαδὴ δὲν μᾶς δείχνουν ἀπὸ ποῦ πρωτοπάτησε τὸ πόδι τοῦ ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν Ἀμερικὴ. (Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι προῖον μόνο τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου. Μὲ τὴν εὐκαιρία ἀναφέρομε ὅτι μόνο μὲ βάση τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ ζωολογίας ἀποκλείουμε τὴν Ἀμερικὴ ἀπὸ τὸ

ΠΗΓΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ

χώρο όπου έγινε ή μετατροπή του πιθήκου σε άνθρωπο).

Όχι μικρότερο ρόλο έπαιξαν τα ανθρωπολογικά στοιχεία για τη μελέτη του πληθυσμού της Μαδαγασκάρης. Γλωσσολογικά και έθνογραφικά ή μεγαλόνησος αυτή ανήκει στην Ίνδονησία. Οι αρχαιολογικές έρευνες εκεί βρίσκονται ακόμη σε έμβρυώδη κατάσταση. Μπορεί λοιπόν κανείς να βγάλει το εύκολο συμπέρασμα ότι ή Μαδασκάρη κατοικήθηκε από λαούς που βρίσκονται ανατολικά της. Όμως τα στοιχεία της ανθρωπολογίας δείχνουν με την πιο μεγάλη πειστικότητα, ότι ο λαός της νήσου έχει αφρικανική καταγωγή, παίρνοντας φυσικά υπ' όψη μιὰ μικρότερης σημασίας επίδραση στο ανατολικό μέρος από το Ίνδικό Αρχιπέλαγος. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όταν αυξηθούν τα αρχαιολογικά εύρηματα και μελετηθούν, θα βρεθούν και τα ίχνη της αρχαιότητας αποίκησης της νήσου από την Αφρική. Τα στοιχεία όμως της ανθρωπολογίας από τώρα προλέγουν παρόμοιες αρχαιολογικές ανακαλύψεις.

Αν και ή ανθρωπολογία χρονολογείται από τον καιρό του Αριστοτέλη, μόνο στον αιώνα μας έκανε μεγάλα βήματα προς τα μπρός. Βρίσκεται στο στάδιο της ανάπτυξης της κι ακόμα χρειάζεται αρκετή δουλειά για την τελειοποίηση της μεθοδολογίας της. Γι' αυτό δεν μπορούμε να πούμε ακόμα ότι με την ίδια επιτυχία λύνει όλα τα προβλήματα σ' όλες τις περιοχές της γης. Τη μεγαλύτερη επιτυχία παρουσιάζει ιδιαίτερα στις «ζώνες επαφής» των μεγάλων φυλών που διαιρείται ή ανθρωπότητα. Έτσι παραδείγματος χάριν είναι εύκολότερο να διακρίνουμε την αφρικανική επίμειξία στην Ευρώπη, ή και τ' αντίθετο, παρά των βορειοευρωπαϊκών τύπων στην Κεντρική και Νότια Ευρώπη.

Όπου συναντώνται τέτοιες δυσκολίες, χρειάζεται συγκέντρωση ακόμα περισσότερου υλικού. Έτσι, στην εργασία «Προέλευση των Έλλήνων», με επιτυχία λύνεται το ζήτημα της διαφοροποίησης των «Βαλκανικών» και «Καυκασίων» τύπων. Κι' αυτό γιατί στο αυτό χρονικό διάστημα στο ίδιο μέρος (Τασκένδη) μελετήθηκαν σ' αρκετά ικανοποιητικό, από στατιστική άποψη, βαθμό, αντιπρόσωποι των ανθρωπολογικών τύπων που ζούν

από τον Καύκασο ως το Ίόνιο Πέλαγος. Άλλο τόσο ερευνήθηκαν και οι επιδράσεις της Κεντρικής Ευρώπης στη Νότιο Βαλκανική, χωρίς να χει λυθεί το ζήτημα τελειωτικά. Π.χ. ο χρόνος της έλευσης πιο ανοιχτόχρωμου στοιχείου στη Μακεδονία και Βόρειο Θεσσαλία παραμένει ανοιχτός. Όμως αυτό δεν εμπόδισε την ανθρωπολογική έρευνα να καταλήξει σε όρισμένα συμπεράσματα που διατυπώνονται στο βιβλίο που αναφέραμε. Οι έρευνες πρέπει να εξακολουθήσουν έντατικές σ' όλη την Ελλάδα. Τόσο κατά «χώρον» όσο και κατά «χρόνον». Δηλαδή σ' όλες τις περιοχές και σ' όλα τα χρονικά διαστήματα. Από την αρχαία εποχή ως σήμερα.

Για την Ελλάδα εφαρμόσαμε για πρώτη φορά την αντίθετη πορεία. Από τη σημερινή εποχή, πηγαίνοντας προς τα πίσω, ως την παλαιολιθική εποχή. Σταματούσαμε σε κάθε χρονικό διάστημα αναλόγως των ευρημάτων που είχαμε ιδεί το φως. Και για τη διάκριση των ευρωπαϊκών τύπων φαίνεται ότι είναι ο μόνος σωστός δρόμος που πρέπει να ακολουθηθεί: από την σημερινή εποχή και κάτω ως την παλαιολιθική. Στους ευρωπαϊκούς τύπους της σύγχρονης εποχής υπάρχει το χαρακτηριστικό του χρωματισμού. Χρειάζεται να βρεθεί ή σχέση του χρωματισμού αυτού με τα ανάλογα διαμετρήματα των κρανίων και αυτό θα είναι το καθοριστικό βήμα για την διαφοροποίηση των έσωευρωπαϊκών τύπων. Ήδη έχουν γίνει σοβαρές προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή. Το πάν είναι ή μεθοδολογία που ακολουθείται. Από την Αμερική, Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Πολωνία, Σουηδία, Ιαπωνία όπου ή ανθρωπολογική επιστήμη έχει να επιδείξει προόδους, ή μεθοδολογία στη Σοβιετική Ένωση είναι ή τελειότερη, ολόπλευρη και ή πιο συστηματική. Είναι αυτό μιὰ αλήθεια που αναγνωρίζεται από τους περισσότερους ανθρωπολόγους των παραπάνω χωρών. Ένας από τους λόγους που συνέτειναν στην ανάπτυξη της ανθρωπολογίας εις την ΕΣΣΔ είναι ότι στην Σ.Ε. ζούν δεκάδες διάφορες εθνότητες, για την πολιτιστική ανάπτυξη των οποίων το κράτος έδειξε ιδιαίτερη φροντίδα. Αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης, τόσο ανθρωπολογικής όσο και ιστορικής, είναι ή περιο-

χή του Καυκάσου. Στον Καύκασο ζούν δεκάδες λαότητες, που ή κάθε μιὰ απ' αυτές έχει τή δική της γλώσσα, οί περισσότερες όμως απ' αυτές ανήκουν στον ίδιο ανθρωπολογικό τύπο. Η ανθρωπολογική αυτή διαπίστωση βάζει τεράστια προβλήματα στους ιστορικούς και γλωσσολόγους.

Είναι γνωστό ακόμα από τον περασμένο αιώνα, ότι δεν υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ των γλωσσικών και ανθρωπολογικών ταξινομήσεων. Από τη μιὰ μεριά υπάρχουν πάρα πολλοί λαοί που μιλάνε συγγενικές γλώσσες, ανήκουν όμως σε διαφορετικές φυλές και ανθρωπολογικούς τύπους. Από την άλλη μεριά πάλι ακόμα και γειτονικοί λαοί διαφέρουν και στη γλώσσα και στον τύπο. Η διευκρίνηση των αναλογιών στις σχέσεις που μπορεί να υπάρχουν ανάμεσα στους ανθρωπολογικούς τύπους και τις γλώσσες των λαών, αποτελεί τὸ βασικό δρόμο για τήν πολυσύνθετη μελέτη των προβλημάτων τής εθνογενετικής. Και σε μιὰ τέτοια μελέτη είναι έξ ίσου βλαβερές οί προσπάθειες να ζητᾶ κανείς να βρεί αναλογίες εκεί που δεν υπάρχουν, ἄλλο τόσο και να τις ἀρνεῖται ἄν και είναι ὀλοφάνερες.

Ἀξίζει τὸν κόπο να δούμε αὐτὸ τὸ σημεῖο πιὸ λεπτομερειακά. Οί διάφορες συγγενικές «οικογένειες» γλωσσῶν που ἐμφανίζονται κατὰ τὸ προτσές τὸυ διαχωρισμοῦ τής βασικής (πρωταρχικής) γλώσσας, σχηματίζονται ιστορικά κάτω ἀπὸ διαφορετικές συνθήκες: εἴτε κατὰ τὸ προτσές τής γλωσσικής ἀφομοίωσης, ὁπότε στην περίπτωση ἀνάμειξης γλωσσῶν, μιὰ απ' αυτές βγαίνει νικήτρια (παράδειγμα οί ρωμανικές (νεολατινικές) πιθανὸν ἐπίσης οί τούρκικες, οί σαμοδιείς γλώσσες στη βόρεια Σιβηρία κλπ.), εἴτε σχηματίζονται σὰν ἀποτέλεσμα τής διάσπασης τής γλώσσας ἐνὸς λαοῦ που διασκορπίζεται για πρώτη φορά σε ἀκατοίκητα ἐδάφη, ὅπως ἔχει συμβεῖ με τοὺς Ἑσκιμῶους και τοὺς Πολυνησίους.

Στην πρώτη περίπτωση οί «νικημένες» γλώσσες μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ ἐπιδροῦν στη «νικήτρια» γλώσσα με τὸ να πλουτίζουν τὸ λεξιλόγιό της ἢ με τὸ να ἀλλάζουν μέρος τής γραμματικής της δομής, κυρίως ἰδιομορφίες δευτερεύουσας σημασίας.

Στη δεύτερη περίπτωση ἐπίδραση ἄλλων γλωσσῶν δεν υπάρχει. Τότε ἡ ἀλλαγὴ τής γλώσσας - βάσης γίνεται ἀποκλειστικά κάτω ἀπὸ τήν ἐπίδραση των ἐσωτερικῶν νόμων τής ἀνάπτυξης τής γλώσσας σε σχέση με τήν ἱστορία των διαφόρων ομάδων τὸυ αὐτοῦ λαοῦ που διασκορπίζεται σε διαφορετικές παρθένες περιοχές.

Ἀπὸ καθαρὰ γλωσσική ἄποψη ἡ διαφορὰ σχηματισμοῦ μιᾶς οικογένειας γλωσσῶν, με τὸν πρώτο εἴτε με τὸν δεύτερο τρόπο, δεν ἔχει και μεγάλη σημασία. Και στη μιὰ και στην ἄλλη περίπτωση, στη βάση υπάρχει

μιὰ πρωταρχική γλώσσα, μὰ και ἡ ἀφομοίωση μὴ συγγενικῶν γλωσσῶν δεν ἀποκλείει τήν ἀλλαγὴ τής πρωταρχικής γλώσσας σύμφωνα με τοὺς ἐσωτερικούς νόμους ἀνάπτυξης. Ὅμως ἀπὸ ἱστορική ἄποψη οί δυὸ τρόποι τὸυ σχηματισμοῦ αὐτοῦ είναι τελείως διαφορετικοί. Είναι πολὺ βασικὸ τὸ ζήτημα με ποιὸν τρόπο τὰ διάφορα ιστορικά προτσές που καθορίζουν τοὺς διαφορετικούς δρόμους τὸυ σχηματισμοῦ μιᾶς γλωσσικής «κοινότητας», ἀντανακλῶνται στὸ σχηματισμὸ των ανθρωπολογικῶν τύπων.

Ὅταν ἔχουμε να κάνουμε με διαφορετικούς ανθρωπολογικούς τύπους, γλωσσικά συγγενικούς, χωρίς να ἔχουμε μεταβατικούς τύπους ἀνάμεσά τους, τότε μπορούμε να πούμε ότι ἡ γλωσσική κοινότητα (ὁμοιότης) σχηματίζεται σὰν ἀποτέλεσμα τής ἀφομοίωσης. Ἔτσι φαίνεται να ἔχει ἡ ὑπόθεση με τις τούρκικες γλώσσες, ἰδιαίτερα στις δυτικές περιοχές διάδοσής τους. Π.χ. Οί Ἀζερμπαϊτζάνοι ἔχουν δεχτεῖ μιὰ πολὺ ἐλάχιστη ἐπίδραση μογγολοειδῶν στοιχείων και ἀνθρωπολογικῶς είναι πολὺ συγγενικοί με ἄλλες ομάδες πληθυσμοῦ τὸυ Ἀζερμπαϊτζάν, τοὺς Οὐντίνους, Τάτους, Κούρδους κ.ἄ., που σ' αὐτοὺς τὸ προτσές τής ἀφομοίωσης τής Τουρκικής γλώσσας ἀκόμα δεν τελείωσε. Τὸ ἴδιο μπορούμε να πούμε ότι ὁ πληθυσμὸς τής Μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι και τή Θράκη, ἀφομοίωσε τήν Τουρκική.

Ὅμως κι ὅταν ἔχουμε ὁμοιότητα ἀνθρωπολογικῶν τύπων, αὐτὸ δεν σημαίνει ότι πρέπει να ἀρνούμαστε τὸ προτσές τής ἀφομοίωσης. Αὐτὸ παρατηρεῖται με τις γλώσσες των Τουγγούσων, ὅπου και ὁ προτουγγουσιακὸς πληθυσμὸς τής Σιβηρίας ἦταν ἀρκετὰ ὁμοιογενής.

Τὰ ἀνθρωπολογικά στοιχεία μᾶς λένε ἀκόμα ποιὰ ὑποστρώματα ἢ ὑπερστρώματα πῆραν μέρος στὸ σχηματισμὸ διαφόρων λαῶν σε σχέση με τή διάδοση τής γλώσσας. Στὸ Βόρειο Καύκασο π.χ., οί Κουμικοί κ' οί Νογκάοι μιλάνε τουρκικά. Ὅμως οί Κουμικοί ἀνθρωπολογικά ἀνήκουν στοὺς Καυκάσιους τύπους χωρίς καμιά μογγολοειδῆ ἐπιμειξία, ἐνῶ ἡ ἐπιμειξία αὐτὴ στοὺς Νογκάους είναι καταφανής.

Είναι ὀλοφάνερο, ότι οί ἱστορικές συνθήκες που ἐπέδρασαν στὸ σχηματισμὸ των δύο αὐτῶν λαῶν είναι ἀρκετὰ διαφορετικές. Για τή γλωσσολογία ὁμως, ἡ διάδοση τής Τούρκικης γλώσσας και στοὺς δύο λαοὺς είναι ἓνα και τὸ αὐτὸ προτσές. Αὐτὸ δείχνει ότι τὰ γλωσσικά δεδομένα δεν είναι ἀρκετὰ για να φωτίσουν τήν ἱστορία ἐνὸς λαοῦ.

Πάντως μόνο ἡ σύνθετη μελέτη και ἀντιπάρθεση των διαφόρων στοιχείων μπορεί να δώσει πιὸ καρποφόρα ἀποτελέσματα σε ἐθνογενετικά προβλήματα.

Μόσχα, Ἰούλης 1962.

Του ΜΙΓΚΕΛ ΝΤΕ ΣΑΛΑΜΠΕΡΤ

μεταφράζει η ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΜΠΙΤΖΙΛΕΚΗ

σχέδια του ΓΙΑΝΝΗ ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΗ

(Συνέχεια από το προηγούμενο)

— Πήγαινε να βρεις γλυκοπατάτες. Κερνάω όλον τον κόσμο.

Τόν κοίταξα, χωρίς να πω λέξη, χωρίς να κάνω την παραμικρή κίνηση.

— Κουφός είσαι; — ούρλιαξε και με τράνταξε δυνατά.

— Να στείλεις τη μάνα σου! — τού είπα.

Να ακούσει τέτοια λόγια μπροστά στους θαυμαστές του! Τόν είδα να σηκώνει το χέρι κ' έκανα πίσω τρομοκρατημένος. Μά τότε έγινε κάτι παράξενο: εκείνος έβγαλε το σακκάκι και σταύρωσε τα χέρια του μπροστά, όπως κάνουν οι μποξέρ. Ήθελα να το βάλω στα πόδια, μα ή ντροπή με κάρφωσε στη θέση μου. Ήταν φανερό πως με καλούσε να παλέψουμε. Στεκόμουν με τα χέρια κρεμασμένα, περιμένοντας την επίθεση, βλέποντας με κατάπληξη τη γελοία πόζα του. Έμεις τὰ χαμίνια, στο δρόμο, παλεύαμε χωρίς τόσες τσιριμόνιες. Μου φώναξε: «εμπρός!» και κάποιος μ' έσπρωξε προς τις γροθιές του. Ή μύτη μου τσούγκρισε με όρμη στη δεξιά γροθιά του. Έκλεινος απομακρύνθηκε άμέσως και άρχισε να κάνει μιὰ σειρά τσακίσματα και φιγούρες των ποδιών, ενώ όλοι γύρω χειροκροτούσαν και τόν ενθαρρύνανε. Έγώ προσπαθούσα μόνο να αποφεύγω τὰ χτυπήματά του και άρχισα να παραμονεύω τὰ καλάμια των ποδιών του. Ξάφνου βρήκα ευκαιρία και τούδωσα μιὰ τόση δά μικρή, τσοσούδικη κλωτσιά στο ένα καλάμι! Θεούλη μου, τί είχα κάνει; Τò παιδί ούρλιαξε από τόν πόνο. Ή κωμική πόζα τού μποξέρ πήρε με μιὰς τέλος. Ο αντίπαλός μου έσφιγγε άπελπισμένα τò πονεμένο καλάμι του και χοροπηδοούσε στο άλλο πόδι. Τότε βρήκα τήν ευκαιρία να τόν χτυπήσω άτιμώρητα στο δεξιό μάτι. Ύστερα, και με τις δυό γροθιές μου, πού μέσα τους είχε σωρευτεί τόσο μίσος και τόσες ταπεινώσεις, άρχισα να τόν χτυπάω με

μανία, ὥσπου τὸν ἀποσπάσανε ἀπὸ τὰ χέρια μου. Ὁ κοιμῶς μποξέρ εἶχε καταν-
τήσει τώρα ἀξιοθρήνητο κουρέλι. Οἱ θαυμαστές του τὸν κουβάλησαν μὲ τὴ μύτη
καὶ τὸ στόμα γεμάτα αἷματα καὶ μὲ τὰ μάτια κλειστά.

Ἵστερα ἀπὸ ἓνα τέταρτο μὲ κάλεσαν στὸ γραφεῖο τοῦ διευθυντῆ. Χοντρός,
λιπαρός, μὲ τὰ μάτια πνιγμένα μέσα στὶς δίπλες τῆς πλούσιας σάρκας του, μὲ τὸ
διπλοσάγωνό του νὰ τρεμουλιάζει ἀδιάκοπα, ἀσφαλῶς ἐνοχλημένο ἀπὸ τὸ γιακὰ
τοῦ ράσου του, ὁ διευθυντῆς μὲ κοίταξε ψυχρά, ἐνῶ ἐγὼ προσπαθοῦσα μὲ ὄλες
τὶς δυνάμεις μου νὰ συγκρατήσω τὸν τρόμο, ποὺ ἔκανε τὰ πόδια μου νὰ κλονίζον-
ται. Ἀπόφευγα τὸ βλέμμα του, γυρεύοντας νὰ βρῶ ἓνα καταφύγιο, κάποιον νησάκι
γαλήνης, στὴν τεράστια κοιλιά του. Ὁ διευθυντῆς εἶχε τόσο καταπληχτικὰ μεγά-
λη κοιλιά, ὥστε ἦταν ἐξαιρετικὰ βολικὸ ν' ἀκουμπάει κανεὶς σ' αὐτὴν τὸ βλέμ-
μα του καὶ νὰ τὸ ἀφήνει ἐκεῖ νὰ κοιμᾶται, γαλήνια.

Πέρασαν λίγα λεπτά. Τελικὰ ὁ ἐφημέριος μίλησε, μὲ φωνὴ ἐξαιρετικὰ γλυ-
κειά, σχεδὸν πνιγμένη ἀπὸ τὸ διπλοσάγωνό του, καὶ μὲ τὸν τόνο ποὺ χρησιμοποιοῦν
σὰν ψέλνουν στὶς λιτανεῖες. Ἐπειδὴ ὄλη μου ἡ προσοχὴ ἦταν συγκεντρω-
μένη στὴν κοιλιά του, ἄκουγα τὰ λόγια του σὰν μέσα ἀπὸ σύννεφο. Ἄν κρίνουμε
ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔλεγε, ἦμουν ἀλήτης, ἄτιμος καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ἀχάριστος. Μὲ
δέχτηκαν ἀπὸ εὐσπλαχνία στὸ καλύτερο κολλέγιο τῆς πόλης, στὸ κολλέγιο τῆς
καλύτερης ἰσπανικῆς κοινωνίας, καὶ σπούδαζα ἐκεῖ μαζί μὲ τὰ παιδιά τῶν καλύ-
τερων οἰκογενειῶν. Ἄντι ὅμως νὰ ἐκτιμῆσω τὴν προνομιούχα θέση μου καὶ νὰ
νιώθω εὐγνωμοσύνη, ἀντὶ νὰ μάθω τοὺς καλοὺς τρόπους καὶ τὴν τέλεια εὐγένεια
τῶν συντρόφων μου, ἐγὼ προσπαθοῦσα νὰ μπάσω στὸ κολλέγιο τὰ φερσίματα τῶν
ἀλητῶν τοῦ δρόμου! Εἶχα τολμήσει νὰ προσβάλω τὴ μητέρα ἑνὸς μαθητῆ —
μιὰ μεγάλη κυρία, ἂν βέβαια ἦμουν ικανὸς νὰ καταλάβω τί σημαίνουν αὐτὲς
οἱ λέξεις — καὶ ὕστερα χτύπησα τὸ γιό της σὰν ἀγριάνθρωπος. Δὲν ἀπόμεινε λοι-
πὸν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ βγάλει τὸ δίδαγμα ἀπὸ τὴν παροιμία: «Σὰν κυνηγᾶς
τὸ φυσικό, ξαναγυρίζει αὐτὸ τρεχάτο...» Ἦμουν ζωντανὴ ἀπόδειξη πῶς δὲν
πρέπει νὰ κάνει κανεὶς καλὸ, χωρὶς πρῶτα νὰ ἐξετάσει σὲ ποιὸν τὸ κάνει! Ὁ
διευθυντῆς χανόταν μέσα σὲ ἓνα σωρὸ ἄλλους συλλογισμούς, ποὺ δὲν τοὺς ἄκου-
γα πιά, γιατί ἦμουν ἀπασχολημένος λέγοντας καὶ ξαναλέγοντας ἀπὸ μέσα μου:
«Σκατά! Σκατά! Σκατά στὰ μούτρα σου καὶ στὴν εὐσπλαχνία σου!»

Ὁ διευθυντῆς κατάληξε ἤρεμα: «Δεδομένου ὅτι ἡ εὐσπλαχνία πρὸς τὰ παι-
διὰ τοῦ εἴδους σου εἶναι ἄχρηστη καί, ἀφ' ἑτέρου, ὅτι εἶναι ἡ μοναδικὴ αἰτία ποὺ
ἐξηγεῖ τὴν ἐδῶ παρουσία σου, δὲν μοῦ ἀπομένει ἄλλη λύση παρὰ νὰ σὲ διώξω
ἀμέσως...» «Ἀμέσως» σήμαινε: «χωρὶς νὰ χάσω οὔτε δευτερόλεπτο». Συγόδευσε
τὰ λόγια του μὲ μιὰ χειρονομία, μὲ τὴν ἴδια χειρονομία ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ
καθηγητῆς τῆς ἀριθμητικῆς γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τοὺς κακοὺς μαθητές, ὅταν
κλαψουρίζανε μπροστὰ στὸν πίνακα.

Βγαίνοντας ἀπὸ τὸ κολλέγιο, γύρισα καὶ ἔφτυσα στὴν πόρτα του. Ἐνιωσα
ἀμέσως ἀνακούφιση. Ἐπιτέλους ἐλεύθερος! Ὅσο ἡ αἴσθησή τῆς ἐλευθερίας
κράτησε μόνο λίγα λεπτά, ὥς τὴ στιγμὴ ποὺ ἄρχισα νὰ σκέφτομαι τὴ μητέρα
μου. Τί θὰ μοῦ ἔλεγε;

Γύρισα στὸ σπίτι μὲ ὕφος σταθερὸ καὶ σίγουρο. Ἡ μητέρα μου, κατάπληκτη
ποὺ μὲ εἶδε νὰ γυρίζω σὲ τόσο ἀκατάλληλη ὥρα, μὲ ρώτησε τί συμβαίνει. Τῆς
εἶπα, κοιτάζοντάς την στὰ μάτια:

—Μὲ ἔδιωξαν.

Τὸ δεξί μου χέρι σηκώθηκε ἐνστικτώδιστα σὲ μιὰ κίνηση ἀμυνας, μὰ τὸ ἄ-
φησα σχεδὸν ἀμέσως νὰ ξαναπέσει, ντροπιασμένος.

Ἡ ἀντίδραση τῆς μητέρας μου δὲν ἦταν ἐκείνη ποὺ περίμενα. Γιὰ μερικὰ
δευτερόλεπτα ἐξακολούθησε ν' ἀνεβοκατεβάξει τὸ πεντάλ τῆς μηχανῆς της. Ἵ-
στερα σταμάτησε τὸ ράψιμο καὶ μὲ ρώτησε, χωρὶς νὰ σηκώσει τὸ κεφάλι, προσ-
παθώντας νὰ διατηρήσει ἤρεμη τὴ φωνή της:

—Γιὰ ποιὸ λόγο;

Δέν ἤμουν ἔτοιμος γιά μιὰ τέτοια ἀντίδραση. Ξάφνου, μιὰ παράξενη ἀγωνία μου ἔσφιξε τὴν καρδιά καὶ τῆς διηγήθηκα τί εἶχε συμβεῖ, χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ συγκρατήσω τὰ δάκρυά μου.

Ἡ μητέρα μου ἄρχισε τὶς γκρίνιες. Γιατί τὸ εἶχα κάνει αὐτό; Ὅλα τὰ ἔνειρά της ἔγιναν συντρίμια! Παρ' ὄλες τὶς θυσίες της δέν θὰ σπούδαζα ποτέ! Ἦταν μιὰ φτωχὴ γυναίκα καὶ ὄλοι τὰ βάζανε μαζί της! Ὁ πατέρας μου βρισκόταν σὲ κάποιο στρατόπεδο συγκέντρωσης, ὁ Θεὸς μόνο ἤξερε ποῦ ἀκριβῶς. Ὁ ἀδελφός μου ἦταν ἀδιόρθωτος ἀλήτης κ' ἐγὼ ψηλομύτης, ἀνίκανος νὰ καταλάβω τὸν πόνο της! Στὸ κάτω - κάτω, στὴ θέση μας ἡ περηφάνεια εἶναι μεγάλη πολυτέλεια καὶ δέν μποροῦμε νὰ τὴν ἐπιτρέπουμε στὸν ἑαυτό μας. Τί μ' ἔπιασε καὶ θέλησα νὰ γίνω ἴσος μὲ τοὺς ἄλλους;

Οἱ διαμαρτυρίες καὶ οἱ διαβεβαιώσεις μου πῶς δέν θέλησα νὰ γίνω ἴσος μὲ τοὺς ἄλλους τὸ μόνο ἀποτέλεσμα ποῦ ἔφεραν ἦταν νὰ τὴν κάνουν νὰ θυμώσει.

—Τὸ βλέπεις πῶς νομίζεις ἀνώτερο τὸν ἑαυτό σου; Πρέπει νὰ εἶσαι πιὸ ταπεινός! Πρέπει νὰ ξέρεις νὰ καταπίνεις τὴν περηφάνεια σου. Νομίζεις πῶς μου ἀρέσει ἐμένα νὰ σκύβω ὅλη μέρα πάνω ἀπὸ τὴ μηχανή καὶ νὰ γαζώνω; Γιά κοίτα μας, τὴν Ἀντρέα καὶ μένα, καὶ πές μου ἂν νομίζεις πῶς μᾶς ἀρέσει αὐτὴ ἡ δουλειά! Ἀλλοίμονο! Ὅταν εἶναι κανεὶς τόσο φτωχὸς ὡς ἐμᾶς, πρέπει νὰ στέλνει περίπατο τὴν περηφάνεια του, ἂν θέλει νὰ τρώει! Ἐπρεπε νὰ τὸ χῶσω καλά στὸ κεφάλι μου: δέν εἶχα δικαίωμα νὰ εἶμαι περήφανος.

Ἡ μητέρα μου πῆρε ἀμέσως τὴν ἀπόφασή της. Ἡ ὑπόθεση μποροῦσε ἀκόμα νὰ κανονιστεῖ, καὶ ὅσο τὸ γρηγορώτερο τόσο τὸ καλύτερο. Θὰ πηγαίναμε οἱ δύο μας νὰ μιλήσουμε στὸν διευθυντὴ καὶ νὰ τοῦ ζητήσουμε συγνώμη. Ὁ διευθυντὴς εἶχε μεγάλη ψυχὴ, ἦταν ἅγιος ἄνθρωπος. Δὲ θὰ ἀρνιόταν νὰ μὲ ξαναπάρει στὸ σχολεῖο, ἂν τοῦ ὑποσχόμουν πῶς θὰ διορθωθῶ.

—Δέν πηγαίνω! Δὲ θέλω νὰ ζητήσω συγνώμη ἀπὸ κανένα. Νὰ πάει στὸ διάολο καὶ ὁ διευθυντὴς καὶ τὸ κολλέγιό του! Ὅλοι νὰ πᾶνε στὸ διάολο! Νὰ τοὺς βράσω!

Ἡ μητέρα μου ἔμεινε γιά λίγα δευτερόλεπτα ἄφωνη, ὡς νὰ πνιγόταν. Ὑστερα ἀντήχησε ἓνα χαστούκι καὶ ἀκούστηκε ἡ φωνὴ της ἄγρια, ὑστερική:

—Θέλεις νὰ σκοτώσεις τὴ μητέρα σου; Πές μου, θέλεις νὰ σκοτώσεις τὴ μητέρα σου; Ἀχάριστε! Ἀθλιε! Κάϊν! Ἀλήτη! Θὰ κάνεις αὐτὸ ποῦ σοῦ λέω καὶ τίποτε ἄλλο! Γιά ποιὸν περνᾶς τὸν ἑαυτό σου, βρωμομουξιάρη; Ἐμπρός, οὐστ! Ἐλα ἀπὸ πίσω μου καὶ μὴ βγάξεις κίχ!

Μὲ ἄρπαξε ἀπὸ τὸ σβέρκο καὶ βγήκαμε ἀπὸ τὸ σπίτι. Στὸ δρόμο χαλάρωσε τὸ σφίξιμό της καὶ μὲ ἔπιασε ἀπὸ τὸ χέρι. Ἡ ἀντίστασή μου σταμάτησε, ὅταν κατάλαβα πῶς ὅλα αὐτὰ δέν εἶχαν κατὰ βάθος καμιὰ σημασία. Ὅσο θὰ ἤθελα πάρα πολὺ νὰ πάρω ἀπὸ πίσω τὸν ψωριάρη σκύλο, ποῦ περπατοῦσε μπροστά μου στὸ πεζοδρόμιο μὲ ὄλο του τὸ πάσο, χωρὶς νὰ τὸν πιέζει κανεὶς, χωρὶς ἔγνοιες. Τὸ χειρότερο κακὸ ποῦ μποροῦσε νὰ τοῦ τύχει ἦταν ἡ πείνα. Μὰ ἡ πείνα τοῦ σκύλου μπορεῖ νὰ χορτάσει πιὸ εὐκόλα ἀπὸ τὴν πείνα τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ὅλη μου τὴν καρδιά θὰ ἄλλαζα τὴ θέση μου μὲ τὴ θέση αὐτοῦ τοῦ σκύλου.

—Ψίτ... Ψίτ!

Ὁ σκύλος ἦρθε πρὸς τὸ μέρος μου καὶ ὅταν ἔφτασε σὲ μιὰ λογικὴ ἀπόσταση, σήκωσε τὰ μάτια καὶ μὲ ἀναμέτρησε μ' ἓνα γρήγορο βλέμμα. Ἀσφαλῶς δὲ θὰ τοῦ φάνηκα ἀρκετὰ ἄξιος ἐμπιστοσύνης, γιατί ἀπομακρύνθηκε διαστικὰ. Σκέφτηκα πῶς ἔκανε πολὺ καλὰ νὰ μὴ μὲ ἐμπιστεῦεται. Εἶχε τόση ἀδυναμία, ὥστε πουθενὰ δέν τοῦ ἔμενε ἀρκετὸ ψαχνὸ ἔστω καὶ γιά μιὰ κλωτσιά!

Ἡ μητέρα μου μὲ τράνταξε, σφίγγοντάς με ἀκόμα δυνατότερα. Τὸ πρόσωπό της εἶχε συσπασθεῖ. Κατάλαβα πῶς ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ τὴν πιάσει νευρική κρίση. Θὰ μοῦ ἔκανε καμιὰ ἀξιοθρήνητη σκηνὴ μπροστά στὸν διευθυντὴ. Ὅλο μου τὸ αἷμα ἔβραζε στὴ σκέψη πῶς θὰ πρεπε νὰ ἀνεχθῶ ξανά στὰ αὐτιά μου τὴ γλυκερὴ φωνή του.

Φτάσαμε στο κολλέγιο τήν ὥρα πού σχόλαζαν τὰ παιδιά. Ὅταν με εἶδαν νά παρουσιάζομαι, ἔτσι καθῶς μ' ἔσερνε ἀπό τὸ χέρι ἢ μητέρα μου, οἱ «σύντροφοί» μου σχημάτισαν κύκλο γύρω μας. Ἀρνιόνταν νά φύγουν, μ' ὄλο πού τοὺς φώναζαν οἱ γκουβερνάντες καὶ οἱ σωφέρ τους. Μὲ κοίταζαν καὶ λέγανε διάφορα σχόλια. Τοὺς κοίταξα κ' ἐγὼ μὲ ἀναίδεια, ἀφήνοντας νά πλανιέται στὰ χεῖλη μου ἕνα περιφρονητικό χαμόγελο. (Τόχα ἀποφασίσει: θὰ ἔδινά μιὰ κλωτσιὰ στὸ καλάμι τοῦ πρώτου πού θὰ ἐρχόταν κοντά μου. Τὰ δάχτυλα τοῦ ποδιοῦ μου μυρμήγκιαζαν κιόλας ἀπὸ ἀνυπομονησία. Δυστυχῶς κανένας δὲν ἔφτασε ὡς τὸ πεδίο τῆς ἐπίθεσής μου).

Ὁ θυρωρὸς μᾶς κοίταξε ἐξαιρετικά ἀφ' ὕψηλῳ, ὅσο πιὸ ἀφ' ὕψηλῳ μπορούσε νά κοιτάζει μὲ τὸ κοντό του ἀνάστημα. Ἡ διάση τῆς μητέρας μου νά δεῖ τὸν διευθυντὴ συνάντησε τὴν πιὸ ἀποφασιστικὴ ἀποδοκιμασία ἀπὸ μέρους του. Ὁ διευθυντὴς ἦταν πολὺ ἀπασχολημένος καὶ δὲν μπορούσε κανεὶς νά συναγτηθεῖ εὐκολὰ μαζί του. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, ἀν ὁ λόγος τῆς ἐπίσκεψῆς μας ἦταν αὐτὸς πού μάντευε, μὲ μεγάλη του λύπη μᾶς ἀνακοίνωνε πὼς ἄδικα χάναμε τὸν καιρὸ μας. Θὰ ἔπρεπε νά με εἶχαν διώξει ἀπὸ πολὺ καιρὸ. Μόνο ἡ ὑπομονὴ καὶ τὸ φιλεύσπλαχνο πνεῦμα τοῦ διευθυντῆ εἶχαν ἐπιβραδύνει τὸ ἀναπόφευκτο — ἐπαναλαμβάνω τὴν ἔκφρασή του. Δὲν ὑπάρχει πιὸ ἀξιοθρήνητο ἐλάττωμα, συνέχισε, ἀπὸ τὴν ἔλλειψη εὐγνωμοσύνης. Ποτὲ δὲν με εἶχε δεῖ νά κάνω μὲ τὴν καρδιά μου ὅ,τι μοῦ ζητοῦσε. Ἐκτὸς πού ἦμουν ἀχάριστος, ἦμουν καὶ ζηλιάρης. Ἀσφαλῶς ἤθελα νά εἶμαι ἴσος μὲ τοὺς ἄλλους. Μὲ λίγα λόγια, δὲν ὑπῆρχε λόγος νά ἐπιμένουμε. Κάθε διάβημα στὸν διευθυντὴ θὰ ἦταν ἄχρηστο. Ὅ,τι θὰ μπορούσε νά κάνει γιὰ μένα ἀπὸ εὐσπλαχνία — ὁ ἀνθρωπάκος δοκίμαζε ἰδιαίτερη ἀγαλλίαση, τονίζοντας ὀρισμένες λέξεις — τὸ εἶχε κιόλας κάνει. Ὅχι, δέν...

Ἡ μητέρα μου τὸν διέκοψε μὲ ψυχρὴ, κοφτερὴ φωνή. Τοῦ δήλωσε πὼς δὲ ζητάει τὴ γνώμη του καὶ τὸ μόνο πού θέλει ἀπ' αὐτὸν εἶναι νά ἀναγγεῖλει στὸν διευθυντὴ τὴν ἐπίσκεψή μας.

Ὁ θυρωρὸς χλώμιασε. Τὰ λόγια τῆς μητέρας μου καὶ ὁ κοφτερός τους τόνος, πού τοῦ θύμιζαν τὰ ταπεινὰ ὄρια τοῦ λειτουργήματός του, εἶχαν κάνει ἐντελῶς γελοῖο τὸ ὑπεροπτικὸ ὕφος του. Ἦταν φανερὸ πὼς ὁ ἀνθρωπάκος, πού εἶχε δεῖ ὡς τότε νά διαφεύδονται ὅλα τὰ ὄνειρά του γιὰ κάποιον κύρος, προσπάθησε τώρα νά ἐκμεταλλεῖται τὴ θέση μας σὰν ταπεινῶν ἀνθρώπων καὶ ν' ἀποκτήσει ἔτσι αὐτὸς κάποια ἀξία.

Κοίταξα τὴ μητέρα μου μὲ θαυμασμό. «Σπουδαῖα τὰ καταφέρνει», — σκέφτηκα.

Τρομερὰ πληγωμένος, ὁ ἀνθρωπάκος εἶπε μὲ ξυρισμένη φωνή:

— Πολὺ καλά. Ἐγὼ μίλησα μόνο γιὰ τὸ καλὸ σας, γιὰ νά μὴν περιμένετε ἄδικα. Γιατὶ θὰ ξεροσταλιάσετε καὶ τίποτα δὲ θὰ πετύχετε.

Περιμέναμε ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ ἔσο μᾶς εἶχε δώσει νά καταλάβουμε ὁ θυρωρὸς. Ἐλπίζα πὼς ἡ μητέρα μου θὰ ἔχανε τὸ κουράγιο τῆς. Πέρασε μιὰ ὥρα. Δὲν εἶχαμε οὔτε ποῦ νά καθήσουμε.

— Νομίζω πὼς ὁ θυρωρὸς δὲν εἰδοποίησε τὸν διευθυντὴ.

Σήκωσα τοὺς ὄμους. Ἡ μητέρα μου χτύπησε ἐπίμονα τὸ κουδούνι.

Ὁ θυρωρὸς δὲν ἔκρυψε τὴ δυσἀρέσκειά του, ὅταν μᾶς εἶδε στὴν ἴδια θέση.

— Τί θέλετε ἀκόμα; — ρώτησε μὲ ἀναίδεια.

— Τὸ ἴδιο πού θέλαμε καὶ πρὶν ἀπὸ μιὰ ὥρα. Θέλουμε νά δοῦμε τὸν διευθυντὴ. Δώστε μας, σᾶς παρακαλῶ, καὶ δυὸ καρέκλες, ἀφοῦ κάνετε πὼς δὲν ξέρετε πὼς ὑπάρχει μιὰ αἴθουσα ἀναμονῆς γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες! Θὰ χαρεῖ πολὺ ἀσφαλῶς ὁ διευθυντὴς, ὅταν μάθει μὲ ποιὸν τρόπο δέχεστε μιὰ κυρία!

Ποτὲ δὲν εἶχα ξαναδεῖ τὴ μητέρα μου νά κάνει τὴν περήφανη μὲ τόση ἄνεση. Ὁ θυρωρὸς δὲν ἀπάντησε. Κατακόκκινος ἀπὸ μανία, μᾶς ὁδήγησε στὴν αἴθουσα ἀναμονῆς.

Ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς Τραγωδίας

Ἄγαπητὴ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης»,

Διάβασα μὲ πολλὴ προσοχὴ τὴ μελέτη τοῦ φίλου Σόλωνα Μακρῆ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς τραγωδίας ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ τεύχος σου τοῦ Αὐγούστου. Τὴ διάβασα καὶ χάρηκα εἰλικρινὰ ποὺ ἔστω καὶ μιὰ βασικὴ παρεξήγηση ἔγινε ἀφορμὴ ν' ἀναπτυχτοῦν μερικὲς ἐνδιαφέρουσες αἰσθητικὲς ἀπόψεις.

Ὅταν ὥστόσο μιᾶμε γιὰ μουσειακὴ καὶ ἀντιμουσειακὴ ἐρμηνεία τῆς ἀρχαίας τραγωδίας, δὲν ἐννοοῦμε τὰ ὅσα αὐταπόδειχτα ἄλλωστε παρακίνησαν τὸ φίλο Μακρῆ στὴν ἀντιρρητικὴ του γιὰ τὸν «ἐκσυγχρονισμὸ» ἐξόρμηση. Δὲν ξέρω ποιούς «ἐκσυγχρονιστὲς» ἔχει ὑπόψη του, ὥστόσο δὲν εἶναι σωστὸ κάθε ἀρνητικὴ τῆς μουσειακῆς ἐρμηνείας ἀντίληψη νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν «ἐκλαίκευση» κείνη ποὺ ὀδηγεῖ τελικὰ στὰ κλασσικὰ εἰκονογραφημένα καί, ἀναφορικὰ μὲ τὸ θέατρο, στὶς ἐξοργιστικὲς πεζότητες τῆς λεγόμενης «ρεαλιστικῆς προσγείωσης» τοῦ ἀρχαίου δράματος.

Ὅσοι δὲν ἐγκρίνουν τὸ μουσειακὸ τρόπον ἐρμηνείας τῆς τραγωδίας (προσωπεΐα, κόθορνοι, σκευή, ἀναδρομὴ στὰ τελετουργικὰ δεδομένα τοῦ πέμπτου αἰώνα, κινησιολογικὴ ἔκφραση τῆς ἐμμέλειας καὶ τοῦ ὑπορχήματος μὲ βάση τὶς στατικὲς ἀναπαραστάσεις ἀρχαίων ἀγγείων, ὑποθετικὴ μίμηση ἀρχαίων μουσικῶν τρόπων κ.ἄ.) δὲν ἐπιδιώκουν καθόλου μιὰν «ἐκσυγχρονισμένη» ἐρμηνεία τῆς ποὺ θ' ἀλλοίωνε τὸ νόημα καὶ τὴ φυσιογνωμία τῆς γιὰ νὰ τὴ μετατρέψει στὸ τέλος σὲ οἰκογενειακὸ ἢ ἀστυνομικὸ δράμα τοῦ καιροῦ μας.

Ἄν ἀμφισβητοῦσε κανεὶς τὴν «ἐξ ἀντικειμένου αὐτάρκεια καὶ τὸ αὐτοδύναμο τῆς Τέχνης», δὲ θὰ σκοτιζόταν ὅσο σκοτιζόμαστε ὅλοι ὅσοι πιστεύουμε στὴν «αἰωνία ἐπικαιρότητα» τοῦ ἀπτικού δράματος γιὰ τὶς μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων κειμένων κι οὔτε θ' ἀξιοῦσε οἱ μεταφράσεις αὐτὲς μαζὶ μὲ τὴν εὐροια καὶ τὸν ὑψηλὸ τόνο τοῦ τραγικοῦ λόγου νὰ διατηροῦν ἐπίσης, ὅσο φυσικὰ τὸ ἐπιτρέπει ἢ σύγχρονη τονικὴ στιχουργικὴ

μας, ὅλες τὶς μετρικὲς καὶ ρυθμικὲς ποικιλίες, τὰ δοχμιακὰ καὶ λογασιδικὰ συστήματα τῶν ἀπολελυμένων καὶ τῶν χορικῶν ἀσμάτων τῆς ἀρχαίας τραγωδίας.

Κανεὶς λοιπὸν σοβαρὸς «ἐκσυγχρονιστὴς» (χρησιμοποιοῦ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Σ.Μ. γιὰ νὰ διευκολύνεται ἢ συνεννόησέ μας) δὲν ἀξίωσε ἢ Ἐκάβη ἢ ἢ Ἡλέκτρα τοῦ Εὐριπίδη νὰ μὴ μιᾶ μὲ τὸ δικό της τρόπο (ὄχι μὲ τὴ δική της γλῶσσα) γιὰ τὸ χρέος τῆς καὶ γιὰ τὸν πόνο τῆς. Κανεὶς δὲ διανοήθηκε νὰ βγάλει τοὺς τραγικοὺς ἥρωες ἔξω ἀπὸ τὸ ποιητικὸ καὶ ἠθικὸ τους κλίμα καὶ νὰ τοὺς ἀπογυμνώσει ἀπὸ τὴ φωταύγεια τοῦ θρύλου καὶ ἀπὸ τὸ «καθόλου» τοῦ ἀρχαίου μύθου. Ἀπεναντίας, γιὰ νὰ νᾶναι ἀδιάβλητη ἢ ἀύθεντικότητά τους, ἔκρινε ἀπαραίτητο ὄχι μόνο ἢ οὐσία καὶ τὸ πνεῦμα τῆς τραγωδίας νὰ μὴν ἀλλοιωθεῖ, μὰ ἀκόμα καὶ ἢ μορφὴ τῆς νὰ διατηρήσει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γνωρίσματα.

Ὅσοι λοιπὸν, ὅπως ὁ ὑποφαινόμενος δὲν ἐγκρίνουν τὸ μουσειακὸ τρόπον ἐρμηνείας τῆς τραγωδίας, κάνουν τὴν ὑποχρεωτικὴ γιὰ τοὺς γνώστες τοῦ θέματος διάκριση ἀνάμεσα στὴ μορφή καὶ στὴν ὄψη, στὴν παράσταση. Δὲ συγχέουν δηλαδὴ τὴ δομὴ, τὴν οἰκονομία, τὴ μετρικὴ συγκρότηση καὶ τὴ διάρθρωση γενικὰ τῆς τραγωδίας μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ὄψη, μὲ τὸν τρόπο σὰ νὰ λέμε τῆς σκηникῆς τῆς πραγμάτωσης. Κ' ἐδῶ φαίνεται πῶς γίνεται ἢ βασικὴ παρεξήγηση ποὺ ἀνάφερα στὴν ἀρχή, ἀφοῦ κ' ἕνας ὑπερμαχος τῆς λεγόμενης μουσειακῆς ἐρμηνείας σὰ νὰ ταυτίζει σὲ μιὰ πραγματεία τοῦ τῆς μετρικῆς συγκρότησης καὶ τῆς μορφῆς τῆς τραγωδίας μὲ τὴν ὄψη, μὲ τὰ μέσα τῆς σκηникῆς ἐρμηνείας τῆς, ξεχνώντας πῶς ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης, ποὺ κάτι θᾶξερε παραπάνω ἀπὸ ὅλους ἐμᾶς γιὰ τὸ ἀρχαῖο δράμα, χαρακτηριστίζει τὴν ὄψη «ψυχαγωγικὸν μὲν, ἀτεχνότατον δὲ καὶ ἡκιστα οἰκειὸν τῆς ποιητικῆς».

Οἱ «ἐκσυγχρονιστὲς» ξέροντας πῶς ἢ μορφή τῆς τραγωδίας δὲν ἔχει καμμιά σχέσι μὲ τὴν ὄψη, ποὺ δὲν εἶναι ἔργο τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ τοῦ σκηνογράφου, τοῦ σκευοποιοῦ καὶ τῶν ὑποκριτικῶν καὶ ποὺ σὰν τέτιο δὲν ἀπο-

τελεί κριτήριο για την αξιολόγηση της τραγωδίας, ούτε σίγουρο μέσο για να την πλησιάσουμε ή να μάς πλησιάσει, δεν πιστεύουν πώς για να νιώσει ο σύγχρονος θεατής τον πόνο της Έκάβης και της Ηλέκτρας και πολύ περισσότερο για να συνεπαρθεί από το ποιητικό και το ήθικό μεγαλείο της αρχαίας τραγωδίας, είναι απαραίτητο να γίνει χρήση προσωπειών, σκευής και κοθόρων.

Τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ γνωρίσματα τοῦ ἀρχαίου δράματος, σύμφωνα μὲ τὰ αἰσθητικὰ κριτήρια τοῦ σύγχρονου θεατῆ καὶ μὲ τὰ μηχανικὰ μέσα πού διαθέτουμε σήμερα, οὔτε προκαθορίζουν, οὔτε υποβάλλουν τὸ ἀριστοτελικὸ «βέλτιον ἢ καθ' ἡμᾶς». Μὰ οὔτε καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους πού ἦταν κοντήτερα στὶς θρησκευτικὲς ρίζες τοῦ δράματος καὶ εἶχαν διαφορετικὴν ἀπὸ μᾶς νοοτροπία καὶ δεχτικότητα ἢ «ὄψη» εἶχε ἰδιαίτερη αἰσθητικὴ ἀξία. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ γνωρίσματα, οἱ θεατὲς τοῦ πέμπτου καὶ προπᾶντων τοῦ τέταρτου αἰῶνα τὰ δέχονταν *ad usum*. Τὰ δέχονταν σὰν ἐπιβιώσεις ἀρχαίων τρόπων κ' ἐθίμων καὶ σὰν κατάλοιπα τοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ τῆς διουσιακῆς λατρείας.

Ὁ Ἀριστοτέλης, μολονότι θεωρεῖ τὴν ὄψη ἀτεχνότατη, δέχεται ὥστόσο πὼς καὶ τὸ θέαμα μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἔλεο καὶ φόβο. Σπεύδει ὁμῶς νὰ προστέσει πὼς εἶναι γνησιότερη ἢ συγκίνηση πού προκαλοῦν τὰ ἴδια τὰ τραγικὰ συμβάματα· «δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὄραν οὕτω συνεστάναι τὸν μῦθον, ὥστε τὸν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καὶ φρίττειν καὶ ἐλεεῖν ἐκ τῶν συμβαινόντων» (Ποιητική, 14, 1). Ἀκριβῶς ἐδῶ λοιπόν, στὸ κεφάλαιο τῆς ἀριστοτελικῆς ὄψης, ἐντοπίζεται τὸ θέμα τῆς μουσειακῆς ἐρμηνείας. Τί ἦταν ἡ ἀττική τραγωδία σὰν πρόθεση, σὰν περιεχόμενο καὶ σὰν θεατρικὴ μορφή μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ κανεὶς σοβαρὸς «ἐκσυγχρονιστῆς» δὲ σκέφτηκε νὰ τὴν παραποιήσῃ γιὰ νὰ τὴ φέρῃ πιὸ κοντὰ μᾶς. Τὸ πὼς ὁμῶς παιζόταν στὸν πέμπτο καὶ στὸν τέταρτο αἰῶνα, ὅ,τι δηλαδὴ ἀπασχολεῖ σὰν κύριος στόχος τοὺς ὀπαδοὺς τῆς μουσειακῆς ἐρμηνείας, αὐτὸ μᾶς εἶναι ἄγνωστο κι οὔτε οἱ ἔλλειπέστατες γνώσεις μᾶς γιὰ τὴν ἀρχαία μουσικὴ, οὔτε οἱ παραστάσεις τῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων ἔργων τέχνης, οὔτε τὰ σχετικὰ κείμενα τοῦ Πλούταρχου, τοῦ Λουκιανοῦ, τοῦ Ἀθήναιου, τοῦ Διογένη Λαέρτιου καὶ τοῦ Πολυδεύκη εἶναι ἱκανὰ νὰ μᾶς διαφωτίσουν.

Λέγοντας ὁμῶς κανεὶς πὼς δὲν ἐγκρίνει τὸ μουσειακὸν τρόπον ἐρμηνείας τοῦ ἀρχαίου δράματος, δὲν ἀμφισβητεῖ καθόλου τὸ ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει κάποτε ἢ προσπάθεια τῶν πιστῶν τῆς. Ἐπιμένει μόνο στὴν ἄποψη πὼς ἡ ἀνιχνευτικὴ αὐτὴ προσπάθεια ἀπευθύνεται στὴν ἐπιστημονικὴ περιέργεια τῶν «ἐπαϊόντων» καὶ ὄχι στὴν αἰσθητικὴ κρίση τοῦ μεγάλου κοινοῦ, πού δὲν πηγαίνει σὲ μιὰ παράσταση ἀρχαίου δράματος γιὰ νὰ πλουτιστεῖ μὲ ἀμ-

φίβολες ἄλλωστε γνώσεις, μὰ γιὰ νὰ συγκινηθεῖ καὶ νὰ δώσει μιὰ λυτρωτικὴ διέξοδο στὶς ἀπωθήσεις καὶ στὶς ἐσωτερικὲς συμπίεσεις του.

Ἄν κατάλαβα σωστὰ τὸ νόημα μιᾶς υποσημείωσής του, ὁ φίλος Μακρῆς ἀποδίνει κάποιες ἀπαράδεχτες πράγματι ὑπερβολὲς στὸ κεφάλαιο τῆς ἐρμηνείας τῆς τραγωδίας καὶ εἰδικώτερα τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς κωμωδίας ὄχι μόνο στὴν τάση τῆς «ἐκκλαίκευσης», ἀλλὰ καὶ στὴ «βία τοῦ θεαματικοῦ θεάτρου». Ὡστόσο ἀκριβῶς ἡ μουσειακὴ ἐρμηνεία τῆς τραγωδίας ἐξυπηρετεῖ τὸ θεαματικόν, ὅπως λέει, θέατρο. Αὐτὴ παρουσιάζει στὸ σύγχρονο θεατῆ ἓνα ἀντισταθμικὸ συχνότατα θέαμα, ἓνα θέαμα «ἐκκρουστικὸν τοῦ ἐλέου» πού δικαιώνει ἀπόλυτα τὴ γνώμη τοῦ πατριάρχου τῆς αἰσθητικῆς, ὅτι «οἱ μὴ τὸ φοβερὸν διὰ τῆς ὄψεως, ἀλλὰ τὸ τερατώδες μόνον παρασκευάζοντες οὐδὲν τραγωδία κοινωνοῦσιν».

Γιὰ νὰ τελειῶνω, ἀγαπητὴ «Ἐπιθεώρηση», καὶ νὰ μὴν παραβιάζω ὀλοένα ἀνοιχτὲς πόρτες, διαπιστώνω πὼς ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ συνεργάτη σου, συχνὰ σωστὴ καθ' ἑαυτὴν, ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ βασικὴ παρεξήγηση πὼς «μορφή» καὶ «ὄψη» εἶναι στὸ θέατρο ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Ἡ δραματικὴ ποίηση, φυσικὰ σὲ μικρότερο βαθμὸ ἀπὸ τὴ μουσικὴ καὶ τὴν ὄρχηση, ἐξαρτᾷ πάντως κι αὐτὴ τὴν ὀλοκλήρωσή της ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία της. Μὰ ἡ σκηNIKὴ ἐρμηνεία ἐνὸς κλασσικοῦ δραματικοῦ ἔργου δὲν εἶναι πάντοτε ἀνάλογη μὲ τὴν ποιητικὴ πνοὴ πού τὸ διαποτίζει καὶ μὲ τὴν πληρότητα τῆς μορφῆς του. Κ' ἐπειδὴ ὁ φίλος Μακρῆς κάπως ἄτοπα, μὲ τὸν Παρθενῶνα, τὴ Νίκη τῆς Σαμοθράκης, τὸ Δάντη καὶ τὴ ζωγραφικὴ τῆς Ἀναγέννησης παραλληλίζει καὶ τὸ θέατρο τοῦ Σαίξπηρ, θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν ρωτήσω: Γιὰ νὰ νιώσει ὁ σύγχρονος θεατῆς τὸ Σαίξπηρ (ἀφήνω κατὰ μέρος τοὺς ἀρχαίους τραγικοὺς πού εἶναι πολὺ πιὸ μακριὰ μᾶς) εἶναι ἀπαραίτητο τάχα νὰ παίζουμε σήμερα τὰ ἔργα του ὅπως παίζονταν στὰ ξύλινα θεάτρα τῆς ἐλισαβετιανῆς ἐποχῆς; Εἶναι ἀπαραίτητο ἔξαφνα νὰ χρησιμοποιοῦμε βοδινὰ συκώτια καὶ νὰ μουσκεύουμε μὲ ζωντανὸ αἶμα τὰ σανίδια τῆς σκηνῆς γιὰ νὰ αἰσθητοποιήσουμε τὶς φρικαλεότητες τοῦ «Τίτου Ἀνδρόνικου»;

Διατυπῶνω τὶς παραπάνω ἐρωτήσεις ὄχι ἐπειδὴ δὲν ξέρω προκαταβολικὰ ποιά θάνα ἢ ἀπάντηση ἐνὸς λογοτέχνη μὲ τὴν ἀναμφισβήτητὴ αἰσθητικὴ παιδεία τοῦ φίλου Μακρῆ, ἀλλὰ γιὰ νὰ γίνῃ πρόδηλο ἀπὸ πόσο διαφορετικὲς σκοπιεὲς ἀντιμετωπίζει ὁ καθένας μᾶς τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἀρχαίου δράματος.

Μὲ τὰ πιὸ φιλικὰ αἰσθήματά μου
ΛΕΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΑΣ

Σημείωση τῆς E.T.

Στὴ μελέτη τοῦ κ. Σόλωνα Μακρῆ παρεξέφρυσαν μερικὰ τυπογραφικὰ λάθη, πού πρέπει νὰ διορθωθοῦν:

Ἡ Παιδεία τῶν Ἡθοποιῶν

Ἀγαπητὴ «Ἐπιθεώρηση»,

Ἀπὸ πολὺ παλιά, ὑπάρχει ἓνα καυτὸ θέμα ποὺ κάθε τόσο παρουσιάζεται στὶς ἐφημερίδες, στὰ περιοδικὰ καὶ στὰ παρασκήνια, χωρὶς φυσικὰ νὰ λύνεται, ἀλλὰ νὰ μπερδεύεται περισσότερο, μὲ τὶς γνώμες πολλῶν ὑπευθύνων κι ἀνευθύνων — τὸ θέμα τῶν δραματικῶν Σχολῶν καί, γενικώτερα, τὸ θέμα τῆς Παιδείας τῶν Ἡθοποιῶν.

Ἡ παιδεία τῶν ἠθοποιῶν, πέρασε ἀπὸ πολλὰ στάδια γιὰ νὰ καταλήξει στὴ σημερινὴ μορφή της — μιὰ παιδεία ὑποτυπώδης, ποὺ ὁποῖος νέος ἠθοποιὸς ἔχει τὴ διάθεση νὰ τὴν ἀγκαλιάσει, ἔχει καλῶς, ἂν ὅμως δὲν ἔχει, μένει μονίμως μὲ τὶς ἐλάχιστες γνώσεις ποὺ εἶχε πρὶν κἂν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέατρο. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖται ἰδιαίτερα στὴ δική μας χώρα, καὶ ποὺ εἶναι ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο ποὺ μᾶς κατατάσσει πρῶτους στὸν παγκόσμιον πίνακα τῆς ἀγραμματοσύνης, πολλοὶ θέλησαν νὰ τ' ἀναλύσουν καὶ νὰ τὸ ἐξηγήσουν. Καὶ τώρα τελευταία, πάλι, δύο σπουδαῖοι δάσκαλοι, γράφοντας μερικὲς σκέψεις τοὺς σ' ἓνα περιοδικό, ἐπεσήμαναν γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ τὸν κίνδυνον. Ὁ ἓνας μάλιστα τέλειωνε ἔ-

τσι: «Τὴ μόρφωση, τὴ μελέτη, τὶς ἐγνῖες, τὶς θεωροῦνε περιττὸ βάρος, οἱ περισσότεροὶ νέοι σπουδαστὲς τῶν Δραμ. Σχολῶν, ἀφοῦ ἡ ποθητὴ ἀνοδος στὴ Σκηνή, διευκολύνεται καὶ χωρὶς αὐτά. Τὸ θέατρό μας, πᾶει νὰ ἐκμηδενιστεῖ...».

Κι ὁ ἄλλος, εἶναι τὸ ἴδιο ἀπελπισμένος: «Ὁ νέος ποὺ θέλει νὰ γίνῃ ἠθοποιός, θέλει πρῶτα - πρῶτα νὰ πετύχει, ἀδιαφορώντας μὲ ποιὸ τρόπο. Δὲν προσφέρεται νὰ κοπιᾷσει γιὰ νὰ γίνῃ ἄξιος νὰ δώσει. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ σοβαρώτερον κίνδυνον ποὺ διατρέχει τὸ θέατρο σήμερα».

Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ ἓνα μῆνα, πάλι ἓνα ἄρθρον τοῦ Μάριου Πλωρίτη στὴν «Ἐλευθερία», προκάλεσε μερικὲς ἀντιδράσεις, δηλαδὴ ἔθεσε τὸ θέμα ὁ Πλωρίτης, ἀπάντησαν μερικοὶ δάσκαλοι καὶ τὸ Σωμ. Ἐλλ. Ἡθοποιῶν κ' ἔληξε πάλι τὸ ὄλο ζήτημα, λὲς καὶ λύθηκε. Τὸ θέμα τοποθετήθηκε ἐπιτόλαια καὶ γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ἔκλεισε στραβά.

Γι' αὐτὸ γράφω σήμερα. Νομίζω, ἀγαπητὴ «Ἐπιθεώρηση», πῶς πρέπει νὰ πάρεις στὰ χέρια σου τὸ θέμα τῆς Παιδείας τῶν Ἡθοποιῶν, ἔτσι ποὺ ν' ἀποτελέσει στὶς στήλες σου ἀφετηρία γιὰ μιὰ πλατεῖα ἐρευνα ποὺ νὰ μετρήσει τὶς εὐθύνες ὄλων ὄσων ζοῦν στὸ θέατρο καὶ ἀπ' τὸ θέατρο, δίνοντας ταυτόχρονα μιὰ σωστὴ κατεύθυνση γιὰ τοὺς πρῶτους δρόμους ποὺ πρέπει νὰ πάρει ἡ ἡγεσία τοῦ θεάτρου μας, δημιουργώντας μιὰ σοβαρὴ παιδεία στὸν τόπον μας... Πρέπει δηλαδὴ νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξαντλήσουμε αὐτὸ τὸ θέμα ὅσο φυσικὰ εἶναι αὐτὸ δυνατὸ κάτω ἀπ' τὶς σημερινὲς ἀντικειμενικὲς συνθήκες. Νὰ μιλήσουμε ἀνοιχτά, νὰ τοποθετήσουμε τὸ θέμα στὴ σωστὴ του βάση καὶ νὰ μὴν κρυβόμαστε πίσω ἀπ' τὸ δάχτυλό μας, ὡς.ε, ἀργότερα, νὰ μᾶς κατηγοροῦν γιὰ τὴν ἔλλειψη δυνάμεις νὰ ἐπιβάλλουμε τὶς ἀπόψεις μας, ἀλλὰ νὰ μᾶς ἀναγνωρίζουν τουλάχιστον τὸ θάρρος νὰ τὰ πούμε...

Νὰ θυμίσουμε δηλαδὴ:

α) Στους ὑπεύθυνους δασκάλους τῶν Δραμ. Σχολῶν, ὅτι πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτοὶ εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν παιδεία τῶν νέων σπουδαστῶν, γιατί πρῶτοι αὐτοὶ συντηροῦν καὶ ζεσταίνουν μὲ τὴν ἀνοχή τοὺς τὴν εὐκολία ἢ τὴν ἀσυνειδησία τοῦ νέου μαθητῆ.

β) Νὰ θυμίσουμε ἀκόμη, στὸν καθένα ποὺ ἐργάζεται ἢ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ θεάτρου, πῶς δὲν πρέπει νὰ ναι ἀσυνεπὴς καὶ ἀπληροφόρητος στὰ ἐπίμαχα θέματα τοῦ θεατρικοῦ χώρου. Νὰ καταλάβει καλὰ τί ἐννοοῦμε ὅταν λέμε Ἀκαδημία Θεάτρου, κι ὅταν ζητᾶμε τὴν κατάργηση τῶν ἀμέτρητων δραματικῶν σχολῶν ποὺ γέμισαν τὸ θέατρο μὲ ἀνεύθυνα παιδιά. Ἡ Ἀκαδημία Θεάτρου, δὲ θάνατο ἓνα μονοπώλιο μιᾶς Α' θεατρικῆς τάσης, ἀλλὰ ἡ συνισταμένη ὄλων τῶν τάσεων τοῦ θεάτρου μας. Ἐκεῖ δὲ θὰ διδάσκουν ὁποῖοι κι ὁποῖοι, ἀλλὰ μόνον οἱ ἐκπρόσωποι τῶν σημερινῶν θεατρικῶν ρευμάτων. Ὁ καθένας θάχει τὴν Τά-

Ἄντί: νὰ ἐρμηνεύσει, διάβαζε: νὰ ἐρμηνεύεται, σ. 181, στ. α, στιχ. 14.

Ἄντί: φιλολογία, διάβαζε: ψυχολογία, σ. 182, στ. α, στιχ. 24.

Ἄντί: προβάλλει, διάβαζε: προβάλλεται, σ. 182, στ. α, στιχ. 49.

Ἄντί: θὰ μπορούσε, διάβαζε: θὰ μπορούμε, σ. 183, στ. α, στιχ. 17.

Μετὰ τό: ρομαντισμοῦ, νὰ προστεθεῖ: καὶ ρεαλισμοῦ, σ. 183, στ. β, στιχ. 1.

Μετὰ τό: γνώριμη περίπτωση, λείπει: τὶς γνωστὲς καὶ παραδεγμένες ἀξίες. Καὶ μὲ τὴ διέγερση τῆς μιμητικῆς, σ. 184, στ. β, στιχ. 28.

Ἄντί: τὸ ὄνόμασε, διάβαζε: τὸν ὄνόμασε, σ. 184, στ. β, στιχ. 37.

...Τὰ πολλὰ δάκρυα λ.χ. (τελεία) εἶναι χαρακτηριστικό... (νέα πρόταση), σελ. 184, στ. β, στιχ. 38.

Ἄντί: εὐσυνειδητων, διάβαζε: ἐνσυνειδητων, σ. 184, στ. β, στιχ. 40.

Μετὰ τό: δραματουργία, νὰ προστεθεῖ: ἢ τὴ σκηνοθεσία, σ. 185, στ. α, στιχ. 18.

Μετὰ τό: ὁ δημιουργός, νὰ προστεθεῖ: δραματουργός ἢ σκηνοθέτης, σ. 185, στ. α, στιχ. 28.

Ἄντί: αἰσθησιασμό, διάβαζε: αἰσθηματισμό, σ. 185, στ. β, στιχ. 40.

Μετὰ τό: ἠθοποιῶν, λείπει τό: μ π ρ ο σ τ ἄ (στὸ κοινό), σ. 185, στ. β, στιχ. 44.

Ἄντί: κοινοτυπικά, διάβαζε: κοινοτοπικά, σ. 186, στ. β, στιχ. 15.

Ἄντί: πραγματικό, διάβαζε: πραγματιστικό, σ. 186, στ. β, στιχ. 61.

Ἄντί: θαυματοποίηση, διάβαζε: θεαματοποίηση, σ. 197, στ. β, στιχ. 10.

ξη μου μέσα στην 'Ακαδημία, θάχει τους μαθητές του μέσα στην 'Ακαδημία παραλαμβάνοντάς τους απ' την πρώτη ως το δίπλωμα. 'Αλλά ταυτόχρονα οι μαθητές, θα ενημερώνονται και σ' όλα τ' άλλα ρεύματα, και προπάντων, θα παρακολουθούν όλα εκείνα τα θεωρητικά και τα τεχνικά μαθήματα που θα τους δίνουν τη δυνατότητα να καλλιεργήσουν την πνευματικότητά τους και την τεχνική τους στη σκληρή δουλειά του επαγγέλματος. Μαθήματα που χάρη σ' αυτά το άκατέργαστο ταλέντο θα μετατρέπεται σ' ένα γνήσιο θεατρικό υλικό, χτισμένο με την άνεση του δασκάλου που θα μπορεί να κάνει αυτό που θέλει και με τη δεκτικότητα του μαθητή που θα μπορεί να κινηθεί άνετα και όσο θέλει, αδέσμευτοι κ' οι δυο από οικονομικά συμφέροντα και ιδιαίτερες συμπάθειες.

γ) Τέλος να θυμίσουμε στους διάφορους πολέμιους της 'Αδείας 'Ασκήσεως 'Επαγγέλματος 'Ηθοποιού, ότι ο θεσμός αυτός, από τότε που φτειάχτηκε, έκανε αφάνταστο καλό τόσο στην επιφάνεια όσο και στο βάθος του θεάτρου μας. Στάθηκε μιὰ τροχοπέδη στην ασυδοσία του επαγγέλματος και έδωσε τα χέρια των εργοδοτών που ανέβαζαν όποιον ήθελαν πάνω στη σκηνή, με αποτέλεσμα να είναι «συνάδελφοι ήθοιοι» όλοι όσοι δεν είχαν να κάνουν τίποτ' άλλο στη ζωή τους και κατέληγαν, σαν τελευταία σανίδα σωτηρίας, στο θέατρο. Τώρα πια ξέρει κι ο πιο άπληροφόρητος θεατής ότι το απολυτήριο Γυμνασίου, το δίπλωμα Σχολής και η 'Αδεια, μαζί με το ταλέντο και την προσωπικότητα του 'Ηθοποιού, δίνουν σ' όλο το θέατρο μιὰ λάμψη που έμπνέει το σεβασμό. Κι όταν υπάρχει κανένα κρούσμα νέων ανθρώπων που προσπαθούν να μπουν' απ' τα παραθυράκια των εξαιρετικών ταλέντων η απ' την άγωνα γοητεία του σινεμά, ο κόσμος γελάει και πολλές φορές θα εύχεται να δοθεί η άδεια σε πολλούς μνηστήρες για να γελάσει και το παρδαλό κατσίκι όπως έχει γελάσει πολλές φορές.

Τελειώνοντας, εύχομαι να γίνει απ' τις στήλες σου σύντομα αυτή η πλατειά έρευνα για την Παιδεία των 'Ηθοποιών και να δώσεις έτσι την ευκαιρία σε πολλούς ανθρώπους είτε συγγραφείς είναι, είτε ήθοιοι, είτε δάσκαλοι, είτε ανώνυμο Κοινό, να δούνε όλοι μαζί τί μπορεί και τί πρέπει να γίνει πάνω σ' αυτό το τόσο σπουδαίο κεφάλαιο για την πρόοδο του Θεάτρου μας. Καί, πιστέψτε με, όλα αυτά δεν είναι συνδικαλισμός όπως πολλοί θέλουν να πούν. Είναι η στοιχειώδης άμυνα μιὰς Τέχνης που δέ μοιάζει με τη Ζωγραφική η Γλυπτική, αλλά που μοιάζει περισσότερο με την Τέχνη του Καθηγητή. Και είναι Τέχνη η δουλειά του Καθηγητή που παίρνει άγουρα παιδιά και τα μορφώνει, όπως ο 'Ηθοποιός απ' τη Σκηνή διδάσκει το άγουρο Κοινό. Γιατί ο ζωγράφος η ο Ποιητής, έχει στα χέρια του μιὰ δική του Τέχνη που την κάνει ό,τι θέλει πολλές φορές. Ο 'Ηθοποιός όμως έχει για Τέχνη τη συνισταμένη των Τεχνών και

δεν είναι ένα φρούτο μιὰς εποχής, αλλά το απόσταγμα μιὰς εποχής.

'Αθήνα 22.9.62

Πάντα φίλος σου
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΛΗΝΑΙΟΣ

'Η πνευματική αντίσταση στη Θεσσαλονίκη

'Αγαπητή «'Επιθεώρηση Τέχνης»,

Σχετικά με το άρθρο «'Η πνευματική αντίσταση στη Θεσσαλονίκη» του Θανάση Φωτιάδη, που δημοσιεύτηκε στο αφιερωμένο στην 'Αντίσταση τεύχος σου, έχω να παρατηρήσω τα εξής:

Ο Θ. Φ. ιστορώντας τις προσωπικές του αναμνήσεις και ό,τι απέκόμισε από την 'Αντίσταση αυτή, παραποιεί η παραλείπει σημαντικά γεγονότα και αγνοεί πρόσωπα που διεδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο. Έτσι λ.χ. δεν αναφέρει την μεγάλη φοιτητική διαδήλωση στις 13)3)1943, διαμαρτυρία για τη γερμανική επιστράτευση, που 150 φοιτητές και φοιτήτριες πιάστηκαν και κλείστηκαν στο στρατόπεδο του Παύλου Μελά. Τη μεγάλη μαχητική διαδήλωση της νεολαίας στις 25 του Μάρτη 1944 που έδόνησε το Κέντρο της Θεσσαλονίκης και τις συλλήψεις που ακολούθησαν. Γνωστούς φοιτητές που πέσανε στον αγώνα, σαν τον Πάνο Δουλγεράκη (Γραμματέα της ΕΠΟΝ Πανεπιστημίου), τον αξέχαστο Χάρη Τάλλαρο (για τον οποίο ο Μαν. 'Αναγνωστάκης έγραψε το γνωστό ποίημα «Χάρης 1944»), τον Τάκη Βαφείδη, το μαθητή Κώστα Κουζούνη που δολοφονήθηκε από τη συμμορία του Δάγκουλα και τόσους άλλους. Δεν μνημονεύει τον άκουραστο Θανάση Παπαδόπουλο, φοιτητή τότε της Φιλολογίας. Ότι το περιοδικό «Ξεκίνημα» στα 12 τεύχη του της κατοχικής περιόδου διευθύνονταν από τον γνωστό ποιητή Μανόλη Αναγνωστάκη, φοιτητή τότε της 'Ιατρικής, ούτε επιμένει όσο έπρεπε στη δράση του ΕΟΠ και της Λέσχης Φοιτητών. Ότι οι ιστορικές φωτογραφίες που δημοσιεύει πάρθηκαν από τον ποιητή Κλείτο Κύρου. Κανένα άλλωστε συνέδριο «Νεολαίας» δεν έγινε στο Πάικο το καλοκαίρι του 1943, αλλά το συνέδριο της ΕΠΟΝ Μακεδονίας, στα τέλη του Οχτώβρη 1943 στο χωριό Καταφύγιο των Πιερριών, όπου συνέπεσε να μετέχω.

'Εντύπωση προκάλεσε σε όσους γνώρισαν πρόσωπα και πράγματα της κατοχικής Θεσσαλονίκης η έντονη προσωπική προβολή του κ. Θ. Φ. μ' εκείνα τα «αρχίζουμε να ξεχωρίζουμε», «δίδεται με πρωτοβουλία μας» (Ποίωων δηλαδή;) «είμαι περήφανος διότι συνεισέφερα και ε γ ώ» (στο επόμενο τεύχος σου). 'Εφ' όσον όμως ο κ. Θ. Φ. επιμένει να θεωρεί αντιστασιακό γεγονός την παράνομη κυκλοφορία ποιητικών συλλογών που κανείς απ' όσους είναι σε θέση να ξέρουν δεν θυμάται, δεν θάπρεπε δυο λόγια να πει για τα «Λείτερα Νειάτα» το παράνομο όργανο του Μακεδονικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, που για

την έκδοση και κυκλοφορία του έργαστηκαν με κίνδυνο της ζωής τους τόσο νέοι πνευματικοί άνθρωποι της Θεσσαλονίκης; Όταν μάλιστα δικαιώνουμε τους συνεργάτες των «Μακεδονικών Γραμμάτων»!

Ἄλλ' ὅ,τι κυρίως προκαλεῖ τὴ δικαιολογημένη διαμαρτυρία μας, εἶναι πῶς τὸ ὄλο πνεῦμα τοῦ ἄρθρου ἀποτελεῖ πλαστογράφηση τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου ἐκείνης καὶ ἀδικεῖ κατάφωρα τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸν ἀντιστασιακὸ τῆς ἀγῶνα. Θὰ πιστέψουν κάποτε οἱ ἀναγνώστες μετὰ 20-30 χρόνια — ζητώντας νὰ μάθουν ἀπ' τὶς στήλες ἐνὸς ἔγκυρου περιοδικοῦ γιὰ τὴν τετράχρονη κατοχὴ — πῶς ἡ νεολαία καὶ οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τῆς Θεσσαλονίκης ἀσχολήθηκαν μὲ μιὰ «ἀξιοπρεπή» καὶ «ἀφ' ὑψηλοῦ» πνευματικὴ ἀντίσταση, πῶς δὲν ὑπῆρξε ἡ ἀντίστασή μας ἕνας παλλαϊκὸς γεμάτος θυσίες καὶ αἶμα ἀγῶνας, παρὰ πανηγύρι νομίμων ἐκδόσεων, ἐκθέσεων ζωγραφικῆς, φιλολογικῶν συζητήσεων, μουσικῶν ἀπογευματινῶν καὶ λοιπῶν προσκοπικῶν ἐκδηλώσεων, στὰ ἐντευκτήρια τοῦ «καλοῦ κόσμου» τῆς Θεσσαλονίκης Ν.Ο.Θ. καὶ Ι.Ο.Θ., πού οὔτε λίγο οὔτε πολὺ τὰ ἀνακηρύσσουμε βασικὲς ἐστίες πνευματικῆς ἀντιστάσεως τὴ στιγμὴ μάλιστα πού ξεχνοῦμε τὴν Ε.Ο.Χ.Α. τοῦ Διοικητηρίου καὶ τὴ ΜΕΝΤ τῆς Λαϊκῆς Τούμπας. Ὁ κ. Θ. Φ. οὔτε νύξη κάνει γιὰ τὴν Ἐνιαία Πανελλαδικὴ Ὀργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ), καὶ τὴν κυρίαρχη θέση τῆς σὲ κάθε εἶδους ἀντίσταση ἀνάμεσα στὴν ἑλληνικὴ νεολαία καὶ τῆς Θεσσαλονίκης φυσικά.

Ἄλλ' ὅ,τι γράφει ὁ κ. Θ. Φ. εἶναι προσωπικὴ τοῦ ὑπόθεση καὶ δικαίωμά του νὰ αἰσθάνεται «ἡσυχος καὶ παρήφανος γιὰ πάντα». Ὅσοι ὅμως βρεθήκαμε στὴ Μακεδονία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ζητοῦμε περισσότερη συνείδηση εὐθύνης ἀπὸ τὴν «Ε.Τ.». Δὲν ἐννοοῦμε πῶς ὅποιοσδήποτε ἄλλος ἀπὸ μᾶς θὰ ἦταν ἀρμοδιώτερος γιὰ τὴ δουλειὰ αὐτῆ. Ἀπλούστατα δὲν θάπρεπε ν' ἀνατεθεῖ σ' ἕνα ἄτομο, ὅποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶχε δεσμούς μὲ τὴν ἀντίσταση, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα συλλογικῆς ἐργασίας καὶ κάτι τέτοιο γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη ἦταν ἐφικτό, γιὰτὶ ὑπάρχουν οἱ ἄνθρωποι πού ἔζησαν καὶ μάλιστα πιὸ ἄμεσα τὰ γεγονότα. Δυστυχῶς, μὲ τὴν κυκλοφορία τοῦ τεύχους σου, χάθηκε μιὰ εὐκαιρία νὰ μιλήσουμε αὐθεντικὰ καὶ ὑπεύθυνα γιὰ τὶς μεγάλες στιγμὲς τῆς γενιάς μας στὴν κατοχικὴ Θεσσαλονίκη.

Φιλικώτατα
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Τὴν παραπάνω ἐπιστολὴ ἐθέσαμε ὑπ' ὄψη τοῦ Θανάση Φωτιάδη, ὁ ὁποῖος μᾶς ἔστειλε τὴν πάρα κάτω ἀπάντηση:

Ἡ ἀπάντηση τοῦ κ. Φωτιάδη

Ἀγαπητὴ Ἐπιθεώρηση,

Ἀπὸ τὴν τιμητικὴ θέση τοῦ «κατηγορουμένου» πού μὲ κάθισε τόσο ἄπρεπα ὁ ἐπιστολογράφος σου Γ. Ἀποστολίδης, ἐν σχέσει μὲ τὸ ἄρθρο μου «Ἡ πνευματικὴ Ἀντί-

σταση στὴ Θεσσαλονίκη», θέλω νὰ πῶ μερικὰ λόγια, ὄχι τόσο σὰν ἀπολογία, ἀλλὰ σὰν φόρο τιμῆς (καὶ πάλι καὶ ἔσσει) στοὺς πολλοὺς καὶ ἀνώνυμους ἥρωες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης:

Ὁ Δάσκαλος Γιάννης Ἰμβριώτης γράφει στὸ ἴδιο τεῦχος τῆς Ἀντίστασης τὰ ἐξῆς κλασσικά: «Τὰ ὑπέροχα πρότυπα εἶναι ἄπειρα. Πῶς νὰ τὰ ὀνοματίσω; Πῶς νὰ τὰ ἱστορήσω; Πρόσωπα, ὀνόματα ἀραδιάζονται μέσα σὲ τοῦτο τὸ τεῦχος, μὰ ὄχι ὄλο, μόνο ἕνα μικρὸ μέρος». Αὐτὸ καὶ μόνο θὰ μπορούσε νάναί τὸ μοτίβο τῆς ὑπεράσπισής μου. Ἀλλὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ σταθῶ σὲ μιὰ-μιὰ τὶς κατηγορίες, γιὰ θελημένες (κυρίως, κατὰ τὸν κατήγορο) ἢ γι' ἀθέλητες «παραλείψεις».

1) Τὸ θέμα τῆς μελέτης μου, βασισμένης στὰ ἐλάχιστα ἔντυπα καὶ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πού ἀπόμειναν (ὅπως κάλλιστα ξέρεῖ ὁ κατήγορός μου ἢ ὅσοι ἄλλοι θέλουν) καὶ στὴ βασανισμένη μνήμη μας, ἀφορᾷ τὴν πνευματικὴ Ἀντίσταση στὴ Θεσσαλονίκη. Μένει ἔτσι ἀπ' ἔξω ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ Ἀντίσταση καὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐπιτρέπω νὰ ἐλεγχθῶ σ' αὐτό. Κάθε κριτικὴ ἐκεῖ πάνω τὴν παρέρχομαι σήμερα γιὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους.

2) Τὴν καλὴ μου πίστη, πῶς ὅ,τι θυμὸ μου ἔγραφα (μὰ ποιὸς σὰς εἶπε ὅτι ἔγραφα ἱστορία τῆς Ἀντίστασης καὶ ἄλλα τερπνά, πού μου ἀποδίδει ὁ κατήγορος;) τὴν ἀποδείξα μὲ τὶς «συμπληρώσεις» μου, δημοσιευμένες στὸ ἐπόμενο τεῦχος σου 89. Καὶ ὅσοι καλόπιστοι πράγματι θέλησαν νὰ συμπληρώσουν τὰ διάφορα ἄρθρα τοῦ τεύχους, γράψανε σεμνὰ καὶ πολιτισμένα, καὶ μάλιστα καὶ γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη (Χρ. Ζιτσαῖα — Ἀλ. Παπαφεντίδου, τεῦχος 91), δὲν εἶναι δὲ κοσμικὰ πρόσωπα ὄλοι αὐτοί.

3) Παράλειψα, κατὰ τὸν κατήγορο, τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων φοιτητῶν Χάρη Τάλλαρου καὶ Πάνου Δουλγεράκη. Τυμβωρυχίες δὲν διαπράττω. Ἡ κακοπιστία του ὅμως φαίνεται (καὶ μάλιστα ἀπευθυνομένη μετὰ ἐπτὰ-μηνον εἰς τὸ κοινόν, ὥστε νὰ ἔχει μισοξεχαστεῖ) ἀπὸ τὸ ὅτι στὸ τέλος τῆς μελέτης μου (σελ. 443) ὑπάρχει ὀλοσέλιδο σχέδιο μὲ τὰ ὀνόματα 47 φοιτητῶν πού ἔπεσαν τότε, μὲ τὰ ὀνόματα φυσικὰ καὶ τῶν πιὸ πάνω ἡρώων.

4) Παράλειψα, μὲ κατηγοροῦν, τὰ ὀνόματα καὶ ζώντων. Κι' ἐδῶ ἀστοχεῖ ἡ κριτικὴ. Μοιραῖα γίναν ὀρισμένες παραλείψεις, ὡς λ.χ. τοῦ ἀρχισυντάκτη στὸ Ἐκίνημα Μ. Ἀναγνωστάκη. Πρὶν ὅμως ἡ μελέτη μου περάσει στὸ τυπογραφεῖο, ἐρωτήθηκαν καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς «παραλειπομένους». Τὸ θέμα ἦταν ποιά ὀνόματα ζώντων μπορούσαν νὰ ξανάρθουν στὴν ἐπιφάνεια, χωρὶς νὰ πάθουν ζημιά ἀπὸ τὴ μνησικακὴ σημερινὴ κατάσταση. Καὶ ἔχω ρητὴ καὶ ἔγγραφο δῆλωση πού μὲ ἀποτρέπει νὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματά τους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ ὀνόματα ἄλλων. Τί ἔπρεπε νὰ κάνω; Κι' αὐτὰ πού γράφω τώρα δὲν εἶναι

Ίσως πάρα πολλά; Έδώ όμως δηλώνω με αληθινή μεταμέλεια ότι παράλειψα, καλόπιστα βέβαια, μερικά όνόματα, που δεν θα διακινδύνευαν, όπως π.χ. του φίλου μου ποιητή Πάνου Θασίτη Θασίτη, στην πρώτη γραμμή της πνευματικής Αντίστασης, που διάβασε τη μελέτη μου πριν τη δημοσιεύσω και μου έκαμε αρκετές προσθήκες. Άλλο δεν έχω να προσθέσω και δεν πρόκειται στους πονηρούς αυτούς καιρούς να παρασυρθώ. Άρκει να σημειώσω ότι μνημονεύω τα όνόματα 22 πνευματικών ανθρώπων, με το κριτήριο φυσικά, ότι δεν τους έκθέτω σε ταλαιπωρία άσκοπη.

5) Η πνευματική αντιστασιακή δράση στους δύο Ναυτικούς Όμιλους Θεσσαλονίκης έρεθίζει αφάνταστα τον κατήγορο. Γιατί; Έπειδή έγινε με έντολή (και πολύ σωστά) της Όργάνωσης Θεσσαλονίκης; (Μήπως θέλουν περισσότερα στοιχεία;) Έπειδή, θετικά, κάναμε τόσες έκδηλώσεις και άποσπάσαμε (ό πληθυντικός άφορα όλους τους τότε και όχι, όπως κουτοπόνηρα φαντάζεται ο κατήγορος, τον έαυτό μας) τόσα χρήσιμα και τίμια στοιχεία; Ή έπειδή, άρνητικά έμποδίσσαμε τους δύο αυτούς, πλουτοκρατικούς βέβαια στη βάση τους συλλόγους, να γίνουν άντρα της αντίδρασης, όπως τόσοι άλλοι, στην Θεσσαλονίκη και στην Άθήνα; Έπί τέλους σε μια μελέτη 650 περίπου στίχων, αφιέρωσα μόνον 23, είναι αυτό σημείο διαστρέβλωσης της ιστορίας;

6) Λησμόνησα, λένε «καλόπιστα», τα «Λεύτερα Νιάτα», όργανο της Μακεδονικής Νεολαίας. Άλλά πώς είναι δυνατόν να τα λησμονήσω, άφου ύπήρξα συνεργάτης τους στην κατοχή και Διευθυντής τους, όσο βγήκαν μετά την Άπελευθέρωση;

7) Δε μνημονεύω, με κατηγορούν, την ΜΕΝΤ της λαϊκής Τούμπας και την ΕΟΧΑ Διοικητηρίου. Μόνον έμπαθής ή άνεύθυνος μπορούσε να μου άποδώσει αυτής της ποιότητας κατηγορία, έμένα (σπάνιον είδος σήμερα και με άναγκάζει να το γράψω) που δεν έχω την δυνατότητα ούτε να ταξιδεύσω στη Δ. ή Α. Ευρώπη, ούτε να άδηγήσω αυτόκίνητο, ούτε ναμαι ύποψήφιος Συμβολαιογράφος...

8) Παραλείπω, λέει, να μνημονεύσω πώς οι φωτογραφίες της μελέτης προέρχονταν από το άρχείο του Κλείτου Κύρου (ποιητή και φιλότατου μου, ύπ' όψη του όποιου είχε τεθεί δια μακρών ή πρόθεσή μου για τη μελέτη). Οί φωτογραφίες, αληθινά ύποδειγματικές για τον τόπο και χρόνο λήψης τους, μου παραχωρήθηκαν από τον δημιουργό τους. Είναι ποτέ δυνατό να τον παραλείψω κακεντρεχώς, τον άδελφό μου; Έκτός αν ο κατήγορος ξέρει περισσότερα από μένα, όποτε ύποχωρώ...

9) Το περιοδικό «Μακεδονικά Γράμματα» έπίσης έρεθίζει τον έπιστολογράφο. Μά, αν τότε νομίζαμε, στη μέθη της μάχης, ότι όσοι δε μās άκολουθούν είναι προδότες, πρέ-

πει και σήμερα να άγνοήσω λ.χ. ότι ο συνεργάτης τους Λ. Βαζάκας, δικηγόρος και ποιητής, εμφανίστηκε μάρτυς ύπερασπίσεως του Μ. Άναγνωστάκη, ένώπιον Έκτάκτου Στρατοδικείου στον έμφύλιο;

10) Για τον ΕΟΠ (Έκπολιτιστικό Όμιλο Πανεπιστημίου) κουράστηκα και κινδύνευσα περισσότερο άπ' ό,τι φαντάζεται ο έπιστολογράφος. Μνημονεύω δε άμφοτερα στη μελέτη μου έξεχόντως, χωρίς μάλιστα ούτε να «προβάλλω έντονα» (διόλου μάλιστα), ότι στα τελευταία τεύχη του ήμουν ο Διευθυντής του περιοδικού.

11) Τελειώνω, διότι οί άπανταχού της χώρας άναγνώστες δεν θα ενδιαφέρονται για τα προσωπικά χτυπήματα, που αντιπαρέρχομαι με μεγάλη θλίψη, έπειδή προέρχονται από έναν άπόφοιτο Πανεπιστημίου...

Παρέλειψα, ήθελήμένα, αρκετά άλλα όνόματα. Είναι στενοί μου φίλοι και στενώτατοι συγγενείς μου, που παίξαν ρόλο, για τις συνθήκες εκείνες, υπεράνθρωπο. Δεν είναι μόνον ο θάνατος που έξαγνίζει, είναι, αντίθετα, και ή καθημερινή επί 4 χρόνια δουλειά στο πεζοδρόμιο, στα σπιτάκια, στα σωματεία, στα κατεχόμενα δημόσια γραφεία...

Τα προσωπικά, τα χαρίζω στον καλοθελητή έπιστολογράφο, που αυτά νομίζει για το πρόσωπό μου κι' αυτά γράφει. Είναι όλα αυτά κατώτερα του μεγάλου Θέματος. Οί άνθρωποι μετά είκοσαετίαν δεν θα διαβάσουν μόνον τον Θ. Φωτιάδη ή τον άμεριμνο Γ. Άποστολίδη. Θα διαβάσουν το συνολικό έπος που λέγεται Άντίσταση, εκεί όπου βάλαμε από ένα λιθαράκι και φροντίσαμε να μην το λερώσουμε μετά.

Πριν κλείσω τον φάκελλο, ξαφνιασμένος άκόμα από την αίφνίδια, καθυστερημένη έπίθεση και διαπορών, που και πώς συνετάχθηκαν αυτά τα πρωτοφανή με την ύπογραφή Γ.Α., έσπευσα και έξακρίδωσα ότι ο έπιστολογράφος (αν παραδεχθούμε ότι αυτός έγραψε και υπέγραψε την έπιστολή) κατά το 1941 ήταν μόνον 14 έτών! Πώς τότε ξέρει τη φοιτητική ζωή της εποχής εκείνης; Πώς ξέρει όνόματα, λ.χ. σαν του Θανάση Παπαδόπουλου, (άξιόλογου φιλόλογου και πνευματικού ανθρώπου, αλλά γιατί ειδικώς αυτόν άνάμεσα σε 300 τόσους φοιτητές που εργάστηκαν τότε;) που άμέσως μετά την κατοχή έφυγε στο έξωτερικό; Έάν, μη όντας τότε φοιτητής, είχε στοιχεία έκτός από τον τόμο Ξεκίνημα, που για μένα ύπήρξε το κύριο βοήθημα, γιατί δεν έσπευσε να τα στείλει εύπρεπώς να δημοσιευθούν μέχρι σήμερα;

Άπορίες σοβαρές, που εύχομαι να καλύψει ο άξιόπιστα ετάζων νεφρούς και καρδιάς και ποσοστά συμμετοχής έκάστου στην Άντίσταση έπιστολογράφος σου. Άλλως, έδώ είμαστε.

Με άγάπη
ΘΑΝΑΣΗΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ Τ Ο Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Ο Τ Η Σ Π Ν Ε Υ Μ Α Τ Ι Κ Η Σ Ζ Ω Η Σ

Ὁ ὀργανισμὸς σχολικῶν κτιρίων

Ὁ τραυματισμὸς τριῶν μαθητριῶν ἀπὸ τὸ γκρέμισμα τῆς στέγης ἐνὸς σχολείου, ὄχι πιά σὲ κάποιο μακρυνὸ χωρὶὸ τῆς υπαίθρου, χαμένο στὴν ἐγκατάλειψη καὶ στὴν ἀνωθυμία του, παρὰ ἐν μέσαις Ἀθήναις, στὴν ἴδια τῆ βιτρίνα δηλαδὴ τοῦ «ὠραιότερου δυνατοῦ κόσμου», εἶναι ἀσφαλῶς ὁ πιὸ κραυγαλέος σχολιασμὸς τῆς κτιριακῆς κατάστασης τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης. Καὶ τὸ κακὸ εἶναι ποὺ ὁ ἐν χερδαῖς καὶ ὀργανοῖς καὶ τυμπανοκρουσίαις ἀναγγελλόμενος Ὀργανισμὸς Σχολικῶν Κτιρίων, προβλέπεται ἀπὸ τὰ ὡς τὰ τώρα δεδομένα πῶς σκοπὸ ἔχει νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὄχι τὴν ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση, παρὰ τοὺς ἡμετέρους καὶ τοὺς κουμπάρους γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ δημιουργηθεῖ ἓνα ἀκόμα μέσο πλουτισμοῦ. Πραγματικὰ ὀρισμένες διατάξεις τοῦ ἰδρυτικοῦ νόμου τοῦ Ὀργανισμοῦ γεννοῦν ἐρωτηματικά: Γιατί οἱ τεχνικοὶ νὰ ἀντιπροσωπεύονται στὸ Συμβούλιο τοῦ Ὀργανισμοῦ μόνο μὲ δυὸ μέλη — ἀπὸ τὰ ἐννέα ποὺ θὰ ἔχει — καὶ νὰ ἀποκλείεται ὀλοσχερῶς ὁ Σύλλογος Ἀρχιτεκτόνων; Γιατί δὲν προβλέπονται γιὰ τὶς μελέτες ἀρχιτεκτονικοὶ διαγωνισμοί, ὅπως γινόταν παλιότερα μὲ τὰ σχολικὰ κτίρια, ὁπότε στοὺς διαγωνισμοὺς ἔπαιρναν μέρος πολλοὶ καὶ προπαντὸς νέοι ἀρχιτέκτονες; Γιατί τέλος ὁ νόμος νὰ παρέχει πλήρη ἀσυστοσία στὸν Ὑπουργὸ γιὰ ἀναθέσεις μελετῶν, πράγμα ποὺ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ στὶς τόσο προσφιλεῖς εὐνοιοκρατικὲς λύσεις; (Ἄς μὴ ξεχνοῦμε ἄλλωστε τί ἔγινε καὶ μὲ τὶς Ἐπαγγελματικὲς Σχολὲς Καλογρέζας, θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο μιλήσαμε στὸ προηγούμενο φύλλο μας). Ὅλα αὐτὰ ὀδηγοῦν μοιραῖα στὴ δικαιολογημένη ὑποψία πῶς ὁ περίφημος Ὀργανισμὸς, θὰ γίνῃ ἓνα εὐρύτατο πεδίο αὐθαιρεσίας, ὅπου θ' ἀλωνίζονται οἱ πιὸ ἐξυπνοὶ καὶ οἱ πιὸ καπάτσοι σὲ βάρος ὄχι μόνο

τῶν συναδέλφων τους, παρὰ καὶ τῆς ταλαίπωρης ἐκπαίδευσης τῶν Ἑλληνοπαίδων. Καὶ γιὰ νὰ διαλυθεῖ αὐτὴ ἢ ὑποψία ἓνας καὶ μόνο τρόπος ὑπάρχει: Νὰ τροποποιηθεῖ καὶ νὰ συμπληρωθεῖ ὁ Νόμος ἔτσι ποὺ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἢ εὐνομη καὶ ἀποδοτικότερη λειτουργία τοῦ Ὀργανισμοῦ, μὲ μοναδικὸ γνώμονα τὸ συμφέρο τῆς Ἐκπαίδευσης. Ἀλλιῶς θὰ ἀποδειχτεῖ γι' ἄλλη μιὰ φορὰ πῶς ἢ βλαχοδημαρχιακὴ νοοτροπία ἀνακύπτει κυρίαρχη κάτω ἀπ' ὄλες τὶς ὠραῖες φράσεις περὶ ἀναδιοργάνωσης τῆς Παιδείας καὶ ἄλλα ἠχηρὰ παρόμοια.

Τὰ ζητήματα τῶν Λογοτεχνῶν

Μὲ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου Παιδείας συγκροτήθηκε ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Βενέζη, τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν λογοτεχνικῶν σωματείων καὶ ὀμάδων κ.κ. Λ. Κουκούλα, Σπ. Παναγιωτόπουλο, Γ. Σταμπολῆ, Π. Χάρη, Ι. Χατζίνη καὶ τὸν καθηγητὴ κ. Γ. Ζώρα, μὲ σκοπὸ νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ὑποδείξῃ λύση γιὰ τὰ πιὸ ἐπείγοντα ζητήματα τοῦ λογοτεχνικοῦ κόσμου. Ἡ ἐπιτροπὴ ὕστερα ἀπὸ ἀλλεπάλληλες συσκέψεις, κατάρτισε ἓνα ὑπόμνημα ποὺ ὑπόβαλε στὸ ὑπουργεῖο, καὶ πρότεινε νὰ ληφθοῦν μέτρα δύο κατηγοριῶν: 1) γιὰ τὴν προστασία καὶ ἐνίσχυση τῆς ἔκδοσης καὶ τῆς διάδοσης τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων (αὐξηση πιστώσεων γιὰ ἀγορὰ βιβλίων, προβολὴ τῆς νεοελ. λογοτεχνίας, κλπ.) καὶ 2) γιὰ τὴν Ἀσφάλιση καὶ Πρόνοια τῶν Λογοτεχνῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους (ἴδρυση Ταμείου Ἀσφάλισης).

Στὸ ὑπόμνημα ὑποδεικνύονται οἱ τρόποι ἐγγραφῆς στὸ Ταμεῖο καὶ ἐξεύρεσης τῶν πόρων του.

Δὲν εἶναι βέβαια ἢ πρώτη φορὰ ποὺ τὰ λογοτεχνικὰ σωματεῖα ὑποβάλλουν τὰ αἰ-

τήματα τῶν λογοτεχνῶν πρὸς λύση. Κι οὔτε εἶναι δυστυχῶς ἡ πρώτη φορά πού κ' ἡ κυβέρνηση καταρτίζει ὄχι μόνο ἐπιτροπές, ἀλλὰ καὶ σχέδια νόμου γιὰ νὰ λύσει αὐτὰ τὰ ζητήματα. Νὰ ἐλπίζουμε πὼς τώρα τουλάχιστο, τὸ ὑπόμνημα τῆς Ἐπιτροπῆς δὲ θὰ πάρει τὴν ἀγούσα γιὰ τὸν κάλαθο τῶν ἀχρήστων; Μιὰ φορά, τὰ αἰτήματα ὅπως εἶναι συμπυκνωμένα σ' αὐτὸ τὸ ὑπόμνημα, δὲν εἶναι διόλου ἀπραγματοποίητα. Ἴσα ἴσα εἶναι στὸ ἔπακρο μετρημένα καὶ ἡ ἱκανοποίησή τους θὰ καλύψει ἓνα ἐλάχιστο μόνο μέρος τῆς ὀφειλῆς τοῦ τόπου πρὸς τοὺς λογοτέχνες. Τὸ μόνο λοιπὸν πού χρειάζεται ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους, εἶναι ἡ καλὴ θέληση.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Παλαμᾶ

Κυκλοφόρησε ἡ φήμη πὼς ἓνας ἀπὸ τοὺς κληρονόμους τοῦ Κωστή Παλαμᾶ πούλησε μισοτιμῆς μέρος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ποιητῆ, μὲ αὐτόγραφες σημειώσεις καὶ στίχους του στὰ περιθώρια τῶν βιβλίων πού διάβαζε, καὶ πὼς γύρω στοὺς 300 τόμους ἀγοράστηκαν ἀπὸ ξένους, συγκεκριμένα Γερμανούς, καὶ μεταφέρθηκαν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Θὰ θέλαμε νὰ μὴν ἦταν ἀληθινὴ ἡ πληροφορία. Ἄν ὅμως εἶναι ἀληθινὴ, ὁ κληρονόμος τοῦ μεγάλου ποιητῆ πού ἀσέβησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὴ μνήμη του, ἔχει βαρύτερη ἠθικὴ εὐθύνη. Ἀλλὰ ἀκόμα μεγαλύτερη εὐθύνη ἔχει τὸ σκοταδικὸ ἑλληνικὸ κράτος, πού δὲν ἀδιαφορεῖ μόνο, παρὰ καὶ ἐχθρεύεται τὴν πνευματικὴ κληρονομία τοῦ ἔθνους. Ἐνα κράτος πού θὰ σεβόταν τὸν ἑαυτό του, θὰ ὀφείλε νὰ ἔχει ἐπέμβει ἔγκαιρα καὶ νὰ ἀγοράσει ὀλόκληρη τὴ βιβλιοθήκη τοῦ ποιητῆ, νὰ τὴν παραχωρήσει στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ σ' ἓνα ἄλλο πνευματικὸ ἴδρυμα, γιὰ νὰναὶ στὴ διάθεση τῶν μελετητῶν τοῦ Παλαμᾶ. Ἀλλὰ εἶπαμε, αὐτὰ θὰ τὰ ἔκανε ἓνα κράτος πού θὰ νοιαζόταν γιὰ τὰ πνευματικὰ μνημεῖα τῆς χώρας, κι' ὄχι ἓνα κράτος πού ἰδρύει νεκροταφεῖα - μνημεῖα τῶν Γερμανῶν κατακτητῶν.

Ἡ Μικρὴ Συμφωνικὴ Ὀρχήστρα

Μιὰ εἶδηση πού δημοσιεύτηκε στὸν καθημερινὸ Τύπο, δὲν προκάλεσε οὔτε τὴν ἐντύπωση, οὔτε τὰ σχόλια πού ἔπρεπε νὰ προκαλέσει. Κι' ὅμως ἡ ἀπόφαση τοῦ συνθέτη Μίκη Θεοδωράκη νὰ ἰδρύσει μικρὴ συμφωνικὴ ὀρχήστρα, μὲ σκοπὸ τὴ διάδοση στὰ εὐρύτερα στρώματα τῆς σοβαρῆς μουσικῆς, κλασσικῆς καὶ σύγχρονης, ἔχει μεγάλη σημασία. Γιατὶ ἡ μουσικὴ μόρφωση τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ ἔχει ἀφεθεῖ οὐσιαστικὰ στὸ περιλάλητο E.I.P. καὶ προπάντων στὸν διαβόητο Σταθμὸ Ἐνόπλων, καὶ ξέρουμε τί ἐμετικὰ κατασκευάσματα τοῦ δίνουν. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ἡ Κρατικὴ Ὀρχήστρα ἔχει γίνει

ὑπόθεση μερικῶν σνόμπ, καὶ ἐλάχιστων εἰδικῶν καὶ πραγματικὰ φιλόμουσων, πού ἔχουν ὅμως πολλοὺς λόγους νὰ μὴν εἶναι ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀρκετὰ ἀποστεωμένου ὀργανισμοῦ. Γι' αὐτὸ ἡ ἰδρυση τῆς Μικρῆς Συμφωνικῆς Ὀρχήστρας πού ἀναγγέλλεται, γεννάει πολλὰ καὶ βάσιμες ἐλπίδες πὼς θὰ συμβάλει στὴ δημιουργία ἑνὸς πραγματικὰ ἀνεπτυγμένου εὐρύτερου μουσικοῦ κοινοῦ. Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ περιβάλλει μὲ ὅλη τὴν κατανόηση πού χρειάζεται τὴν καινούργια αὐτὴ προσπάθεια τοῦ Μίκη Θεοδωράκη καὶ ὑπόσχεται νὰ παρασταθεῖ στὸ δύσκολό του ἐγχείρημα.

Νὰ πάψουν οἱ ἀπαγορεύσεις

Ὅπως καταγγείλαμε παλιότερα, τὴν ἀπαγόρευση τῆς «Ἐπιθεώρησης Τέχνης» στὶς φυλακές, τὴν ἀκολουθοῦν πάντοτε μὲ μεθοδικὴ ἀκρίβεια ἀπαγορεύσεις καὶ ἄλλων ἐντύπων καὶ βιβλίων καθὼς καὶ κάθε εἶδους περιορισμοί. Ἔτσι, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν τελευταία μας καταγγελία, ἀκολούθησε γενικώτερη σκοταδικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τῶν πολιτικῶν κρατουμένων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐνυπόγραφη διαμαρτυρία πού πήραμε ἀπὸ τὶς φυλακές τῆς Αἴγινας, τῆς ὁποίας δημοσιεύουμε τὰ κυριώτερα σημεία:

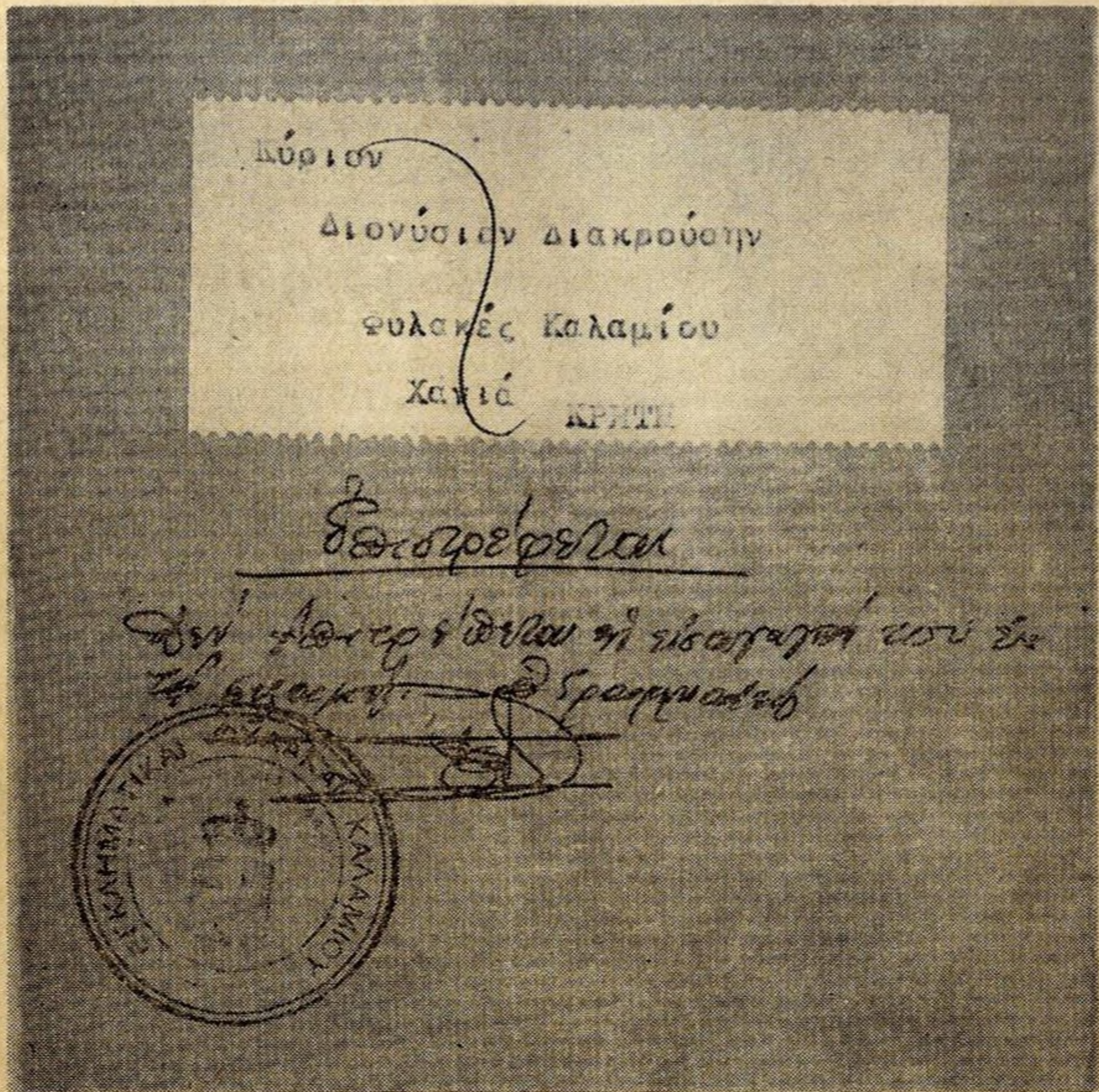
«Ἀπὸ τῆς 12ης Μαΐου καὶ ἐπὶ τρεῖς μῆνες μᾶς εἶχε ἐπιβληθεῖ ἓνα καθεστῶς ἀπαγορεύσεων, στερήσεων καὶ ἀπάνθρωπων πιέσεων... Μᾶς ἄρπαξαν τὰ βιβλία καὶ ὅ,τι γραμμένο καὶ ἄγραφο χαρτὶ εἶχαμε καὶ ἐπέβαλαν σειρά περιορισμῶν κάνοντας τὴ ζωὴ μας ἀφόρητη.

Στὶς 10 Αὐγούστου ἐπισκέφτηκε τὴ φυλακὴ ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης κ. Παπακωνσταντίνου καὶ τοῦ ἐκθέσαμε ὅλη τὴν κατάσταση, πού εἶχε ἡ Διεύθυνση δημιουργήσει σὲ βάρος μας. Ὁ κ. Παπακωνσταντίνου, ἀφοῦ ὑπεσχέθη νὰ μελετήσει τὰ ζητήματα καὶ νὰ δώσει λύσεις, δήλωσε εἰς ἐπήκοον ὄλων τῶν παρευρισκομένων εἰς τὴν ἀκρόαση, ὅτι ἡ ποινὴ εἶναι στερητικὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ μόνο, καὶ θὰ πρέπει νὰ γίνεται ὅ,τι μπορετὸ γιὰ νὰ εἶναι λιγότερο ἐπώδυνη. Κάλεσε ὅλους τοὺς παράγοντες τῆς φυλακῆς νὰ συνεργαστοῦν γιὰ τὴ βελτίωση τῆς καταστάσεως καὶ κατηγορηματικὰ ἀπέκλεισε κάθε ἐπέμβαση ἀπὸ ξένους πρὸς τὴν σωφρονιστικὴ ὑπηρεσία παράγοντες.

Ἄν καὶ πέρασε ἕκτοτε ἓνας μῆνας, σχεδὸν δρισκόμαστε στὴν ἴδια κατάσταση καὶ τὰ βιβλία μας παραμένουν ἀκόμα στὶς ἀποθήκες τῆς φυλακῆς. [...]

Εὐχαριστοῦμε γιὰ τὴ φιλοξενία. Ἀμπατιέλος Ἀντώνιος, Κουτρούκης Γεώργιος, Καραλῆς Δημήτριος.

Στὸ μεταξύ καὶ ἀπὸ ἄλλες φυλακές μᾶς καταγγέλλθηκε πὼς ἀπαγορεύεται ἡ εἰσαγωγὴ τῆς «Ε. Τ.» καὶ συνεχίζεται ἡ ἐπιστροφή τῶν ἀποστελλομένων τευχῶν στοὺς συνδρομητές μας

Φωτοτυπία του φακέλλου με την απαγόρευση και την σφραγίδα της φυλακῆς

πολιτικούς κρατούμενους, όπως τὸ δείχνει ἀδιάφυστα ἢ δημοσιευόμενῃ φωτοτυπία ἐπιστραφέντος φακέλλου.

Ὁ κ. Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης δὲν νομίζει ὅτι πρέπει νὰ ἐπέμβει γιὰ νὰ σταματήσει ἢ ἀπαράδεκτη αὐτὴ κατάστασις;

Ἡ Ἑτ. Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν καὶ τὸ πνευματικὸ κοινὸ

Τὸ φετεινὸ καλοκαίρι ἔκλεισε μ' ἓνα σημαντικὸ γεγονός: τὶς διαλέξεις γιὰ τὸν Ὀμηρο καὶ τὸ ὀμηρικὸ ζήτημα τοῦ καθηγητῆ Τζώρτζ Τόμσον ποὺ ὀργάνωσε στὸ Λαϊκὸ Θέατρο τοῦ Πεδίου τοῦ Ἄρεως (Κατράκη) ἢ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν. Καὶ ὑπῆρξε σημαντικὸ αὐτὸ τὸ γεγονός, ὄχι μόνον γιὰ τὴν παρουσίαν τῆς ἐπιβλητικῆς ἐπιστημονικῆς μορφῆς τοῦ διάσημου Ἑλληνιστῆ, ποὺ ἔταμε τὸ θέμα του καὶ τὸ ἀνάπτυξε μὲ θαυμαστὴ

σαφήνεια καὶ τὸ φώτισε μ' ἓνα καινούργιο φῶς, μὰ καὶ γιὰ τὴν ὁμόθυμῃ προσέλευσιν καὶ συμμετοχῇ εὐρύτερου κοινοῦ. (Τὸ ἴδιον ἔγινε καὶ στὸν Πειραιᾶ, μὲ τὴν ἐπανάληψιν τῆς διάλεξης γιὰ τὴν «Ὁρέστεια»). Δὲν ἦταν ὁ σνομπισμὸς, οὔτε ὁ κοσμικὸς σουσουδισμὸς ποὺ ὀδήγησε αὐτὸ τὸ κοινὸ στὸ Λαϊκὸ Θέατρο κατὰ μᾶζας καὶ τόκανε νὰ συνωθεῖται καὶ νὰ σπρώχνεται καὶ νὰ διαπληκτίζεται καὶ νὰ διαμαρτύρεται ὅταν, γεμίζοντας ἀσφυκτικὰ οἱ κερκίδες, ἔκλεισαν οἱ πόρτες τοῦ θεάτρου. Ὅλες αὐτὲς οἱ χιλιάδες ἄγνοοι ἄνθρωποι ποὺ θέρμαναν τὴν ἐκδήλωση, παρακολούθησαν τὸν ὁμιλητὴ νὰ ἀναπτύσσει τὸ καθόλου εὐκόλο θέμα του, μὲ ἐντατικὴ προσοχή, μὲ κατάνυξιν σχεδόν, καὶ στὸ τέλος ξέσπασαν σὲ ζωηρὰ χειροκροτήματα καὶ ἐνθουσιαστικὰς ἰαχές.

Στὴ δημιουργίαν αὐτοῦ τοῦ εὐρύτατου πνευματικοῦ κοινοῦ μέγας καὶ ἀποφασιστικὸς ἦταν ὁ ρόλος ποὺ ἔπαιξε τὸ πιὸ παλιὸ καὶ

ἔγκυρο πνευματικό μας σωματεῖο, ἡ Ἐταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν. Ὄργανώνοντας τὰ τελευταία χρόνια ἐκδηλώσεις γιὰ ἐπίκαιρα γεγονότα — γιὰ τὰ 80 χρόνια τοῦ Βάρναλη, γιὰ τὸν Κάλβο, γιὰ τὸν Καζαντζάκη, γιὰ τὸν Σικελιανό, γιὰ τὸν Ξενόπουλο, γιὰ τὴν ἀρχαία τραγωδία πέρυσι, μὲ ὁμιλητὴ πάλι τὸν Τζ. Τόμσον — καὶ φέρνοντας τὸ εὐρύτερο κοινὸ κοντύτερα στὰ πιὸ σοβαρὰ πνευματικὰ θέματα, τὸ ἐξοικείωσε μ' αὐτὰ καὶ δημιουργοῦσε κάθε φορά κι' ἓνα πνευματικὸ γεγονός, ποῦ τὴν ἔνταση καὶ τὴ βαρύτητά του μπορέσαμε νὰ ἐκτιμήσουμε στὶς τελευταῖες διαλέξεις. Ἡ Ἐταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν μπορεῖ νὰ περηφανεύεται δίκαια. Μὰ τὸ γεγονός τῆς ἐπιβάλλει πρόσθετα χρέη: ὀφείλει ὄχι μόνο νὰ συντηρήσει τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ κοινοῦ, παρὰ καὶ νὰ τὰ πολλαπλασιάσει καὶ νὰ τὰ βαθύνει. Κι ἀκόμα νὰ πλατύνει αὐτὸ τὸ κοινό. Ἡ προγραμματιζόμενη καὶ μὴ πραγματοποιούμενη ἐξόρμησή της στὴν παραγνωρισμένη, τὴν παραπεταμένη, κι' ὡστόσο πνευματικὰ ἀνήσυχη καὶ πάντα ζέουσα ἑλληνικὴ ἐπαρχία, πρέπει ἐπιτέλους νὰ πάρει σάρκα καὶ ὄστα. Καὶ στὸ κέντρο τὴν εὐκαιριακὴ πνευματικὴ δραστηριότητα, θὰ πρέπει νὰ τὴ διαδεχτεῖ μιὰ πιὸ διαρκὴς καὶ ἐπίμονη καὶ συστηματικὴ πνευματικὴ ἐργασία. Ἡ πολύχρονη καὶ δύσκολη πορεία ποῦ ἀκολούθησε ἡ Ἐταιρία Ἑλλ. Λογοτεχνῶν ὡς τώρα δημιούργησε τὶς προϋποθέσεις καὶ τῆς ἔδωσε τὴν ἐμπειρία, γιὰ ἓνα πραγματικὸ ἄλμα, ἓνα ἄλμα γι' αὐτὴ μὰ καὶ γιὰ τὸ πνευματικὸ κοινό. Ἡ Ἐταιρία δὲ θὰ πρέπει νὰ διακόψει τὴν ἀνοδικὴ πνευματικὴ τῆς πορεία.

Θλιβερὴ ἐκδήλωση

Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ κοινό, ποῦ ἔσπευσε τόσο πρόθυμα στὶς διαλέξεις Τόμσον, τὸ κράτος καὶ μιὰ κατηγορία πνευματικοὶ ἄνθρωποι, ἀπουσιάζανε ἐπιδειχτικά. Κι' ὅσο γιὰ τὴν Πανεπιστημιακὴ μας Σοφία ποῦ ἐκτὸς ἀπὸ ἐλαχιστώτατες τιμητικὲς ἐξαιρέσεις δὲ θεώρησε χρέος τῆς νὰ παρευρεθεῖ στὶς διαλέξεις ἐνὸς διάσημου Ἑλληνιστῆ, αὐτὴ βέβαια εἶχε ἀπόλυτο δίκιο: εἶναι τόσο σοφὴ, καὶ τὰ ξέρει ὅλα τόσο καλά, ποῦ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ σέρνεται στὶς διαλέξεις ἐνὸς κουτοεγγλέζου. Οἱ ἐκπρόσωποι ὁμως τοῦ ἐπίσημου κράτους, ποῦ δὲν ἀφήνουν καμμιά εὐκαιρία γιὰ ἐπίδειξη τοῦ κρατικοῦ «ἐνδιαφέροντος» γιὰ τὰ πνευματικὰ ζητήματα, τί ἔγιναν; ἢ μήπως οἱ διαλέξεις Τόμσον δὲν προσφέρονται γιὰ βλαχοδημαρχικὲς, λογοκοπικὲς ρουκέτες;

Ἕνα πνευματικὸ γεγονός

Κυκλοφορεῖ συντόμως τὸ περιοδικὸν
“ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ,,

Ἐπιστῆμη - Φιλοσοφία - Ἀνθρωπιστικὲς Σπουδὲς - Παιδεία - Οἰκονομία - Τεχνικὴ

Σελίδες 130 — Τιμὴ δρχ. 10

Ἕχει ψευδώνυμο

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 74 διήγημα τοῦ διαγωνισμοῦ, μὲ τὸν τίτλο τὰ «Ψάρια τοῦ Καπετὰν Ἀντρέα», ἀπὸ ἀβλεψία ἀναφέρθηκε στὸ προηγούμενο τεῦχος ὅτι ἔχει ψευδώνυμο Λ. Καστρινός, ἐνῶ τὸ σωστὸ εἶναι Θ. Θαλασσινός.

Μιὰ ἀνακοίνωση τοῦ Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων

Ὁ Σύλλογος Ἀρχιτεκτόνων ἐξέδωσε τὴν παρακάτω ἀνακοίνωση γιὰ τὸ Β' Ἀρχιτεκτονικὸ Συνέδριο, ποῦ κατὰ τὶς πληροφορίες μας οἱ ἐργασίες του θὰ γίνουν στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης:

«Συνεχίζοντας τὸν θεσμὸ ποῦ ἐγκαινιάστηκε πέρυσι στοὺς Δελφοὺς, ἀνακοινούμε τὴν σύγκληση τοῦ Β' Πανελληνίου Ἀρχιτεκτονικοῦ Συνεδρίου, ποῦ θὰ λάβῃ χώρα ἀπὸ τὴν 30ῆ Νοεμβρίου ἕως τὴν 2α Δεκεμβρίου 1962 στὴ Θεσσαλονίκη, μὲ θέμα «Λαϊκὴ κατοικία - Πολεοδομία», σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Α' Ἀρχιτεκτονικοῦ Συνεδρίου καὶ εἰσηγητὲς τοὺς συναδέλφους κυρίους Γ. Κανδύλην, ἀρχιτέκτονα Πολεοδόμον, Ν. Μουτσόπουλον, ἀρχιτέκτονα καθηγητὴν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Γ. Σκιαδαρέσην ἀρχιτέκτονα πολεοδόμον καὶ Π. Τσολάκην ἀρχιτέκτονα.

Σκοπὸς τοῦ Συνεδρίου εἶναι νὰ φέρῃ στὴν ἐπιφάνεια καὶ νὰ ἐξετάσῃ τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν λαϊκὴ κατοικία στὰ πλαίσια ἐνὸς εὐρύτερου κύκλου πολεοδομίας στὴν Ἑλλάδα, γνωρίζοντας ὅτι ἔτσι μόνον δημιουργοῦνται οἱ ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ μιὰ περαιτέρω υπεύθυνη ἐκ μέρους τῆς πολιτείας ἀντιμετώπιση τῶν οὐσιωδῶν αὐτῶν προβλημάτων.

Τὴν ἐπιτυχία τοῦ Συνεδρίου θὰ βοηθήσῃ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν εὐρύτερη ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων, σὰν δείγμα τοῦ ἐντόνου ἐνδιαφέροντος καὶ τοῦ αἰσθήματος εὐθύνης τῶν Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων γιὰ τὰ θέματα αὐτά.

Ἀπὸ τὴν ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνεδρίου θὰ καταβληθῇ σύντομος προσπάθεια γιὰ τὴ συμμετοχὴ σ' αὐτό, ὅσο τὸ δυνατόν περισσοτέρων συναδέλφων ἀρχιτεκτόνων καὶ πολεοδόμων, ποῦ μὲ ἀνακοινώσεις τους θὰ ἐπεξεργασθοῦν τὸ κύριο θέμα «Πολεοδομία καὶ Λαϊκὴ Κατοικία» ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς του, ὥστε νὰ προκύψῃ τελικὰ ἡ πληρέστερη καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀναλυτικώτερη παρουσίασή του.

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

(*Όμιλία του καθηγητή και 'Ακαδημαϊκού Mihai Ralea*)

της ΡΟΖΑΣ ΙΜΒΡΙΩΤΗ

Διὸ Ἕλληνες εἶχαμε τὴν τιμὴ νὰ κληθούμε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βουκουρεστίου γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε τὰ «θερινὰ μαθήματα» τῆς Σινάϊας ἀπὸ 1 - 31 Αὐγούστου. Στις 5-8-62 πήραμε τὸ δρόμο ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι γιὰ τὴ Σινάϊα. Εἶναι τοῦτος ὁ δρόμος μιὰ θαυμάσια σύνθεση τοῦ παλιοῦ καὶ τοῦ νέου, ποὺ σὲ συνεπαίρνει. Τὸ αὐτοκίνητο τρέχει, ἡ συνοδός μας μιλεῖ, μὰ ἐμᾶς ὁ νοῦς ἔχει κυριευθεῖ ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο. Καθὼς βλέπω τὶς ἀριστουργηματικὲς ταντελένιες ξύλινες πόρτες, ποὺ εἶναι ἡ φιλόξενη εἴσοδος τῶν ἀγροτικῶν σπιτιῶν, καθὼς βλέπω τὶς ξύλινες σὰν ἀπὸ παρκὲ φτιαγμένες σκούρες καφε στέγες, καθὼς ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἀκούγονται οἱ ἤχοι κάποιας φλογέρας ἢ ἀρπάζει τὸ μάτι καμμιά γυναικεία φορεσιά, μοῦ ἔρχονται στὸ νοῦ μου τὰ λόγια τοῦ H. Focillon: «Παντοῦ ὅπου μιλιέται ἡ ρουμάνικη γλῶσσα, φανερώνεται μιὰ μεγάλη λαϊκὴ τέχνη κάθε ἐποχῆς μὲ ἔργα λαγαρὰ καὶ ρωμαλέα. Ἡ τέχνη, ποὺ οἱ ρίζες τῆς φτάνουν ἀναμφίβολα στὰ βάθη τῶν αἰῶνων, ποὺ σὲ κάνει νὰ πιστεύεις ὅτι βρίσκεις μέσα τῆς τὰ πρῶτα σύμβολα ποὺ ὁ ἄνθρωπος δημιούργησε. Ἡ τέχνη αὐτὴ δὲν ἔχει τίποτα ἀπὸ μιὰν ἀρχαιολογικὴ ἐπιβίωση ἢ γιὰ νὰ τὸ ποῦμε σωστότερα, δὲν εἶναι ἓνα ἀρχαιολογικὸ ἀπομεινάρι ζωῆς, παρὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ». Παράλληλα περνοῦμε ἀπὸ θαυμάσια ἀγροκτῆματα συνεταιριστικὰ ἢ ἀπὸ τεράστιες ἐργοστασιακὲς ἐγκαταστάσεις, ποὺ ἐνῶ δείχνουν τὸν παλμὸ καὶ τὸ ρυθμὸ τῆς νέας Ρουμανίας, ὅμως κυριαρχεῖ κ' ἐδῶ τὸ γούστο καὶ ἡ ὁμορφιά.

Ὅθε περνᾶς, ἡ τέχνη τούτη εἴτε οἰκοδομῆ, εἴτε ἐνδυμασία, εἴτε σκαλισματα, εἴτε κέντημα, σὲ κάνει νὰ βλέπεις, ὅτι ἔμεινε σὲ μορφὲς πανάρχαιες, ὅμως δὲν εἶναι μονότονη ἐπανάληψη, γιὰτὶ ὁ λαὸς εἶναι καλλιτέχνης, δημιουργός. Μέσα στὴν τέχνη αὐτὴ ὑπάρχει ἡ ποιότητα, τὸ γούστο, μιὰν ἀνείπωτη ἀνάγκη δημιουργικῆς ἀνανέωσης, ὅτι εἶναι ξεχείλισμα χαρᾶς, εἶναι ἀνάγκη τοῦ λαοῦ νὰ μπάσει τὸ ὠραῖο στὴν καθημερινή του ζωὴ, ὅπως συνέβαινε στὴν ἀρχαία Ἀθήνα μὲ τοὺς τεχνίτες τῆς κι ὅπως συμβαίνει σήμερα στὴ λαϊκὴ μας τέχνη... Ὀνειροπολοῦμε, ὥσπου περνοῦμε μέσα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Σινάϊας ποὺ τὴν χαρακτηρίζουν ὅλοι σὰν «τὸ μαργαριτάρι» τῶν Καρπαθίων. Ἀνεβαίνουμε τώρα στὰ θερινὰ ἀνάκτορα τῶν βασιλέων σὲ ὑψόμετρο 850 μ. Εἴμαστε στὴν ἀγκαλιὰ τῶν Καρπαθίων. Γύρω πανύψηλα ἔλατα καὶ ὀργιαστικὴ βλά-

στηση. Δίπλα τρέχουν τὰ νερὰ καὶ μουρμουρίζουν κι αὐτὰ κάποιο προαιώνιο σκοπὸ. Αὐτὸ τὸ ἤρεμο μεγαλεῖο μᾶς φέρνει στὸ νοῦ μας τοὺς Δελφούς. Ἐδῶ στὰ θερινὰ παλάτια γίνονται τώρα τρία χρόνια τὰ θερινὰ μαθήματα. Ἐχουν ὡς τώρα πάρει μέρος 300 ἐπιστήμονες ξένοι, καθηγητὲς καὶ λογοτέχνες. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο δόθηκαν ἀπὸ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βουκουρεστίου, τοῦ Κλουζ καὶ λοιπῶν Πανεπιστημίων σειρά διαλέξεων ποὺ τὶς ἀκολουθοῦσε κατόπιν πλατεία συζήτηση. Μιὰ ἀπὸ τὶς ὁμιλίες αὐτές, ποὺ ἔκαμε μεγάλη ἐντύπωση καὶ συζητήθηκε πολὺ, ἦταν ἡ διάλεξη τοῦ κ. M. Ralea καθηγητῆ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ μὲ τίτλο «Ἀγροτικὸ καὶ Ἀστικὸ Στοιχεῖο στὴ ρουμανικὴ λογοτεχνία». Θὰ δώσω τὰ κύρια σημεία τῆς ὁμιλίας αὐτῆς, γιὰτὶ ἔχουν γιὰ μᾶς πιστεύω μεγάλη σημασία ἀπὸ ἀποψη μεθοδική.

Ὁ κ. Ralea ἀρχίζει τὴν ὁμιλία του μὲ τὴν ἀκόλουθη διαπίστωση: «Ἡ ρουμάνικη λογοτεχνία, ὅπως καὶ ἄλλων λαῶν, ποὺ ἔμειναν πολὺν καιρὸ στὸ στάδιο μιᾶς οἰκονομίας κατεξοχὴν ἀγροτικῆς, ἦταν ὡς μιὰ ἐποχὴ, ὄχι πολὺ μακρινή, πάνω ἀπ' ὅλα ἀγροτική». Ὅταν ἐμφανίστηκε στὴν ἐποχὴ τοῦ ρωμαντισμοῦ εἶχε σὰν ἀρχὴ τῆς τὸ ἀξίωμα «ἐπιστροφή στὸ λαογραφικὸ στοιχεῖο». Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ἄλλως τε σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες ἦταν ἡ μόνη ἐθνικὴ δημιουργία, ποὺ γεννιόταν ἀπὸ τὸ λαὸ ἀνώυμα καὶ ὁμαδικὰ καὶ ποὺ ἡ ὑπαρξὴ του ἐξασφαλιζόταν ἀπὸ τὴν ἀέναση κυκλοφορία του μέσα στοὺς κόλπους τοῦ λαοῦ. Ἡ παρουσία τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας σημειώνεται λοιπὸν μὲ τὴν ἐποχὴ ποὺ καταλύονται οἱ φεουδαρχικὲς σχέσεις καὶ φουντώνουν τὰ ἐθνικὰ καὶ κοινωνικὰ ἰδανικὰ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848. Ἐξηγεῖ ὁ σοφὸς καθηγητῆς, ὅτι ἡ ἐπάνοδο στὸ λαογραφικὸ στοιχεῖο ἔχει τοῦτο τὸ νόημα: τὴν ἐπιστροφή στὸ λαὸ τῶν δουλοπαροίκων ποὺ διψοῦσαν γιὰ διαφώτιση. Στὴν προκήρυξη τοῦ Izlaz, τὸ κύριο μανιφέστο τῆς Ἐπανάστασης, τὸ πιὸ σημαντικὸ σημεῖο, τὸ ἱστορικὸ, ἦταν τὸ 13ο, ποὺ ζητοῦσε νὰ καταργηθεῖ ἡ δουλοπαροικία κ' ἡ γῆς νὰ μοιραστεῖ στοὺς χωρικούς.

Ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. τὸ βασικὸ κοινωνικὸ πρόβλημα τῆς Ρουμανίας ἦταν τὸ πρόβλημα τῆς ἀγροτιάς καὶ αὐτὸ διατηρήθηκε ἐξακολουθητικὰ καὶ στὸ διάστημα ποὺ ἀναπτυσσόταν ὁ καπιταλισμὸς στὴ ρουμάν-

νική χώρα. Οί σύγχρονοι Ρουμάνοι συγγραφείς, λέει ο κ. Ralea, όταν δεν είναι χωρικοί ευκατάστατοι, αρχίζουν σιγά-σιγά να είναι διανοούμενοι προέλευσης χωρικής και μόνο πρώτης ή δεύτερης γενιάς αστοί. Είναι λοιπόν φυσικό, ότι η ρουμάνικη ποίηση αναπτύχθηκε μέσα στο λαογραφικό δράμα και την αγροτική έμπνευση από τον πρώτο της κλασσικό, τον Alesandri, ως τον μεγάλο Eminescu και τους διαδόχους του ως τις αρχές του 20ού αί. Η ευαισθησία του άγνωστη στρέφεται προς τον αρχαίο ποιητή της ζωής της αγροτιάς τον O. Goga.

Η πρόζα ή ρουμάνικη στην εποχή της την κλασσική ήταν κι αυτή στραμμένη πριν απ' όλα στο αγροτικό στοιχείο, στην αγροτιά. Ίδρυτής της ήταν ο Ion Greangă. Η μεγάλη τέχνη του ύψώνει σε βαθμό τέλειο την πνευματική αυτοβιογραφία του Μολδαβού χωρικού, τις μυθολογικές άφετηρίες της και τη ρεαλιστική παρατηρητικότητα της, που μπάζει το λαϊκό ανέκδοτο μέσα στη λογοτεχνία ενός μεγάλου μοραλίστα. Η ρεαλιστική πρόζα και κριτική, αντιπροσωπευτική της κοινωνικής και ψυχολογικής παρατήρησης, αρχίζει κι αυτή με την έξερευνηση του κόσμου της αγροτιάς. Το ρουμάνικο ρεαλιστικό μυθιστόρημα αρχίζει αδέξια. Οί έκπρόσωποί του δεν καταριούνται την αστική ζωή κυρίως, παρά τη γέννηση καπιταλιστικών στοιχείων μέσα στην πατριαρχική ζωή του ρουμάνικου χωριού. Όλοι οί εισηγητές της κοινωνικής πρόζας στη λογοτεχνία μας κατά το τέλος του περασμένου αιώνα έχουν προπάντων σαν θέμα τους τον ίδιο τον κόσμο των αγροτικών ή και το δράμα του ξεριζώματος των διανοουμένων, που αφήνουν το χωριό που γεννήθηκαν.

Η καπιταλιστική διείσδυση, που γίνεται προοδευτικά και το ανέβασμα της μπουρζουαζίας μέσα στον κόσμο του χωριού σε βάρος της τάξης των μπογιάρων που άρχισαν να αποσυντίθενται και της αγροτιάς που γινόταν αντικείμενο απάνθρωπης εκμετάλλευσης, εγκαινίασε μιὰ από τις πιο ρωμαλέες παραδόσεις της ρουμάνικης λογοτεχνίας με μιὰ σειρά μυθιστορήματα που βασίζονται σ' αυτό το θέμα. Ο συγγραφέας που γίνηκε ή κεντρική μορφή κατά το πρώτο μισό του 20ού αί., ήταν ο Jadoveanu. Όλο το έργο του είχε άξονα την αντίσταση του λαού σ' αυτή τη διείσδυση την καπιταλιστική, μέσα στις ήθικες του και τις καλλιτεχνικές αξίες.

Η ρουμάνικη λογοτεχνία δουλεύει το θέμα της πόλης από την άποψη που αναφέραμε παραπάνω, να γνωρίσει δηλ. το ξεριζώμα που παθαίνουν οί διανοούμενοι που έχουν προέλευση αγροτική. Την απασχολεί το θέμα του χωρικού που έρχεται στην πόλη και που προσαρμόζεται δύσκολα και κάποτε δραματικά, ή νοσταλγία του για την έξιδανικευμένη πατριαρχική ζωή, που την άφησε πίσω του. Θέματα δηλ. που τα συναντάει κανείς στη ρούσσικη λογοτεχνία.

Γέμισε ή ρουμάνικη λογοτεχνία από τα

πρώτα χρόνια του αιώνα μας ως χθές ακόμα από σελίδες για τη ζωή του έπαρχιώτη, που είναι συνέχεια της ζωής του χωριού και που δηλητηριάζει σιγά-σιγά τα άτομα με τη μονοτονία της και σακατεύει τις ψυχές, ώσπου τις οδηγεί στον αυτοματισμό. Αυτή ή στερεότυπη επανάληψη όλόένα των ίδιων πράξεων συντρίβει σιγά-σιγά την άτομικότητα. Το δράμα τους κατ' ουσίαν είναι το ίδιο πάντα. Όσο είναι νέοι φαίνονται για ένα διάστημα όρμητικοί, αποφασιστικοί, έφευρετικοί και με ανώτερα ιδανικά. Είναι περήφανοι και θαρραλέοι. Μά ή χαμολογή γρήγορα τους κατεβάζει τη ματιά στη γη. Ήταν κάποτε καιρός που αγάπησαν, που όνειροπόλησαν, όμως τώρα, πάνω στην ώριμη ηλικία, τίποτα δε θυμίζει εκείνο που θα μπορούσαν να γίνουν. Τόσο είναι τσακισμένοι από το καθημερινό, το καθημερινό που είναι χειρότερο κι από το θάνατο, και που τους καταδιώκει όσο ζούνε και τους γεμίζει έγνοιες. Γίνονται άτομα άβουλα, θύματα της ψυχολογίας τους, χάνουν όλοτελα την προσωπικότητά τους. Η λογοτεχνία που καταγίνηκε μ' αυτούς δε μπόρεσε να δημιουργήσει τύπους ούτε και παρτραίτα με ειδικό βάρος. Τα άτομα που περιγράφονται είναι απaráλλαχτα, απελπιστικά όμοια. Ένω ένας τύπος λογοτεχνικός προϋποθέτει λογική συστηματοποίηση μιὰς όλόκληρης σειράς από πράξεις λογικές που συγκλίνουν προς ένα όρισμένο σκοπό, ή στάση αυτών των ατόμων δεν έχει κέντρο, καμμιά λογική συνέπεια, δικαιολογημένη. Είναι αδύναμα πλάσματα, χωρίς χαρακτήρα καθαρό.

Η λογοτεχνία που καταγίνηκε με τη ζωή της μικρής έπαρχιακής πόλης, έπαιζε στη Ρουμανία ενδιάμεσο ρόλο μεταξύ της παραδομένης λογοτεχνίας του χωριού και της πραγματικής λογοτεχνίας της πόλης. Υπογράμμισε με λογοτεχνικά μέσα την ιδιαίτερη ύπαρξη της ζωής της έπαρχιακής πόλης που στέκει στη μέση του δρόμου, ανάμεσα από το πατριαρχικό χωριό, όπου οί κοινωνικές σχέσεις έχουν κυρίως μορφή οικογενειακή, και τη μεγάλη πόλη τη μοντέρνα, που οί σχέσεις παραδέρνουν μέσα στην πολυσύνθετη διαίρεση της εργασίας μέσα στον καπιταλισμό. Η πλατειά λογοτεχνία μας, λέει ο κ. Ralea, με θέματα από την έπαρχιακή ζωή, δείχνει το μεταβατικό χαρακτήρα της έπαρχίας, όπου ή ζωή ή αγροτική κρατιέται με τα δόντια και βρίσκεται σε κρίση κι όπου ο «άστισμός» προσπαθεί να εισχωρήσει, αλλά δίνει την έντύπωση μίμησης κακόγουστης, γελοίας και μαζί δραματικής.

Οί οικονομικές βάσεις της έπαρχιώτικης οικογένειας δε βρίσκονται πια στην ύπαιθρο, αυτή ζει σαν μιὰ μορφή άδεια από νόημα, ζει μέσα σε προλήψεις και προκαταλήψεις. Από την άλλη μεριά το αστικό πνεύμα, που έχει θεό του το χρήμα και που ξεθωριάζει το φωτοστέφανο των οικογενειακών σχέσεων, δεν είναι ακόμα και το ίδιο όλοτελα διαμορφωμένο. Το τυπικό πρόσωπο, των μυθι-

στορημάτων, που έχουν θέμα τους την έπαρ-
χία, είναι συχνά συναισθηματικό πρόσωπο.
Δέν έχει ξεχάσει όλοτελα τὸ παρελθόν, ούτε
ἀντικρύζει ἐλεύθερα κατὰματα τὸ μέλλον.
Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία που παρουσιάζεται ἀκα-
θόριστο, με τάση ταλαντευόμενη στην κοι-
νωνική κλίμακα. Φαίνεται καθυστερημένο σχε-
τικὰ με τὸν κάτοικο τῆς πόλης τῆς μοντέρνας
καὶ οὐτοπικὸ σχετικὰ με τὸ χωρικό. Ἡ τύχη
του εἶναι τραγική, ἀκριβῶς γιατί δέν έχει
καμμιά στέρεη κοινωνική βάση.

Στὴν πράξη ὅλα τὰ ρεύματα τὰ λογοτε-
χνικὰ στὴ Ρουμανία στὸ τέλος τοῦ περασμέ-
νου αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ ἐξακο-
λουθοῦν νὰ συγκεντρώνονται γύρω ἀπὸ τὸ
θέμα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, που διατηρεῖ τὰ
ἀγροτικὰ στοιχεῖα μέσα στὴν ἀστική ζωή
ἢ συγκεντρώνονται γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς
διείσδυσης στὴ ζωή τοῦ χωριοῦ τῶν νέων
ἀστικῶν σχέσεων.

Γενικά, λέει ὁ κ. Kalea, μπορούμε νὰ
διαπιστώσουμε ὅτι ἡ λογοτεχνία μας σχη-
ματίστηκε στὴν ἐποχὴ ὅπου ἐξαφανίζοταν
μιὰ ὀργάνωση κοινωνική, ἐνῶ μιὰ ἄλλη μό-
λις ἄρχιζε νὰ ἀναπτύσσεται. Τοποθετεῖται
στὸ διαχωριστικὸ σημεῖο τῆς πτώσης τοῦ
φεουδαλισμοῦ καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀ-
στικοῦ στοιχείου στὶς πόλεις. Στὴν ἀρχὴ
γίνηκαν πολλές ἀπόπειρες νὰ μιμηθοῦν ξένα
πρότυπα ὅπως π.χ. τὸ Μπωντελαίρ καὶ ἄλ-
λους, ὅμως ἡ ρουμανικὴ λογοτεχνία στὸ πεί-
σμα κάθε νεωτερισμοῦ, ἐξακολουθοῦσε τὴ θα-
λερὴ ἀνάπτυξή της, δημιουργώντας ἀριστουρ-
γήματα παγκόσμιας ἀξίας με θέματα ἀπὸ
τὴν ἀγροτικὴ ζωὴ, που ἡ ἐπικαιρότητά της
δὲ χάθηκε ὡς τὰ σήμερα, ὅπως καὶ με θέ-
ματα ἀπὸ τὴν ἀστική ζωή, ὅταν αὐτὰ ἦταν
ἀξία νὰ τὰ προσέξει ὁ καλλιτέχνης, ὅταν
δηλ. τοῦ ἐπιβάλλονταν με τρόπο ἀντικειμε-
νικὸ κι ὄχι ἀπὸ πνεῦμα μίμησης.

Ὁ Mihai Jadoveanu μένει ὁ μεγαλύτε-
ρος συγγραφέας τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ αἰῶνα
μας στὴ ρουμανικὴ φιλολογία. Δέν ἀγνόησε
τὴν παρουσία τῆς ἀστικῆς πραγματικότητας
κατὰ τὴν ὠριμότητά του, ὅμως ἔμεινε κατε-
ξοχὴν προσκολλημένος στὴν ἱστορικὴ πραγ-
ματικότητα τῆς ἀγροτιάς μας ἀπὸ αἰῶνες
ὡς σήμερα. Ἡ δημιουργία του, ἐνιαία στὴν
προοπτικὴ της, ἀντιδρούσε στὴν ἀπαλλοτριώ-
ση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου, μέσα στὸ μον-
τέρνο καπιταλιστικὸ κόσμο. Συχαίνεται τὴ
βαθμιαία ἀμερικανοποίηση τῆς ζωῆς ἀπὸ
τὴν τεχνικὴ καὶ τὴ βιομηχανία, ἐφόσο γινό-
ταν παράγοντας ἐξάνδραποδισμοῦ. Μισοῦσε
ἕνα κόσμο μηχανοποιημένο, που ὁ ἀνθρώπος
ὑποταζόταν στὴ μηχανή. Μισοῦσε τὸν ἀ-
στικὸ πολιτισμὸ κι ὄνειρευόταν μιὰ κοινο-
νική ὀργάνωση ἢ ἕνα πολιτισμὸ πραγματικὰ
οὐμανιστικὸ, που θὰ γεννιόταν ἀπὸ τὸν ἴδιο
τὸ λαό, τὸν πολιτισμὸ τῶν ἐργαζομένων καὶ
που θὰ ἐκτιμοῦσε τὶς παλιές ἀρετὲς τῆς ἀ-
γροτιάς, δηλ. τὴν ἀπλότητα, τὸν ἠρωισμό,
τὴν ἔνωση με τὴ φύση, τὴ φρόνηση που δέν
ἦταν νοθεμένη ἀπὸ στείρα ραφιναρίσματα.

Μὲ μιὰ τέτια προοπτικὴ μπόρεσε ὁ Jado-
veanu νὰ δείξει στὸ ἔργο του τὴν προσ-

δευτικὴ διαμόρφωση τῆς ρουμανικῆς ψυχῆς.
Στοὺς λαοὺς που φτάνουν ἀργότερα στὸ
στάδιο τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, τὸ πρῶ-
ταρχικὸ εἶναι ἡ φύση. Ὁ ἀνθρώπος που μό-
λις ἀποσπᾶστηκε ἀπ' αὐτὴ δέν έχει ἐνδια-
φέρον. Ἀπὸ δῶ προέρχεται ἡ προσοχὴ που
δίνεται στὴ φύση ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες τῶν
νέων χωρῶν καὶ μέσα σ' αὐτὲς βάζω καὶ τὴ
δική μας, λέει ὁ σοφὸς ὁμιλητής. Ἡ διαφο-
ροποίηση γίνεται σιγὰ - σιγὰ. Ὁ ἀνθρώπος
ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴ φύση. Διατηρεῖ τὰ τρα-
χιά στοιχεῖα, ἡ ψυχὴ του εἶναι ἀκόμη μιὰ
προέκταση ἀπὸ τὰ πιὰ πρωτόγονα ἔνστιχτα.
Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τὴν προϊστορικὴ μᾶς
παρουσίασε ὁ Jadoveanu τὸν ἀπλὸ ἀνθρώ-
πο, τὸν προαιώνιο χωρικό, σκυθρωπὸ, λυπη-
μένο, βασανισμένο ἀπ' τὴ μιζέρια, ἀπὸ τὸν
τρόμο τῆς δεισιδαιμονίας, μιὰν ἀδύναμη φλο-
γίτσα στὸ ἔλεος τῶν ἀνέμων, μὰ πεισματά-
ρη στὸ πόθο του γιὰ ἐξάνθρωπισμό. Ἡ δια-
δικασία τῆς ἐξάνθρωπισης ἐξακολουθοῦσε. Ἡ
φύση σιγὰ - σιγὰ νικῆθηκε, ὁ χωρικός τώρα
λιγώτερο πρωτόγονος, με μεγαλύτερη συ-
νειδηση γιὰ τὰ ὄρια τῆς ἀνθρώπινης του ὑπό-
στασης καὶ τῆς κοινωνικῆς, γίνηκε πιὸ θλιμ-
μένος, πιὸ βασανισμένος, ὅμως ἀναπτύχθηκε
σὲ στάδιο ἀνώτερο. Ἡ ψυχὴ του εἶναι ἀκό-
μα γεμάτη ἀπὸ τὸν πόθο τῆς ἐποποιίας, τῆς
πάλης, τῆς φυσικῆς ρώμης, εἶναι ἕνας χαϊν-
τούκος, ἕνας ἥρωας μπαλλάντας, ὅμως εἶναι
πιὸ περίπλοκος. Ὁ πολιτισμὸς πρόσθεσε
μιὰ νέα χορδὴ στὴν ἐμβρυακὴ ψυχὴ του. Ὑ-
στερα ἀπὸ τὸ Jadoveanu ἡ ρουμανικὴ λο-
γοτεχνία γνωρίζει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καθαυτοῦ
ρομάντσου. Τὸ καθαυτὸ ρομάντσο σχεδὸν
δέν ὑπῆρχε στὴ ρουμανικὴ λογοτεχνία πρὶν
ἀπὸ τὸ 1916. Πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο οἱ συγ-
γραφεῖς καλλιεργοῦσαν κατὰ προτίμηση τὴ
νουβέλλα, τὸ διήγημα με τὶς μικρὲς διαστά-
σεις. Τὸ ρομάντσο που δημιουργήθηκε στὴ
δύση ἀπὸ τὴν ἀνάγκη κυρίως νὰ καθρεφτί-
σει τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, ἔφτα-
σε στὴ Ρουμανία πολὺ πιὸ ἀργά, γιατί ἡ
στρουκτούρα τῆς κοινωνίας ἦταν τέτοια που
δέν εὐνοοῦσε τὴν ἀνάπτυξή της. Ἡ καθυστέ-
ρηση τοῦ ρουμανικοῦ μυθιστορήματος ὀφεί-
λεται ὀλοκάθαρα στὸν ἀγροτικὸ χαρακτήρα
τῆς χώρας. Εἶναι γνωστὸ τὸ γεγονός πὺς οἱ
κοινωνίες που δέν ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἀκόμα,
δέν ἔχουν ἄτομα, παρὰ μόνο μάζες. Ἐνας
ἰσχυρὸς κονφορμισμὸς ἀγελαῖος, ὅπου κυ-
ριαρχεῖ ἡ πιὸ στενὴ ὁμοιομορφία, ἀποτελεῖ
τὴν κοινὴ νοοτροπία. Ὅλα τὰ μέλη τῆς κοι-
νωνίας εἶναι ὅμοια, ἔχουν τὰ ἴδια γούστα,
τοὺς ἴδιους πόθους, κυριαρχοῦν τὰ ἔθιμα κ'
οἱ παραδόσεις. Εἶναι σπάνιες οἱ τάσεις γιὰ
κάποια πρωτοτυπία καὶ πρόοδο, ἐπειδὴ ἡ δη-
μιουργικὴ ἀτομικότητα δέν ἔχει ἀκόμα ἀνα-
δυθεῖ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ δέν ὑπάρ-
χει με τρόπο ἀνεξάρτητο, σὰν αὐτόνομη ἀ-
ξία. Ἡ μόνη πραγματικότητα εἶναι ἡ ὁμαδι-
κὴ ψυχὴ, ἐπιβάλλεται ἀδιαφιλονείκητα σὲ ὅλα
τὰ μέλη τῆς ὁμάδας καὶ τὰ ἀφομοιώνει ὀλό-
τελα σὲ μιὰ ὁμοιόμορφη μάζα.

Τὸ μυθιστόρημα ἐμφανίζεται σὲ μιὰ κοι-
νωνία διαφοροποιημένη, με τοῦτο τὸ νόημα

ὅτι κάθε ἄτομο μπορεί νὰ εἶναι στὸ εἶδος του μιὰ ἀτομικότητα. Τὸ μυθιστόρημα εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς ξεχωριστῶν, χαρακτηριστικῶν ἀτομικότητων. Στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰ. βρισκόμαστε στὴ φάση τῶν κοινωνιῶν ποὺ ἔχουν σχετικὰ ἐλάχιστους χαρακτήρες ἀποσπασμένους ἀπὸ τὸ περιβάλλον τους. Ἡ βιογραφία τοῦ μέσου ἀνθρώπου, τοῦ καθημερινοῦ, ποὺ παρουσιαζόταν μὲ μιὰ ζωὴ καθαρὰ πνευματική, πρωτότυπη, αὐτὴ ἡ βιογραφία ποὺ εἶναι τὸ ρομάντσο, δὲ μπορούσε νὰ δημιουργηθεῖ εὐκολα. Τὸ ἄτομο ἔμενε ὀλότελα προσκολλημένο στὸ σύνολο. Νά, γιατί ἀργοῦσε νὰ φανεῖ τὸ μυθιστόρημα. Ἡ ρουμανικὴ λογοτεχνία, ποὺ γνωρίσαμε πρὶν καὶ μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, ἐπιβεβαίωνε αὐτὴ τὴν κοινωνικὰ καὶ ἱστορικὰ καθυστερημένη κατάστασι. Ὅταν δὲν ἤθελε νὰ παρουσιάσει χαρακτηριστικὰ ἰδιότυπα, αὐτόνομα πρόσωπα, παρὰ μόνο τυπικὲς φιγούρες ἀπὸ τὸ πλῆθος, τότε πετύχαινε θαυμάσιον. Μόλις ὁμως ἡ προσοχὴ στρεφόταν πρὸς τὶς σύγχρονες κοινωνικὲς τάξεις, ποὺ εἶχαν πολυσύνθετη ἐξέλιξη, οἱ προθέσεις τους συχνὰ - πυκνὰ ἀποτύχαιναν. Τὸ λάθος βέβαια δὲν ἦταν τοῦ συγγραφέα, αὐτὸς ἤξερε νὰ βλέπει καὶ νὰ παρατηρεῖ. Ὅμως συχνότατα δὲν ὑπῆρχε τίποτα νὰ παρατηρήσει, γιατί τὸ ἀνθρώπινο ὑλικὸ ἦταν ἀκόμα ἄμορφο, συγκεχυμένο, στερημένο ἀπὸ ἰδιαίτερον χαρακτήρα.

Ἡ κατάσταση ἄλλαξε στὴ Ρουμανία ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ παρουσιάστηκαν στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον πλούσιες καὶ πολύμορφες ἀτομικότητες. Ὅταν κάθε ἄτομο, χωρὶς νὰ παίζει τὸν πρῶτον ρόλον, ἄς ποῦμε, στὸ Κράτος ἢ στὴν πολιτικὴν, ἄρχιζε νὰ γίνεται μέσα στὴν οἰκογένειά του, στὸν τόπον τῆς δουλειᾶς του, ἢ ἀκόμα καὶ στὴν ἰδιωτικὴν του ζωὴν, ἓνα πρόσωπον ποὺ ἔχει δική του αὐτόνομη πνευματικὴ ζωὴν, ποὺ ἔχει προβλήματα συνείδησης, ὄνειρα καὶ πόθους ξεκαθαρισμένους, δράματα ἀτομικὰ ἀντιπροσωπευτικά, τότε τὸ ρουμανικὸ μυθιστόρημα γίνηκε πραγματικότητα καὶ αὐτὸ πραγματοποιήθηκε στὴ μεσοπολεμικὴ περίοδο.

Ἀνάμεσα στοὺς δύο παγκόσμιους πολέμους ἡ ἀγροτικὴ ζωὴ ὅπως καὶ ἡ ζωὴ τῆς πόλης γίνηκαν ἐξίσου ἀντικείμενα γιὰ μιὰ σύνθετη ρεαλιστικὴν κοινωνικὴν καὶ ψυχολογικὴν περιγραφὴν, ποὺ βρῆκε στὸ μυθιστόρημα τὴν καλλιτεχνικὴν ἔκφρασή της.

Ὁ πρωτόγονος «ruralisme» ἐξακολουθοῦσε νὰ καλλιεργεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ ἀντιδραστικὰ κινήματα ποὺ μαζεύονταν γύρω ἀπὸ τὸ περιοδικὸν «Gidirea» («Ἡ Σκέψη») ποὺ ἦταν μιὰ παραλλαγή καὶ ὀρθόδοξη τῶν προφασιστικῶν ρευμάτων τῆς Δύσης. Ἡ πραγματικότητα ἐνὸς πρωτόγονου «ἀγροτισμοῦ» γινόταν στὰ μάτια τους μιὰ πραγματικότητα ἰδανικὴ ποὺ ἔπρεπε νὰ διαφυλαχτεῖ ἀπὸ τὴν διαφθορὰν ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸν πολυσύνθετον σύγχρονον βίον. Ὁ ἄνθρωπος ἔμενε γι' αὐτὴ τὴν λογοτεχνία ἓνα ὄν ὠμὰ ἐνστιχτικόν, βυθισμένον μέσα στὴν ἀδιαφοροποίητη μάζα, ποὺ ἔπρεπε νὰ ντρεσ-

σαριστεῖ σύμφωνα μὲ τὶς μοναρχικὲς - δεσποτικὲς ἀρχὰς καὶ ποὺ θὰ σύρεται σὲ δράση μόνον μὲ ἐλατήρια ἐθνικιστικὰ καὶ μυστικιστικὰ. Αὐτὴ ἡ λογοτεχνία καλλιεργοῦσε τὴν κοινωνικὴν ἀνισότητά, εὐνοοῦσε τὶς κάστες τὶς αὐστηρὰ κλειστὰς, ποὺ ἦταν δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὀρθοδοξία τους, στερημένη ἀπὸ τὴν γενναιοφροσύνην τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ, ἀφιερωνόταν στὰ ἔθιμα καὶ στὰ δόγματα ποὺ στηρίζουν τὴν παλιὰ τάξιν πραγμάτων καὶ τὴν παρίστανε σὰν ἱερὴν ἀπαραβίαστην.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας μὲ θέμα τὴν ἀστικὴν τάξιν κατὰ τὸ μεσοδιάστημα τῶν δύο πολέμων ἦταν σὰν ἀντίδρασις κατὰ τῆς «ἀγροτικῆς» μυθιστοριογραφίας μὲ τὸν ἀντιδραστικὸν χαρακτήρα τῶν συγγραφέων ποὺ ἦταν γύρω ἀπὸ τὸ περιοδικὸν «Jepanatorul», νέα ἐκδοσις τῆς «Σκέψης». Στὴ νωθρότητα, στὴ στασιμότητα τὴν ψευτοειδυλλιακὴν ἢ λογοτεχνία μὲ θέμα τὴν ἀστικὴν ζωὴν προβάλλει τὴν σύνθετην κοινωνικὴν πραγματικότητα τῆς ἀστικῆς Ρουμανίας μὲ τὶς ἰσχυρὰς ἀντιθέσεις, τὰ δράματα, καὶ τὴν δημιουργίαν χαρακτηριστικῶν ἀτομικότητων. Στούς αὐθεντικοὺς συγγραφεῖς αὐτὴ ἡ πικρόχολη κοινωνικὴ κριτικὴ συνδυάζεται μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ρομάντσο ψυχολογικῆς ἀνάλυσης πάνω σὲ ἀντιπροσωπευτικὰ κοινωνικὰ περιβάλλοντα. Τώρα δόθηκε μιὰ σειρά μυθιστορημάτων ἀπὸ τὸν Petrescu, ποὺ ἀφιερώνεται κυρίως στὸ διανοούμενον κόσμον. Οἱ διανοούμενοι ἔχουν βαθειὰ συνείδησιν τῆς κοινωνικῆς τους κατάστασις ποὺ βρίσκεται σὲ ἀέναντη σύγκρουσιν μὲ τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων ποὺ ὑπάρχει καὶ ποὺ δὲν εἶναι εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν ἐλεύθερον σκέψιν καὶ τὴν αὐθεντικὴν δημιουργίαν, βασανίζονται ἀπὸ φιλοσοφικὰς ἀνησυχίας γιὰ τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ ἡ ἐνδοσκόπησις τους τοὺς ὀδηγοῦσε σὲ ἀδιέξοδα.

Αὐτὴ τὴν στιγμήν παρουσιάζονται μυθιστορήματα ὅπως τοῦ Petrescu ποὺ δίνουν εἰκόνες μπαλζακιστικὰς, δίνεται ὁ κόσμος τῶν πόλεων, ὁ κόσμος προπάντων τῆς μεταπολεμικῆς ἀστικῆς τάξις, ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν οἱ νεόπλοιοι. Ἰσχυρὸς αὐτὸς ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν, ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτό του κάθε διαφθορά. Τὸ πνεῦμα του εἶναι ἀκόμα πρωτόγονον καὶ ἀγροϊκόν κάτω ἀπὸ τὴν λάμψιν τοῦ χρυσοῦ καὶ τῆς πορφύρας. Δὲν παίρνει ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν παρὰ μονάχα τὶς ἀνέσεις του. Αὐτὴ ἡ μπουρζουαζία φανερόνεται κυρίως στὸ μεσοδιάστημα τῶν πολέμων καὶ γίνεται ἀντικείμενον τῆς λογοτεχνίας ὄλων τῶν χωρῶν. Ἡ ρουμανικὴ ἀστικὴ τάξις ἢ μεταπολεμικὴ στὰ νέα μυθιστορήματα ποὺ παρουσιάζονται δὲ γνωρίζει οὔτε ντροπὴν οὔτε ἀποσιώπησιν, οὔτε κὰν διαθέτει τὴν σνομπιστικὴν αἰσθητικὴν ποὺ ἔχει ἡ μπουρζουαζία σὲ ἄλλες χώρες πρὸ ἀναπτυγμένους.

Ἡ ἀστικὴ λογοτεχνία ἢ μεσοπολεμικὴ εἶναι ἀφιερωμένη κυρίως στοὺς διανοουμένους ποὺ ὑψώθηκαν πάνω ἀπὸ τὴν μάζαν, σὲ ἰσχυρὰς ἢ δραματικὰς προσωπικότητες, καὶ ἀκό-

(Ἡ συνέχεια στὴ σελίδα 384)

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ Τ Ο Β Ι Β Λ Ι Ο

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

● Τὸ μῆνα Ἰούλη κατατέθηκαν στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη 230 βιβλία. Ἀπ' αὐτὰ εἶναι: ποίηση 15, πεζογραφία 19, λαογραφία 4, καλλιτεχνία 1, ἀρχαιολογία 3, φιλοσοφία 5, ψυχολογία 2, γλωσσολογία 5, παιδεία - παιδαγωγική 42, παραμύθι 17, θρησκεία - ἐκκλησία 21, ἱστορία - βιογραφία 19, γεωγραφία 4, φυσικὲς ἐπιστῆμες 3, μαθηματικά 5, οικονομικὲς - κοινωνικὲς ἐπιστῆμες 30, νομικὴ 1, ἱατρικὴ 8, τεχνικὴ 10, γεωργία 5, λεξικά 1, διάφορα 10.

● Τὸ μῆνα Αὐγούστο κατατέθηκαν στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη 92 βιβλία. Ἀπ' αὐτὰ εἶναι: ποίηση 4, πεζογραφία 7, γλωσσολογία 1, ἱστορία 3, παιδεία - παιδαγωγική 20, φιλοσοφία - ψυχολογία 4, θρησκεία - ἐκκλησία 4, οικονομικὲς - κοινωνικὲς ἐπιστῆμες 21, ἱατρικὴ 3, νομικά 3, φυσικὲς ἐπιστῆμες 6, τεχνικὴ 3, μαθηματικά 4, γεωγραφία 1, γεωργία 1, στατιστικὴ 3, χάρτες 3, θέατρο 1. Ἐκδόθηκαν σὲ ἐπαρχίες 15. Γράφτηκαν ἀπὸ γυναῖκες 3.

● Ἀπὸ τὸν ἀπολογισμό γιὰ τὴ λειτουργία τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Ἐάνθης στὰ 1955, δίνουμε τὰ πρὸ κάτω στοιχεῖα: Ἡ Βιβλιοθήκη ἔχει 9.000 τόμους περίπου, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ 4.500 εἶναι ἐλληνικὴ ξένη καὶ παιδικὴ πεζογραφία, ποίηση καὶ δοκίμιο. Κάθε μέρα διαβάζουν στὸ ἀναγνωστήριο 150 - 200 ἀναγνώστες. Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1958 λειτουργεῖ δανειστικὸ τμήμα. Μέσα στοὺς 34 τελευταίους μῆνες ἐγίναν 52.600 δανεισμοί, δηλ. κατὰ μέσον ὄρο 62 κάθε ἐργάσιμη ἡμέρα. Ἀπὸ τὰ δανειζόμενα βιβλία εἶναι 24% ξένη λογοτεχνία, 25% παιδικὴ λογοτεχνία, 9% ἐλληνικὴ λογοτεχνία. Ἀπὸ τοὺς ἐγγεγραμμένους στὸ δανειστικὸ τμήμα ἀναγνώστες οἱ 45% εἶναι μαθητές, οἱ 35% ἐργαζόμενοι νέοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι εἶναι κατὰ σειρά στρατιῶτες, νοικοκυρὲς κλπ. Ἡ βιβλιοθήκη διαθέτει κατὰ μέσον ὄρο 25.000 δρ. περίπου κάθε χρόνο γιὰ τὸν πλουτισμὸ τῆς μεταινουργία βιβλία. Στὸ ἀναγνωστήριο τῆς Βιβλιοθήκης ὀργανώθηκαν παλαιότερα ἀπὸ τὴν Φιλοπρόοδο Ἐνωση καὶ τοὺς Φοιτητὲς διάφορες πνευματικὲς καὶ καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις, οἱ ὁποῖες ὁμῶς σταμάτησαν τελευταία.

Οἱ συνέπειες

Ὁ συνεχὴς ἀγώνας τῆς «Ε.Τ.» γιὰ τὸ καλὸ καὶ φτηνὸ βιβλίον, ποὺ δημιούργησε τόσες ἀντιδράσεις καὶ ἀντιπάθειες σὲ ἐκδότες καὶ πλασιέ, ἀναγνωρίζεται τώρα ἔστω καὶ χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ἢ «Ε.Τ.» ἀπὸ τὸ Σωματεῖο Πλασιέ Βιβλίων «Διονύσιος Σολωμός». Πράγματι σὲ ἄρθρο στὸ Δελτίο τοῦ Σωματείου ἀριθμ. 3, τονίζεται:

«Εἶχαμε προβλέψει πρὶν ἓνα χρόνο, πῶς ἂν δὲν γίνῃ στροφὴ στὴν πολιτικὴ τῶν ὑψηλῶν τιμῶν καὶ τῶν ὑψηλῶν ποσοστῶν, ἢ κρίση ποὺ μαστίζει τὴ βιβλιαγορὰ καὶ τὰ συναφῆ ἐπαγγέλματα, ὄλο καὶ θὰ μεγαλώνῃ. Δυστυχῶς ἢ πρόβλεψή μας αὐτὴ βγήκε ἀληθινή. Ἡ κατάσταση σήμερον εἶναι πολὺ χειρότερη γιὰ τοὺς ἐκδότες, βιβλιοπῶλες καὶ τοὺς πλασιέ, στὸ σύνολό τους. Εἶχαμε καὶ χρεωκοπίες καὶ κλείσιμο ἐπιχειρήσεων. Ἀρκετοὶ πλασιέ ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἐπάγγελμα κι' ἄλλοι εἶναι ἔτοιμοι νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν. Ἀκόμη πιὸ μεγάλη ἢ ἀναρχία ποὺ βασιλεύει τὰ τελευταία χρόνια στὴ βιβλιαγορὰ. Καὶ τὰ πρατήρια - σκοτωστρες, ποὺ τόση ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ ζημιὰ κάνουν στοὺς ἐκδότες καὶ στοὺς πλασιέ καὶ τόσο ἐξευτελίζουν τὸ βιβλίον πληθαίνουν».

Τὸ ἄρθρο ἐπισημαίνοντας τὸ κακό, προτείνει, πολὺ σωστὰ νὰ ληφθοῦν μέτρα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ βιβλίου:

«Πιστεύουμε ἀκράδαντα, πῶς τὸ βιβλίον, ἀνακηρυσσόμενο σὲ ΕΘΝΙΚΟ ΕΙΔΟΣ, γιὰ τὴν τέτοιον εἶναι, θὰ σωθῇ καὶ οἱ παράγοντες θὰ βγοῦν ἀπ' τὸ ἀδιέξοδο καὶ θὰ ἐπιβιώσουν ἐπαγγελματικά.

»Τὸ Δ.Σ. τοῦ Σωματείου τῶν πλασιέ βιβλίων θεωρεῖ πῶς τώρα, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλῃ φορά, εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ νέα συζήτηση καὶ ἀνταλλαγὴ γνωμῶν μεταξὺ τῶν παραγόντων τοῦ βιβλίου, μὲ τὸν σκοπὸ νὰ ἐξευρεθοῦν τρόποι ἀποφασιστικῆς ἀντιμετωπίσεως: 1) τῆς κρίσεως τῆς βιβλιαγορᾶς, 2) τῶν σκοτωτηρίων καὶ 3) τῶν κινδύνων ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ἐλευθερίαν κινήσεως τοῦ βιβλίου. Γιὰ τὴν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ προτείνει εὐρεία σύσκεψη ὄλων τῶν παραγόντων τοῦ βιβλίου εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον».

Ἡ «Ε.Τ.», ποὺ θεωρεῖ πῶς οἱ πλασιέ προώθησαν παλιότερα σημαντικὰ τὴν κίνησιν τοῦ βιβλίου στὴ χώρα μας, καὶ πῶς μποροῦν νὰ συμβάλουν ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὴ σωτηρία του στὴν κρίσιμη ὥρα ποὺ περνάει, θὰ συμπαρασταθῇ στὴν καινούργια προσπάθεια ποὺ ἐξαγγέλλει τὸ Σωματεῖο «Διονύσιος Σολωμός», ποὺ τὴν πιστεύει εὐλοκρινῆ, καὶ θὰ πρωτοστατήσῃ γιὰ νὰ βγεῖ τὸ βιβλίον ἀπὸ τὸ τέλμα ὅπου τῶχον ρίξει οἱ διάφοροι παράγοντες.

Τὰ νέα βιβλία

(Βιβλιογραφικὸ Δελτίο)

169. Τζώρτζ Τόμσον, Διαλέξεις γιὰ τὸν Ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ. Ἐκδοτικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν (Ἀθήνα 1962), 8, σ. XIV + 63 + 1 λ. Μὲ ἓνα σκίτσο τοῦ Γ. Γουναρόπουλου.

Οἱ διαλέξεις, ὁμιλίες καὶ ἀνακοινώσεις τοῦ Τζ. Τόμσον στὴν Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, στὸ Πανεπιστήμιο καὶ στὸ Κρητολογικὸ Συνέδριο: Ἡ γένεση τῆς τραγωδίας, ἡ «Ὁρέστεια» τοῦ Αἰσχύλου, ὁ «Οἰδίπους» τοῦ Σοφοκλή, Ἡ Ἀρκουδιώτισσα, Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀρχαία καὶ νέα. Φωτοτυπημένος πρόλογος τοῦ συγγραφέα.

170. Ἀλεξάνδρας Παραφεντίδου, Ἡλιος τῆς νύχτας, Θεσσαλονίκη 1962, 8, σ. 33+1 λ. Ἐξώφ. Μαριάννας Παπαγιάννη.

Ποιήματα.

Στὴ νύχτα μου ἓνα φῶς — ἀναζητοῦσα — κι' ἦρθε τοῦ κερανοῦ — ἡ λάμψη. — Στὴ δίψα μου, μιὰ δροσοπηγή — κι' ἀντάμωσα τὸ τέλμα. — Στὰ παγωμένα μου μέλη — τοῦ τζακιοῦ τῆ θαλπωρῆ — καὶ μὲ κυκλώσανε — μιᾶς πυρκαϊᾶς οἱ φλόγες.

(Ἐπιγράμματα)

171. Ἀλεξάνδρας Παραφεντίδου. Δώρα Ντ' Ἰστρία. Θεσσαλονίκη 1962, 8, σ. 35+1 λευκή.

Ἀνεπτυγμένο τὸ κείμενο διάλεξης ποὺ ἔκανε ἡ σ. γιὰ τὴν ἠπειρωτικῆς καταγωγῆς ἑλληνο-ρουμανίδα συγγραφέα ποὺ ἔγραψε γαλλικά.

172. Φούλης Μερκούρη, Ἡμίφως. 8, σ. 48 Χωρὶς τόπο ἔκδ. Ἐξώφυλλο τῆς ἴδιας.

Ποιήματα 1955 - 1962:

Δὲν περιμένω ἀπὸ τίς μέρες τίποτα — οὔτε ἓνα ἀστέρι, μήτε ἓνα λουλούδι. — Καὶ στὰ θαρρεῖα τῆς σκέψης μου τὰ δνεира — κανένα δὲν ἀκούγεται τραγοῦδι.

(Τὸ τελευταῖο ἄτιτλο τετράστιχο τῆς συλλογῆς)

173. Π. Χ. Μάρκογλου, Ἐγκλειστοί, Καβάλα 1962, 8, σ. 44. Ἐξώφυλλο τοῦ ἴδιου.

Ποιήματα:

Μὰ πάντα φθάνουν τὰ γεγονότα, — μᾶς ἐρίσκουν ἀπροετοιμαστούς. — Σαρκοεῖδρα ἀνθη — στοὺς κήπους, στοὺς δρόμους, — στίς δημόσιες πλατεῖες παράξενοι θάνατοι...

(Ἐγκλειστοί)

174. Ἀνδρέα Κάλβου, Ἀπαντα. Εἰσαγωγή Σπ. Μυλωνᾶ. Ἐκδ. Γ'.

Περιέχει τίς Ὁδές.

175. Ἄρη Χατζιδάκη, Ὁ ἰστός τῆς Ἀράχνης. Ἐκδ. Φραγκούλη (Ἡράκλειο 1962), 8, σ. 44. Ἐξώφυλλο Κ. Ρωμανοῦ.

Ποιήματα:

Βρέχει σурτά, μονότονα, μ' ἐπιμονή — κι' ἡ νύχτα πέφτει ἀπάνωθ' ἐμας σκοτεινὴ. — Τέτιες βραδυές — πάει στοὺς φτωχοὺς νιόσκαφους τάφους τὸ μυαλό...

(Ταπεινοὶ τάφοι)

176 - 177. Γ. Θέμελη, Ἡ Μόνα παίζει. Θεσσαλονίκη 1961, 8, σ. 53 + 3 λ. Ἐξώφυλλο Καρ. Τσίζεκ. Φωτοσκιάσεις, Θεσσαλονίκη 1961, 8, σ. 47+1 λ.

Τὰ μάτια μου εἶναι ἀπὸ πηλὸ κι' ἀνταύγεια. — Δὲν τῶξερα πῶς εἶναι τόσο ὠραῖο τὸ φῶς...

(Ἀ' ποίημα ἀπὸ τίς Φωτοσκιάσεις)

178. Δημ. Βαλασκάντζη, Δώδεκα Σονέτα. Λάρισα 1962, 8, χωρὶς σελίδωση.

Ἀθέριστα τὰ στάχια τοῦ κορμιοῦ σου — μεστοὶ καρποὶ, χαληνωτὲς στὴ μοῖρα — τοῦ θυόσμου ἡ φωτοχουσιὰ πλημμύρα — σκορπᾶ μοσχοβολιὰ κάθε σπασμοῦ σου...

(Μοσχοβολιὰ)

179. Φωκίωνος Κόκκινου, Ἐλεύθερα Νομικὰ Θέματα, Δίφρος, Ἀθήνα 1962, 8, σ. 144.

Ὁ σ. «φιλοδοξεῖ νὰ τοποθετήσῃ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος νομικὰ θέματα, δυνάμενα νὰ ἀπασχολήσουν καὶ μὴ νομικούς, ὑπὸ τὸ φῶς μιᾶς ἐλεύθερης κριτικῆς καὶ ἐκ θαθέων ἀξιολογήσεως» ὅπως γράφει στὸν πρόλογό του.

180. Ἀντρέα Ἀγγελάκη, Ὁμιλίες τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς θάλασσας, Δίφρος Ἀθήνα 1961, 8, σ. 32+2 λ.

Ποιήματα:

Σήμερα πείσθηκα ὅτι λευτεριᾶς πουλι εἶν' ὁ ἀετὸς — ὅτι ἡ ὁδὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι σπαρμένη φίδια — καὶ πῶς στὸ εἶδος τοῦ γκρεμοῦ χαμογελᾶ — ἀθῶος βολβὸς ἀνθρώπου ποὺ τρέφεται ἀπὸ πέτρα.

(Ἐλεγείο)

181. Δ. Λιβιεράτου, Μαύρη Ἡπειρος. Δίφρος, Ἀθήνα 1962, 8, σ. 79+1 λ.

Ἐθνολογικὴ, κοινωνιολογικὴ καὶ λαογραφικὴ ἐργασία, γιὰ τὴν Ἀφρικὴ καὶ τοὺς κατοίκους τῆς.

182. Αἰσχύλου, Προμηθεὺς Δεσμώτης. Ἀπόδοση Γ. Τσαντίλη. Ἐκδ. Βασιλείου, Ἀθήναι, 8, σ. 46+2 λ.

Οἱ πρῶτοι στίχοι:

Ἐφτάσαμε στῆς γῆς τοὺς ἄκρους τόπους — στὴν ἔρημη ἀπὸ ἀνθρώπους, τῆ Σκυθία...

183. Ἠλ. Π. Κατσογιάννη, Ἀναλαμπές τοῦ Λυκόφωτος. Θεσσαλονίκη 1961, 8, σ. 47+1 λ.

Ποιήματα:

Δὲ φοίτησα στῆς τέχνης τὸ σχολεῖο — καὶ πῆρα τὴ φωνή μου ἀπ' τὸν ἀγέρα. — Μαζεύω τοὺς ρυθμοὺς ἀπ' τὸν παλιὸ — τοῦ Πάνα τὸν αὐλὸ κι' ἀπ' τὴ φλογέρα...

(Ἀρκαδικὸ)

184. Κ. Πορφύρη, Λασκαράτος. Ὁ ἀντιφατικός, ὁ ποιητής, ὁ πεζογράφος. Δίφρος, Ἀθήνα 1962, 8, σ. 16+52.

Τέσσερα δοκίμια γιὰ τὸ Λ. ἀνάτυπα ἀπὸ τὴν «Καινούργια Ἐποχὴ», τὴν «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» καὶ τὸ «Ἐπτανησιακὸ Ἡμερολόγιο», ποὺ φωτίζουν ἀπὸ πολλὰς γωνίες τὴ μορφή τοῦ Ἑλληνα σατιρικοῦ.

**ΕΝΑ ΕΡΓΟ
ΠΟΥ ΠΡΕΠΕΙ
ΝΑ ΤΟ ΔΟΥΝ ΟΛΟΙ**

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΙΡΚΟΥΤΣΚ

ΑΡΜΠΟΥΖΩΦ

ΑΛΕΚΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΚΗΣ

ΘΕΑΤΡΟ ΑΛΦΑ

ΠΑΤΗΣΙΩΝ - ΣΤΟΥΡΝΑΡΑ

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΤΟΥ ΧΕΙΜΩΝΑ

● ΑΘΗΝΩΝ — Θίασος Δημήτρι, Μυράτ. «Πικραγαπημένη», του Μπεναθέντε. Σκηνοθεσία Δημ. Μυράτ.

● ΑΚΡΟΠΟΛ — 'Επιθεωρησιακός θίασος. Νέα επιθεώρηση του Γ. Γιαννακόπουλου και Κ. Νικολαΐδη: «Κολασμένος Παράδεισος».

● ΑΛΦΑ — Θίασος 'Αλέκου 'Αλεξανδράκη. «'Ιστορία του 'Ιρικούτσου», του 'Αρμπούζωφ. Σκηνοθεσία Λεων. Τριβιζά.

● ΑΜΙΡΑΛ — Θίασος Σμαρούλας Γιούλη. «'Ανιμα Νέρα» του Τζουζέπε Πατρόνε. Σκηνοθεσία του 'Ιταλού Πασκ. Πεναρόλα.

● ΒΕΑΚΗ — Θίασος 'Ηλιοπούλου — Φωτοπούλου. «Οί γλάροι και αί κόττες», του 'Αλ. Σακελλάριου και Χρ. Γιαννακόπουλου.

● ΒΕΡΙΓΗ — Θίασος 'Ελσας Βεργή. «Τὸ Μπαλκόνι», του Ζενέ. Σκηνοθεσία Μίνου Βολωνάκη. 'Εχουν αναγγελθεί ακόμη τὰ ἔργα: «Δουκρητία», του Ζιρωντού, «'Ορφέας», του Τεν. Γουίλλιαμς, «'Ενας μήνας στὴν ἐξοχή», του Τουργκένιεφ, κ.ἄ.

● ΔΙΑΝΑ — Θίασος 'Αναλυτῆ - 'Αργύρη - Ρηγόπουλου. «Κρατικές ὑποθέσεις», του Λουί Βερνέιγ. Σκηνοθεσία του Δημ. Μυράτ.

● ΕΘΝΙΚΟ — Θ' ἀρχίζει με τὸ «Ρήγα Βελεστινλή», του Σπ. Μελά, με σκηνοθεσία του 'Αλ. Μινωτιῆ. 'Εχει αναγγείλει ακόμη τὰ ἔργα: «Τὸ σκυλί του περβολάρη», του Λόπε ντε Βέγκα, «Νόρα», του 'Ιψεν. «Τὸ σπίτι τῆς Μπερνάρντας 'Αλμπα» του Δόρκα, τὸ «'Ονειρόδραμα» του Ζιρωντού κ.ἄ. Κλιμάκιο του «'Εθνικοῦ» θὰ περιοδεύσει σὲ διάφορες πόλεις. Πρῶτο ἔργο «'Ο Βασιλικὸς» του 'Αντ. Μάτεση.

● ΕΘΝΙΚΗ ΛΥΡΙΚΗ ΣΚΗΝΗ — Θ' ἀρχίζει με τὸν «Ταγχωῦζερ» του Βάγκνερ. 'Εχει αναγγείλει ἀκόμη: «Ντάμα Πίκα» του Τσαϊκόφσκυ, «Νύχτες τῆς Βενετίας» του Γιόχαν Στράους, «Μάρτυς» του Σπ. Σαμάρα κ.ἄ.

● ΚΑΛΟΥΓΙΑ — Θίασος «'Ελληνικὸ Λαϊκὸ Θέατρο» Μάνου Κατράκη. «Τὸ τραγούδι του Νεκροῦ 'Αδερφοῦ», κείμενο και μουσικὴ του Μίκη Θεοδωράκη. Σκηνοθεσία Πέλου Κατσέλη.

● ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ — Θίασος Δημ. Χόρν. «Τί εἶναι ὁ Ζαμὸρ» του Α. Νεβέ. Σκηνοθεσία Λεων. Τριβιζά.

● ΚΟΤΟΠΟΥΛΗ — Θίασος 'Αλ.

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ

Τ Ο

Γιὰ κάθε φίλο του θεάτρου

'Απὸ τὸ τεύχος τοῦτο ἡ «'Επιθεώρηση Τέχνης» θ' ἀφιερώνει ἕνα ὀλόκληρο δεκαεξασέλιδο στὸ θέατρο. Ταυτόχρονα ὀρίζει ἕναν ἀνοιχτὸ χῶρο γιὰ τοὺς ἀναγνώστες τῆς, τοὺς φίλους και τοὺς ἀνθρώπους του θεάτρου, πού με τὰ γράμματά τους θὰ στέλνουν τὴ γνώμη τους, τὴν ἀπορία τους, μιὰ πρόταση, μιὰ διαμαρτυρία ἢ τὴν ἐπιδοκιμασία τους γιὰ κάποιο ἐπίτευγμα. Φιλοδοξία μας εἶναι νὰ γίνει μιὰ κοινὴ συνεργασία με τὸ πλατὺ θεατρικὸ κοινὸ και τοὺς ἀνθρώπους πού δουλεύουν στὸ θέατρο, γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουμε ἔτσι κάθε φορὰ τὴν τοποθέτηση τῶν προβλημάτων πού θὰ παρουσιάζονται και νὰ βοηθᾶμε στὴν ὅσο γίνεται πιὸ σωστὴ λύση τους. 'Αν ὡς τώρα τὰ γράμματα τῶν ἀναγνωστῶν μας ἦταν εὐπρόσδεκτα, τώρα εἶναι ἀναγκαῖα, ἐπιβεβλημένα. Γιὰ νὰ γίνει ὁ θεατρικὸς χῶρος τῆς «'Επιθεώρησης», ἕνας χῶρος πραγματικῆς και ἀνετῆς ἐπαφῆς με τοὺς ἀναγνώστες τῆς, ἀλλὰ και ἕνας πραγματικὸς καθρέφτης του ἀληθινοῦ θεάτρου, μακριὰ ἀπὸ εἰδωλα και στραβὲς κατευθύνσεις. Εἶναι καιρὸς νὰ πάψουν νὰ μονοπωλοῦν τὴ θεατρικὴ μας κίνηση, περιοδικὰ ἑβδομαδιαῖα και θεατρικὲς στήλες πού τὸ βασικὸ τους κίνητρο εἶναι καθαρὰ ἐμπορικὸ.

Περιμένουμε λοιπόν, τὰ γράμματα τῶν θεατρόφιλων ἀναγνωστῶν μας. Οἱ δημοσιευμένες ἀπόψεις τους και οἱ συζητήσεις πού θὰ προκαλοῦν, με σκοπὸ νὰ διορθώνονται τὰ στραβὰ και νὰ ἐπικροτεῖται κάθε ἄξιο φανέρωμα, θ' ἀποτελοῦν μιὰ διαρκὴ ἐπαγρύπνηση πού ἡ ἐπίδρασή τῆς θὰ σταθεῖ ὅπωςδήποτε ὀφέλιμη στὸ θεατρικὸ μας χῶρο.

'Απαράδεκτη ἐνέργεια

Πληροφορηθήκαμε ὅτι μερικὰ θεάτρα ἀποφάσισαν ν' αὐξήσουν τὴν τιμὴ του εἰσιτηρίου με τὴν ἔναρξη τῆς χειμωνιάτικης περιόδου. Συγκεκριμένα ὁ θίασος Βουγιουκλάκη - Χατζιδάκι σὲ 50 δρχ. και ἄρκετοὶ ἄλλοι θίασοι σὲ 40 δρχ. Μιὰ τέτοια ἐνέργεια εἶναι τουλάχιστο ἀκατανόητη. Δὲν ξέρουν τάχα οἱ θιασάρχες πού προτείνουν και συζητοῦν τὴν αὐξηση, ὅτι — σύμφωνα με τὰ τόσο φειδωλὰ στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας — τὸ ποσὸ πού μπορεῖ νὰ διαθέσει μιὰ ἑλληνικὴ οἰκογένεια γιὰ ψυχαγωγία δὲν φτάνει οὔτε γιὰ ἕναν κινηματογράφο τῆς βδομάδας; Πῶς θὰ προσελκυστεῖ τὸ κοινὸ στὸ θέατρο ὅταν τὸ πανάκριβο εἰσιτήριο του ἀπαγορεύει τὴν εἴσοδο; Τὸ κακὸ ἄρχισε δυστυχῶς ἀπὸ πέρυσι. Κ' ἐνῶ τὸ κοινὸ, πού τόσο θερμὰ συμπαραστέκεται στοὺς ἀγῶνες του θεάτρου, ἔλπιζε πῶς ἡ μείωση τῆς φορολογίας θὰ εἶχε και στὸ εἰσιτήριο τὴν εὐεργετικὴ τῆς ἐπίδραση, βρεθήκαμε

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΤΟΥ ΧΕΙΜΩΝΑ

Θ Ε Α Τ Ρ Ο

μπροστά σε μιάν απaráδεκτη κατάσταση: Τò 1961, με αύξημένη φορολογία, τò εισιτήριο είχε 25 δρχ. Λίγο μετά τη μείωση της φορολογίας ή τιμή του, αντί να έλαττωθεί, ανέβηκε στις 30. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις έφτασε τις 40 και τις 50 δρχ. ακόμα. Και τώρα έτοιμάζονται — κατόπιν συμφωνίας — να τò καθιερώσουν σ' αυτά τὰ επίπεδα. Είναι ακόμα καιρός να σκεφτούν οι θιασάρχες πώς είναι ή πιό ακατάλληλη στιγμή και για την τσέπη — αλλά και για την ψυχολογία — του θεατρικού κοινού να βάλουν σε πράξη αυτή την απόφασή τους. Και ν' αναθεωρήσουν. Γιατί ασφαλώς δέν μπορούν να ξεχνούν ότι απ' αυτό τò κοινò συντηρούνται τὰ θέατρά τους. Αυτό τò γεμίζει και τò θερμαίνει κάθε βράδυ. Έκτός αν προτιμούν μόνο γεμάτο ταμείο κι άδειες αίθουσες. Άν ναί, να τò δηλώσουν.

'Απαγορεύσεις κ' έκδηλώσεις

Ή περιφρόνηση, ó αποκλεισμός και ó διωγμός κάθε αξίας που κυκλοφορεί έξω απ' τò όχι και πολύ παστρικό «ελεύθερο» πνευματικό μας καθεστώς, έχει γίνει κανόνας που δυσκολώτατα παρουσιάζει έξαιρέσεις. Τò φαινόμενο του αποκλεισμού σημειώθηκε για μιάν ακόμα φορά στην περίπτωση του «Πειραϊκού Θεάτρου» στον όποιο οι «άρμόδιοι» άρνήθηκαν να παραχωρήσουν τò αρχαίο θέατρο των Δελφών, ενώ τόν ίδιο καιρό τò παραχώρησαν σε άλλο θίασο. Έτσι, τò «Πειραϊκό Θεάτρο» κατόρθωσε ύστερα από πολλές περιπέτειες να έμφανίσει τελικά τή «Μήδεια» του Εύριπίδη, στη σφενδόνη του Σταδίου, δηλ. σε χώρο μάλλον ακατάλληλο για παραστάσεις. Ή «Ε.Τ.» έχει καυτηριάσει τόν βαθιά αντιδημοκρατικό τρόπο με τόν όποιο έγινε ó χειρισμός του όλου θέματος από τούς άρμόδιους. Έπανερχεται όμως, παίρνοντας άφορμή από την προσέλευση στις παραστάσεις του Σταδίου πολλών χιλιάδων θεατών, πράγμα που έπαιρνε τò χαρακτήρα μιās χωρίς προηγούμενο λαϊκής συμπάραστασης στους άδικουμένους. Οι λαϊκές έκδηλώσεις που κάλυπταν τò τέλος των παραστάσεων είναι ένα σημαντικώτατο γεγονός, που την τεράστια σημασία του υπογραμμίζουμε στους άρμόδιους. Πρέπει, επί τέλους, να καταλάβουν ότι καμιά αυθαιρεσία, καμιά άνομία δέν μένει άτιμώρητη. Ήδη οι Άθηναίοι τούς έδωσαν ένα σκληρό μάθημα. Που θα ήταν αναμφισβήτητα σκληρότερο και άποτελεσματικώτερο, αν μέσα στις έκδηλώσεις δέν άκούγονταν και κάποιες, μεμονωμένες εύτυχως, κραυγές («έξω οι σαλτιμπάγκοι» κλπ.), άσυμβίβαστες με τò ύψηλό ήθος και την κοσμιότητα που πρέπει να διακρίνουν ένα κοινò τò όποιο παρακολούθησε μιā παράσταση αρχαίου δράματος.

Βουγιουκλάκη - Μάνου Χατζηδάκι. «Καίσαρ και Κλεοπάτρα» του Μπέρναρ Σω. Σκηνοθεσία Άλ. Σολομού.

● ΕΛΛΗΣ ΛΑΜΠΕΤΗ — Θίασος Έλλης Λαμπέτη. «Νεράιδα» του Ζιρωντού. Σκηνοθεσία του Μαρ. Πλωρίτη.

● ΚΩΣΤΑ ΜΟΥΣΟΥΡΗ — Θίασος Κ. Μουσούρη. «Τò θέμα της Ήμέρας», του Μπέν Έχτ και Τσάρλς Μάκ Άρθουρ. Σκηνοθεσία Κ. Μουσούρη.

● ΜΠΟΥΡΝΕΛΗ — Θίασος Κατερίνας. Συνεχίζει τήν κωμωδία του Α. Γιαλαμά και Κ. Πρετεντέρη «Τὰ παιδιά μας οι Κέρβερροι». Μετά θ' ανεβάσει τήν κωμωδία του Δ. Ψαθά «Έμπρός άς γδυθούμε».

● ΝΕΟ ΘΕΑΤΡΟ — Θίασος Βασ. Διαμαντόπουλου - Μαρ. Άλκαίου. Συνεχίζει τò έργο του Γ. Σταύρου και Α. Φραγκιά «Πέντε στρέμματα Παράδεισος». Μετά θ' ανεβάσει τò έργο του Πιραντέλλο «Όλα σε καλό».

● ΓΙΩΡΓΟΥ ΠΑΠΑ — Θίασος Βίλμας Κύρου. (Σύμπραξις Άλ. Κατσέλη και Δάφνης Σκούρα). «Όκτώ γυναίκες κατηγορούνται», του Ρομπ. Τομά. Σκηνοθεσία Μήτσου Λυγίζου.

● ΠΟΡΕΙΑ — Θίασος Άλ. Δαμιανού. Συνεχίζει τὰ «Κόκκινα Φανάρια», του Άλ. Γαλανού. Μετά θ' ανεβάσει τò έργο «Τελευταίο Φθινόπωρο» ενός νέου Ίρλανδού συγγραφέα.

● ΘΕΑΤΡΟ ΤΕΧΝΗΣ — του Καρόλου Κούν. «Άνδρόρρα», του Μάξ Φρίς. Σκηνοθεσία Καρ. Κούν. Έχει ακόμη αναγγείλει τὰ έργα: «Ό κ. Μπίντερμαν και οι Έμπρηστοές» του Μάξ Φρίς, «Ή νύχτα της Ίγκουάνα» του Τεν. Γουίλιαμς, «Ειρήνη» του Άριστοφάνη, «Οι δουλεές» του Ζενέ κ.ά.

● ΚΩΣΤΑ ΧΑΤΖΗΧΡΗΣΤΟΥ — Θίασος Κ. Χατζηχρήστου (Σύμπραξη Αύλωνίτη - Βασιλειάδου - Ρίζου). «Ό Τηλέμαχος τρύπωσε...» του Ν. Τσιφόρου και Πολ. Βασιλειάδη. Σκηνοθεσία Ν. Τσιφόρου.

● Τόν Αύγουστο 1962 τὰ μουσικά θέατρα της Άθήνας διαθέσανε 122.275 εισιτήρια, έναντι 139.625 του Αύγουστου 1961, και τὰ θέατρα πρόζας διαθέσανε 80.291 εισιτήρια έναντι 64.315 του Αύγουστου 1961.

ΤΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1962

Τὸ θεατρικὸ καλοκαίρι ποὺ μᾶς πέρασε ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ λιγότερο φτωχὰ τῶν τελευταίων χρόνων. Πολλοὶ ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου μας κατέβηκαν στὸν καλλιτεχνικὸ στίβο μὲ ἀξιόλογες προθέσεις, τράβηξαν στὴν πάντα τὴ σκοτεινὴ ἀυλαία κ' ἔδειξαν στὸ Κοινὸ τὸ μόχθο τους. Τὸ Κοινὸ ξαφνιάστηκε: ἄλλοι χειροκρότησαν, ἄλλοι ἐφρικίασαν. Πάντως ὅλοι συζήτησαν... Γιὰ πρώτη φορὰ παρατηρήθηκε αὐτὸ τὸ φαινόμενο — τόση ὄρεξη γιὰ συζήτηση μέσα στὰ «κυνικὰ καύματα» τοῦ καλοκαιριοῦ. Κριτικοί, ἐπιφυλλιδογράφοι, δοκιμιογράφοι, σκηνοθέτες, θιασάρχες, μουσικοί, σεναριογράφοι: Εἶπαν τὴ γνώμη τους, ἀντάλλαξαν σκέψεις καί... λόγια.

Οἱ θερινὲς ἀυλαῖες τώρα ἔχουν κλείσει καὶ ἡ θερμοκρασία τῆς συζήτησης, ὅσο νᾶναι, ἔχει πέσει πολὺ. Βέβαια εἶναι νωρὶς ἀκόμα γιὰ νὰ κάνουμε μιὰ ἀντικειμενικὴ τοποθέτηση τῶν προθέσεων αὐτῶν. Ὅσο ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» ζήτησε ἀπὸ μερικοὺς θεατρικοὺς συνεργάτες τῆς νὰ δώσουν μιὰν εἰκόνα τῆς θεατρικῆς κίνησης τοῦ καλοκαιριοῦ ποὺ μᾶς πέρασε, ἐπιστημαίνοντας τὰ πρὸ σημαντικὰ φαινόμενα, τίς καλὲς καὶ κακὲς πλευρὲς τῆς, μὲ σκοπὸ νὰ δογηθῆσει στὴ σωστὴ ἐκτίμηση τῶν ὅσων ἐγιναν καὶ νὰ συμβάλει στὴν ἀντλήση χρησιμοῦν συμπερασμάτων γιὰ τὸ μέλλον.

Α'. Φεστιβάλ, ἀ...φεστιβάλ καὶ μονοπώλια

Μιὰ ἀκόμα καλοκαιρινὴ θεατρικὴ περίοδος πέρασε ἀπὸ δίπλα μας, μὲ κορωνίδα τῆς τὰ διάφορα Φεστιβάλ. Βέβαια, διακρίναμε σ' αὐτὰ ὀρισμένες θαυμάσιες παραστάσεις καὶ ἔργα ἔστω καὶ ἂν ὑπῆρξαν στριμωγμένα στὰ στενὰ πλαίσια τῶν Φεστιβάλ, ὅπως τοῦ θεάτρου τῆς «Σιτέ», ποὺ διευθύνεται ἀπὸ τὸν Ροζέ Πλαντόν, τοῦ θιάσου τοῦ Ὀλντ Βίχ, κ.ἄ.

Τὰ Φεστιβάλ ἂν δὲν ἦταν διαφορετικὰ ἦταν ὡστόσο πολλά. Τῆς Ἐπιδαύρου, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Δωδώνης, τὸ διεθνές. Ἄν καὶ τελικὰ στὸ διεθνές Φεστιβάλ πῆραν ἀργότερα θέση καὶ τὰ δύο πρῶτα.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ διεθνούς αὐτοῦ Φεστιβάλ ἔγινε μὲ τὸν σκοπὸ νὰ εἶναι ἐναλλασσόμενο. Ἄλλὰ ἡ διαφορὰ τῶν ἐναλλασσομένων ἔργων τόσο ἀπὸ ἀποψη θέματος, τεχνοτροπίας, προελεύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐποχῆς, ἦταν τόσο χτυπητὴ καὶ οὐσιαστικὴ, ὥστε διασποῦσε τὴν συνοχὴ τοῦ καθενὸς χωριστὰ καὶ ὅλων μαζὶ.

Ὡς ἐναλλασσόμενα τὰ παικίλα θεάματα τοῦ Φεστιβάλ, καθὼς ἐπικάθονταν τὸ ἓνα στὴ νωπὴ ἐντυπώσεων ἐπιφάνεια τοῦ ἄλλου, ἄφηναν ἐντυπώσεις μουτζουρωμένες στὸ θεατῆ. Καὶ γιὰ παράδειγμα: Σήμερα παίζονται οἱ Βάκχες. Αὐριο παρουσιάζεται ἡ Ὀρχήστρα τῆς Ρουμα-

νίας, ἐνῶ χτὲς ἐμφανίστηκαν τὰ Μπαλλέτα τοῦ Μαρκήσιου Ντέ Κινέβας. Μεθαύριο, πάλι ξαναπαίζονται οἱ Βάκχες καὶ τὴν πάρα πάνω μέρα παρουσιάζει ἡ Λυρικὴ Σκηνὴ τὸ Ναμποῦχο.

Συμπεραίνουμε λοιπὸν, ὅτι ἡ πρόθεση τῶν ὀργανωτῶν τοῦ Φεστιβάλ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποσκοποῦσε νὰ μᾶς παρασύρει ἐμᾶς καὶ τοὺς τουρίστες σ' ἓνα Φεστιβάλ «Πανόραμα», ἀπόκλειε καὶ τὴ δυνατότητα νὰ γίνουν οἱ παράπλευρες ἐκδηλώσεις στὸ κυρίως ἔργο καὶ στὸ καθαυτὸ συγκρότημα ποὺ παρουσίαζε τὸ ἔργο.

Ἄντι δηλαδὴ, γιὰ κάθε θεατρικὸ εἶδος ποὺ περιλάβαινε τὸ Φεστιβάλ, (ἀρχαῖο δράμα, χορὸς, ὄπερα, κλασσικὰ θεατρικὰ ἔργα, μουσικὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ κάθε καλλιτεχνικὸ συγκρότημα ξένο ἢ ἑλληνικὸ) νὰ ὀργανωθοῦν ἀπὸ μία ἢ καὶ περισσότερες ἐπαφὲς μαζὶ του, μὲ διαλέξεις, συζητήσεις — πρακτικὰ αὐτῶν τῶν συζητήσεων — ἐκλαϊκευτικὲς μελέτες μὲ εἰδικὲς ἐκδόσεις καὶ μὲ ἄλλα παρεμφερῆ δημοσιεύματα στὸν Τύπο καὶ στὰ καλλιτεχνικὰ περιοδικὰ, εἶχαμε μόνο παραστάσεις «ἀστραπῆ» μ' ἓνα εἰσιτήριο σκανδαλωδῶς ἀκριβὸ σ' ἓνα καὶ μόνο χῶρο παραστάσεων, ἀκατάλληλο μάλιστα γιὰ τὸ κλίμα καὶ τίς ἀπαιτήσεις πολλῶν ἀπ' αὐτὲς τίς παραστάσεις.

Ἄν ἐξετάζουμε ἓνα-ἓνα τὰ ἔργα καὶ τὰ συγκροτήματα ποὺ πῆραν μέρος στὸ Φεστιβάλ, θὰ βλέπαμε ὅτι ἡ παρουσία ἀρκετῶν ἀπὸ αὐτὰ ἦταν κάπως ἐνοχλητικὴ. (Ναμποῦχο, Μπαλλέτα τοῦ Μαρκήσιου Ντέ Κουέβας). Μερικὰ ἄλλα πάλι θὰ ἦταν καλύτερο νὰ βρίσκονταν ἐκτὸς τοῦ Φεστιβάλ, «Βασιλιάς Ροδολίνος», «Μέλισσα» τοῦ Καζαντζάκη, ἔργα «βαρειά» μὲ κλασσικίζοντα μοντερνισμό (τὸ δεύτερο) ἔργα ἀντίθετα στὸ πνεῦμα ἐνὸς Φεστιβάλ, ποὺ πρέπει νὰ διέπεται ἀπὸ πνεῦμα «καινοτομίας», πνεῦμα ἐπιδείξεως ἀνανεωτικῶν τάσεων. Θὰ ἦταν ἴσως σκόπιμο τὰ ἔργα τοῦ εἴδους αὐτοῦ νὰ παίζονται ἀπὸ ἄλλες σκηνές, λόγῳ τοῦ εἰδικοῦ καὶ περιορισμένου τους ἐνδιαφέροντος.

Οἱ παράγοντες τῶν παραστάσεων τοῦ ἀρχαίου δράματος, εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ καλλιτέχνες ἀπὸ καταβολῆς Φεστιβάλ καὶ ἀποτελοῦν τὸν «σκληρὸ πυρήνα» τῆς ἐπιτυχίας του.

Ἐγκατεστημένοι μονίμως στὸ Ἐθνικὸ Θέατρο ἐμποδίζουν ἀθελά τους ἴσως τὴν ἐκδήλωση καθ' ἑαυτοῦ πνεύματος στὸ ἀνάβασμα τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ἀρκούμενοι νὰ παρουσιάζουν τὸ πολὺ-πολὺ μερικὰ ἀπαιχτὰ ἀρχαῖα δράματα, ἐπαναλαμβάνονται καλλιτεχνικῶς, κ' ἔτσι οἱ ἀρχαῖες μας τραγωδίαι καὶ κωμωδίαι, βουλιάζουν χρόνο μὲ τὸ χρόνο ἐπικίνδυνα, μέσα στὸν ὠκεανὸ τῶν αἰῶνων σὰν ξένες πρὸς ἐμᾶς, σὰν μυστηριώδη ἐρωτηματικά. Καὶ μένει μόνο ἡ φαντασία μας, γιὰ νὰ δοῦμε πόση ὠφέλεια θὰ ξεπηδοῦσε καὶ γιὰ ἐκεῖνες καὶ γιὰ μᾶς, ἂν ὁ στίβος τοῦ Φεστιβάλ θάταν ἀνοικτὸς καὶ στίς ἐξῶ ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο

καλλιτεχνικές δυνάμεις του τόπου μας. 'Αλλά υπάρχει και η λογική για να διαπιστώσουμε ότι με την καλλιτεχνική αμιλλα το 1+1 κάνει πολλές φορές 1 μεγάλο.

Τα σφάλματα όμως του Φεστιβάλ που είδαμε φέτος το καλοκαίρι, καθώς και των άλλων ετών, δεν σταματούν ως εδώ. 'Ενώ η ελληνική θεατρική δραστηριότητα απλώνεται όλη τη διάρκεια του χρόνου σε καμιά είκοσαριά θέατρα, σε κανένα απ' αυτά δεν επιτρέπεται να πάρει μέρος στο Φεστιβάλ.

Μήπως επειδή παίζουν όλα κακά έργα και δίνουν κακές παραστάσεις; Μήπως επειδή είναι όλα ανώριμα, επειδή είναι «νεοσοί του θεάτρου»; Μήπως επειδή είναι έρασιτεχνικά; ή μήπως μένουν άδεια από κόσμο, ή στεροούνται τους επαίνους της κριτικής και του κοινού; Συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Τότε γιατί οι απαγορεύσεις; Μήπως επειδή δεν βρίσκεται στο ελεύθερο θέατρο το 'Ελληνικό έργο που θα εκπροσωπήσει ένα Φεστιβάλ, όπως το αρχαίο δράμα; 'Αν προς στιγμή συμβιδιαστούμε μ' αυτή την άποψη, έστω και μένοντας αντίθετοι, δεν μπορούμε τάχα να ρωτήσουμε; Τί έκαναν οι έμπνευστές αυτής της ιδέας για να παρουσιαστούν 'Ελληνικά έργα στο 'Εθνικό θέατρο και στο 'Ελεύθερο θέατρο;

'Ομως η γνώμη μας δεν είναι ούτε αυτή. 'Ελληνικό θέατρο είναι ελληνικός θίασος, ελληνικός χώρος, ελληνική γλώσσα, 'Ελληνες σκηνοθέτες, μουσικοί, σκηνογράφοι, χορευτές, φωτιστές, μηχανικοί, ελληνική σκηνική έρμηνεία τέλος. 'Η όχι;

Τότε γιατί δεν το θέλουμε στο Φεστιβάλ; Μά ασφαλώς από φόβο. Φόβο για την εξέλιξη που μπορεί να προέλθει, φόβο μήπως χάσουν έρισμένοι την πρωτοκαθεδρία, φόβο για τους προδολείς που ενώ θα φωτίζουν στη σκηνή μια «σύγχρονη παράσταση», ή ανταύγειά τους θα φωτίζει τα σκοτάδια της πνευματικής μας «ευδαιμονίας».

Κατά τα άλλα, είμαστε σύμφωνοι να γίνονται, έστω και όπως γίνονται, τα Φεστιβάλ και το διεθνές, γιατί πιστεύουμε ότι η επανάληψη του κακού φέρνει στο τέλος... καλό αποτέλεσμα και γιατί στα Φεστιβάλ αυτά γίνονται μερικές φορές και ωραία σφάλματα, όπως φέτος το καλοκαίρι: 'Η όρχήστρα της Ρουμανίας, το 'Ολντ Βίκ, το θέατρο της Σιτέ του Πλανσόν, και ίσως ένα - δύο ακόμα, αποτέλεσαν τα θέαματά «δοκιμή» για τους οργανωτές του Φεστιβάλ. Για τον πολύ όμως κόσμο αυτό ήταν το όξυγόνο στην καλλιτεχνική του ψυχαγωγία. Και γι' αυτό διατυπώνει την αίστησή του απαίτηση, να το ξαναβρεί αυτό το όξυγόνο πλουσιότερο και από άλλου.

T. A.

Β'. 'Η «άνανέωση» της 'Επιθεώρησης

'Η «άνανέωση» πέθανε, ζήτη η «άνανέωση». Είναι: το μόνο πράγμα που βρίσκει να πει κανείς τώρα που όλα έχουν περάσει. Τώρα που οι καμπάνιες για το «μοναδικό γεγονός» έ-

χουν ξεχαστεί. Τώρα που οι οικονομικοί υπεύθυνοι του έθνους συγκροτήματος καλούνται να πληρώσουν τα σπασμένα. Τώρα που άρχισαν οι συζητήσεις για το επόμενο καλοκαίρι.

Πριν τρεις μόλις μήνες με τη βοήθεια των ευφάνταστων δημοσιογράφων ο θόρυβος ήταν στο κατακόρυφο. 'Ανανέωση, ήταν ο τίτλος της όλης προσπάθειας που λίγο μετρίοφρονα οι δημιουργοί της τον θεωρούσαν υπερβολικό. Τί άλλο όμως θα μπορούσε να ήταν όταν το παλιό είναι το παράδειγμα προς αποφυγήν, και το καινούργιο θεωρείται τέλειο;

Πολύ μετά την πρεμιέρα η μετριοφροσύνη είχε μετατραπεί σε κοινή λογική:

'Ομορφη Πόλη: «Μόνο ο Μπόστ δικαιολογεί τον ανανεωτικό χαρακτήρα της προσπάθειάς μας. Και με τη φετεινή πείρα θα παίξει μεγάλο ρόλο στη συνέχιση της προσπάθειας».

Με σκοπό να στήσουμε ένα 'Ελεύθερο Βήμα σατιρικής κριτικής και να τραγουδήσουμε έναν ύμνο στον νεοέλληνα — που τελικά βρίσκει το δρόμο του μέσα από αδυναμίες, πάθη, μίσση και τυραννίες — διαλέξαμε δυο τρόπους στη μορφή: σκέτος - μουσικοχορευτικά και αυτοτελές έργο (Μπόστ).

Οι αδυναμίες μας ήταν πολλές και

1) 'Ο λόγος. θέατρο — έστω και μουσικό — είναι πάνω απ' όλα ο λόγος.

2) 'Η έλλειψη στελεχών. 'Ο ήθοποιός της επιθεώρησης πρέπει να παίζει, να τραγουδά και να χορεύει. Δεν υπάρχουν παρά ελάχιστοι. Και!

3) 'Η διάρκεια της προετοιμασίας. 'Ενας μήνας. Γιατί; Γιατί μ'ας λείπει η οργάνωση, ο προγραμματισμός, ή συστηματική προπαρασκευή».

'Ο δ ό ς 'Ο υ ε ί ρ ω ν: «'Ενας αυτοσχεδιασμός με κεντρική ιδέα το όνειρο. Και με βάση τον τρόπο που έγινε, πέτυχε και με το παραπάνω. Γιατί μπορεί να μ'ας ξέφυγε το κείμενο και ο στόχος, αλλά πετύχαμε μια «διάθεση» και μιάν ατμόσφαιρα πουχε σαν πυρήνα το γούστο και το κέφι μας».

Αυτά λένε οι δημιουργοί των δύο θεαμάτων. 'Η κριτική όμως έχει διαφορετική γνώμη:

«'Ομορφη Πόλη»:

Κουκούλας: «Βασικό ελάττωμα: δεν είχε χαρακτήρα συλλογικής προσπάθειας».

Σκαλιόρας: «Το θέαμα ο'α σύνολο απουσιάζει. 'Απογοητεύει ή επίπεδη σάτιρα — πολιτική ή μη — το σκηνικό και οι τύποι του Μπόστ βρίσκονται στο σωστό δρόμο της ανανέωσης. Το κείμενο όμως υστερεί χωρίς να του λείπει ή ειλικρίνεια και το ενδιαφέρον. Βασικά φταίει ή τρίτη διάσταση. 'Εκτός από το μέρος του Μπόστ δεν υπάρχει ανανέωση και αίχμηρότητα».

Σταύρου: «'Ατυχος ο διαχωρισμός Κειμένου - θεάματος. 'Ο λόγος του Μπόστ παρ' όλη τη σωστή θέση του και τις αίχμές του δεν μεταπλάθεται θεατρικά. Λείπει ή ολοκληρωμένη αντίληψη του όλου έργου. 'Αντίληψη που θαπρεπε να δημιουργήσει ένας συγγραφέας θε-

ατρικά και σ' αυτήν να υποταχθούν οι άλλοι».

Βαρίκας: «Έλλειψη Κειμένου — Αίτια της Κρίσης στην παλιά Έπιθεώρηση — Αίτια της τωρινής αποτυχίας. Το έμφυχο υλικό μαζί με τη μουσική έδωσαν την Όμορφη Πόλη. Έπιτευγμα είναι το κείμενο του Μπόστ. Το έβλαψε όμως ή διάρκεια. Ίσως δεκάλεπτη ή «ιστορία» του Μπόστ θάταν έντυπωσιακότερη».

«Όδος Όνειρων»:

Σταύρου: «Άμέσως μετά την έναρξη εξαφανίζεται ή ατμόσφαιρα του ονείρου και μένουν μιὰ σειρά μουσικές εικόνες με φιλολογικό κείμενο και στίχους. Λάθος ή έλλειψη πολιτικής σάτιρας που την παραδέχονται οι ίδιοι άνθρωποι στον Άριστοφάνη. Κείμενο ανύπαρκτο. Έκτός του Χόρν καμιά έπαφή σκηνηςπλατείας».

Βαρίκας: «Βασικά ισχνό και κοινότυπο κείμενο. Χωρίς να λείπουν οι στιγμές που συγκινεί».

Σκαλιόρας: «Παρ' όλες τις αδυναμίες είναι ένα θέαμα που μπορεί να το δει ή συντριπτική πλειοψηφία του κοινού».

Μανιάτης: «Μελαγχολεί κανείς βαθύτατα για τη φτήνεια της «ποιητικής» μελαγχολίας της».

Τελευταίο το κοινό, που διαφεύδει πολλά, και γίνεται κριτής με αλόγιστο μέσο: τους αριθμούς:

105.000 περίπου θεατές είδαν την «Όμορφη Πόλη».

78.000 την «Όδο Όνειρων».

2.000.000 περίπου εισέπραξε ή «Όδος Όνειρων», χωρίς όμως να καλύψει και τὰ έξοδά της.

2.300.000 ή «Όμορφη Πόλη», αφήνοντας κέρδος.

Στην «Όμορφη Πόλη» δούλεψε πολύ ο εξώστης ενώ στην «Όδο Όνειρων» καθόλου και ή εξασφάλιση των 6 πρώτων σειρών του Μετροπόλιταν άφησε ένα γερό «πουρμπουάρ» στο ταμείο.

Μόνο με τη Βουγιουκλάκη ο εξώστης του Μετροπόλιταν ήταν γεμάτος, όμως αυτός ο ίδιος κόσμος δέν έστειλε άλλους να τον ξαναγεμίσουν.

Κατά τη διάρκεια της απουσίας, και μετά τη διακοπή των εμφανίσεων του Χόρν, ο αριθμός των θεατών έπεφτε πολύ χαμηλά.

Τόσο τὰ «Μαθήματα γάμου» — έργο επιτυχίας στο «Κεντρικό» — όσο και το «Φέρον Μπώτ» ξεπέρασαν πολύ σε αριθμό θεατών την «Όδο Όνειρων» το πρώτο και την «Όμορφη Πόλη» το δεύτερο.

Η «Όμορφη Πόλη» άρχισε να δουλεύει μετά την έναρξη των διαδοχικών εκτάκτων εμφανίσεων, Καζατζίδης κλπ. (Άντίθετα, το ίδιο πράγμα δέν έσωσε την «Όδο Όνειρων»). Το πολύ γέλιο δέ, έγινε επί Χατζηηρήστου πράγμα πού, χωρίς να υποτιμά την ποιότητα των άλλων ήθοποιών, δείχνει καθαρά πως ο εκφραστής του χιούμορ παίζει το βασικό ρόλο στην Έπιθεώρηση.

Η άρνηση λοιπόν της παλιάς κακογουστίας και της ανυπόφορης επανάληψης ήταν ή «άνανέωση». Κ' ενώ γίνοντα: ήδη συζητήσεις για την επόμενη έξόρμηση ή σωστή εκτίμηση της αποτυχίας, που ένδόμυχα παραδέχονται οι υπεύθυνοι των δύο ανανεωτικών προσπαθειών, είναι ή καλύτερη άρχή για να έπιτευχθεί ένα σωστό αποτέλεσμα στο μέλλον.

Φ. Α.

Γ'. Δυό περιπτώσεις αντίστροφως ανάλογες

Το «Ρομάντσο της πεντάρας» και τὰ «Πέντε στρέμματα Παράδεισος» — δυό αξιόλογα έργα, που όμως τὰ κακομεταχειρίστηκαν οι θίασοι που τὰ ανέβασαν. Ίσαμε δώ οι περιπτώσεις ήταν ανάλογες. Από δώ και πέρα οι δρόμοι των δύο έργων χωρίζονται:

Το «Ρομάντσο της πεντάρας» του Μπρέχτ (που ανέβασε ο θίασος Ν. Χατζίσκου) δέχτηκε τὰ χτυπήματα της κριτικής εις... ομοβροντίας εκ του συστάδην. Κ' είχαν δίκιο οι κριτικοί να χτυπήσουν το έργο μόνο ως προς τον τρόπο που ανεβάστηκε. Πραγματικά ή κακομεταχείριση του Μπρέχτ από τον θίασο Ν. Χατζίσκου ήταν τέτοια, ώστε ήταν αδύνατον να μὴν άγανακτήσει κανείς βλέποντας την παράσταση. Η... ταξική όμως εμπάθεια πολλών κριτικών μας τους έκανε να στρέφουν τις έλεεινές ομοβροντίες τους και έναντιον του Μπρέχτ.

Έπειδή δέν είναι ή πρώτη φορά που ο Μπρέχτ βρίσκει στον τόπο μας τέτλια μεταχείριση, το πρόβλημα πια ξεφεύγει από τὰ πλαίσια μιᾶς περίπτωσης και δίκαια μπαίνει το έρώτημα: Γιατί ο κόσμος δέν πάει στα έργα του Μπρέχτ;

Πρώτα και κύρια φταίει κάθε φορά ή παράσταση — κι όχι τόσο οι κριτικοί. Άς μὴ ξεχνάμε ότι (από «ταξικό» καθήκον) όλα τὰ έργα του Μπρέχτ τὰ χτύπησαν οι κριτικοί. Γιατί τότε μερικά έπιασαν; Γιατί έπιασε ο «Κύκλος με την κιμωλία»; Γιατί έπιασε ο «Άρτοῦρο Οδῖ»; Γιατί άπλούστοτα, οι παραστάσεις άρεσαν στο κοινό — κ' ήταν στ' αλήθεια, ως ένα σημείο, καλές.

Άς μὴ τὰ φορτώνουμε λοιπόν όλα στους κριτικούς και ήσυχάζομε.

Το λέμε καθαρά: Φταίει πρώτα και κύρια οι κακές παραστάσεις των έργων του Μπρέχτ! Αυτός πρέπει να είναι ο στόχος μας αν έχουμε όρεξη να δούμε ποτέ σωστό Μπρέχτ στο θέατρό μας. Πώς τόλμησε ο θίασος του Ν. Χατζίσκου να παρουσιάσει Μπρέχτ, προετοιμάζοντας το έργο σε λιγώτερο χρόνο, από όσο χρειάζεται να προετοιμαστεί μιὰ έλληνική έλαφρά κωμωδία; Είχε ή δέν είχε δίκιο το Κοινό να μὴ πατήσει στο θέατρό του;

Η περίπτωση «Χατζίσκου» ήταν μιὰ αλοστηρή προειδοποίηση, που πρέπει να παρθεί στα σοβαρά υπ' όψη: Αν συνεχιστεί αυτή ή κατάσταση κινδυνεύει το κοινό να χαθεί οριστικά για το Μπρέχτ. «Μπρέχτ παίζει; Σώπα, καημένε. Πάμε να δούμε κάτι άλλο...» Κ'

έτσι θά καταλήξουμε νά βλέπουμε Μπρέχτ μόνο όταν γιορτάζονται οί... πολυετηρίδες του.

Βέβαια δέν δίνουμε άφεση άμαρτιών και στους κριτικούς εκείνους πού χτυπάνε «έξ έπαγγέλματος» τόν Μπρέχτ. Γιατί τόσοση έμπάθεια; Γιατί δέ λένε καθαρά ό,τι έχουν νά πουν έναντίον του Μπρέχτ, αλλά τόν χτυπάνε από τά πλάγια; «Ό Μπρέχτ κάνει για παιδιά του Δημοτικού», «Ό Μπρέχτ είναι άφελής όσο έλάχιστοι συγγραφείς», «Ό Μπρέχτ δέν έχει ποίηση». Γιατί αυτή ή εύθυγράμμιση μέ τις νεοναζιστικές οργανώσεις και τήν 'Ασφάλεια, πού έστελναν στους θιασάρχες άπειλητικές επιστολές; 'Ας αντιμετώπισουν — άν μπορούν — τόν θεάτρο του Μπρέχτ ίσια και καθαρά και πρό παντός μέ επιχειρήματα κι όχι μέ συνθήματα...

Τά «Πέντε στρέμματα Παράδεισος» των Γερ. Σταύρου και 'Ανδρ. Φραγκά (πού ανέβασε ό θίασος Β. Διαμαντόπουλου — Μ. 'Αλκαίου) είναι μιá άλλη περίπτωση.

Καιρό είχε νά παιχθεί στό θεάτρο μας σύγχρονο αξιόλογο έλληνικό έργο. Και μπορούμε νά πούμε πώς τά «Πέντε στρέμματα» — παρά τις αδυναμίες του — ήταν ένα έργο μέ αξιόλογο κοινωνικό προβληματισμό και μέ σημαντικές τομές πάνω στα όσα απασχολούν τόν σύγχρονο Έλληνα αγρότη.

Κι όμως κινδύνεφε νά σταθει στή σκηνή. Γιατί; Οί κριτικοί δέν του φέρθηκαν άσχημα. Τί φταίει λοιπόν;

Περισσότερο απ' όλους του φέρθηκε άσχημα ό ίδιος ό θίασος: 'Η παράσταση θά μπορούσε νά μ'ήν ήταν τόσο άσχημη! 'Αν εξαιρέσεις δυό-τρεις ήθοποιούς οί υπόλοιποι δέν είχαν σχεδόν καμιά σχέση μ' αυτά πού διαδραματίζονταν πάνω στή σκηνή.

Θά πρέπει νά έχουμε μεγαλύτερη ευθύνη όταν ανεβάζουμε έλληνικά έργα. Γιατί καθορίζουμε τήν πορεία και τήν τύχη τής σύγχρονης δραματουργίας μας. Γιατί μέ τις κακές παραστάσεις καλών έλληνικών έργων ανακόπτουμε τήν παραπέρα ανεξέλιξή του κι απομακρύνουμε τόν κοινό από τόν έλληνικό έργο.

Ευτυχώς, αντίθετα μέ ό,τι έγινε στό «Ρομάντσο τής Πεντάρας», εδώ τόν κοινό επενέβη και έσωσε τά «Πέντε στρέμματα». Γιατί; Νομίζουμε πώς αυτό οφείλεται, όχι τόσο στα άφθονα φαρσοκωμωδικά καλαμπούρια του έργου, όσο κυρίως στό ό,τι τόν μήνυμά του κατάφερε τελικά νά φτάσει στό κοινό, έπειδή τά προβλήματα πού έθιγε ήταν πραγματικά προβλήματα του κοινού. Και τούτο είναι ένα σημαντικώτατο στοιχείο πού οφείλουν νά τόν λάβουν σοβαρά υπ' όψη τους και οί δραματουργοί μας και όλοι οί άλλοι παράγοντες του θεάτρο μας.

Θ. Δ.

Δ'. Τά έργα «έπιτυχίας»

'Ενα φαινόμενο πού παρατηρείται κάθε χρόνο, είναι τά έλαφρά έργα πού κράτησαν όλη τή θεατρική περίοδο, παρ' όλες τις μέτριες κριτικές και τά σχετικά μέτρια σχόλια των

θεατών τους. Φαινόμενο, πού δέν εξαντλείται βέβαια μέ λίγες γραμμές, αλλά και πού δέν πρέπει νά εξαντλείται μέ τόν νά λέει κανείς άπλώς «αυτά θέλει ό κόσμος», ή «κοροϊδεύουν τόν κόσμο». Γιατί οί 200 ή 300 παραστάσεις ενός έργου, δέν είναι δυνατόν νά είναι συνέπεια άπάτης.

Τέτοια έργα, φέτος τόν καλοκαίρι, ήταν ή «Ρόζ 'Αμαρτία», στό 'Αττικό Θέατρο, «Τά παιδιά μας οί Κέρβεροι» στό 'Ακροπόλ, «Οί Γαμπροί τής Ευτυχίας (Φύροτ) και ή έπιθεώρηση του Θεάτρο Βέμπο. Και κύρια αίτια τής έπιτυχίας τους, είναι, κατά τόν πιό μεγάλο ποσοστό, τόν θέμα τους, ή γνώριμη τεχνική διάρθρωση και ή γοητεία του θιάσου.

I) Τόν θέμα.—

'Ενας βασικός συντελεστής έπιτυχίας, στα έργα πού φιλοδοξούν νά προσφέρουν — όπως οί ίδιοι οί συγγραφείς τους τ' όμολογούν στα θεατρικά προγράμματα—δυό ευχάριστες ώρες, είναι τόν θέμα. Θέμα πού ενδιαφέρει μιá μεγάλη μερίδα κόσμου, πού απασχολείται μέ τά προβλήματα του, τά κέφια του, τις γκρίνιες του, τις μικροφιλοδοξίες του, τόν χιούμορ του. 'Ας πάρουμε τόν θέμα τής «Ρόζ 'Αμαρτίας». Γυναικείο θέμα. Τά προβλήματα των συζύγων, οί μικροαπιστίες, τά καλαμπούρια τους. Τελικός νικητής σ' αυτή τή συζυγική μάχη, ή γυναίκα. Κ' ή γυναίκα - θεατής κολακεύεται και γίνεται ό καλύτερος πελάτης. Φέρνει και τις φίλες τής, και τά παιδιά τους, κ' έτσι γεμίζει τόν θεάτρο. Αυτό τόν μυστικό τόν γνωρίζουν τά περισσότερα θεατρικά «μαγειρεία». Κ' έτσι βλέπει κανείς παντού, νά παραγγέλλεται «έργο για γυναίκες».

Και στα «Παιδιά μας οί Κέρβεροι», τόν ίδιο σχεδόν θεμέλιο. 'Η γυναίκα κι ό άντρας. Χωρισμένοι. Μέ μεγάλα παιδιά. Και θέλουν νά παντρευτούν. Θέμα μιáς μεγάλης κατηγορίας ανθρώπων πού πάει στό θεάτρο και διασκεδάζει μέ τά βάσανα των ήρώων πού είναι και δικά του βάσανα. Και στους «Γαμπρούς τής Ευτυχίας» σχετικό τόν θέμα. 'Η ανύπαντρη μεγάλη αδερφή, ό έρωτευμένος αδερφός. Προβλήματα μιáς μεγάλης μερίδας ανθρώπων. Τέλος και στα σκέτος του Θεάτρο Βέμπο, εικόνες μικροαστικής αντιμετώπισης των καθημερινών γεγονότων, πού μεταφέρουν τόν άλλο στις δικές του, προσωπικές περιπέτειες.

'Η γοητεία του θέματος, είναι τόσο μεγάλος συντελεστής έπιτυχίας ενός έργου, ώστε πολλές φορές μπορεί νά παρασύρει τόσο, κ' ένα καλό θεατή ακόμη, πού νά μή δει ούτε και τήν πιό τετράγωνη άφέλεια, ούτε και τήν πιό άχώνευτη άθαιρεσία...

II) 'Η γνώριμη διάρθρωση.—

Τρεις πράξεις, μερικές εικόνες, ένα σαλονάκι, ή εισαγωγή, τόν κύριο θέμα, τόν σχετικό μπερδεμα σέ στήλ φάρσας και ή γρήγορη λύση στό τέλος του έργου. 'Ολα γνώριμα, συνηθισμένα, εύκολα, εύπεπτα. 'Ο θεατής μπαίνει άμέσως στό νόημα, δέν δυσκολεύεται. Κάνει και τόν έξυπνο μάλιστα, προλέγοντας τί θά γίνει πιό κάτω. 'Ετσι νοιώθει σά συνεργάτης, σά φίλος μέ τούς ήρωες,

μέ τή σκηνή, μέ τὸ συγγραφέα. Δὲ βάζει τὰ καλά του γιὰ νὰ σκεφτεῖ, νιώθει σὰ στὸ σπίτι του. Κ' ὕστερα βγαίνει, πάει στὸν κύκλο του, στὴν παρέα του, διηγείται μέ ἄνεση τὴν ὑπόθεση, λέει καὶ τὰ κύρια καλαμπούρια κ' εἶναι εὐχαριστημένος...

Μιά ἀκόμη αἰτία σίγουρης ἐπιτυχίας.

ΙΙΙ) Ἡ γοητεία τοῦ θιάσου. —

Ἡ γοητεία ἑνὸς ἠθοποιῦ, ἡ δροσιά τοῦ θιάσου καὶ τῆς παράστασης γενικά, τραβάει σίγουρα τὸ ἀνώνυμο κοινὸ. Κι αὐτὸ φαίνεται πιὸ πολὺ σὲ θιάσους πού δὲ διαθέτουν αὐτὴ τὴ γοητεία. Ὁ κόσμος δὲ πάει σὲ θέατρα πού παίζει ἕνας κακὸς ἢ ψυχρὸς ἢ ἄτονος - ἀσυμπαθὴς ἠθοποιός.

Ἄν τώρα προσθέσουμε σ' αὐτὰ τὰ τρία αἰτία, καὶ τὴν παράλληλη τόνωση τῶν εἰσπράξεων μέ τὶς προσκλήσεις (40% ἔκπτωση) τὴν κατάλληλη διαφήμιση, τὸ ὄλο ἐλαφρὸ θεατρικὸ κλίμα τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ τὴν παράδοση κάθε θιάσου (ὁ θεατὴς ξέρεῖ τί θὰ βρεῖ στὸ κάθε θέατρο) ἀμέσως ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ βγάλουμε τὰ συμπεράσματά μας, στὰ ὅποια καὶ πρέπει νὰ σταθοῦμε περισσότερο.

α) Ἡ εὐθύνη τοῦ συγγραφέα, εἶναι βασικὰ ἡ αἰτία, ἡ πρώτη καὶ κύρια γιὰ μιὰ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία, γιὰ μιὰ τίμια δουλειὰ ἢ γιὰ μιὰ ἀπάτη. Στὸ χέρι τοῦ συγγραφέα εἶναι, μέ μιὰ ἔξυπνη ἐχμετάλλευση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου (θέμα, εὐκολὴ διάρθρωση, καλαμπούρια = ἔλξη τοῦ κοινοῦ) νὰ φτιάξει ἕνα καλύτερο ἔργο. «Ἐγὼ, μπορῶ νὰ γράψω καλύτερο ἔργο, μὴ τὸ παίζει κανένας θιάσος»; εἶπε κάποτε ἕνας συγγραφέας. «Κ' ἐγὼ τὸ παίζω τὸ καλὸ ἔργο ἂν μ' ἐνισχύσει ὁμοῦ τὸ κράτος, γιὰτὶ ἂν δὲν πάει καλά, ποιὸς πληρώνει τὴ ζημιὰ... γι' αὐτὸ προτιμῶ τὸ σίγουρο» ἀπάντησε ὁ θεατρώνης...

β) Ἡ εὐθύνη τοῦ Κράτους, πού δὲν ἔχει ἀγκαλιάσει τὸ θέατρο ὅσο κι ὅπως πρέπει καὶ μέ τὴν ἠθικὴ προπάντων καὶ ὑλικὴ του ἐγκατάλειψη, ἔχει μετατραπεῖ, σ' ἕνα μεγάλο ποσοστὸ, σὲ θέατρο - μαγαζί.

γ) Ἡ εὐθύνη τῶν θιάσων, καὶ ἰδιαίτερα τῶν θιασαρχῶν καὶ πρωταγωνιστῶν, πού εὐκολὰ ἀνεβάζουν ἔργα μέτρια μέ προσωπικὲς μάλιστα ὑποδείξεις στοὺς συγγραφεῖς νά ναι στὰ «μέτρα τους». Καμιὰ διάθεση, τίς περισσότερες φορές, νὰ πρωτοτυπήσουν, ν' ἀλλάξουν, ν' ἀνανεωθοῦν. Ὁ πολὺς ρόλος, ὁ «τύπος», καὶ τὰ περισσότερα «κωμικά», ὄλα παραγγελία μέ τὸ μέτρο...

δ) Ἡ εὐθύνη τοῦ κοινοῦ, πού ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ μὴ πάει σ' ἕνα θέατρο πού τὸ κοροϊδεύουν, πού νιώθει τὴν προχειρότητα, τὴν ἀσυνέπεια ἑνὸς ἔργου. Κι ἂν ἡ πλειοψηφία του ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἔλλειψη παιδείας, πρέ-

πει νὰ ἀντιδράσει μέ τὸ ἀλάθητο ἐνστικτὸ του πού ποτὲ δὲν τὸ ξεγελά. Ὅταν τὸ κοινὸ δείξει μέ τὴν ὁποιαδήποτε στάση του, ὅτι προτιμᾷ τὸ καλὸ ἔργο καὶ τὴν τίμια παράσταση, τότε αὐτόματα κ' οἱ συγγραφεῖς κ' οἱ θιασάρχες θὰ τὸ σεβαστοῦν, γιὰτὶ θέατρο χωρὶς ἠθοποιούς καὶ συγγραφεῖς γίνεται, θέατρο χωρὶς Κοινὸ δὲν γίνεται....

Στὰ χέρια λοιπὸν ὄλων τῶν ὑπευθύνων, εἶναι ἡ σοβαρὴ ἀντιμετώπιση τῆς ἐλαφριάς κωμωδίας πού ὄλο καὶ τείνει νὰ γίνῃ σκέτη φάρσα, ἂν δὲν ἔγινε κιόλας. Στὰ χέρια τους εἶναι νὰ μετατρέψουν, τίς ἀφέλειες τῶν ἔργων σὲ πραγματικὲς καταστάσεις, τοὺς ἀπίθανους ἥρωες, σὲ πραγματικὸς χαρακτήρες παρμένους ἀπ' τὴν καθημερινὴ ζωὴ. Νὰ βλέπει ὁ θεατὴς τὴν πραγματικὴ προέκταση τοῦ ἑαυτοῦ του κ' ἔτσι νὰ παίρνει κουράγιο γιὰ μιὰ καλύτερη ζωὴ. Γιὰτὶ δὲν πρέπει νὰ περιφρονοῦνται 100 καὶ 200 χιλιάδες θεατὲς, πού ἀγκαλιάζουν ἕνα ἔργο. Κάτι ζητᾶνε καὶ τὸ βρίσκουν ἐκεῖ. Στὸ χέρι ὄλων τῶν ὑπευθύνων λοιπὸν εἶναι, αὐτὸ τὸ «κάτι», νὰ τὸ ἀξιοποιήσουν, ἀξιοποιώντας ἔτσι καὶ τὴ συγκινητικὴ διάθεση τοῦ κοινοῦ πού δίνει τὴν ἐμπιστοσύνη του ἀλλὰ καὶ τὰ λεφτά του. Γιὰτὶ ὁ θεατὴς πρέπει κάπου νὰ πάει, νὰ δεῖ... Καὶ μπαίνει ὅπου νά ναι, ἔχοντας ἀμβλυμένη ἐκ τῶν προτέρων τὴν κρίση του μπαίνοντας μ' ἕνα «δὲ βαριέσαι» καὶ φεύγοντας πάλι μ' ἕνα «δὲ βαριέσαι»...

Ἡ «Πινακοθήκη τῶν ἠλιθίων», ὁ «Θανασάκης ὁ πολιτευόμενος», «Ἡ δεσποινὶς ἐτῶν 39», μποροῦν νὰ σταθοῦν, μαζί μέ πολλὰ ἄλλα ἔργα, ἢ ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἐλαφροῦ ἐλληνικοῦ ἔργου. Κι αὐτὸ θὰ γίνῃ ὅταν οἱ καινούργιοι συγγραφεῖς καὶ θιασάρχες δὲ μιμηθοῦν τοὺς παλιούς, πού δουλεύουν κυριολεκτικὰ «στὸ γόνατο» καὶ πιστεύουν πὼς τὰ καλοκαιριάτικα ἔργα πρέπει νὰ μοιάζουν μέ τὸν «πασατέμπο», γιὰ νὰ περνάει ἡ ὥρα...

Σ. Μ.

Μὲ τὰ παραπάνω σημειώματα θίχτηκαν μερικὲς μόνο πλευρὲς τῶν προβλημάτων πού παρουσίασε τὸ θεατρικὸ καλοκαίρι, πού ἦταν ἀναμφισβήτητα πλούσιο σὲ προθέσεις, προσπάθειες, «ἀνανεώσεις», γέλιο, συζητήσεις καὶ... ἀποτυχίες.

Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» θὰ ἦταν εὐτυχὴς ἂν εἶχε τὴ γνώμη καὶ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἀναγνωστῶν τῆς σ' αὐτὰ τὰ θέματα καὶ γενικά στὸ τί συμπεράσματα βγαίνουν ἀπὸ τὴ θεατρικὴ κίνηση τοῦ φετεινοῦ καλοκαιριοῦ. Ὅσο περισσότερες γνώμες ἀκουστοῦν τόσο καλύτερα θὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα τῶν ἐπιτεύξεων στὸν τομέα τοῦ θεάτρου, ὥστε καὶ οἱ παράγοντες του νὰ βγάλουν μερικὰ χρήσιμα πορίσματα.

**ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ Ο ΙΕ' ΤΟΜΟΣ ΤΗΣ
"ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΕΧΝΗΣ,, (Α' ΕΞΑΜΗΝΟ 1962)
ΚΑΙ ΠΩΛΕΙΤΑΙ ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΜΑΣ**

Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν Μὰξ Φρίς

Ὁ Μὰξ Φρίς

Αὐτὲς τὶς ἡμέρες ἀνεβαίνει στὸ Θέατρο Τέχνης ἡ «Ἀνδόρρα», τοῦ Ἑλβετοῦ συγγραφέα Μὰξ Φρίς. Γιὰ νὰ βοηθήσουμε τοὺς ἀναγνώστες μας πού θὰ τὴ δοῦν, θέλησαμε νὰ δημοσιεύσουμε μερικὲς ἀπόψεις τοῦ Κάρουλου Κούν, πού θὰ τὸ διδάξει. Συγκεκριμένα, ζητήσαμε ἀπὸ τὸ σκηνοθέτη νὰ μᾶς ἀπαντήσει σὲ δύο ἐρωτήματα: 1) γιατί διάλεξε τὴν «Ἀνδόρρα» καὶ 2) τί σκηνοθετικὰ προβλήματα ἀντιμετωπίζει. Οἱ ἀπαντήσεις του εἶναι οἱ ἑξῆς:

Α'. Ὁ Κάρουλος Κούν γιὰ τὴν «Ἀνδόρρα»

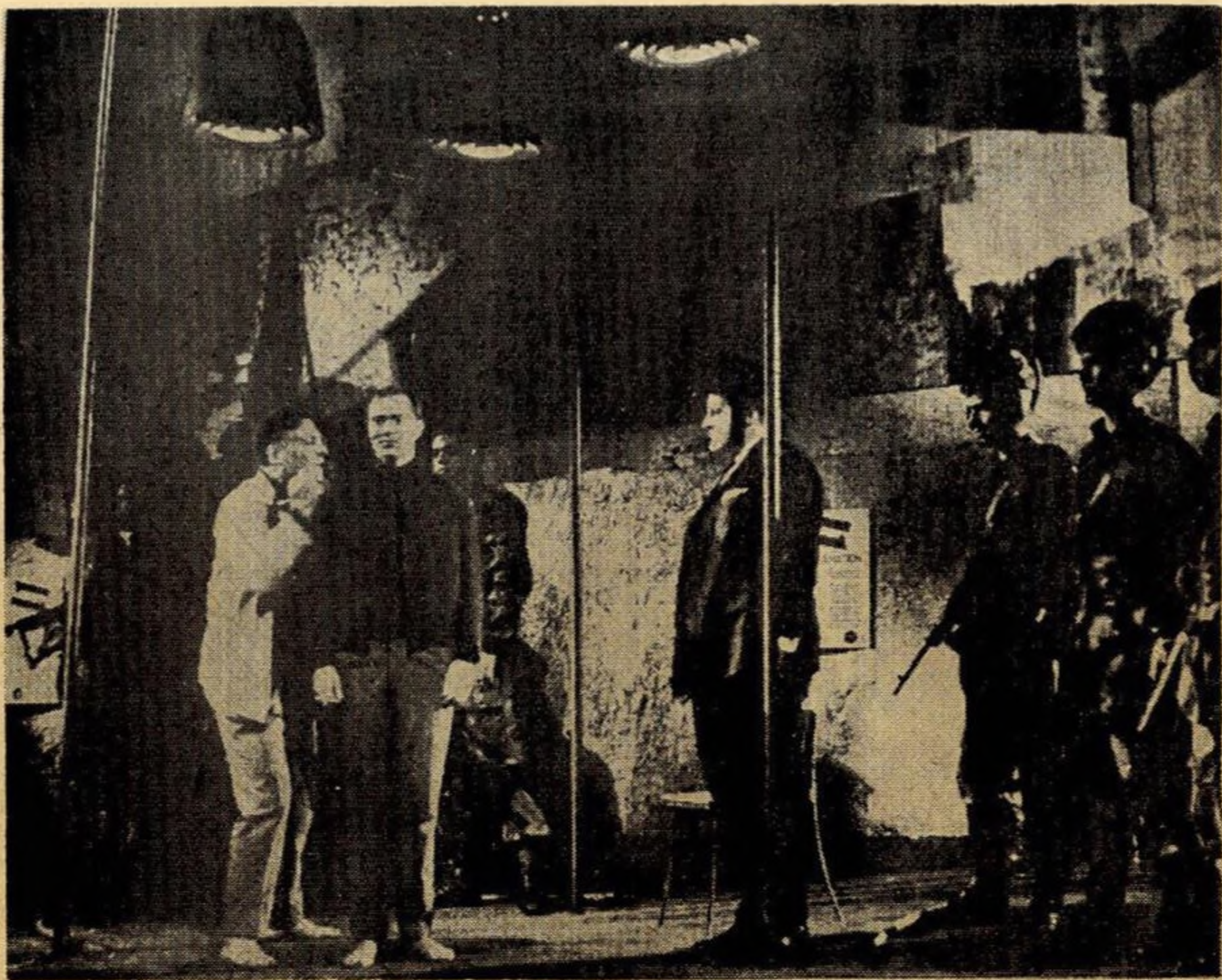
1. Διάλεξα τὴν «Ἀνδόρρα», γιατί εἶναι ἓνα ἔργο ὡραῖο καί, μπορῶ νὰ πῶ, συγκλονιστικό. Πρῶτα-πρῶτα ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ περιεχομένου: εἶναι ἓνα ἔργο πού ἔχει κάτι νὰ μᾶς πεί. Ξεκινάει ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ βοηθήσει τοὺς συνανθρώπους του νὰ δοῦν σωστὰ ἓνα πρόβλημα, πού συνήθως θέλουν νὰ τὸ ἀγνοοῦν ἢ νὰ τὸ ξεχνοῦν. Δηλαδή πόσο φοβερά εἶναι τὰ γρανάζια τῶν προκαταλήψεων (στὴν «Ἀνδόρρα» πρόκειται γιὰ τὸν ἀντισημιτισμό, ἀλλὰ ὁ προβληματισμός τοῦ συγγραφέα εἶναι πολὺ εὐρύτερος), πόσο εὐκολο εἶναι κ' ἐκεῖνοι πού καμαρώνουν πῶς τὶς περιφρονοῦν νὰ διαβρωθοῦν σιγά-σιγά ἀπ' αὐτὲς καὶ πόσο εἶναι δύσκολο νὰ ἀποβάλουμε τὰ χαρακτηριστικὰ πού ἡ προκατάληψη τῆς κοινωνίας μᾶς ὑπέβαλε νὰ ἔχουμε. Γεννιέται ἔτσι ἓνα μεγάλο ἠθικό πρόβλημα γιὰ τὸν ἥρωα τοῦ ἔργου, τὸν Ἑβραῖο, καὶ ἡ λύση πού αὐτὸς δίνει, ἀποτελεῖ καὶ τὴ λύση τοῦ ἔργου.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς μορφῆς τώρα: ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν «Ἀνδόρρα» εἶναι πολὺ καθαρὴ. Ὁ Φρίς δὲν εἶναι οὔτε ὑπερμοντέρνος οὔτε ὑπερροθόδοξος. Καταπιάνεται μὲ δύσκολα ἠθικά, κοινωνικά καὶ φιλοσοφικά ζητήματα, κοιταγμένα ὁμῶς μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς καθημερινότητος καὶ μὲ νοήματα τόσο λαμπρικαριμένα, ὥστε τὸ ἔργο νὰ εἶναι προσιτὸ στὸ πολὺ κοινό. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει ὅτι ὁ λόγος του εἶναι μικρῆς ἀξίας. Ἀντίθετα πρόκειται

γιὰ θεατρικὸ λόγο ὑψηλῆς ποιότητος πού — ἂν μὲ τὴ λέξη ποίηση δὲν ἐννοοῦμε μόνο τὶς λυρικές ἐξάρσεις — μποροῦμε νὰ τὸν ποῦμε ποιητικό.

2. Ἡ βασικὴ δυσκολία γιὰ τὸ σκηνοθέτη τῆς «Ἀνδόρρας» εἶναι νὰ πετύχει μιὰ ἰσορροπία τῶν στοιχείων τοῦ ἔργου. Τίποτα δὲν πρέπει νὰ ὑπερτονιστεῖ γιατί τὸ ἔργο εἶναι τόσο καθαρὸ, πού κάθε ψευτιά πάνω στὴ σκηνή, κάθε μουτζούρα, θὰ φανεῖ ἀμέσως. Ἡ «Ἀνδόρρα» εἶναι μιὰ σύγχρονη τραγωδία κ' ἐπομένως κανένας μελοδραματισμός δὲν εἶναι θεμιτός. Ἐνα ἄλλο πρόβλημα τῆς σκηνοθεσίας εἶναι νὰ μὴν παραγνωριστεῖ ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση τῶν ἡρώων. Τὰ πρόσωπα τῆς «Ἀνδόρρας», μολονότι εἶναι συμβολικά καὶ ἀντιπροσωπεύουν ὁλόκληρες κοινωνικές ομάδες, δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὰ ψυχρὰ σύμβολα-φερέφωνα, πού ἐλέπουμε συχνὰ στὰ πρωτόλεια. Εἶναι ἄνθρωποι πραγματικοί, ὁλόκληροι, ζωντανοὶ καὶ στὴ διάρκεια τοῦ ἔργου ἐξελισσονται. Δὲ θὰ πρέπει λοιπὸν ὁ σκηνοθέτης νὰ τοὺς κάνει καρικατοῦρες.

Καὶ γιὰ νὰ τελειώνουμε: ἡ ἀξία τῆς «Ἀνδόρρας» ἐγκοιταῖ πιστεύω στὸ ὅτι ἐξαναγκάζει τὸ θεατὴ νὰ σκεφτεῖ, νὰ κοιτάζει χωρὶς οἶκτο μέσα του καὶ ν' ἀναθεωρήσει πολλὰ πράγματα. Μὲ δύο λόγια, κάνει τὸ θεατὴ καλύτερο. Κι αὐτὸ δὲν εἶναι λίγο.

Ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς «Ἀνδέρρας στὴ Φρανκφούρτη

Β'. Ποιὸς εἶναι ὁ Μάξ Φρίς

Ὁ Μάξ Φρίς γεννήθηκε τὸ 1911 στὴ Ζυρίχη, τὴν πόλη ὅπου πέθανε ὁ Γκεόργκ Μπύχνερ. Ὑστερα ἀπὸ φιλολογικὲς σπουδὲς στὴ Ζυρίχη κ' ἐπειτα ἀπὸ ἓνα ταξίδι στὰ Βαλκάνια καὶ στὴ Μαύρη Θάλασσα, καταπιάνεται μὲ τὴ δημοσιογραφία καὶ συνθέτει τὰ πρῶτα του δοκίμια. Ἀργότερα στρέφεται στὴν ἀρχιτεκτονική. Ὁ ἀρχιτέκτονας καὶ ὁ συγγραφέας κάνουν φαίνεται καλὴ παρέα. Κατασκευάζει τὶς μεγάλες ἐγκαταστάσεις τῶν λουτρῶν τοῦ Λέτσιγκράμπεν τῆς Ζυρίχης καὶ γράφει τὸ πρῶτο του μυθιστόρημα πὺ θὰ πάρει ἀργότερα τὸν τίτλο: «Λατρεύω αὐτὸ πὺ καίει» ἢ «Οἱ Φανατικοί», τὸ διήγημα «Μπίν» ἢ «Τὸ ταξίδι στὸ Πεκίνο», τὸ «Ἡμερολόγιο 1946 - 1949», (1950) τὸ μυθιστόρημα «Στίλλερ» (1954) καὶ στὰ 1957 ἓνα ἄλλο μυθιστόρημα, τὸν «Homo Faber». Συγχρόνως γράφει τὰ θεατρικά: «Καὶ τώρα τραγουδεῖστε» (1946), «Σάντα Κρούζ» (1947), «Τὸ τέλος τοῦ πολέμου» (1949), «Τὸ Σινικὸ τεῖχος» (1946 - 1955), «Ὁ κόμης Αἰντερλαντ» (1951 - 1961), «Ὁ Δὸν Ζουάν ἢ ἡ ἀγάπη γιὰ τὴ γεωμετρία» (1953), «Ὁ Μπίντερμαν καὶ οἱ ἐμπρηστὲς» καὶ «Ἡ Μεγάλὴ ὀργὴ τοῦ Φίλιπ Χότς» (1958), «Ἀνδέρρα» (1961).

Ἦνεν μερικὰ χρόνια πὺ ὁ Μάξ Φρίς ἐγκατέλειπε τὸ τεχνικὸ του γραφεῖο. Ζεῖ σήμερα στὴ Ρώμη σὰν ἀνεξάρτητος συγγραφέας, ἀφοῦ πρῶτα ἔκανε πολυάριθμα ταξίδια (κυρίως στὶς Η.Π.Α. καὶ τὸ Μεξικό).

Τὸ ἔργο τοῦ Μάξ Φρίς παρουσιάζει μιὰ συνοχή πολὺ σπάνια γιὰ τὴν ἐποχὴ μας. Στὴν οὐσία καταπιάνεται πάντα μὲ τὰ ἴδια θέματα καὶ τὰ βάζει σὲ συζήτηση. Τὸ ἐρώτημα πὺ τὸ ἔργο αὐτὸ θέτει: μπροστὰ του καὶ μπροστὰ μας εἶναι πάντα τὸ ἴδιο. Αὐτὸ πὺ ἐνδιαφέρει τὸν Μάξ Φρίς εἶναι ἡ ἐρώτηση καὶ ὄχι ἡ ἀπάντηση:

«Θὰ θεωροῦσα ἐκπληρωμένη τὴν ἀποστολή μου σὰ δραματουργῶ, ἂν ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα μου κατόρθωνε νὰ θέσει τὸ ἐρώτημα ἔτσι, πὺ οἱ θεατὲς δὲ θὰ μποροῦσαν πιά νὰ ζήσουν χωρὶς νὰ βροῦν τὴν ἀπάντηση — τὴν ἀπάντησή τους, τὴν προσωπικὴ τους ἀπάντηση, πὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἐρευθεῖ παρὰ μονάχα μέσα στὴν ἴδια τὴ ζωὴ» («Ἡμερολόγιο 1946 - 1949»).

Κι αὐτὸ τὸ ἐρώτημα πὺ, μέσα ἀπ' ὄλα τὰ θέματα καὶ μ' ὄλους τοὺς ἐκφραστικὸς τρόπους, ὁ Μάξ Φρίς δὲν παύει νὰ θέτει, ἄλλοτε ὑπαινικτικὰ, ἄλλοτε πάλι μ' ἓνα τρόπο σαφὴ καὶ θετικὸ, εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὡς ποιὸ σημεῖο

τὸ «ἐγώ» μας μπορεί ν' ἀντισταθεῖ σ' ἓνα κόσμο πού διαμορφώσαμε μὲ τὰ ἴδια μας τὰ χέρια καὶ πού σιγά - σιγά θαρρεῖς μεταμορφώνεται γιὰ νὰ μᾶς παραμορφώσει. Περήφανοι γιὰ τὴν ἐλευθερία μας, τόσο βέβαιοι γιὰ τὴν ἐσωτερική μας αὐτονομία, ἀνυποψίαστοι γι' αὐτὴ τὴ διαφοροποίηση, συνεχίζουμε νὰ πιστεύουμε στὴν ἀθηναικότητά του. Ἐδῶ εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς «ταυτότητας» τοῦ ἀνθρώπου μέσα σ' ἓναν ἀλλοτριωμένο κόσμο, ὅπου, καθὼς γράφει ἡ Σιμόν Βάϊλ, τὰ πράγματα παίζουν τὸ ρόλο τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἀνθρώπος τὸ ρόλο τῶν πραγμάτων. Τοῦτο τὸ πρόβλημα βάλθηκε νὰ λύσει ὁ Μάξ Φρίς ἀμφισβητώντας τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς «ταυτότητας».

Σχεδὸν ὅλοι οἱ ἥρωες τῶν μυθιστορημάτων του παρουσιάζονται: σὰν καρικατοῦρες ἑνὸς κόσμου μηχανοποιημένου, πιασμένου στὰ ἀόρατα δεσμὰ τῶν τύπων καὶ τῶν συνηθειῶν. Ἀπ' αὐτὰ τὰ δεσμὰ βασανίζεται ὁ Στίλλερ καὶ ὁ Κόμης ΑἼντερλαντ. Ὁ Μπίντερμαν μᾶς δίνει τὴ φοβερὴ ἄλλη ὄψη αὐτοῦ τοῦ βασανισμοῦ: Συνηθισμένος στὰ δεσμὰ του, δὲ θὰ τὰ συνειδητοποιήσει παρά ὅταν θὰ εἶναι πολὺ ἀργά, ὅταν ἡ ἐκκρηξὴ δὲ θὰ μπορεῖ πιά νὰ μὴν ἀκουστεῖ ὅταν ὁ οἰκείος του κόσμος θὰ καταρρέει ὀλόγυρά του. Ὁ Δὸν Ζουὰν εἶναι κουρασμένος ἀπὸ τὸ ρόλο τοῦ αἰώνιου κατακτητῆ. Θέλει νὰ σκοπεύσει σὲ κάτι πιὸ ὑψηλὸ ἀπ' τὴν κατάκτηση τῶν γυναικῶν, καὶ αὐτὸ τὸ «πιὸ ὑψηλὸ», βρίσκεται στὴ θετικότητα τῆς γεωμετρίας. Ὁ Homo Faber, προσκολλημένος στὸ συγκεκριμένο καὶ ἀντικειμενικὸ, εἶναι θύμα τῆς τύχης δηλαδὴ μίας μοίρας πού ἐνεργεῖ ἔξω ἀπὸ κάθε λογικὴ καὶ ὀρθολογιστικὴ σχέση. Ὁ Φιλίπ Χότς εἶχε ἀνάγκη τῆς μεγάλης ὀργῆς του γιὰ νὰ ἀποσπαστεῖ ἀπ' τὰ δεσμὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, προσπάθεια πού θάμενε χωρὶς ἀποτέλεσμα ἂν ὁ ἥρωας κατεχόταν ἀπὸ μιὰ συνηθισμένη ὀργή...

Ἡ «μεγάλῃ ὀργῇ» τοῦ Μάξ Φρίς στρέφεται ἐναντία σὲ ὅ,τι καταστρέφει μέσα μας τὴ ζωντανὴ οὐσία, σὲ ὅτιδήποτε παρεμποδίζει τὴς μεταμορφώσεις τοῦ ατόμου καὶ τῆς κοινωνίας. Ἡ ζωὴ γιὰ τὸν Μάξ Φρίς εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ δυνατότητα μεταμορφώσεων. Καὶ θάλεγε κανεὶς ὅτι μέσα σ' ὅλο του τὸ ἔργο ἀναπτύσσει τὴν ἐντολὴ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης: «Οὐ ποιήσης σεαυτῷ εἰδῶλον». Γιατί αὐτὸ τὸ εἰδῶλο πού τὸ ἓνα ἄτομο πλάθει γιὰ τὸ «ἄλλο», πού ἓνας λαὸς πλάθει γιὰ ἓναν ἄλλο λαό, ἓνα σύστημα γιὰ ἓνα ἄλλο σύστημα, αὐτὸ τὸ εἰδῶλο δὲ μπορεῖ παρά νὰ ὀδηγήσει στὴν ἀκινητοποίηση τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνίας.

Αὐτὴ τὴ «στατικότητα» καταγγέλλει ὁ Στίλλερ ὅταν μιλάει γιὰ τὴν ἰδέα πού σχηματίζουμε γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας μέσω τῶν ἄλλων — αὐτὴ τὴ στατικότητα πού ἀποκλείει κάθε ἐλπίδα ἀλλαγῆς: αὐτὸ τὸ μηχανισμό τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων πού μεταμορφώνει σ' ἓνα ἀπολιθωμένο σχῆμα ὅ,τι ὑπάρχει ζωντανὸ — ἀγάπη ἢ φιλία.

Στίλλερ: «Τὰ πάντα λειτουργοῦν σὰν ἓνα αὐτόματο: ἀπὸ πάνω ἓνα ὄνομα, μιὰ ἐτικέττα καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ ὄνομα, τὸ φέριμο πού

τοῦ ἀντιστοιχεῖ, προκαθορισμένο, ἓνα εἶδος κλισσὲ τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων»...

Ἔτσι αὐτοματοποιημένος ὁ ἀνθρώπος σκοντάφτει μπροστὰ στὸ δίλημμα: εἶμαι ἔτσι ὅπως οἱ ἄλλοι μὲ νομίζουν ἢ κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ; Ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀλήθεια καταντᾶνε δυὸ ξεχωριστὲς ἀλήθειες. Ἀπ' αὐτὴ τὴ διαίρεση γεννιέται ἡ ἀρρώστια τῆς «ταυτότητας». Ὅσο καιρὸ καὶ νὰ προσπαθῶ νὰ πείσω τὸν κόσμο ὅτι εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος καὶ κανένας ἄλλος, δὲ μπορῶ νὰ λυτρωθῶ ἀπὸ τὸ ἀγχος ὅτι θὰ μ' ἐξηγήσουν λαθεμένα. Εἶμαι δέσμιος αὐτῆς τῆς ἀγωνίας. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ὁ Στίλλερ βρίσκεται στὴ φυλακὴ τὴν ὥρα πού μᾶς διηγεῖται τὴ ζωὴ του. Ἀπ' τὸ βάθος τῆς φυλακῆς ἀναπτύσσει τοὺς συλλογισμοὺς του πάνω στὴν ἐννοια τῆς ἐλευθερίας. Ἀπὸ κεῖ μέσα ἐπιτίθεται κατὰ τῆς Ἑλβετίας, χώρας πού θεωρεῖται ὑπόδειγμα ἐλευθερίας:

«Δὲ μπορεῖς νὰ συζητήσεις γιὰ τὴν ἐλευθερία μὲ τοὺς Ἑλβετοὺς, ἀπλούστατα γιατί δὲν ὑποφέρουν ἔτσι πού νὰ τὴ θέσουν σὲ ἀμφισβήτηση. Ἀκόμα περισσότερο, δὲν ἀνέχονται τὴν ἰδέα ὅτι αὐτὸ τὸ Ἑλβετικὸ μονοπώλιο τῆς ἐλευθερίας εἶναι δυνατόν νὰ θέσει στὴν Ἑλβετία τὸ παραμικρὸ πρόβλημα. Σὲ καμμιά περίπτωση δὲ φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ ἀμφιβάλλουν γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους. Μήπως ὅμως ἀκριβῶς αὐτὸ δὲν εἶναι ἐνδειξὴ ἑλλειψῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας; Μὲ μεγάλη εὐκολία μποροῦν νὰ φανταστοῦν τὴν κατάρρευση τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας. Ἀλλὰ ἡ κατάρρευση τῆς Ἑλβετίας τοὺς εἶναι ἀδιανόητη. Ὅταν ἓνας κατακλυσμός πού ὁ Θεὸς δὲ θὰ ἐπέτρεπε τουλάχιστον ἐφ' ὅσον δὲ θάχε τὸ κακὸ γοῦστο νὰ γίνεи κομμουνιστῆς. Γιατί ἡ Ἑλβετία εἶναι ἡ ἐνσάρκωση τῆς ἀθωότητος».

Σ' αὐτὴ τὴν ἀνάλυση τῆς κοινωνίας ὁ Μάξ Φρίς βρίσκει τὴς βάσεις καὶ τὰ δεδομένα τῆς προβληματικῆς τοῦ Στίλλερ.

«Τί διάβολο τὴν κάνουν αὐτὴ τὴν περίφημη ἐλευθερία τους; Μόλις δοῦν ὅτι πρόκειται νὰ τοὺς κοστίζει, ἔστω καὶ ἐλάχιστα, γίνονται ἀμέσως τόσο φρόνιμοι καὶ ὑποταγμένοι σὰ Γερμανοὶ ὑπήκοοι. Στὴν πραγματικότητα ποῖος ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτὸ του νάχει γυναίκα, παιδιὰ, μιὰ οἰκογένεια τελοσπάντων μὲ ὅλα ὅσα κάτι τέτοιο ἀπαιτεῖ καὶ συγχρόνως νὰ ἐκφράζει ἐλεύθερα ὅ,τι σκέφτεται πάνω σὲ θέματα μὲ κάποια σημασία; Μιὰ τέτοια στάση ἀπαιτεῖ μιὰ σχετικὴ περιουσία πού νὰ σοῦ ἐξασφαλίζει πελατεία, παραγγελίες καὶ συμβόλαια καὶ νὰ σοῦ ἐπιτρέπει νὰ ζεῖς δίχως τὴν εὐνοια τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ αὐτὸς πού διαθέτει μιὰ περιουσία ἀρκετὴ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐκφράζεται ἐλεύθερα δὲν εἶναι, στὸ βάθος σύμφωνος μὲ τὰ κρατοῦντα; Τί δείχνουν ὅλ' αὐτὰ; Ἔ, λοιπόν, δείχνουν ὅτι ἀκόμα καὶ σ' αὐτὴ τὴ χώρα τῆς ἐλευθερίας, τὸ χρῆμα εἶναι βασιλιάς. Ποῦ εἶναι λοιπόν ἡ περίφημη ἐλευθερία; Τὴν κορνιζάρουν σὰν ἓνα ξερὸ δαφνόκλαδο. Ἀλλὰ ποῦ βρίσκεται μὲς στὴν πραγματικότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς;»

Τὸ «κατηγορῶ» πού ἐκτοξεύει ὁ Στίλλερ μέσα ἀπ' τὸ βάθος τοῦ κελλιοῦ, δὲν κατευθύνεται

ἀποκλειστικά ἐναντίον τῆς Ἑλβετίας, ὅπως οἱ Ἑλβετοὶ ἔχουν συνήθως τὴν τάση νὰ νομίζουσι: «Δὲν ἀπεχθάνομαι τὴν Ἑλβετία ἀλλὰ αὐτὴ τὴν ὑποκρισία».

Στὴν «Ἀνδόρρα», τὸ τελευταῖο τοῦ ἔργου, ὁ Μὰξ Φρίς ἀναπτύσσει ἓνα ἀνάλογο θέμα. Ὁ νεαρὸς Ἑβραῖος Ἄντρι ἀπ' τὸν ὁποῖο ὁλος ὁ κόσμος περιμένει νὰ ζεῖ καὶ νὰ φέρεται «ὡς Ἑβραῖος» ν' ἀγαπάει τὰ λεφτά του περισσότερο ἀπ' τὴν πατρίδα του (ἀφοῦ οἱ Ἑβραῖοι δὲν ἔχουν πατρίδα), αὐτοεξετάζεται μὲ τιμιότητα κ' εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀπαντήσῃ ὅτι πράγματι ἀγαπάει τὰ λεφτά του περισσότερο ἀπ' τὴν πατρίδα του. Δὲν τοῦ μένει παρά νὰ παραδεχτεῖ τὸν ἑαυτό του ὡς Ἑβραῖο, νὰ δεχτεῖ τὴν ἀλλοτρίωσίν του. Λίγο ἀργότερα βεβαιώνεται: ὅτι δὲν εἶναι Ἑβραῖος. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀλλάζει τίποτα. Τὸ εἶδωλο ποῦ οἱ ἄλλοι τοῦ κατασκεύασαν τὸν ἔχει παραμορφώσει. Ἡ παραβολὴ εἶναι ὀλοφάνερη: οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνδόρρας δὲν σκοτώνουν τοὺς Ἑβραῖους τους, ἀπλῶς τοὺς μεταμορφώνουν σὲ Ἑβραῖους μέσα σ' ἓνα κόσμο ποῦ ἡ ιδιότητα τοῦ Ἑβραίου ἰσοδυναμεῖ μὲ καταδίκη σὲ θάνατο. Ὁ Ἑβραῖος εἶναι ἐδῶ ἡ συμβολικὴ παράσταση ὄλων ἐκείνων

στοὺς ὁποίους ἡ κοινωνία θέτει τὴ σφραγίδα ποῦ θὰ τοὺς μετατρέφῃ σὲ παρίες.

Ὅπως εἶδαμε στὰ ἐρωτήματα ποῦ θέτει ὁ Μὰξ Φρίς δὲ θέλει νὰ δίνει ἀπάντηση. Ὅμως στὴν πραγματικότητα αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ ἐρωτήματα δὲ προκαλοῦν ἀπαντήσεις; Καὶ δὲν εἶναι ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα δική μας δουλειὰ νὰ τὶς ἀποκαλύψουμε;

«Αὐτὴ ἡ γενικὴ ἀπαίτηση γιὰ μιὰν ἀπάντηση μὲ καθολικὴ ἰσχύ, αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση ποῦ μοιάζει τόσο συχνὰ σὰ μιὰ παθητικὴ μομφή, δὲν εἶναι ἴσως τόσο εἰλικρινῆς ὅσο ἰσχυρίζονται ἐκεῖνοι ποῦ τὴν προβάλλουν. Κάθε ἀνθρώπινη ἀπαίτηση ποῦ ξεπερνᾷ τὸ προσωπικὸ καὶ ἀποβλέπει σὲ μιὰ καθολικότητα, εἶναι, τὸ ξέρουμε, ἀμφισβητήσιμη. Ἡ ἱκανοποίηση, ἡ ἀνακούφιση ποῦ θρῖσκουμε ἀμφισβητώντας τὴν ἀπάντηση ποῦ μᾶς δίνουν, προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ξεχάσουμε γιὰ λίγο τὸ ἐρώτημα ποῦ μᾶς βασανίζει. Μ' ἄλλα λόγια μᾶς ἀπασχολεῖ πῶς λίγο μιὰ ἀπάντηση ποῦ θέλουμε νὰ ξεχάσουμε. Ἀπλούστατα, γιὰ νὰ γλυτώσουμε τὴν εὐθύνη».

ΚΑΡΑΧΑΪΝΤΣ ΜΠΡΑΟΥΝ
Μετάφραση Χρύσας Λαμπρινοῦ

Γ. Ἀπὸ «Τὸ Ἡμερολόγιο» τοῦ Μὰξ Φρίς

—Αὐτὸ ποῦ μὲ ἐξαγριώνει στὸ φέμμα εἶναι ἡ τίμια ἔκφραση μιᾶς γνώμης ποῦ δὲν ἔχει συναίσθηση τῆς ἀναγκαιότητάς της.

Μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια παύει νὰ εἶναι φέμμα. Γιατὶ φέμμα μπορεῖ νὰ πεῖ μόνο αὐτὸς ποῦ ξέρει. Εἶναι μιὰ συνειδητὴ ἀποσιώπηση μιᾶς ἄλλης γνώσης. Χρειάζεται δύναμη. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀγάπη πρὸς τὸ φέμμα — τὸ νὰ λὲς φέμματα εἶναι μιὰ διαβολικὴ πράξη.

—Ἡ ἠθικὴ ὅπως μᾶς διδάσκεται κλείνει πάντα μέσα της τὴ παγκόσμια ἡττα. Γιὰ νὰ μὴ γίνουμε ὄργανα τοῦ διαδόλου ἀφήνουμε τὸν κόσμο στὴ θέση του. Λιποτακτοῦμε: γιὰ νὰ μείνουμε ἠθικοί.

—Μπορεῖς νὰ χεῖς τὴν πρόθεση νὰ γίνεις καλὸς ἄνθρωπος καὶ μπορεῖ νὰ θὲς νὰ ἐπιβάλλεις τὸ καλὸ. Αὐτὰ εἶναι δύο διαφορετικὰ πράγματα ποῦ συμπληρώνουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο.

Οἱ περισσότεροι θέλουν μόνο νὰ γίνουν καλοὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ κανένας δὲ χαίρεται περισσότερο σὰ γινόμεστε καλοὶ ἀπὸ κείνον ποῦ εἶναι κακός. Ὅσο οἱ ἄνθρωποι θέλουν τὸ καλὸ γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ δὲ γίνονται κακοί, ὁ κακὸς αἰσθάνεται θαυμάσια. (Ὅσο δηλ. οἱ φτωχοὶ δὲν «κλέβουν»).

—Ὁ ἐνδοιασμός εἶναι τὸ καλύτερο καὶ τὸ φτηνότερο ὄπλο τῶν ἐχθρῶν σου.

Ἔχεις ὑποσχεθεῖ στὸν ἑαυτό σου νὰ μὴ λὲς φέμματα, καὶ αὐτὸ εἶναι καλὸ ἐκ μέρους σου, ὑπέροχο, ὅταν φυσικὰ μπορεῖς νὰ τὰ καταφέρεις. Εἶναι κωμικὸ ὅμως νὰ χεῖς τὴν ἐντύπωση ὅτι μ' αὐτὸ ὑπηρετεῖς χωρὶς ἄλλο τὴν ἀλήθεια. Ἐξυπηρετεῖς τὴν ἀξιοπρέπειά σου. Ὅρισμένες ἠθικὲς προκαταλήψεις θὰ εἶχαν πρὸ πολλοῦ ξεχαστεῖ ἂν οἱ ἀνῆθικοι, ποῦ τὶς ἔ-

χουν πρὸ πολλοῦ ἀποδιώξῃ, δὲν εἶχαν ἓνα φυσικὸ ἐνδιαφέρον στὸ νὰ μένουν οἱ ἠθικοὶ δεμένοι σ' αὐτὲς τὶς προκαταλήψεις.

Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς χριστιανικὲς προκαταλήψεις ποῦ ἀφοροῦν τὴν ιδιοκτησία.

—Ὅλη ἡ ἀγωγή ποῦ μᾶς σερβίρουν, ὄχι μόνο ἡ ἐκκλησία ἀλλὰ καὶ τὰ σχολεῖά μας, ἀποβλέπει βασικά: στὸ ν' ἀγωνιζόμεστε γιὰ τὸ καλὸ ποῦ μᾶς διδάσκουν, στὸ νὰ μὴ κλέβουμε. Καὶ ὄχι νὰ φέρουμε ἀντίσταση σ' αὐτοὺς ποῦ κάνουν τὴν κλεψιά.

Τὸ καλὸ ὅπως μᾶς τὸ μάθανε, στὴν καλύτερη περίπτωση, μένει κλεισμένο μέσα μας. Κι αὐτὸ εἶναι μιὰ συμφύρουσα ἀποψη τῆς ἀρχουσας τάξης.

—Ὅποιος κρατᾷ πολιτικὴ οὐδετερότητα ἔχει κάνει τὴν ἐκλογή ποῦ τόσο πεισματικὰ θέλει ν' ἀποφύγει: ἐξυπηρετεῖ τὸ κόμμα ποῦ κυβερνᾷ.

—Ἡ ἀνικανότητα νὰ ζεῖς καὶ νᾶσαι ἠθικός, γίνεσαι ἐντονώτερη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τρομοκρατίας. Τί μέσα χρησιμοποιεῖ ἡ τρομοκρατία. Τὴ θέλησή μας γιὰ ζωὴ δηλ. τὸ φόβο μας γιὰ θάνατο καὶ τὴν ἠθικὴ μας συνείδηση. Ὅσο δυνατώτερη εἶναι ἡ συνείδησή μας, τόσο πῶς οἴγουρη εἶναι ἡ πτώση μας. Ὅσο μεγαλύτερη ἡ πίστη τόσο πῶς οἴγουρο τὸ μαρτύριο. Τὸ ἀποτέλεσμα κάθε τρομοκρατίας: Οἱ κακοὶ τὴ γλυτώνουν. Γιατὶ ἡ τρομοκρατία προσρίζεται ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν ἠθικῶν ἀνθρώπων. Ἡ διατήρησή της ἐξαρτιέται ἀπ' τὴ μάσκα τῆς ἠθικῆς, ἔτσι ποῦ κανεὶς δὲν καταλαβαίνει τί κρύβει αὐτὴ ἡ ἠθικὴ.

Μετάφραση: Φ. Λ.

Ε Π Ι Θ Ε Ο Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ

Ο Ι Π Λ Α Σ Τ Ι Κ Ε Σ Τ Ε Χ Ν Ε Σ

Ἡ πρώτη έκθεση Πικασσό στήν Ἑλλάδα

Ἡ Γκαλερί Ζυγὸς ἐγκαινιάζει τὴ νέα αἴθουσά της τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ὀμήρου 8 μὲ μιὰ πραγματικὰ πολυσήμαντη καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωση, μιὰν ἐκθεση ἔργων τοῦ ζωγράφου τοῦ 20οῦ αἰώνα, τοῦ Πάμπλο Πικασσό. Ἡ ἐκθεση αὐτὴ ἔρχεται μετὰ τὸ τεῦχος ποῦ τοῦ ἀφιέρωσε ἢ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης», σὰν μιὰ πανηγυρικὴ ἐκδήλωση γιὰ τὸ γιορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῶν 80 χρόνων τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ζωγράφου, ποῦ σ' ὄλες τὶς χώρες γιορτάστηκε μὲ ἀνάλογες καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις. Ἡ ἐκθεση θὰ ἐγκαινιάσῃ στὶς 5 Νοεμβρίου. Τὴν προηγούμενη ὁμῶς μέρα θὰ γίνῃ τὸ ἐπίσημο βερνισάζ ὅπου θὰ κληθοῦν ἐκπρόσωποι τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, τοῦ πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ κόσμου, καθὼς καὶ τοῦ Διπλωματικοῦ σώματος. Ἡ ἐκθεση θὰ κρατήσῃ ἓνα περίπου μῆνα, καὶ θὰ καταλάβῃ καὶ τὶς τέσσερες σάλες τῆς νέας ἐγκατάστασης τοῦ Ζυγοῦ. Συνολικὰ θὰ ἐκτεθοῦν 45 ἔργα. Ἀπ' αὐτὰ τὰ 34 εἶναι λιθογραφίες μὲ μαῦρο-ἄσπρο, τὰ 7 εἶναι ἄκουα-τίνας καὶ τὰ ὑπόλοιπα 4 εἶναι χρωματιστὰ λιμόλεουμ. Οἱ 4 ἄκουα-τίνας ἀνήκουν στὴ γνωστὴ σειρά τοῦ Βολλάρ. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα ποῦ θὰ ἐκτεθοῦν εἶναι ἤδη γνωστὰ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ φωτογραφίες. Ἀνάμεσά τους, τὰ πιὸ γνωστὰ εἶναι τὰ παρακάτω: Γλυκοδοχεῖο καὶ φλυτζάνι (1945), κεφάλι ἀγοριοῦ (παριστὰ τὸ γιὸ τοῦ καλλιτέχνη κ' ἔγινε τὸ 1945), ὁ ταῦρος (1946), δύο γυμνὰ (1946), ὁ δαντελλένιος γιακᾶς (1946), ὁ φιόγκος στὰ μαλλιά (1947), τὸ κηροπήγιο (1947), λουλούδια καὶ φρούτα (1947), Βισθαβέε II (1947), ὁ κοιμισμένος καὶ τὸ κορίτσι (1947), ἡ κουκουβάγια (1948), ὁ καλλιτέχνης καὶ τὸ παιδί (1949), Μπαλζάκ III (1957), ἡ μάχη (1937), ὁ πληγωμένος πικαντόρ (1952), ὁ τυφλὸς Μινώταυρος (1935) κ.ἄ. Γιὰ τὴν παρουσίαση τῆς ἐκθεσης θὰ τυπωθοῦν δυὸ μεγάλες ἀφίσσες μὲ ἔργα τοῦ Πικασσό. Ὁ κατάλογος τῆς ἐκθεσης θὰ εἶναι ἓνα μικρὸ πολυτελὲς τεῦχος μὲ 28 σελίδες καὶ θὰ εἶναι εἰκονογραφημένος μὲ πολλὰ εἰκόνες ἀπὸ ἔργα τοῦ καλλιτέχνη. Ἐπίσης ἔχουν προγραμματιστεῖ δυὸ ἢ τρεῖς κινηματογραφικὲς προβολὲς καὶ μιὰ ὁμιλία, ποῦ θὰ γίνῃ ἐκτὸς τοῦ χώρου τῆς ἐκθέσεως. Ἡ ἐκθεση ἴσως μεταφερθεῖ καὶ στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ γκαλερί θὰ μείνῃ ἀνοιχτὴ καὶ τὶς Κυριακὲς γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν ἐκθεση αὐτὴ ὅσο τὸ δυνατόν εὐρύτερα στρώματα.

ΟΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΗΝΑ

● Ἡ γκαλερί Τέχνης ἐτοιμάζει μὲ γοργὸ ρυθμὸ τὴ μεγάλη ὁμαδικὴ ἐκθεση ποῦ θὰ ἀνοίξῃ μὲσα στὸν Ὀκτώβρη. Ἡ ἐκθεση θὰ περιλαμβάνῃ τμήματα ζωγραφικῆς, γλυπτικῆς, χαρακτικῆς καὶ διακοσμητικῆς καὶ θὰ ἔχει σὰν τίτλο: Ἐκθεση Ὀκτωβρίου 1962. Πάνω ἀπὸ 40 καλλιτέχνες δῆλωσαν ἤδη συμμετοχὴ.

● Στὴ Θεσσαλονίκη στὴν αἴθουσα τῆς Τέχνης ἀνοίξε μιὰ ὁμαδικὴ ἐκθεση ζωγραφικῆς μὲ ἔργα τῶν ζωγράφων Γαίτη, Καρᾶ, Μαλτέζου, Μολφίδη, Πιερράκου, Τούγια καὶ Χριστοφοῦρου. Καὶ οἱ ἑφτά αὐτοὶ καλλιτέχνες ζοῦν στὸ Παρίσι καὶ παρουσιάζουν στὴ Μακεδονικὴ πρωτεύουσα ἔργα ἀνεκονικῆς ζωγραφικῆς.

● Μετὰ τὴν ἐκθεση Γαλάνη, ποῦ σημεῖωσε πραγματικὴ ἐπιτυχία, τὸ Πρακτορεῖο Πνευματικῆς Συνεργασίας, φιλοξενεῖ τὴν τρίτη ἐκθεση αὐτοδιδάκτων. Στὴ νέα αὐτὴ ἐκδήλωσε μετέχουν οἱ ζωγράφοι Γ. Ἀντωνίου, Γιάννης Βαγενᾶς, Μαρία Βαρελῆ, Ἀνθούλα Βοικωκλάκη, Ν. Ζερβός, Ἄκης-Δημήτρης Κουλούρης, Νίκη καὶ Σάββας Δοϊζίδης, Μιχ. Μαργαρός, Κώστας Μωρος, Γιάννης Παπαδόπουλος, Μαρία Στ. Παπαδοπούλου, Γ. Πατάρης, Κατίνα Τσατσαρωνάκη καὶ Ἐλίζα Χανιώτη.

● Στὶς αἴθουσες τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ὁ ζωγράφος Χάρης Βογιατζῆς, παρουσιάζει μιὰ σειρά ἀκουαρέλλες ποῦ εἶναι ὅλες πρόσφατα ἔργα τοῦ καλλιτέχνη. Στὶς ἴδιες αἴθουσες ὁ Μάριος Βατζιάς ἐκθέτει μιὰ σειρά ἔργα μὲ γενικὸ τίτλο «Τὰ διαστημικά».

● Στὴν αἴθουσα τῶν Νέων Μορφῶν ἐκθέτει ἔργα τοῦ ὁ Γιάννης Μαλτέζος ποῦ εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸ διάστημα.

Δυὸ Λιθογραφίες τοῦ Γιώργου Σικελιώτη

Τοῦ Γ. ΠΕΤΡΗ

Συνεχίζοντας μιὰ προσπάθεια πού τήν ἄρχισε πρὶν ἀπὸ χρόνια, τὸ περιοδικὸ μας αὐτὴ τὴ φορά παρουσιάζει δυὸ λιθογραφίες τοῦ ζωγράφου Γιώργου Σικελιώτη. Προτιμήσαμε νὰ δώσουμε δυὸ ἔργα τοῦ γνωστοῦ καλλιτέχνη μαζί, γιατί μόνο ἔτσι θὰ δίναμε μιὰν ὀπωσδήποτε ἐκπροσωπευτικὴν εἰκόνα τοῦ ἔργου του. Ὁ Σικελιώτης ἔχει κατακυρωθεῖ στὸ χῶρο τῆς νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς μὲ τὸ ζεστὸ λαϊκὸ του ἔργο καὶ τὸ κοινὸ σήμερα ἔχει ἀρκετὰ ἀφομοιώσει τὰ γνωστά του στοιχεῖα ἔτσι πὺ νὰ μπορεῖ εὐκολὰ νὰ διακρίνει τὴν ἐργασία του. Τὸ στάδιο αὐτὸ τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ καλλιτέχνη θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ θεωρήσουμε πιά σὰν τὸ «κλασσικὸ» στάδιο τῆς δουλειᾶς του κ' εἶναι ἴσως μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς φάσεις τῆς νεοελληνικῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Μὰ ὁ ζωγράφος εἶναι ἕνας νέος, ζωντανὸς κοινωνικὰ ἄνθρωπος, κ' ἡ ἴδια ἡ τέχνη του, περνώντας ἀπὸ διαδοχικὰ στάδια κατακτήσεων, ἀποκλείει τὴν αὐταρέσκεια τοῦ κλειστοῦ ἐπιτεύγματος, κάθε σταμάτημα καὶ καθησυχαστικὴ τυποποίηση. Πρὶν ἀπὸ μερικὰ ἀκόμα χρόνια εἶχαμε διαπιστώσει αὐτὴ τὴν ἀνανεωτικὴ πνοὴ στὸ παλμικὸ του χρῶμα καὶ σὲ μιὰ πιὸ τολμηρὴ ὀργάνωση τοῦ πίνακα. Ἦταν ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων ἔργων πὺ ἐκτέθηκαν στὴ Σαλονίκη. Μὰ μιὰ οὐσιαστικὴ ἀνανέωση δὲν ἔχει ποτὲ καθορισμένα ὄρια. Εἶναι μιὰ ἀπαράδατη ἀναγκαιότητα κ' ἡ πορεία της εἶναι σχεδὸν πάντα καταλυτικὴ. Ἀπὸ κεῖ προκύπτει τὸ καινούργιο σὰν τέλος, ὄχι σὰν προκαθορισμένος στόχος. Κι αὐτὴ ἡ τάση πέρασε ἀναγκαστικὰ κι ἀπ' τὸ σχέδιο τοῦ Σικελιώτη. Τὸ κλειστὸ σχῆμα πὺ μὲ τὴν ἰσορροπία του μετέφερε σ' ἄλλο ἐπίπεδο τὶς ἀνησυχίες τοῦ κόσμου του, ἔδωσε τὴ θέση του σὲ σχήματα ρευστά, ἀνοιχτά, πὺ ἐπικοινωνοῦν πιὸ ἄμεσα μὲ τὸ ζωγραφικὸ του χῶρο, μ' ἕνα πνεῦμα πὺ θὰ τὸ ἔλεγε

ἐξπρεσσιονιστικὸ. Καὶ τὰ σχέδιά του αὐτὰ δὲν εἶναι πιά κλειστὰ περιγράμματα, μὰ ἔχουν μιὰ νέα ὑφὴ ζωγραφικότητας, κρατώντας ὁμως πάλι τὸ βασικὸ στοιχεῖο τῆ γραμμῆ, χωρὶς δηλαδὴ νὰ καταφύγουν σὲ μιὰν ἀτμοσφαιρικὴ κατάσταση. Τούτῃ ἡ νέα φάση τῆς ἐργασίας του εἶναι ἀσφαλῶς ξεκίνημα γιὰ καινούργιες κατακτήσεις, καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε καμιὰν ἀμφισβολία πὺς θὰ φέρει μιὰ καινούργια ἐπεξεργασία, σ' ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πίνακά του.

Τὰ δυὸ αὐτὰ καιρία σημεῖα τῆς πορείας τοῦ καλλιτέχνη ἀντιπροσωπεύουν οἱ δυὸ λιθογραφίες πὺ παρουσιάζει στοὺς ἀναγνώστες του καὶ γενικὰ στοὺς Ἕλληνας φιλότεχνους τὸ περιοδικὸ μας. Δίνουμε δηλαδὴ ἕνα ὀριακὸ φτάσιμο, τὴν «κλασσικὴ» ὅπως τὴν ὀνομάσαμε στιγμὴ τῆς ἐξισορρόπησης τῆς οἰκονομίας τοῦ ἔργου του, πὺ δὲν τοῦ στάθηκε εὐτυχῶς ἕνα εὐτυχισμένο τέλος, μὰ σύγχρονα ἔγινε καὶ γόνημη ἀφειτηρία. Τὸ ἔργο τοῦτο δὲ θὰ μπορούσε νὰ νοηθεῖ χωρὶς χρῶμα, γιατί καὶ τοῦτο ἦταν στοιχεῖο ἀπαραίτητο στὸ ἐπίτευγμα, στρογγύλευε θὰ λέγαμε ἀκόμα περισσότερο τὸ ἀποτέλεσμα. Οἱ ἀναγνώστες μας θὰ μπορέσουν νὰ χαροῦν ἕναν πλήρη πίνακα, κατὰ τὴ γνώμη μας, μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ γεμάτες στιγμὲς τοῦ λαϊκοῦ δράματος τοῦ καλλιτέχνη. Μὰ καθὼς μέσα τους ἀκόμα καὶ τοῦτες οἱ χορτάτες φόρμες τους περιέχουν τὸ θέλος γιὰ τοὺς νέους ὀρίζοντες τῆς δουλειᾶς του, δίνουμε μὲ τὴν ἄλλη, τὴ δεύτερη λιθογραφία, μιὰ κάπως διαμορφωμένη στιγμὴ ἀπ' τὶς καινούργιες τάσεις του. Οἱ ἀναγνώστες μας κ' οἱ φίλοι τοῦ ἔργου τοῦ καλλιτέχνη θὰ ἔχουν ἔτσι μιὰ νύξη πὺ δείχνει ὁμως δυνάμει τὶς κατευθύνσεις πὺ πῆρε ἡ τέχνη του. Τὸ δεῦτερο αὐτὸ ἔργο δὲν χρειάζότανε χρῶμα. Καὶ γιατί ἡ γραμμὴ του ἔχει μιὰ μεγαλύτερη ζωγραφικὴ αὐτάρκεια, μὰ ἴσως καὶ γιατί θὰ ἦταν πρόωρη ἀπὸ τώρα μιὰ τέ-

τοια απόπειρα, πού θά ἔτεινε νά θεωρήσει κάπως τελειωμένον ἕναν πειραματισμό πού βρίσκεται στοῦ στάδιο τῆς δυναμικῆς του εξέλιξης.

Καί οἱ δύο μαζί αὐτές οἱ λιθογραφίες τοῦ καλλιτέχνη, ἡ μιᾶ παλιότερη κ' ἡ ἄλλη σχεδιασμένη τελευταία, δίνουν νομίζουμε τίς δύο χαρακτηριστικές ὀψεις τῆς δουλειᾶς του, καί ἔτσι μιάν ἀρκετά ὀλοκληρωμένη ἰδέα τοῦ ἔργου του. Καί τὰ δύο ἔργα χαραχτήκαν ἀπ' τόν ἴδιο εἰδικά γιά τὸ περιοδικό μας. Μὲ τὸ μέσον τῆς

λιθογραφικῆς πλάκας δίνουμε ἔτσι πάλι δύο αὐθεντικά ἔργα τέχνης κ' ἐλπίζουμε πὼς θά ἐροῦν τὴν ἐγκάρδια ὑποδοχὴ πού γνώρισαν καί ἄλλες ἀνάλογες ἐκδηλώσεις μας. Ἔτσι θά μπόρουν νά συμβάλουν καί τοῦτα τὰ ἔργα στὴν προσπάθεια γιά τὴν ἐκλαίκευση τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς, θά φέρουν τὴ φωνή τοῦ καλλιτέχνη σὲ πλατύτερα λαϊκά στρώματα.

Γ. ΠΕΤΡΗΣ

Λυκοῦργος Μεταξᾶς

Κλείσανε πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες τέσσερα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο ἑνὸς σεμνοῦ ἀνθρώπου, ποὺ εἶχε τὸ χάρισμα τῆς ζωγραφικῆς, τοῦ Λυκοῦργου Μεταξᾶ. Γεννήθηκε στοῦ Αἴγιο κ' ἔζησε ἀθόρυβα μιάν ὀλοκληρὴ ζωὴ στὴν Ἀθήνα, δουλεύοντας, κάποτε πολὺ σκληρά, γιά νά κερδίσει ἔντιμα τὴ ζωὴ του. Μὰ παράλληλα σ' ὀλοκληρὴ αὐτὴ τὴ δύσκολη ζωὴ του, ὡς τίς τελευταῖες του μέρες, ὅταν ἀντιμετώπισε μὲ ἀφανταστὴ στωϊκότητα ἕναν φριχτὸ θάνατο, δὲν παράτησε ἀπὸ τὸ χέρι τὸ κραγιόνι τοῦ ζωγράφου. Ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς εἶχε ἕνα ἀληθινὸ πάθος γιά τὴ ζωγραφικὴ. Δὲν ἔκανε ποτέ του συστηματικὲς σπουδὲς καί δὲ μπόρεσε ποτέ νά ἀφοσιωθεῖ ἀποκλειστικά στὴν τέχνη πού ἀκουγε μέσα του τὴ φωνὴ τῆς. Ἴσως καί γι' αὐτὸ νά

μὴ μπόρεσε τὸ πηγαῖο ταλέντο του νά δώσει ἔργα ὀλοκληρωμένα. Μὰ πολὺ συχνὰ τὸ ἄσπρ μαῦρο του (δούλευε μ' ἕναν ὀλότελα δικό του τρόπο, χρησιμοποιώντας τυπογραφικὸ μελάνι λιωμένο μὲ βενζίνη) μᾶς μετέφερε ἕναν ἀληθινὸ λυρισμὸ καί κρατοῦσε μὲ τὴν ἀφέλεια τοῦ σχεδίου μιᾶ πριμιτιβιστικὴ γοητεία, μιᾶ γνήσια λαϊκὴ διάθεση. Οἱ προοδευτικὲς του πεποιθήσεις κ' ἡ ἀληθινὴ του ἀνθρωπιὰ εἶναι μιᾶ ἄλλη σημαντικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ σεμνοῦ καλλιτέχνη. Μᾶς ἄφησε ἔτσι τὸ παράδειγμα ἑνὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου πού τὸ πάθος του γιά τὴν τέχνη τὸ ταίριασε μ' ἕνα ἐξαιρετὸ ἦθος καί μιάν ἀληθινὴ ἀγωνιστικὴ στάση στὰ προβλήματα τῆς ζωῆς.

Π.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Κ. ΠΟΡΦΥΡΗ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ

ο

ΑΓΕΛΑΣΤΟΣ

Μυθιότοριματικὴ βιογραφία

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

(Συνέχεια από τη σελίδα 366)

μα σε μιὰ μπουρζουαζία που ἔφτασε στην πιο ψηλή κοινωνική βαθμίδα, ἀλλὰ που ἡ ψυχολογία της ἔμεινε καθυστερημένη. Αὐτὴ ἡ ἀστική λογοτεχνία δημιούργησε ἀξιόλογα μυθιστορήματα ὁμως ἔμεινε ἀδιάφορη γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ πραγματικότητά της σύγχρονης ζωῆς τῆς πόλης. Μόνο ὁ Α. I. Jahlia καὶ μερικοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀποτέλεσαν ἑξαιρεση. Αὐτοὶ συνδέθηκαν με τὴν ἐπαναστατικὴ πάλῃ τοῦ προλεταριάτου ἢ συμπαθοῦσαν τὸν ἀγῶνα του. Ἡ λοιπὴ ἀστικὴ λογοτεχνία τοῦ μεσοπολέμου ἀγνόησε τὴ βασικὴ πραγματικότητά, τὴ σύγκρουση ἐργασίας καὶ κεφαλαίου, ὅπως καὶ τὴ σημερινὴ ζωὴ τῆς ἐργατικῆς τάξης, τοὺς πόθους της καὶ τοὺς ἀγῶνες. Αὐτὴ ἡ λογοτεχνία βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ξένης, κυρίως τῆς γαλλικῆς, μυθιστοριογραφίας. Γίνηκε μπαλζακικὴ ἢ προυστιανὴ μὰ δὲν ὠφελήθηκε καθόλου ἀπὸ τὴ μέθοδο τῶν πλάνων τοῦ Ζολά, που δημιούργησε στὴν ἐποχὴ του τὰ δυὸ μεγάλα του ἔργα, τὸ ἓνα μυθιστόρημα τῆς γῆς καὶ τὸ ἄλλο μυθιστόρημα τῆς ἐργασίας.

Ἡ σημερινὴ ρουμάνικη λογοτεχνία, με τὴν παρουσίαση τῆς ζωῆς κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ μετασχηματισμοῦ ἀποκατάστησε τὶς σωστὲς σχέσεις μεταξύ τοῦ ἀγροτικοῦ στοιχείου καὶ τοῦ στοιχείου τοῦ ἀστικοῦ, ὅπως ἀποκατάστησε καὶ τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ διάφορα στρώματα τῶν ἀνθρώπων τῆς πόλης. Στὸ κέντρο τῆς προσοχῆς της βρίσκονται ἡ ἀνάπτυξη καὶ ἡ πρόοδος τῶν κυριώτερων μετασχηματισμῶν που γίνονται μέσα στὴν κοινωνικὴ συνείδηση καὶ

βάση, τὴν ἐμφάνιση ἀτομικότητων καθαρὰ σοσιαλιστικῆς τάξης, που καταξιώνουν ὁλοτελῶς τὴν προσωπικότητά τους τὴν ἀνθρώπινη καταπολεμώντας τὸν ἀτομικισμό. Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια ἡ παλιὰ λογοτεχνία με τὰ ἀγροτικὰ θέματα παίρνει ὁλωσδιόλου ἄλλες διαστάσεις ψυχολογικὲς καὶ ἠθικὲς. Ἐρευνάει τὴν ψυχὴ τοῦ χωρικοῦ στὸ ἱστορικὸ του στάδιο, ὅπου ὁ προαιώνιος ἄνθρωπος εἶχε ἀνάπτυξη τόσο βραδυκίνητη, ὅπως καὶ στὸ σημερινὸ στάδιο που μεταμορφώνεται καὶ γίνεται ὁ ἄνθρωπος τῆς πιο μοντέρνας ἀγροτικῆς ζωῆς, ὁ πολίτης μιᾶς κολλεκτιβιστικῆς κοινωνίας. Ἡ λογοτεχνία πάλι τῆς πόλης ἐξακολουθεῖ νὰ βαθαίνει στὸ θέμα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου που σκέπτεται καὶ μελετᾷ τὶς σχέσεις που δημιουργοῦνται μεταξύ του καὶ τῆς κοινωνίας, που ξεμασκαρῶνει ἀλύπητα τὴν ἐκμεταλλεύτρια τάξη καὶ τοῦ ἀπονέμει, ὅπως τοῦ πρέπει, τὴ θέση τοῦ ἥρωα πλάγι στὸν ἐργάτη. Τὸ μυθιστόρημα τὸ ρουμάνικο σήμερα, λέει ὁ κ. Ralea κατόρθωσε νὰ ἀνεβάσει στὸ προσκηνιο τύπους ἀληθινούς, ἀγνωστούς ὡς τώρα, μέσα ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ ἀπὸ τὸ παρόν.

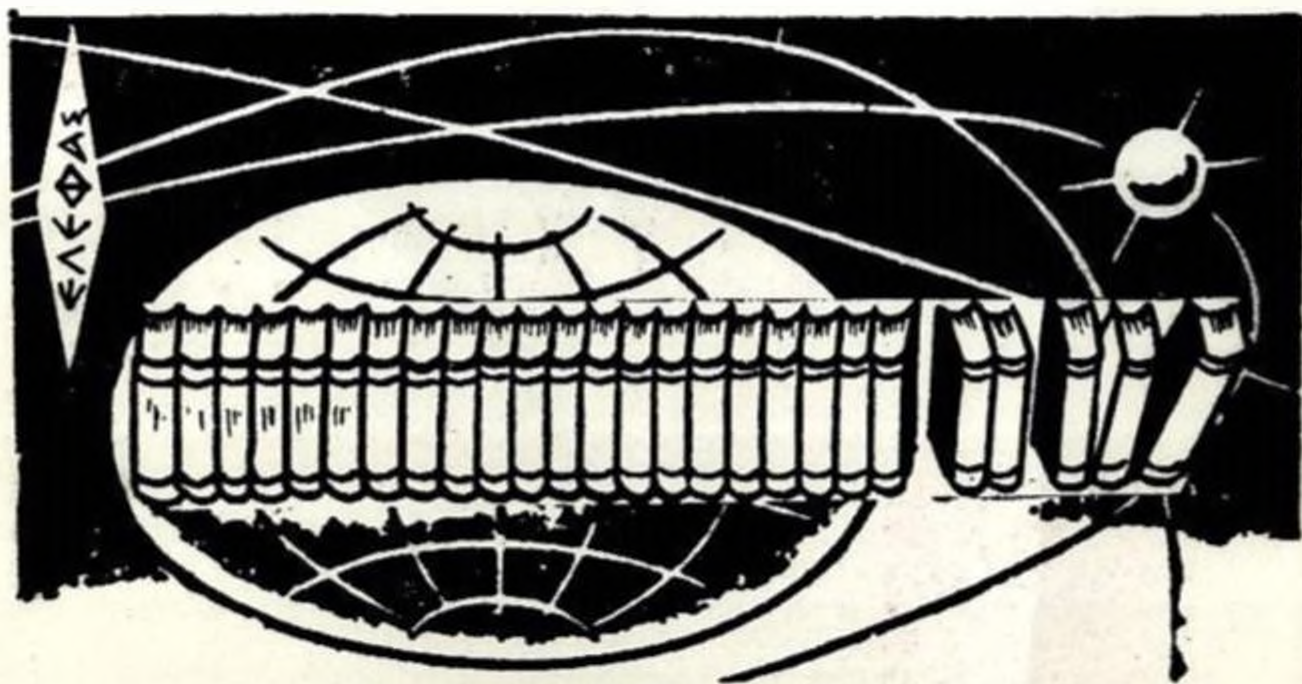
Ὁ σοφὸς καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ralea στὴν ὠραία του διάλεξη, που προσπαθήσαμε νὰ τὴν ἀποδώσουμε στὰ κύρια σημεῖα της, ζωγράφησε ἓνα χαρακτηριστικὸ πίννακα τῆς ἀνάπτυξης τῆς λογοτεχνίας στὴν πατρίδα του, μὰ μαζί μᾶς δίδαξε. Μᾶς ἔδωκε τὸ μεθοδικὸ τρόπο τῆς μελέτης, τρόπο, που νομίζω, μᾶς βοηθεῖ γιὰ τὴ σύλληψη καὶ κατανόηση τῆς λογοτεχνίας γενικὰ μέσα σὲ ὀρισμένους κοινωνικὲς καταστάσεις.

Φ Α Ρ Μ Α Κ Ε Ι Ο Ν Ν. Ρ Ε Μ Π Ο Υ Τ Σ Ι Κ Α

Φ Α Ρ Μ Α Κ Α — Κ Α Λ Λ Υ Ν Τ Ι Κ Α — Ο Π Τ Ι Κ Α

(ΔΙΟΛΟΥ ΚΑΙ ΛΥΚΟΥΡΓΟΥ ΓΩΝΙΑ)

(Ἐναντι Καταστημάτων Λαμπροπούλου)

**ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ
ΤΩΝ ΝΕΩΝ**

**Τὸ μεγαλύτερο ἐκδοτικὸ
γεγονὸς τῆς ἐποχῆς μας.**

Στὸ δεκάτομο μνημειῶδες αὐτὸ ἔργο, περιέχεται ὅλη ἢ μέχρι σήμερα **ΣΟΦΙΑ & ΓΝΩΣΗ** τοῦ ἀνθρώπου, τὰ μεγαλύτερα μυαλά τοῦ Κόσμου μετέσχον στή σύνταξι καὶ διάρθρωσι του. Προηγούμενο ἢ παρόμοιό του δὲν ὑπάρχει σ' **ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ**. Στοιχεῖα ὅλων τῶν **ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ** περιέχονται σ' αὐτό, καθὼς καὶ ὅλες οἱ μέχρι σήμερα ἐμπειρίες τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι αὐτὸ πού μέχρι τώρα **ΕΛΕΙΠΕ** ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τοῦ ἐλληνικοῦ βιβλίου. **ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΛΕΙΨΗ** ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη κανεὶνός ἐπιστήμονος, διανοουμένου σπουδαστοῦ, μὰ ἀκόμη καὶ ὁ κάθε ἐργάτης πού φιλοδοξεῖ νὰ μορφώσῃ τὰ παιδιὰ του πρέπει πάση θυσία νὰ τοὺς τὸ ἐξασφαλίσῃ. **ἮΔὴ εὐρισκόμεθα εἰς τὸν 5ον ΤΟΜΟΝ** καὶ ἐντὸς ἔτους ἀποπερατοῦται πλήρως ἡ ἐκδοσις. —

Ἀκαδημαϊκαὶ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Σταδίου 33 - Τηλ. 232.850

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΣΕ ΤΕΥΧΗ
ΔΙΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ